-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

૧ દિવ્યદર્શન કાર્યાલય
કાળુશીની પોળ, કાળુપુર,
અમદાવાદ-૧

૨ દિવ્યદર્શન શાસ્ત્ર સંગ્રહ
૫ કુબાઇ જ્ઞાનમંદિર
એડાવાલીવાસ,
શિવગંજ (રાજ.)

૩ જેઠાલાલ ચુનીલાલ ઘીવાલા
૩૫૫, કાલબાદેવી,
મુંબઈ-૨

૪ કુમારપાળ વી. શાહ
૬૮, ગુલાલવાડી,
મુંબઈ-૪

卐

— સંપાદક :—

પૂ. મુનિરાજશ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજ

કિંમત : રૂા. ૫-૦૦

વીર સંવત ૨૫૦૦
વિ. સં. ૨૦૩૦
આવૃત્તિ પહેલી

મુદ્રક :
ધી રોયલ પ્રી. પ્રેસ
અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

'ધ્યાન અને જીવન' ભા-૧ પ્રકાશિત કરાયા પછી ચતુર્વિધ સંઘમાં એનો એટલો બધો આદર થયો કે (૧) એની ૨૨૦૦ નકલો લગભગ ઊપડી ગઈ. અને એની મોટી માગણી થવા લાગી, તેથી હવે એની બીજી આવૃત્તિનું મુદ્રણ ચાલુ કરાવવું પડ્યું છે, તેમજ (૨) ભા-૧માં જીવનને સ્પર્શતો ધ્યાનનો વિષય અધુરો જ ચર્ચાયો-વિચારાયો હોવાથી, એની આગળના વિષય પ્રકાશનની માગણી ચાલુ હતી તેથી હવે આ 'ધ્યાન અને જીવન' નો ભા-૨જો પ્રકાશિત કરી શ્રી સંઘની સેવામાં રજુ કરતા અમને અત્યંત આનંદ થાય છે.

જીવનમાં શુભ ધ્યાન એ માત્ર મનને એકાગ્ર કરવા પર આધારિત નહિ, પણ મન વચન અને કાયા ત્રણેયની **સમાધિ પર યાને સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ પ્રવૃત્તિ** પર આધારિત છે, એમ આ પુસ્તકના મૂળ શાસ્ત્ર 'ધ્યાન શતક' અને એની ટીકા પરથી જાણવા મળે છે. આ હિસાબે શુભ ધ્યાનમાં રહેવા માટે જીવનમાં કાયા અને ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ તથા વચન વ્યવહાર પણ પવિત્ર અને વ્યવસ્થિત જોઈએ તેમજ માનસિક વલણ-વિચારણા-ભાવનાદિ પણ નિર્મળ અને સુવ્યવસ્થિત જોઈએ. શુભ ધ્યાનની આ ભૂમિકા છે. ભૂમિકા-પાયો તૈયાર કર્યા વિના એની ઉપર ઇમારત શી રીતે રચાય ?

આ ભૂમિકા તૈયાર કરવા માટે ધ્યાન અને જીવન ભા-૧ માં સીધો જીવનને સ્પર્શે એવો સારો વિચાર કરવામા આવ્યો છે એથી વિશેષ વિચાર આ ભા.-૨ માં કરવામાં આવ્યો છે

આ વિચાર આપણા ચાલુ જીવનમાં ઉતારવો બહુ જરૂરી અને અમલમાં ઉતારી શકીએ એવો સરળ છે. આ વિચાર જીવનમાં શુભ ધ્યાનના અને જીવનના ઉત્થાન માટેના ખરેખરા ઉપાયનો વિચાર છે. તેથી એને જીવનમાં ઉતારતા આત્માની નક્કી ઉન્નતિનો અનુભવ થાય એવું છે, તેમજ શુભ ધ્યાન સુલભ બને એવું છે.

'ધ્યાન અને જીવન' ભાગ બીજામાં અસંખ્ય જન્મોનાં અશુભ કર્મોને તોડનાર આભ્યન્તર તપની જે આ માનવભવે અનન્ય તક છે એના છ પ્રકાર પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ આદિની વિસ્તારથી વિચારણા કરવામાં આવી છે. પ્રસંગવશાત અનેકાનેક તાત્ત્વિક પદાર્થો, આત્મશુદ્ધિની ચાવીઓ, સુખદ જીવનના ઉપાયો, તંદુરસ્ત મનનાં સાધનો, વગેરેને સચોટ તર્ક, અને રોચક દૃષ્ટાન્તોથી વિચારવામાં આવ્યા છે. આ સાથેની વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા જ જોવાથી ખ્યાલ આવશે કે આ એક જ ગ્રન્થમાં જીવન-ઉત્થાનનો કેટલો બધો ભરચક મસાલો પીરસવામાં આવ્યો છે! આત્મશાન્તિ અને જ્ઞાનજ્યોતિવિકાસના કેટલા તલસ્પર્શી ઉપાયો દર્શાવવામાં આવ્યા છે!

આ ગ્રન્થમાં આર્તધ્યાનના લક્ષણોનો વિચાર પણ બહુ સ્પષ્ટતાથી એવો મૂકવામાં આવ્યો છે કે એમાં (i) આપણા જીવનની દુર્દશાનું પ્રતિબિંબ જોવા મળે છે. તેમજ (ii) આર્તધ્યાનથી બચવા માટેની ચોક્કસ તકેદારીઓ જાણવા મળે છે. સાથે રૌદ્ર ધ્યાનની ભયંકરતા પણ એના ભેદ-પ્રભેદથી વિસ્તાર પૂર્વક વિચારવામાં આવી છે.

આજના ભયંકર વિષમ કાળમાં તરણતારણ જૈન શાસન સાથે મળેલા આ ઉચ્ચ માનવભવમાં જીવન સુખશાન્તિ ભર્યું પ્રસન્ન અને પ્રફુલ્લિત જીવાય અને પરલોક સદ્ધર અને સલામત સરજાય એ માટે જેટલી મન-વચન-કાયાથી ધર્મસાધનાની જરૂર છે એટલી જરૂર ચિત્તને આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી બચાવવાની છે. આ બંને જરૂરિયાત સધાય એ માટે પ્રસ્તુત 'ધ્યાન અને જીવન' ગ્રન્થ કેવો અતિશય ઉપયોગી છે એ આના સહૃદય વાંચન પરથી અનુભવી શકાશે. સ્નેહી વાચક જનને અમારી ખાસ ભલામણ છે કે આ મહાન ગ્રન્થના બંને ભાગોનું વારંવાર વાંચન મનન કરે ને અમારી ખાતરી છે કે દરેક વાંચકને અનેરા શુભ અધ્યવસાય સાથે નવનવા સંવેગ-વૈરાગ્યની પ્રેરણા મળતી રહેશે.

અંતે હવે આગળ પર 'ધ્યાન શતક' શાસ્ત્રના 'ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન' વિષે વિસ્તૃત પ્રકાશ પાડતા આગળના ભાગના પ્રકાશનની આશા સાથે વિરમીએ છીએ.

કાળુપુર રોડ
કાળુસીની પોળ
અમદાવાદ
વિ. સં. ૨૦૨૦
માગશર સુ ૧૩

લિ.
દિવ્યદર્શન કાર્યાલય વતી
શા. ચતુરદાસ ચીમનલાલ

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ-૪

પ્રકરણ-૫

વિષય પૃ૦

પ્રકરણ-૬

પ્રકરણ—૧૭

પ્રકરણ—૧૮

પ્રકરણ—૧૯

વિષય પૃષ્ઠ

પ્રકરણ—૨૦

ધ્યાન અને જીવન

ભાગ-૨

[ગ્રન્થનું અનુસન્ધાન]

આર્તધ્યાનના વિષયમાં એ વિચારણા ચાલી કે મુનિને રોગ વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ? તો કે મુનિ જગતની ત્રણે ય કાળની અવસ્થાનું મનન-ચિંતન કરે છે, એમાં કર્મનું પણ ત્રૈકાલિક સ્વરૂપ વિચારે છે. પછી શું કામ નિર્ધારિત કર્મજનિત પીડામાં એ વ્યાકુળ થઈ આર્તધ્યાન કરે? આના પ્રસંગમાં એ વિચારણા શરુ થઇ કે પાપકર્મનો નાશ ત્રણ રીતે થાય, (૧)પાપનાં પ્રતિક્રમણથી, (૨) પાપકર્મના ભોગવટાથી, અને (૩) બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી. (જુઓ ધ્યાન અને જીવન ભા. ૧-પૃ. ૨૪૬)આમાં **બાહ્ય તપની** વિચારણા 'લલિતાંગ મુનિ અને અસંમત નાસ્તિક'નાં વિસ્તૃત દૃષ્ટાન્ત સાથે થઈ. હવે અહીં **આભ્યન્તર તપની** વિચારણાથી ભાગ રજો શરુ થાય છે.]

પ્રકરણ-૧

આભ્યન્તર તપ-૧ પ્રાયશ્ચિત્તના લાભ

હવે આભ્યન્તર તપનો મહિમા જોઇએ. બાહ્યતપ એ આભ્યન્તર તપનું બળ વધારવામાં ઉપયોગી છે. બળવાન બનેલા આભ્યન્તર તપનું મહત્ત્વ ઘણું છે. આભ્યન્તર તપની પરવા ન હોય, ઉપેક્ષા હોય, તો કોરો બાહ્ય તપ એળે જાય છે, જુઓને,–

આભ્યન્તર તપનો પહેલો પ્રકાર 'પ્રાયશ્ચિત્ત' એની પરવા ન રાખી તો લક્ષ્મણા અને રુક્મી સાધ્વીનાં કઠોર લાંબા બાહ્ય તપ એળે ગયા! એમના આત્માને એ બચાવી શક્યા

નહિ. સેવેલા દોષની ગાંઠ પડી ગઇ, એના પર માન કષાય ભભૂકતો રહ્યો, એથી અનેકાનેક દુર્ગતિના ભવોમાં ભટકવું પડ્યું. ત્યારે કહેવાય કે મન–વચન–કાયાનાં પાપોનું ગુરુ આગળ આલોચન-પ્રકાશન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું ને વહ્યું હોય તો પાપ નષ્ટ થવાથી દુર્ગતિ અટકે.

પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ દુર્ગતિનાં જન્મ અટકાવે છે, પરભવે દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવે છે.

વચનનાં પાપ પર દૃષ્ટાન્ત

એક ગરીબ માતાને દીકરાએ ગાળ દીધી કે 'શું શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ?' અને સામે માતાએ સંભળાવ્યું કે કાંડા કપાઇ ગયા હતા ?' તો આ વચનના પાપ પર બંને જણ પરભવે મહાદુઃખદ પ્રસંગમાં મૂકાયા; કેમકે પાપ કર્યું ખરું પણ પછી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું.

વસ્તુ એમ બની કે છોકરો મજૂરી કરી ઘરે આવ્યો, ભૂખ્યો થઈ ગયો છે; મા ઘરમાં નથી, મજૂરીએ ગઈ છે. પેલો ખાવા માટે ત્યાં શોધે છે, પણ કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નહિ. ધુઆંકુંઆ થઈ ગયો, તે મા ઘરે આવતાં કહે છે 'ક્યાં શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ? આ તારો સગલો ભૂખ્યો થશે એનું ભાન નહોતું ? તે કશું ખાવાનું કર્યું નથી ?'

ત્યાં માતા પણ રોષમાં આવી ગઇ, તે સામું કઠોર સંભળાવે છે કે 'તારા કાંડા કપાઇ ગયા હતા ? આ શીંકેથી રોટલો લેતાં શું થયું ?,

બસ, બન્નેએ શું કર્યું ? આટલું જ, કઠોર વચનનું પાપ. પછી તો કેઇ સુકૃત પણ કર્યાં હશે, દિલ ધાર્મિક પણ બનાવ્યા

હશે, જેથી ત્યાંથી મરીને ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામ્યા. મા એક ગામમાં શેઠની દીકરી થઈ, અને દીકરો બીજા ગામે શેઠનો પુત્ર થયો; ભવિતવ્યતાવશ બંનેની સગાઇ થઇ, પણ પૂર્વે પેલાં વચનનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું નથી, ગુરુ આગળ એની આલોચના કરી નથી, તે એના બંધાઇ ગયેલાં અશુભ કર્મે હવે જુઓ કેવો ભયંકર દુઃખદ પ્રસંગ સરજ્યો.

દુઃખદ પ્રસંગ શો બન્યો ? :–

કાંડા કપાયાની ગાળે કાંડા કપાયા :–

છોકરાનો જીવ શ્રેષ્ઠિપુત્ર એક વાર પરગામ જવા નીકળ્યો છે. રસ્તામાં સસરાનું ગામ આવ્યું પણ અંધારું થયેલું તેથી ગામની બહાર દેવળ યા ધર્મશાળામાં સૂઇ ગયો. અહીં માતાનો જીવ શ્રેષ્ઠિકન્યા એજ ગામમાં સાંજ પછી મકાનની પાછળના બગીચામાં ફરવા નીકળી. એવામા ત્યાંથી એક ચોર જતો હશે, એની નજર આ કન્યા પર પડી, એના હાથ પર સોનાના કંકણ દેખ્યા, તેથી ચોરનું મન લોભાયું. કન્યા પાસે જઇ છરો દેખાડી કંકણ આપી દેવા કહે છે. પણ પેલી આનાકાની કરે છે. અહીં પેલી ગાળનું,–'તારા કાંડાં કપાઇ ગયા હતા ?' એ ગાળનું કર્મ ઉદયમાં આવે છે એટલે, ચોરે એકદમ જ છરાથી છોકરીનાં કાંડાં કાપી કંકણ લઇને દોટ મૂકી.

કન્યાએ કરુણ ચીસ પાડી, બાપ બહાર આવ્યો, કન્યા પાસેથી ચોરની વિગત જાણતાં એણે ચોરની પૂંઠે તરત કોટવાળ દોડાવ્યા. ચોર આગળ દોડે છે, કોટવાળ રાડ પાડતાં પાછળ દોડે છે. પેલો ગામ બહાર નીકળી જુએ છે કે "પાછળ 'પકડો

પકડો ચોરને પકડો' ની રાડ પડી રહી છે, ને કોક દોડતા આવતા લાગે છે."

ચોરના કંકણ-છરો શ્રેષ્ઠિપુત્ર પાસે :-

ચોર ગભરાયો કે 'જો કંકણ સાથે પકડાયો તો મર્યો સમજો; ને કંકણને બહાર ફેંકી દઇ ભાગું, તો યે કોટવાળ પૂંઠ પકડે.' એટલે એણે ગામ બહાર પેલા દેવળ યા ધર્મશાળામાં ઘુસી જઈ પેલા સૂતેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રની બાજુમાં છરો મૂકી કંકણ એના શરીરની નીચે ગોઠવી દીધાં પછી પોતે બહાર નીકળી જઇ ઝાડીમાં છૂપાઈ બેઠો.

શ્રેષ્ઠિપુત્ર ચોર તરીકે : શૂળીની ગાળે શૂળી :-

અહીં હવે કોટવાળ દોડતા આવે છે, અને મંદિરમાં જઈ તપાસ કરતાં પેલા ઊંઘતા શ્રેષ્ઠિ પુત્ર પાસે છરો જોઇ વહેમાય છે, અને શરીર નીચેથી કંકણ પણ મળી આવે છે. છોકરાને જ ગુનેગાર માનીને લાત લગાવી કહે છે 'લુચ્ચા આ બદમાશી કરીને અહીં ઊંઘવાનો ડોળ કરે છે? ઊઠ ઊઠ હવે તારો કાળ આવી લાગ્યો છે.'

છોકરો કહે 'ભાઇસાબ ! હું તો પરદેશી છું, હું કાંઈ જ જાણતો નથી. આ છરો ય મારો નથી, ને કંકણ હું લાવ્યો નથી.'

કોટવાલ કહે 'બેસ બેસ હરામખોર ! તને ઓળખીએ છી .'

એમ કહી છોકરાને પકડીને લઇ ચાલ્યા રાજા પાસે. રાજાએ કોટવાળનું નિવેદન સાંભળી સજા ફરમાવી કે 'આને શૂળી દઇ દો.' બસ, અહીં 'શું શૂળીએ ચડવા ગઇ હતી ?' એ ગાળનું કર્મ ઉદયમાં આવ્યું, તે એ શ્રેષ્ઠિપુત્રને વહેલી પ્રભાતે શૂળી ભોંકાઈ ગઇ.

જ્ઞાનીનો પ્રકાશ :-

સવારે જ્ઞાની ભગવંત પધાર્યા, લોકો એમની દેશના સાંભળવા આવ્યા. જ્ઞાની કહે છે, 'મહાનુભાવો ! પ્રમાદમાં ન પડશો. પ્રમાદ જેવો કોઇ શત્રુ નથી. એ જીવને ભયંકર દુઃખમાં મૂકે છે. દા. ત. જુઓ અહીંની શ્રેષ્ઠિકન્યા અને બહારથી આવેલ એના પતિની કરુણ દશા....' એમ કહી જ્ઞાની મહાપુરુષે આખી હકીકત કહી સંભળાવી. બતાવ્યું કે પૂર્વભવે ગુસ્સામાં 'શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ?' બોલનાર પુત્રના જીવને એ ક્રોધપ્રમાદ અને અપશબ્દ-પ્રમાદે અહીં ખરેખર શૂળી ભોંકાવાનું ભયંકર દુઃખ દેખાડયું. ત્યારે ગુસ્સામાં 'કાંડાં કપાઇ ગયા હતા ? બોલનારી માતાના જીવને અહીં કાંડાં ખરેખર કપાવાનું જાલિમ દુઃખ આવ્યું.'

આ સાંભળતાં જ ત્યાં સાંભળવા આવેલી પેલી કન્યા અને એનો બાપ ચમકી ઊઠયા, જઈને શૂળી દીધેલા પેલા માણુસને જુએ છે તો બાપે એને પોતાના જમાઇ તરીકે અને કન્યાએ પોતાના પતિ તરીકે ઓળખી લીધો. કન્યા પિતા બંનેને પારાવાર ખેદ થયો કે 'અરેરે ? ગુનેગાર તો બીજો જ, ને આ બિચારો નિર્દોષ આપણો સગો જ શૂળીએ ભેદાયો.'

કન્યા-કુમારને પસ્તાવો:-

ત્યાં જ્ઞાનીનાં વચનથી કન્યા અને એના પતિને પોતાનાં પૂર્વના ગુસ્સાના બોલ પર ભારે તિરસ્કાર છૂટયો, મનને દુઃખનો પાર નથી. જ્ઞાની ભગવંત સમજાવે છે કે વિષયો અને કષાયો એ પ્રમાદ છે. એના વિચાર બોલ અને કાર્યવાહી એ પ્રમાદાચરણ છે. મન, વાણી કે કાયાથી થતું પ્રમાદાચરણ ભયંકર છે. આ જીવનમાં એ સેવાઈ ગયાં હોય તો પશ્ચાત્તાપ સાથે ગુરુ પાસે

એનું સ્પષ્ટ આલોચન–નિવેદન કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવું જોઇએ. એથી એ પાપ ધોવાઇ જાય, એનાં બંધાયેલ કર્મ તૂટી જાય. નહિતર તો એ ભવાંતરે ભયંકર દુઃખદ વિપાક દેખાડે; પછી જ એ તૂટે.'

કન્યા અને શ્રેષ્ઠિપુત્ર બંનેને ત્યાં પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, બંનેએ ગુરુ આગળ પાપનો ઇકરાર કર્યો અને પેલો શૂળીએ વિંધાયેલો તો હવે મરવા પડયો છે, તે એણે અનશન કરી લીધું, અને કન્યા કઠોર તપ વગેરે ધર્મમાર્ગે ચડી ગઈ, જેથી પ્રમાદથી બચી જવાય'

જ્ઞાનીના કહેવા હિસાબે બંનેએ પૂર્વે ગુરુ પાસે જઈ પાપનું નિવેદન અને પ્રાયશ્ચિત કર્યું હોત તો આ દુઃખદ પ્રસંગથી બચી જાત. **પ્રાયશ્ચિત્ત એ આવા દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવી લે છે.**

પ્ર૦–બોલવાનું પાપ તો મામુલી જેવું છે, તો એના પર સજા આટલી બધી ભયંકર કેમ ? શું કર્મસત્તાને ત્યાં અન્યાય છે ?

ઉ૦– ના, અન્યાય નથી, પરંતુ આવડી મોટી સજાની પાછળ કારણ એ છે કે,

પાપ નાનું કર્મસજા મોટી કેમ ? :—

નાના દેખાતા ગુના પર થતી ભયંકર કર્મસજા પાછળનાં કારણો :–

(૧) બુદ્ધિશક્તિવાળો મનુષ્ય ભવ એ જીવનો ઊંચો હોદ્દો છે. ઊંચા હોદ્દાવાળાનો પણ ગુનો આ દુનિયાની સરકારમાં ય મોટો ગુનો ગણાય છે. ન્યાયાધીશે થોડી પણ લાંચ ખાધી એમ સાબિત થાય , તો એ હોદ્દા પરથી ડૂલ ! અને ભારે સજા પામે છે ! એમ,

ઊંચા હોદ્દાવાળો માનવ ભવ: એમાં નાનો પણ ગુનો મોટા જેવો છે.

આ એક કારણ. બીજું કારણ આ–

(૨) બોલવાનું કે કરવાનું પાપ ભલે બાહ્ય દેખાવમાં નાનું દેખાય, પરંતુ એની પાછળ ધમધમી ઊઠેલો ગુસ્સો યા બીજી વિષય કે કષાયની લાગણી એને મોટો ગુનો બનાવી દે છે.

દા. ત. જુઓ, અંધારામાં સાપ સમજી દોરડા પર લાકડીનો ઘા કર્યો; ત્યાં દેખીતો જીવનાશ થયો નથી, છતાં અંતરની સાપ મારવાની લેશ્યાના આધારે દોરડા પરનો ઘા એ મોટો ગુનો બને છે; ને ત્યાં સાપ માર્યાનું પાપ લાગે છે. એટલે,

આંતરિક મલિન પરિણામની ઉગ્રતા બાહ્ય નજીવા પણ પાપાચરણને મોટો દોષ બનાવી દે છે.

એથી ઉલ્ટું, અંતરમાં એવા ઉગ્ર મલિન પરિણામ ન હોય, અને બાહ્ય કાર્ય ભયંકર બન્યું હોય, તો ગુનો એવો નહિ ગણાય.

દા. ત. મજૂર ભંગાર ઘરનાં રોડાં બહાર ફેંકતો હોય, એમાં નીચે કોઈ માણસ અજાણ્યે ભૂલભૂલમાં ન ક આવી જતાં એની ખોપરી પર ઈંટોડો પડે, ને કદાચ મરે, તો પણ કાયદાની દૃષ્ટિએ પેલો મજૂર ખૂની નહિ ગણાય.

ત્યારે જો માનવી–સરકાર પણ બાહ્ય બનાવ કરતાં અંતરના પરિણામને મહત્ત્વ આપે, તો પછી કર્મ–સરકાર એને કેમ મહત્ત્વ ન આપે ?

(૩) નાનું ય પાપ એ મોટો ગુનો બનવાનું ત્રીજું કારણ એ છે, કે નાનું પણ પાપ આચર્યા પછી જો એનો પશ્ચાત્તાપ નથી તો એનો અર્થ એ, કે એ આચરેલું ખરાબ

લાગતું નથી તેથી. ત્યારે, પાપ ખરાબ ન લાગે, એનો બળાપો જ ન થાય, એ મોટો ગુનો બની જાય છે.

દા. ત. જુઓ કે છોકરો ઘરમાંથી થોડા જ પૈસા ચોરી જાય, પછી માબાપને જાણ થતાં એને ઠપકો આપે, ત્યાં જો એ છોકરો ચોરી કર્યાનો બળાપો દેખાડે તો તો માબાપ ક્ષમા કરે છે,–પરંતુ જો છોકરો ઉદ્ધતાઇથી એમ કહે કે 'એમાં ખોટું શું? સીધી રીતે પૈસા ન આપો તો ચોરીથી ય લેવાય. એ ચોરી કોઇ ગુનો નથી,'–આમ જો છોકરો ચોરી ખરાબ ન માને, તો માબાપ સમજે છે કે 'ખલાસ! આ છોકરો ભયંકર દુષ્ટ બન્યો છે. હવે એને ઘરમાં ન રખાય. નાની પણ ચોરીને ખરાબ ન માનતાં; કોને ખબર, કાલે એ બધો ય માલ ઉઠાવી જાય તો? દુનિયાના માબાપ પણ સમજે છે કે નાનો ય ગુનો ખરાબ ન માને, તો એની પાછળ મોટો ય ગુનો કરી નાખે એવી એની મનોવૃત્તિ બગડી.

જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે.

'નાનાં પાપને ય ખરાબ ન માનવામાં મોટો ગુનો આ, કે ફરીથી એ પાપનાં કે એથી વધુ મોટાં પાપનાં આચરણ સુલભ બને છે,'

જીવનમાં જુઓ તો દેખાશે કે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું યા રાતે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું, તો ખાવા પાછળ કેવાં પાપ ચાલે છે? આઠમ ચૌદશ જેવી મોટી તિથિ આવી ત્યાં કાં તો એના પર કંટાળો અરુચિ દ્વેષ થાય છે કે આ ક્યાં આવી? અગર એની પરવા જ નથી હોતી. મનને એમ થાય છે કે 'આપણે વળી આ તિથિ–ફિથિ શું? એ તો વેવલાના ધંધા...

ધ્યાન અને જીવન

ભાગ-૨

[ગ્રન્થનું અનુસન્ધાન :-

આર્તધ્યાનના વિષયમાં એ વિચારણા ચાલી કે મુનિને રોગ વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ? તો કે મુનિ જગતની ત્રણે ય કાળની અવસ્થાનું મનન-ચિંતન કરે છે, એમાં કર્મનું પણ ત્રૈકાલિક સ્વરૂપ વિચારે છે. પછી શું કામ નિર્ધારિત કર્મજનિત પીડામાં એ વ્યાકુળ થઈ આર્તધ્યાન કરે? આના પ્રસંગમાં એ વિચારણા શરુ થઇ કે પાપકર્મનો નાશ ત્રણ રીતે થાય, (૧)પાપનાં પ્રતિક્રમણથી, (૨) પાપકર્મના ભોગવટાથી, અને (૩) બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી. (જુઓ ધ્યાન અને જીવન ભા. ૧-પૃ. ૨૪૬)આમાં **બાહ્ય તપની** વિચારણા 'લલિતાંગ મુનિ અને અસંમત નાસ્તિક'નાં વિસ્તૃત દૃષ્ટાન્ત સાથે થઈ. હવે અહીં **આભ્યન્તર તપની** વિચારણાથી ભાગ રજો શરુ થાય છે.]

પ્રકરણ-૧

આભ્યન્તર તપ-૧ પ્રાયશ્ચિત્તના લાભ

હવે આભ્યન્તર તપનો મહિમા જોઇએ. બાહ્યતપ એ આભ્યન્તર તપનું બળ વધારવામાં ઉપયોગી છે. બળવાન બનેલા આભ્યન્તર તપનું મહત્ત્વ ઘણું છે. આભ્યન્તર તપની પરવા ન હોય, ઉપેક્ષા હોય, તો કોસે બાહ્ય તપ એળે જાય છે, જુઓને,-

આભ્યન્તર તપનો પહેલો પ્રકાર 'પ્રાયશ્ચિત્ત' એની પરવા ન રાખી તો લક્ષ્મણા અને રુક્મી સાધ્વીનાં કઠોર લાંબા બાહ્ય તપ એળે ગયા ! એમના આત્માને એ બચાવી શક્યા

નહિ. સેવેલા દોષની ગાંઠ પડી ગઈ, એના પર માન કષાય ભભૂકતો રહ્યો, એથી અનેકાનેક દુર્ગતિના ભવોમાં ભટકવું પડ્યું. ત્યારે કહેવાય કે મન-વચન-કાયાનાં પાપોનું ગુરુ આગળ આલોચન-પ્રકાશન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું ને વહ્યું હોય તો પાપ નષ્ટ થવાથી દુર્ગતિ અટકે.

પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ દુર્ગતિનાં જન્મ અટકાવે છે, પરભવે દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવે છે.

વચનનાં પાપ પર દૃષ્ટાન્ત

એક ગરીબ માતાને દીકરાએ ગાળ દીધી કે 'શું શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી?' અને સામે માતાએ સંભળાવ્યું કે કાંડા કપાઈ ગયા હતા?' તો આ વચનના પાપ પર બંને જણ પરભવે મહાદુઃખદ પ્રસંગમાં મૂકાયા; કેમકે પાપ કર્યું ખરું પણ પછી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું.

વસ્તુ એમ બની કે છોકરો મજૂરી કરી ઘરે આવ્યો, ભૂખ્યો થઈ ગયો છે; મા ઘરમાં નથી, મજૂરીએ ગઈ છે. પેલો ખાવા માટે ત્યાં શોધે છે, પણ કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નહિ. ધુઆંફુંઆ થઈ ગયો, તે મા ઘરે આવતાં કહે છે 'કયા શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી? આ તારો સગલો ભૂખ્યો થશે એનું ભાન નહોતું? તે કશું ખાવાનું કર્યું નથી?'

ત્યાં માતા પણ રોષમાં આવી ગઈ, તે સામું કઠોર સંભળાવે છે કે 'તારા કાંડા કપાઈ ગયા હતા? આ શીકેથી રોટલો લેતાં શું થયું?,

બસ, બન્નેએ શું કર્યું? આટલું જ, કઠોર વચનનું પાપ. પછી તો કેઈ સુકૃત પણ કર્યો હશે, દિલ ધાર્મિક પણ બનાવ્યા

હશે, જેથી ત્યાંથી મરીને ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામ્યા. મા એક ગામમાં શેઠની દીકરી થઈ, અને દીકરો બીજા ગામે શેઠનો પુત્ર થયો; ભવિતવ્યતાવશ બંનેની સગાઇ થઇ, પણ પૂર્વે પેલાં વચનનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું નથી, ગુરુ આગળ એની આલોચના કરી નથી, તે એના બંધાઇ ગયેલાં અશુભ કર્મે હવે જુઓ કેવો ભયંકર દુઃખદ પ્રસંગ સરજયો.

દુઃખદ પ્રસંગ શો બન્યો ? :-

કાંડા કપાયાની ગાળે કાંડા કપાયા :-

છોકરાનો જીવ શ્રેષ્ઠિપુત્ર એક વાર પરગામ જવા નીકળ્યો છે. રસ્તામાં સસરાનું ગામ આવ્યું પણ અંધારું થયેલું તેથી ગામની બહાર દેવળ યા ધર્મશાળામાં સૂઇ ગયો. અહીં માતાનો જીવ શ્રેષ્ઠિકન્યા એજ ગામમાં સાંજ પછી મકાનની પાછળના બગીચામાં ફરવા નીકળી. એવામા ત્યાંથી એક ચોર જતો હશે, એની નજર આ કન્યા પર પડી, એના હાથ પર સોનાના કંકણ દેખ્યા, તેથી ચોરનું મન લોભાયું. કન્યા પાસે જઇ છરો દેખાડી કંકણ આપી દેવા કહે છે. પણ પેલી આનાકાની કરે છે. અહીં પેલી ગાળનું,–'તારા કાંડાં કપાઇ ગયા હતા ?' એ ગાળનું કર્મ ઉદયમાં આવે છે એટલે, ચોરે એકદમ જ છરાથી છોકરીનાં કાંડા કાપી કંકણ લઇને દોટ મૂકી.

કન્યાએ કરુણ ચીસ પાડી, બાપ બહાર આવ્યો, કન્યા પાસેથી ચોરની વિગત જાણતાં એણે ચોરની પૂંઠે તરત કોટવાળ દોડાવ્યા. ચોર આગળ દોડે છે, કોટવાળ રાડ પાડતાં પાછળ દોડે છે. પેલો ગામ બહાર નીકળી જુએ છે કે "પાછળ 'પકડો

પકડો ચોરને પકડો' ની રાડ પડી રહી છે, ને કોક દોડતા આવતા લાગે છે."

ચોરના કંકણ-છરો શ્રેષ્ઠિપુત્ર પાસે :-

ચોર ગભરાયો કે 'જો કંકણ સાથે પકડાયો તો મર્યો સમજો, ને કંકણને બહાર ફેંકી દઇ ભાગું, તો ય કોટવાળ પૂંઠ પકડે.' એટલે એણે ગામ બહાર પેલા દેવળ યા ધર્મશાળામાં ઘુસી જઈ પેલા સૂતેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રની બાજુમાં છરો મૂકી કંકણ એના શરીરની નીચે ગોઠવી દીધાં પછી પોતે બહાર નીકળી જઇ ઝાડીમાં છૂપાઈ બેઠો.

શ્રેષ્ઠિપુત્ર ચોર તરીકે : શૂળીની ગાળે શૂળી :-

અહીં હવે કોટવાળ દોડતા આવે છે, અને મંદિરમાં જઈ તપાસ કરતાં પેલા ઊંઘતા શ્રેષ્ઠિ પુત્ર પાસે છરો જોઇ વહેમાય છે, અને શરીર નીચેથી કંકણ પણ મળી આવે છે. છોકરાને જ ગુનેગાર માનીને લાત લગાવી કહે છે 'લુચ્ચા આ બદમાશી કરીને અહીં ઊંઘવાનો ડોળ કરે છે? ઊઠ ઊઠ હવે તારો કાળ આવી લાગ્યો છે.''

છોકરો કહે 'ભાઇસાબ ! હું તો પરદેશી છું, હું કાંઈ જ જાણુતો નથી. આ છરો ય મારો નથી, ને કંકણે હું લાવ્યો નથી.'

કોટવાલ કહે 'બેસ બેસ હરામખોર! તને ઓળખીએ છી .'

એમ કહી છોકરાને પકડીને લઇ ચાલ્યા રાજા પાસે. રાજાએ કોટવાળનું નિવેદન સાંભળી સજા ફરમાવી કે 'આને શૂળી દઇ દો.' બસ, અહીં 'શું શૂળીએ ચડવા ગઇ હતી?' એ ગાળનુ કર્મ ઉદયમાં આવ્યું, તે એ શ્રેષ્ઠિપુત્રને વહેલી પ્રભાતે શૂળી ભોંકાઈ ગઇ.

જ્ઞાનીનો પ્રકાશ :–

સવારે જ્ઞાની ભગવંત પધાર્યા, લોકો એમની દેશના સાંભળવા આવ્યા. જ્ઞાની ક છે, 'મહાનુભાવો ! પ્રમાદમાં ન પડશો. પ્રમાદ જેવો કોઇ શત્રુ નથી. એ જીવને ભયંકર દુઃખમાં મૂકે છે. દા. ત. જુઓ અહીંની શ્રેષ્ઠિકન્યા અને બહારથી આવેલ એના પતિની કરુણ દશા....' એમ કહી જ્ઞાની મહાપુરુષે આખી હકીકત કહી સંભળાવી. બતાવ્યું કે પૂર્વભવે ગુસ્સામાં 'શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ?' બોલનાર પુત્રના જીવને એ ક્રોધપ્રમાદ અને અપશબ્દ-પ્રમાદે અહીં ખરેખર શૂળી ભોંકાવાનું ભયંકર દુઃખ દેખાડયું. ત્યારે ગુસ્સામાં 'કાંડાં કપાઇ ગયા હતા ? બોલનારી માતાના જીવને અહીં કાંડાં ખરેખર કપાવાનું જાલિમ દુઃખ આવ્યું.'

આ સાંભળતાં જ ત્યાં સાંભળવા આવેલી પેલી કન્યા અને એનો બાપ ચમકી ઊઠયા, જઈને શૂળી દીધેલા પેલા માણસને જુએ છે તો બાપે એને પોતાના જમાઇ તરીકે અને કન્યાએ પોતાના પતિ તરીકે ઓળખી લીધો. કન્યા પિતા બંનેને પારાવાર ખેદ થયો કે 'અરેરે ! ગુનેગાર તો બીજો જ, ને આ બિચારો નિર્દોષ આપણો સગો જ શૂળીએ ભેદાયો.'

કન્યા-કુમારને પસ્તાવો:–

ત્યાં જ્ઞાનીનાં વચનથી કન્યા અને એના પતિને પોતાનાં પૂર્વના ગુસ્સાના બોલ પર ભારે તિરસ્કાર છૂટયો, મનને દુઃખનો પાર નથી. જ્ઞાની ભગવંત સમજાવે છે કે વિષયો અને કષાયો એ પ્રમાદ છે. એના વિચાર બોલ અને કાર્યવાહી એ પ્રમાદાચરણ છે. મન, વાણી કે કાયાથી થતું પ્રમાદાચરણ ભયંકર છે. આ જીવનમાં એ સેવાઈ ગયાં હોય તો પશ્ચાત્તાપ સાથે ગુરુ પાસે

એનું સ્પષ્ટ આલોચન-નિવેદન કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવું જોઇએ એથી એ પાપ ધોવાઇ જાય, એનાં બંધાયેલ કર્મ તૂટી જાય. નહિતર તો એ ભવાંતરે ભયંકર દુઃખદ વિપાક દેખાડે; પછી જ એ તૂટે.'

કન્યા અને શ્રેષ્ઠિપુત્ર બંનેને ત્યાં પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, બંનેએ ગુરુ આગળ પાપનો ઈકરાર કર્યો અને પેલો શૂળીએ વિંધાયેલો તો હવે મરવા પડયો છે, તે એણે અનશન કરી લીધું, અને કન્યા કઠોર તપ વગેરે ધર્મમાર્ગે ચડી ગઈ, જેથી પ્રમાદથી બચી જવાય'

જ્ઞાનીના કહેવઃ હિસાબે બંનેએ પૂર્વે ગુરુ પાસે જઈ પાપનું નિવેદન અને પ્રાયશ્ચિત કર્યું હોત તો આ દુઃખદ પ્રસંગથી બચી જાત. **પ્રાયશ્ચિત્ત એ આવા દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવી લે છે.**

પ્ર૦-બોલવાનું પાપ તો મામુલી જેવું છે, તો એના પર સજા આટલી બધી ભયંકર કેમ ? શું કર્મસત્તાને ત્યાં અન્યાય છે ?

ઉ૦- ના, અન્યાય નથી, પરંતુ આવડી મોટી સજાની પાછળ કારણ એ છે કે,

પાપ નાનું કર્મસજા મોટી કેમ ? :—

નાના દેખાતા ગુના પર થતી ભયંકર કર્મસજા પાછળનાં કારણો :-

(૧) બુદ્ધિશક્તિવાળો મનુષ્ય ભવ એ જીવનો ઊંચો હોદ્દો છે. ઊંચા હોદ્દાવાળાનો પણ ગુનો આ દુનિયાની સરકારમાં ય મોટો ગુનો ગણાય છે. ન્યાયાધીશે થોડી પણ લાંચ ખાધી એમ સાબિત થાય , તો એ હોદ્દા પરથી ડૂલ ! અને ભારે સજા પામે છે ! એમ,

ઊંચા હોદ્દાવાળો માનવ ભવ: એમાં નાનો પણ ગુનો મોટા જેવો છે.

આ એક કારણ. બીજું કારણ આ—

(૨) બોલવાનું કે કરવાનું પાપ ભલે બાહ્ય દેખાવમાં નાનું દેખાય, પરંતુ એની પાછળ ધમધમી ઊઠેલો ગુસ્સો યા બીજી વિષય કે કષાયની લાગણી એને મોટો ગુનો બનાવી દે છે.

દા. ત. જુઓ, અંધારામાં સાપ સમજી દોરડા પર લાકડીનો ઘા કર્યો; ત્યાં દેખીતો જીવનાશ થયો નથી, છતાં અંતરની સાપ મારવાની લેશ્યાના આધારે દોરડા પરનો ઘા એ મોટો ગુનો બને છે; ને ત્યાં સાપ માર્યાનું પાપ લાગે છે. એટલે,

આંતરિક મલિન પરિણામની ઉગ્રતા બાહ્ય નજીવા પણ પાપાચરણને મોટો દોષ બનાવી દે છે.

એથી ઉલ્ટું, અંતરમાં એવા ઉગ્ર મલિન પરિણામ ન હોય, અને બાહ્ય કાર્ય ભયંકર બન્યું હોય, તો ગુનો એવો નહિ ગણાય.

દા. ત. મજૂર ભંગાર ઘરનાં રોડાં બહાર ફેંકતો હોય, એમાં નીચે કોઈ માણસ અજાણ્યે ભૂલભૂલમાં ન ક આવી જતાં એની ખોપરી પર ઈંટોડો પડે, ને કદાચ મરે, તો પણ કાયદાની દૃષ્ટિએ પેલો મજૂર ખૂની નહિ ગણાય.

ત્યારે જો માનવી—સરકાર પણ બાહ્ય બનાવ કરતાં અંતરના પરિણામને મહત્ત્વ આપે, તો પછી કર્મ—સરકાર એને કેમ મહત્ત્વ ન આપે ?

(૩) **નાનું ય પાપ એ મોટો** ગુનો બનવાનું ત્રીજું કારણ એ છે, કે નાનું પણ પાપ આચર્યા પછી જો એનો પશ્ચાત્તાપ નથી તો એનો અર્થ એ, કે એ આચરેલું ખરાબ

લાગતું નથી તેથી. ત્યારે, પાપ ખરાબ ન લાગે, એનો બળાપો જ ન થાય, એ મોટો ગુનો બની જાય છે.

દા. ત. જુઓ કે છોકરો ઘરમાંથી થોડા જ પૈસા ચોરી જાય, પછી માબાપને જાણ થતાં એને ઠપકો આપે, ત્યાં જો એ છોકરો ચોરી કર્યાનો બળાપો દેખાડે તો તો માબાપ ક્ષમા કરે છે,—પરંતુ જો છોકરો ઉદ્ધતાઇથી એમ કહે કે 'એમાં ખોટું શું? સીધી રીતે પૈસા ન આપો તો ચોરીથી ય લેવાય એ ચોરી કોઇ ગુનો નથી,'—આમ જો છોકરો ચોરી ખરાબ ન માને, તો માબાપ સમજે છે કે 'ખલાસ! આ છોકરો ભયંકર દુષ્ટ બન્યો છે. હવે એને ઘરમાં ન રખાય. નાની પણ ચોરીને ખરાબ ન માનતાં, કોને ખબર, કાલે એ બધો ય માલ ઉઠાવી જાય તો? દુનિયાના માબાપ પણ સમજે છે કે નાનો ય ગુનો ખરાબ ન માને, તો એની પાછળ મોટો ય ગુનો કરી નાખે એવી એની મનોવૃત્તિ બગડી.

જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે.

'નાનાં પાપને ય ખરાબ ન માનવામાં મોટો ગુનો આ, કે ફરીથી એ પાપનાં કે એથી વધુ મોટાં પાપનાં આચરણ સુલભ બને છે,'

જીવનમા જુઓ તો દેખાશે કે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું યા રાતે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું, તો ખાવા પાછળ કેવાં પાપ ચાલે છે? આઠમ ચૌદશ જેવી મોટી તિથિ આવી ત્યાં કાં તો એના પર કંટાળો અરુચિ દ્વેષ થાય છે કે આ ક્યાં આવી? અગર એની પરવા જ નથી હોતી. મનને એમ થાય છે કે 'આપણે વળી આ તિથિ-ફિથિ શું? એ તો વેવલાના ધંધા...

કહો, કયાં પહોંચ્યો ? તિથિએ ઉપવાસ કરી જરા દુબળા પડનારા પર એ તિરસ્કાર કરે છે; એને દયાપાત્ર ગણે છે, 'બિચારા મફતના હાથે કરીને કૂટાય છે' એમ કહે છે ! આ બધું શાના પર ? મૂળમાં 'ખાવું ખોટું' એમ લાગ્યું નથી એના પર. બસ, 'જે કોઇ નાનું પણ અને અવશ્ય કરવું પડતું પણ પાપ ખોટું, ખરાબ અકર્તવ્ય,' એમ ન લાગે, એની ભયંકરતા મોટી છે.

(૪) નાનું પાપ મોટો ગુનો થવાનું ચોથું કારણ આ, પાપ કદાચ ખોટું ય લાગ્યું અને એના પર સંતાપ પણ થયો, છતાં માનની લાગણીમાં તણાયા, ને માનભંગ થવાના ભયથી ગુરુ આગળ એનો સ્પષ્ટ ઇકરાર ન કર્યો, પ્રાયશ્ચિત્ત ન લીધું. તો દિલમાં પાપની અને માનની ગાંઠ પડી જાય છે, શલ્ય જામી જાય છે, અને એ ભાવી ભવોમાં મદ અને પાપોમાં રક્ત રાખે છે માટે એ મોટો ગુનો. અહીં જરા ઝીણવટથી જોશો તો દેખાશે કે માનભંગ જેટલું ખરાબ લાગ્યું એટલું પાપ દિલમાં રહી જવાનું ખરાબ ન લાગ્યું માટે તો પાપને દિલમાં રાખી મૂકે છે, પણ માનભંગ નથી વહોરી લેતો 'માન ન હણાવું જોઇએ, પાપ ભલે પડયું રહે, માન કિંમતી, પણ પાપશુદ્ધિ એટલી મહત્ત્વની નહિ,' આવું લાગે છે. આમાં પછી માનની અને પાપની ગાંઠ બંધાઈ જાય એમાં શી નવાઇ ?

નાનું પણ પાપ આમ પ્રાયશ્ચિત્ત વિના મોટું બની જાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના ૪ લાભો

(૧) એ પૂર્વનાં લાગેલાં પાપ ઉપરાંત, આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તમાં થતા શુભ ભાવના જોસમાં બીજાં પણ કેઇ પાપોનો નાશ કરી દે છે. આ કેવો જબરદસ્ત લાભ !

(૨) પ્રાયશ્ચિત્ત માટે ગુરુ આગળ છૂપાં પાપ કહેવા જવામાં અભિમાન–અહંકાર તૂટે છે, એ પણ મહાન લાભ છે; કેમકે સંસારનો પાયો અહંત્વ છે. અહંત્વ પર મનને એમ થાય છે કે 'મારે આ વિષયો જોઇએ, આ પૈસા જોઇએ.' આમ અહંત્વ પર તૃષ્ણા પર હિંસાદિ પાપો ગાજતાં રહે છે, ને એથી કર્મો બંધાઈ આત્મા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે. ગુરુ આગળ પાપોનું આલોચન આવા ખતરનાક અહંત્વને તોડે છે.

(૩) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં ત્રીજો લાભ આ કે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જતાં જે તપ–જપ પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે આવે છે, એનાથી જીવનમાં ધર્મસાધના એટલી તો નક્કી થઈ જ. કેટલાક માણસો ભવ–આલોચના અર્થાત્ જીવનભરનાં પાપોનું ગુરુ આગળ નિવેદન કરતાં ગભરાય છે કે 'હાય! એમ કરીએ તો દંડ કેટલો બધો આવે?' પણ એને ખબર નથી કે 'ભલા માણસ! એ દંડ ક્યાં ૧–૨ મહિનામાં જ કરી આપવાનો છે? તારી શક્તિ મુજબ ૨–૩ વર્ષમાં કરજે ને, પણ એથી લાભ કેવો ઉમદા થશે કે આ નિમિત્તે જીવનમાં ધર્મ ઘુસી જશે. ત્યારે એવો ડર લાગે છે કે,

પ્ર૦–પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાપછી એ વાળા વધર્મ ઉત્સાહ જ ન રહે તો?

ઉ૦–તો શું? દંડ માથે પડે? અરે! પાપની આલોચના જ નથી કરતો એને તો પાપનાં મોટાં ખતરનાક શલ્ય તથા થોક અશુભ કર્મ બંધ માથે પડેલાં છે, જે અનેક દુર્ગતિઓમાં પાપમાં ને દુઃખમાં રખડાવે છે.

પાપનાં શલ્યથી પાપાચરણ ચાલે; અને પાપના કર્મબંધથી દુઃખ **ચાલે.** ત્યારે જો ગુરુ આગળ પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરી, તો ત્યાં પાપનાં શલ્ય તુટયાં, ને એથી ભાવીમાં પાપની પરંપરા અટકવાની, તો પછી આલોચના કરવી સારી? કે દંડથી ગભરાઇ આલોચના ન કરવી સારી? પ્રાયશ્ચિત લીધા પછી જીવ કદાચ એ કરી આપવામાં પ્રમાદી થયો, તો એટલાનો જ ગુનો થશે, પણ મૂળ આલોચના વિના તો જે પેલાં શલ્યો અને જે જંગી કર્મબંધ બધો જ અંકબંધ ઊભો રહે એથી તો શે બચાશે? ખરી રીતે તો

ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ ન મરે? :—

(૧) પાપ શલ્યો અને કર્મભારનાં ભાવી પાપભર્યા અને દુઃખભર્યા દુર્ગતિના અવતારોનો ભય નજર સામે રાખવાથી ધર્મનો ઉત્સાહ મરે નહિ.

(૨) વળી મહાવીર પરમાત્મા અને અનેક મહાપુરુષોનાં જ્વલંત ધર્મમય જીવન નજર સામે રાખતાં પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ન મરે. 'એ બુદ્ધિમાનોએ ધર્મ સાધ્યો, તો મારે વળી બીજો વિચાર શો કરવાનો?' એમ શ્રદ્ધા–ઉત્સાહ રહે.

(૩) ધર્મ–ઉત્સાહને મારનાર છે વિષયસુખોની અને માનપાનની અતિ લંપટતા. એના પર અંકુશ રાખવામાં આવે તો ધર્મનો ઉત્સાહ બન્યો રહે.

(૪) ધર્મ કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષમાં એથી ચિત્ત સ્વસ્થતા સ્ફુર્તિ, શુભ ભાવનાઓ સ્વભાવની મુલાયમતા, જીવો પ્રત્યે મૈત્રી કરુણાભાવ, વગેરેના લાભ અનુભવાય તો પણ એના ભરોસે આગળ ધર્મ–ઉત્સાહ ન મરે.

(૫) સાથે સાથે સાધુ મહારાજ અને બીજા ધર્મિષ્ઠ આત્માઓનો સંપર્ક રાખ્યા કરાય, ધાર્મિક શ્રવણ અને વાચન ચાલુ રખાય, તો પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ઊભો રહે.

આમ ધર્મ-ઉત્સાહ ઊભો રહેવાથી સહેજે પ્રાયશ્ચિત્ત વાળી આપવાનું બની રહેવાનું. એમ જીવનમાં ધર્મ થયા કરવાનો.

આલોચનાના પ્રયત્નમાં કેવળજ્ઞાન :-

(૪) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જવામાં ચોથો લાભ આ, કે ગુરુ આગળ પોતાનાં પાપ ભારે પશ્ચાત્તાપ સાથે પ્રગટ કરવાનું બને છે. એમાં આત્મામાં જોરદાર શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. એથી આત્મા પરના કેટલાય કર્મોનો વધ્વંસ થઈ જાય છે. 'મહાનિશીથ' આગમ કહે છે કે કેટલીય સાધ્વીઓ 'હાય! કેવું મેં અધમ પાપ કર્યું ? ચાલ ગુરુ પાસે જ એને આલોચી શુદ્ધિ કરું'–એમ વિચારી ગુરુ પાસે જવા ચાલવા માંડી, ગુરુ પાસે હજી પહોંચી નથી, ત્યાં રસ્તામાં જ શુભ ભાવ વિકસતા કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ! તો કેટલીક વળી ગુરુ પાસે આલોચન–નિવેદન કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાની બની! ત્યારે કેટલીક પ્રાયશ્ચિત્ત યાચતાં, ને કેટલીક વળી ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્તને સ્વીકારતાં ભાવવૃદ્ધિમાં કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ!'– આ શાસ્ત્રવચન શું સૂચવે છે? એજ કે,

પાપના તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરવાની તમન્ના અને પ્રયત્નમાંય ભાવવૃદ્ધિ અને લખલુટ કર્મક્ષય થાય છે. પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વહેવામાં તો પૂછવાનું જ શું ?

સાર :—

આમ જીવનમાં લાગેલા–સેવેલા છૂપા ને પ્રગટ દોષો પાપોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં

(૧) પાપથી બંધાયેલાં અને બીજાં કર્મોનો ક્ષય,

(૨) સંસારના મૂળભૂત અહંત્વનો નાશ,

(૩) જીવનમાં એ નિમિત્તે ધર્મપ્રવેશ, અને

(૪) શુભ ભાવની વૃદ્ધિ.

ઇત્યાદિ મહાન લાભો થાય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત મોટું આવે તો ડરવાની જરુર નથી કે 'આ પૂરું નહિ કરી અપાય તો?' કારણ એ છે કે,

શાસ્ત્ર તો ત્યા સુધી કહે છે કે પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરતાં કરતા એ પૂરું ન થયું, ને કદાચ જીવન સમાપ્ત થઇ ગયું, તો ય એ જીવ આરાધક છે, વિરાધક નહિ. ત્યારે પાપોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરનારો તો મહાવિરાધક બને છે. એ પાપોનાં શલ્ય અને કુસંસ્કાર લઈ પરલોક સધાવે છે, એથી નવાંનવા પાપો કરી ચિર કાળ સંસારમા ભટકતો રહે છે. આલોચના શુદ્ધિ ન કરે અને બીજી બાજુ જંગી તપ આચરે તો પણ એ એળે જાય છે. લક્ષ્મણા સાધ્વીના ૨૦ વરસના માસખમણ અને ૧૬ વર્ષના આયંબિલતપ એળે ગયાં! નિષ્કપટ આલોચના ન કરી મહા વિરાધક બની, અને ૮૦૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કાળ સુધી એ સંસારમા ભટકતી થઈ. માટે યાદ રાખો–

પાપોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરે એ આરાધક, અને ન કરે તે વિરાધક. વિરાધકને પછી પાપ-પરંપરા સલામત.

પ્રાયશ્ચિત્ત એ પહેલો આભ્યન્તર તપ આટલા માટે જ પ્રથમ નંબરે છે કે એના વિના પછીના વિનય વૈયાવચ્ચ વગેરે આભ્યન્તર તપ પણ એળે જાય છે.

પ્રકરણ ૨ : બીજો આભ્યન્તર તપ 'વિનય'

જૈન શાસનના ઝવેરાત અવનવાં છે. એ આપણને 'વિનય' નામનું ઝવેરાત આપે છે કે એ એક આભ્યન્તર તપ છે; ને એથી મહાન કર્મક્ષયનો લાભ થાય છે.

પ્ર૦– તો શું માતાપિતાનો વિનય કરે તો કર્મક્ષય થાય?

ઉ૦– હા, જો કોઈ જાતના વડિલના કે અપકીર્તિના ભય વિના અથવા કોઇ જાતની લાલચ યા સ્વાર્થ–સાધુતા વિના માતાપિતા વડિલનો વિનય કરે તે એમ સમજીને કે શાસ્ત્રે 'ગુરુજનની પૂજા' ને ધર્મ કહ્યો છે, માટે મારે વડિલજન માતા પિતાદિનાં વિનય–બહુમાન કરવા જ જોઈએ. તો એ વિનય પણ કર્મક્ષયનો લાભ આપે.

અહીં એક સમજવા જેવો પ્રશ્ન અને એનો ઉત્તર છે,–

પ્ર૦– 'જયવીયરાય' સૂત્રમાંના 'ભવનિવ્વેઓ મગ્ગાણુસારિયા...........ઇટ્ઠફલસિદ્ધિ, લોગવિરુદ્ધચ્ચાઓ, ગુરુજણપૂઆ, પરત્થકરણં' એ છ ને શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે લૌકિક ધર્મ કહ્યો છે, તો લૌકિક ધર્મથી નિર્જરા યાને કર્મક્ષય કેમ થાય? જો એથી કર્મક્ષય થતો હોય તો પછી લોકોત્તર ધર્મની વિશેષતા શી?

ઉ૦– આ પ્રશ્ન એવી સમજથી લાગે છે કે 'લૌકિકધર્મ એટલે મિથ્યાદષ્ટિનો ધર્મ' પરંતુ આ ગેરસમજ છે. કેમકે ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા એ તો સમકિતીના ગુણ છે. સમ્યકત્વના

શમ-સંવેગ નિર્વેદ વગેરે પાંચ લક્ષણમાં 'ભવનિર્વેદ' પણ ગણાયો. 'માર્ગાનુસારિતા' એટલે કે તત્ત્વાનુસારિતા એ પણ સમ્યક્ત્વનો ષટ્સ્થાનને અનુસરવારૂપ ગુણ છે.

ષટ્સ્થાન આ-૧ આત્મા છે. ૨. આત્મા નિત્ય છે, ૩. એ કર્મનો કર્તા છે, ૪. એ કર્મનો ભોક્તા છે, ૫ મોક્ષ છે અને ૬. મોક્ષના ઉપાય છે. સમકિતીને આ ષટ્સ્થાનની શ્રદ્ધા હોય છે. એટલે ભવનિર્વેદ વગેરે એ સમકિતીના ગુણ છે, માટે એને મિથ્યાદૃષ્ટિના ગુણ ન કહેવાય.

પ્ર૦- તો પછી એને લોકોત્તર ધર્મ કહેવો જોઈએ. 'લૌકિક' કેમ કહ્યો ?

ઉ૦-અહીં 'લૌકિક'નો અર્થ એ છે કે જે ગુણો લોકમા પણ માન્ય છે, અર્થાત્ ઇતર ધર્મવાળા પણ જેને માને છે. એનો અર્થ એ નથી કે લોકોત્તર જૈન ધર્મ એને નથી માનતો. એ પણ એને માન્ય કરે છે. માટે જ એ કર્મક્ષયનું કારણ છે.

પ્ર૦- વિનયાદિ ધર્મથી તો પુણ્ય થાય ને? કર્મક્ષય કેમ થાય?

ઉ૦- ધર્મસાધનાથી ત્રણ કાર્ય બને છે. કેમકે-

ધર્મ સાધનામાં શુભ આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વ એમ ત્રણ અંશ છે.

(૧) ધર્મ સાધના એ મન વચન કે કાયાથી થાય અને એથી એ શુભ મનયોગ કે વચનયોગ કે કાયયોગરૂપ બને, અર્થાત શુભ આશ્રવરૂપ થાય. આશ્રવથી કર્મ આવે, એમાં શુભ આશ્રવથી પુણ્યકર્મ બંધાય અને અશુભથી પાપકર્મ બંધાય. એટલે ધર્મસાધનામાંના 'શુભાશ્રવ' અંશથી પુણ્ય આવે.

(૨) ધર્મસાધનામાં રહેવાથી અશુભ આશ્રવ અટકે છે. એથી એ આશ્રવનિરોધ યાને 'સંવર, થયો અને એથી પાપકર્મ બંધાતા અટકે. નિયમ છે કે આશ્રવથી કર્મ બંધાય, અને સંવરથી કર્મ અટકે.

(૩) ધર્મસાધનામાં બાહ્ય કે આભ્યન્તર તપરૂપતા હોય, એથી એ 'નિર્જરા' તત્ત્વ બને, અને એમાં કર્મક્ષય થાય.

આમ ધર્મસાધનામાં ૩ અંશ,–શુભાશ્રવ, સંવર, અને નિર્જરા. શુભાશ્રવથી શુભ કર્મનો બન્ધ, સંવરથી પાપકર્મનો નિરોધ અને નિર્જરાથી કર્મક્ષય. વિનય એ ધર્મસાધના છે, તેથી એનાથી કર્મક્ષયનો પણ લાભ મળે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

વિનયમાં કર્મક્ષય કેવી રીતે?:

પ્ર૦– બાહ્ય તપમાં પ્રતિકૂળ સહન કરે એથી તો કર્મક્ષય થાય; કેમકે એક સામાન્ય નિયમ છે કે અનુકૂળ ભોગવવામાં પુણ્ય ખપતું આવે, અને પ્રતિકૂળ ભોગવવામા પાપ ખપતું જાય. આમ પ્રતિકૂળ સહતાં બાહ્ય તપથી તો કર્મક્ષય થાય. પરંતુ વિનયાદિ આભ્યન્તર તપથી કર્મક્ષય કેવી રીતે?

ઉ૦– જેવો આ નિયમ, કે

'અનુકૂળ ભોગવતાં પુણ્યક્ષય, અને પ્રતિકૂળ ભોગવતાં પાપક્ષય,'

એમ 'મલિન અધ્યવસાયે કર્મબંધ થાય, અને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કર્મક્ષય થાય;'

—આ પણ નિયમ છે. તદ્દન સીધી સાદી વાત છે કે જે ભાવથી કર્મ બંધાય, એનાથી વિપરીત ભાવ સેવો તો કર્મ તૂટે. ઠંડી ભેજવાળી હવાથી શરદી લાગે છે, તો ગરમ સૂકી

હવાએ શરદી તૂટે છે. એમ હિંસાના ભાવથી કર્મ બંધાય, તો દયા–અહિંસાના ભાવથી કર્મ તૂટે એમાં શી નવાઇ? અવિનય ઉદ્ધતાઈ વગેરેમા માનકષાય પોષાય છે, એથી કર્મબંધ થાય; તો પછી વિનય–નમ્રતા એ એનાથી વિપરીત શુભ ભાવ હોઇ એના દ્વારા કર્મક્ષય થાય, એ સહજ છે. ત્યારે પૂછો,

શુભાશુભ ભાવથી બંધ જ કેમ કહ્યો?–

પ્ર૦–'જં જં સમયં જીવો...' એ 'ઉપદેશમાળા' ની ગાથામાં તો શુભાશુભ ભાવથી શુભાશુભ કર્મ બંધાવાનું કહ્યુ છે. એથી શુભ ભાવે શુભકર્મ બંધાવાની વાત આવી, પણ કર્મક્ષય થવાની વાત ક્યાં છે?

ઉ૦–વાત સાચી, કિન્તુ અહીં સમજવાનું છે કે આ જે એકલા બંધનું કહ્યું તે શુભાશુભ ભાવ એ શુભાશુભ મનોયોગની દૃષ્ટિએ. કેમકે મનોયોગ એક આશ્રવતત્ત્વ છે. ઇંદ્રિય–કષાય–અવ્રત–યોગ અને ક્રિયા એ પાંચ આશ્રવોમાં 'યોગ' યાને મન–વચન–કાયાનો વ્યાપાર એ પણ એક આશ્રવ તરીકે ગણાયો, ને આશ્રવથી કર્મ બંધાય;–માટે શુભાશુભ ભાવ યાને શુભાશુભ મનોયોગ–મનોવ્યાપારથી શુભાશુભ કર્મ બંધાય એ દૃષ્ટિએ એ ગાથામા બંધની જ વાત કરી.

તપથી કર્મક્ષયમાં ભાવનું બળ જરૂરી :–

પરંતુ હવે સવાલ એ છે કે આત્મામા ભાવ તો બે જાતના જ ચાલવાના, કાં મલિન ભાવે, કાં નિર્મળ. ત્યારે જો એનાથી શુભ–અશુભ કર્મબંધ જ હોય, તો પછી કર્મક્ષય કયા ભાવે? અને ભાવબળ વિના જો જંગી કર્મક્ષય ન થતો હોય, તો બાહ્ય તપથી પ્રતિકૂળ ભોગવી લેવા માત્ર દ્વારા તો કર્મ કેટલ

તૂટે? પરિમિત; વળી સાથે શુભ ભાવ હોય એથી પુણ્યબંધ વધવાનો; ત્યારે લખલૂટ કર્મક્ષય કેવી રીતે કરવાનો? આત્મા પર અસંખ્ય જન્મોનાં પાપકર્મ લાગેલાં પડયા હોય છે, એ માત્ર ભોગવાઇને થોડાં જ પૂરા થાય? માટે કહો,

બાહ્ય તપ ઉપરાંત નિર્મળ-વિશુદ્ધ ભાવથી જ વિપુલ કર્મક્ષય થાય.

પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય વૈયાવચ્ચ આદિ આભ્યન્તર તપમાં નિર્મળ ભાવ ભરપૂર રહે છે, એથી વિપુલ કર્મ-ક્ષય થાય એમાં નવાઇ નથી.

ભાવથી કર્મક્ષય થવાની સાબિતી :—

જીવની અધ્યવસાય ધારા બે જાતની, એક પડતી અને બીજી ચડતી. પડતીમાં મલિન ભાવ થાય, ચડતીમાં નિર્મળ ભાવ જાગે. ભાવ વિના માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મક્ષય થતો હોય તો તો સમસ્ત કર્મક્ષય સુધી પહોંચાય જ કેમ? કારણ આ, કે તમારા મનમાં આટલું જ બેઠું છે કે ભાવથી કર્મબંધ થાય, કર્મક્ષય નહિ. હવે જીવને ભાવ તો કોઈ ને કોઈ હોય જ, ચાહ્ય મલિન કે નિર્મળ, એમાં જીવની લેશ્યા સુધરતાં નિર્મળ ભાવમાં ચડયો ત્યાં તમારા હિસાબે માત્ર શુભકર્મના બંધ જ કર્યે જવાનો, હવે એને માત્ર ભોગવી ભોગવીને ખપાવવાનું તો ક્યારે પૂરું થાય? કેટલા ભવ એ માટે કરવા પડે? એટલા ભવોમાં ય પાછા નવાં નવાં કર્મ તો ઢગલો વધ્યે જવાના. વળી જૂનાં શુભ-અશુભ કર્મોના તો આત્મા પર ઢગ પડયા છે, એનોય માત્ર ભોગવી ભોગવીને ક્ષય થઈ થઇને કેટલો થાય?

ભાવ તો નાજુક વસ્તુ છે, તે સહેજ સહેજમાં સારામાંથી નરસો અને નરસામાંથી સારો ભાવ આવી જાય છે. નરસામાં ય કેટલી જાત? દા. ત. ક્રોધના ભાવમાંથી માયાના ભાવમાં; એમાંથી વળી ઈર્ષ્યાના કે લોભના ભાવમાં, યા હર્ષના કે ખેદના ભાવમાં પડવાનું થાય છે. આમ નરસા ભાવોના પ્રવાહથી સમયે સમયે લખલૂટ કર્મબંધ તો થયા જ કરવાનો. એ બધાનો માત્ર ભોગવી–ભોગવીને ક્ષય શે થાય? અને એમ જો ભોગવવા રહે તો એમાં તો ભવના ભવ નીકળે એટલામાં તો પાછા કેટલા ય નવા કર્મઢગ વધી ગયા. તાત્પર્ય, માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મ ખપતા હોય, તો તો સમસ્ત કર્મનો ક્ષય થવો અસંભવિત; તેથી કદીય મોક્ષ જેવી અવસ્થા જ ન આવે.

માટે આ માનવું જ જોઇએ કે 'જેમ ભાવથી કર્મ બંધાય છે એમ કર્મક્ષય પણ ભાવથી થાય જ છે.' એટલે તો કર્મે દીધી વેદનામાં વેદીને કર્મ ખપાવવા ઉપરાંત એ વેદનાના સમુદ્ઘાતમાં યાને આવેગના તીવ્ર ભાવમાં બીજા કેટલા ય કર્મનો નાશ થાય છે. તેમજ જો એની સાથે નિર્મળ ભાવ ચાલુ હોય તો વળી ઢગલાબંધ કર્મોનો નિકાલ થતો રહે છે. માટે તો કહેવાય છે કે,

'અજ્ઞાની ક્રોડો વરસે કર્મ ખપાવે જેહ;
જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં કર્મ ખપાવે તેહ.'

શાથી? એટલા જ માટે કે જ્ઞાનીના ઊંચા નિર્મળ ભાવમાં આ તાકાત છે કે એ લખલૂટ કર્મક્ષય કરી નાખે. એમ કરતાં કરતાં એક ભવ એવો આવી લાગે છે કે જ્યાંના અપૂર્વ નિર્મળ ભાવમાં નવાં કર્મ બાંધવાના થોડાં, અને જૂનાં ખપાવવાના

અપરંપાર ચાલુ એમ કરતાં કરતાં સર્વઘાતી કર્મના ક્ષયે કેવળજ્ઞાન, અને પછી સમસ્ત અઘાતી કર્મોના ક્ષયથી મોક્ષ નીપજે છે. નિર્મળ ભાવથી કર્મક્ષય પણ થતા હોય તો જ આ બની શકે.

સારાંશ શુભ ભાવથી જેમ શુભ કર્મ બંધાય, તેમ પૂર્વ પાપ કર્મોનો ક્ષય પણ થાય.

એટલે જ ભાવ નિર્મળ કરવામાં ૩ લાભ;

૧. અશુભ કર્મબંધની અટકાયત,

૨. શુભ કર્મનું ઉપાર્જન, અને

૩. પૂર્વે બાંધેલા પાપકર્મોનો ક્ષય.

શુભ ભાવના આ ત્રણ કાર્ય થવામાં કારણભૂત એમાં રહેલાં ત્રણ અંશ છે, ૧. સંવર–અંશથી નવાં અશુભ કર્મોની અટકાયત, ૨. શુભ આશ્રવઅંશથી નવાં શુભ કર્મોનો બંધ, અને ૩. નિર્જરાઅંશથી જૂનાં પાપકર્મોનો ધ્વંસ થાય.

એટલે દેવ–ગુરુ–શાસ્ત્ર–મંદિર–જ્ઞાન વગેરેનો વિનય કરવામા તો શુભ ભાવથી લખલૂટ કર્મક્ષય છે જ, પરંતુ માતા-પિતાનો વિનય કરે તે (૧) એમના ભયથી નહિ કે 'વિનય નહિ કરું તો મને એ લડશે,' અથવા (૨) લાલચથી નહિ કે વિનય કરવામાં એ ખુશ રહી મને સારું સારું આપશે, સારો રાખશે, કિન્તુ વિનય કરે તે એમ સમજીને કે જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે, જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે કે ગુરુજનપૂજા કરવી જ જોઇએ, વડિલ જનોનો વિનય વગેરે ભક્તિ કરવી જ જોઇએ,–આ જિનાજ્ઞાપાલનનું કર્તવ્ય સમજીને વિનય કરે એમાં પણ સુંદર શુભ ભાવ છે. અને એથી પણ કર્મક્ષય થાય. એટલે વિનય લોકમાન્ય હોવાથી લૌકિક ધર્મ

છતા લોકોત્તર જિનશાસનથી પણ માન્ય છે જ. ત્યારે જુઓ કે એક 'વિનય' નામના આભ્યન્તર તપમા કેવા કેવા શુભ ભાવ સમાય છે,

વિનયમાં શુભ ભાવો કયા કયા ?:-

૧. જિનાજ્ઞાપાલનનો બુદ્ધિનો શુભ ભાવ,

૨. નમ્રતાનો શુભ ભાવ,

૩. ઉપકારીના ઉપકાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ,

૪. ગુણિયલના ગુણનો અનુરાગ એ શુભ ભાવ,

૫. કર્મક્ષયની ઇચ્છાનો શુભ ભાવ,

૬. 'ધર્મનુ મૂળ વિનય,' માટે બીજા ધર્મ લાવવાનો શુભ ભાવ.......

—આવા શુભ ભાવના ખજાનાભૂત વિનય-ધર્મથી લખલૂટ કર્મક્ષયનો લાભ મળે, અને એના પર અનેક ગુણોની અનેક ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય.

ગૌતમસ્વામીનો વિનય :-

ગૌતમસ્વામી ગણધર મહારાજે ગુરુ મહાવીર-સ્વામી પ્રત્યે વિનયધર્મ એવો બજાવ્યો, એવો બજાવ્યો, કે એમાં એ અંતે કેવળજ્ઞાન પામી ગયા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની ગયા. શાસ્ત્રમા આવે છે-

'भद्दो विणीयविणओ पढमगणहरो समत्तसुयनाणी ।
जाणंतो वि तमत्थ विम्हियहियओ सुणइ सव्वं' ॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી પહેલા ગણધર હતા, કલ્યાણમૂર્તિ હતા, સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનના પારગામી હતા, છતાં વિનયગુણમાં એવા પાવરધા હતા કે પોતે પ્રભુને જે પૂછવુ છે એનો ઉત્તર સ્વય જાણતા હતા છતા પ્રભુને એ વિસ્મયભર્યા હૃદયે પૂછે છે, આશ્ચર્ય આતુરતાભર્યા દિલથી પૂછે છે કે 'હે ભગવન ! આનુ કેમ હશે ?'

પ્ર૦–જાણવા છતા પૂછે એમાં વિનય શો ?

ઉ૦–વિનય આ, કે 'હું જાણું છું' એ મારા ગુરુ પાસેથી નક્કી કરી લેવા દે કે એ બરાબર છે ને ?' આમ ગુરુને Authority પ્રમાણ તરીકે સ્થાપવા એ એમનો વિનય કર્યો ગણાય. પોતાની જાણકારી ગુરુની જાણકારી કરતાં નીચી માનવી એ નમ્રતા કહેવાય, અને ગુરુની જાણકારી ઊંચી બતાવવી એ ગુરુનો વિનય કર્યો કહેવાય. એથી પોતાના શિષ્યો એમ માને કે 'અમારા ગુરુ ગૌતમસ્વામી જે ભણાવે છે એના પર પ્રભુ મહોરછાપ મારી આપે છે; માટે એ બરાબર છે,' આમ શિષ્યોના મન પર ગુરુ પ્રભુની મહોરછાપ લાવવી. પ્રભુ પ્રત્યે ભાવ વધારી આપવો, એ પોતે ગુરુ પ્રભુનો વિનય કર્યો ગણાય.

ગુરુવિનયમાં શું શું આવે ?:–

તાત્પર્ય, (૧)ગુરુને પ્રમાણભૂત ઠરાવવા, (૨) ગુરુને પોતાના કરતાં ઊંચા જાણકાર બતાવવા, તેમજ (૩) ગુરુનું માન વધારવું, ગુરુનો યશ ફેલાવવો,...એ બધું ગુરુવિનય છે.

(૪) ગુરુ બહાર જાય છે, તો ગુરુની સાથે જવું એમાં ગુરુનું માન વધે છે; એ વધારવામાં ગુરુવિનય સચવાય છે. 'ના, ગુરુ ભલે એકલા જઈ આવશે, યા એક શિષ્ય એમની જોડે જાય છે એટલે ચાલશે,' એમ ગુરુનું માન વધારવા તરફ પોતે બેપરવા રહેવું એમાં અવિનય છે, ઉદ્ધતાઇ છે, સ્વાર્થાંધતા છે.

(૫) એવી રીતે પ્રસંગે જશ ગુરુને અપાવવો એ ગુરુવિનય છે. ત્યારે એમને યશ અપાવવાને બદલે પોતે ખાટી લેવો, માન પોતે લઇ લેવું, ગુરુ કરતાં પોતાની જાતને વધુ પ્રમાણભૂત બતાવવી ...ઈત્યાદિ ઇત્યાદિ પણ ગુરુ પ્રત્યે અવિનય, ઉદ્ધતાઈ છે,

એટલે ગુરુને માત્ર હાથ જોડયા, ગુરુ આવ્યા ત્યારે ઊભા થયા, કે ગુરુએ કાંઈ કહ્યું તે કરી લીધું, એટલો જ વિનય નથી. વિનયમાં આ બધું આવે,–ગુરુને પ્રમાણ ઠરાવવા, ગુરુનું માન વધારવું, ગુરુને યશ અપાવવો, પોતાના કરતાં ગુરુની ઉચ્ચતા મહાનતા ઠરાવવી;....વગેરે. ગુરુને કહેવું પડે ને આપણે કરીએ એમ નહિ, કિન્તુ અવસર ઓળખીને, ગુરુની ચેષ્ટા મુખાકૃતિ વગેરે પરથી એમની ઇચ્છા જાણીને આપણે યોગ્ય કરી લઇએ,.... વગેરે વગેરે એ વિનય છે. ગૌતમગણધર મહારાજે આ વિનયધર્મને એવો આરાધ્યો કે ગુરુથી પોતે હંમેશા નીચે રહેવાના પ્રયત્ને એમનાં કર્મોનો ક્ષય કરી એમને ગુરુની હારોહાર મૂકી દીધા.

વિનયમાં આર્તધ્યાનથી બચાવ :–

વિનય એ મહાન આભ્યન્તર તપધર્મ છે. એ બજાવતા રહેવામાં એક મહાન લાભ આ, કે માન યા લોભ કષાય અને ફોગટિયા આર્તધ્યાનથી બચી જવાય છે. જો ઉચિત અવસરે વિનય ચૂકે તો માન–લોભમા ને આર્તધ્યાનમાં પડવાનું થાય. કહો જો વિનય ક્યારે ચૂકે? મનમાં એમ લાવે કે 'હું તે ક્યાં વારે વારે ગુરુનું જોતો બેસું?' આમાં માનકષાય આવ્યો. અથવા 'મારે મારું કામ છે' એમ મનમાં આવે, ત્યાં લોભકષાય આવ્યો. ત્યાં રાગ–દ્વેષ આવ્યા એટલે પાછળ આર્તધ્યાન લાગતાં શી વાર?

શીતલાચાર્યનું દષ્ટાન્ત

શાસ્ત્રમા શીતલાચાર્યનું દષ્ટાન્ત આવે છે. એ મહાન આચાર્ય હતા, જંઘાબળ ક્ષીણ થઇ જવાથી એક સ્થાને આરાધના કરતા રહ્યા હતા. એક વાર એમના ચાર ભાણેજ મુનિઓ બહાર-

ગામથી એમને વંદન કરવા અર્થે આવી રહ્યા છે, આવતાં દિવસ આથમી ગયો એટલે ગામના નાકે ધર્મશાળામાં રાત રહી ગયા.

આચાર્યને કેમ આર્તધ્યાન?:-

અહીં ગામમાં રહેલા શીતલાચાર્યને ખબર પડી કે ભાણેજ મુનિઓ આવીને ધર્મશાળાએ રહ્યા છે. એમના મનને એમ થયું કે 'અરે! ભાણેજ મુનિઓ અહીં આવવાને બદલે ત્યાં રહી ગયા? ત્યારે શું એમને મારા તરફથી આવકાર–સ્વાગત જોઇએ છે તેથી ત્યાં રહી ગયાં? હું સામે લેવા જઉં તો જ એ આવે? કેવા એ મુનિઓ? આચાર્ય ચડયા આર્ત–ધ્યાનમાં. કેમ? વિનય ભૂલ્યા માટે. અહીં પૂછો,

પ્ર૦– મોટાને વળી વિનય શો?

ઉ૦–ભૂલશો નહિ, આ તો જૈનશાસનની વાતો છે. એ કહે છે વિનય અરિહંત–સિદ્ધ--આચાર્ય--ઉપાધ્યાય--સાધુ એ પાંચે પરમેષ્ઠીનો કરવાનો. એમાં–

સાધુ પ્રત્યે વિનય આ, કે સાધુ માટે હલકું ન ચિંતવીએ.

શીતલાચાર્યે ભાણેજ મુનિઓના પોતાની પાસે ન આવી જવા પર એમ ચિંતવવું જોઇતું હતુ કે 'એ સાધુ છે, એટલે આમ તો સાધુધર્મના બધા અંગ બજાવે જ, ને એકેય અંગનું ઉલ્લંઘન ન કરે; કિન્તુ અહીં મારી પાસે સીધા આવી જવાનું અંગ ન બજાવ્યું, એની પાછળ કોઈ કારણ હશે સંભવ છે કે મોડા પડયા હોય; યા કોઈ કાંટો વાગવો યા અપશુકન નડયા, કે કોઈ તકલીફ ઊભી થવી, વગેરે કારણ બન્યું હોય તેથી ત્યાં અટકી ગયા હોય.' આવું ચિંતવતાં સાધુને સાધુ તરીકે ગૌરવ આપવું જોઈતું હતું; પરંતુ એમને એ ન

સૂઝયું તે હલકું ચિંતવવા બેઠા કે 'ભાણેજ મુનિઓ અભિમાનમાં ચડયા છે, માનાકાંક્ષામાં પડયા છે, તે સીધેસીધા અહીં આવી જવાને બદલે ત્યાં ઠહેરી ગયા.' આમ સાધુવિનય ચૂકયા તો રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડયા. ત્યારે આર્તધ્યાન હોય ત્યાં પછી શુભ ધર્મધ્યાન કયાથી લાધે ? શાનું ઊભું રહે ? ભલેને પ્રતિક્રમણ થાય, સ્વાધ્યાય જાપ થાય, પણ દિલમા આર્તધ્યાનની પીડાએ ધર્મધ્યાનના ફાંફા !

સારું ધ્યાન ધરવું છે ? તો પહેલાં આર્તધ્યાનને અટકાવો એ માટે આર્તધ્યાનનાં કારણને રોકો. આર્તધ્યાનનું કારણ આ-કે કોઇ પૌદ્‌ગલિક ઇષ્ટની લગની છે, યા કોઇ પૌદ્‌ગલિક અનિષ્ટ તરફ ઇતરાજી છે, યા રોગપીડા–વેદનામાં કાયરતા છે, જો આમાંનું કોઈ કારણ ભભુકતું રહ્યું તો સમજી રાખો કે આર્તધ્યાન મનને પકડવાનું. પછી ક્રિયા કોઈ શુભ ચાલવા છતાં શુભ ધ્યાનનો ફટાટોપ લઈ બેસવા છતાં શુભ ધ્યાન ન ચાલી શકે.

સારું ધ્યાન ધરવું સહેલું નથી. અશુભ ધ્યાનનાં કારણોને પહેલાં મિટાવવા પડે.

શીતલાચાર્ય એક મહાન આચાર્ય હતા, આરાધનામાં તત્પર હતા, પરંતુ એમને ઇષ્ટ માનની આકાંક્ષા જાગી કે 'નાના ભાણેજ મુનિઓએ અહીં સીધેસીધા આવી મને વંદના કરવી જોઇએ, મારું એમણે ગૌરવ કરવું જોઈએ.' એ ન થવા પર એ ભાણેજ–મુનિઓની હલકાઇ વિચારવા બેઠા, સાધુ પ્રત્યેનો વિનય ગુમાવ્યો, અને આર્તધ્યાનમાં પડયા, રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડયા.

સહાનુભૂતિ લો તો ય આર્તધ્યાન :—

પછી સવાર પડી ગઇ છતાં ય ભાણેજ મુનિઓ નહી

આવ્યા એટલે પણ આચાર્ય મહારાજે એવા સાધુવિનય-સહાનુભૂતિ તરફ લક્ષ ન આપ્યું કે કોઈ તકલીફમાં હશે માટે અત્યારે પણ નહિ આવી શકયા હોય. તો લાવ એમની ખબર કાઢવા જઉં, આ સહાનુભૂતિને બદલે ઉલ્ટું એ સાધુની હલકાઈ–અવિનય કરતા રહ્યા. તેથી હવે અભિમાન અને આર્તધ્યાનમાં ચડી ગયા કે' લાવ ત્યારે એ ન આવ્યા, તો હું જ સામે જઉં.' આ ય અભિમાન છે હોં, કે 'લાવ એમને બતાવું કે તમે ભલે ઊંચા અને હું નીચો,' પોતાની લઘુતા બતાવવાની ચોંટ પણ અભિમાનના ઘરની છે.

લઘુતા રાખવી જુદી, અને લઘુતાની શાબાશી મેળવવા મથવું એ જુદું; આમાં તો અભિમાન પોષાય છે, ત્યારે લઘુતા રાખવામાં અભિમાન તૂટે છે.

શીતલાચાર્ય ચાલ્યા ભાણેજ મુનિઓ પાસે. કેમ? સાધુનો વિનય બજાવવા નહિ, પરંતુ એમની હલકાઇ ચિંતવી પોતાની લઘુતા બતાવી આપવાના ચડસમાં. તે એમાં જાતના અભિમાનમાં ચડયા અને સાધુની હલકાઈ ચિંતવતાં, સાધુ પ્રત્યેના અવિનયમાં પડયા. ત્યાં પછી આર્તધ્યાનના જ વિચાર કરતા ચાલે એ સહજ છે. અવિનયની કેવી ચડાઇ છે!

ભાણેજ મુનિઓની ભાવના :—

ત્યારે હવે ભાણેજ મુનિઓ, જુઓ, કેવા વિનયને સાધતાં કેટલા ઊંચે ચડી ગયા છે! મુનિઓ સાંજ પડી જવાથી બહાર રોકાયા, પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક કરી લીધું. પછી મનમાં ભાવના કરે છે કે 'અહો! આપણે મોડા પડયા અને થોડા માટે આચાર્ય મહારાજને વંદન કરવાના લાભથી વંચિત રહી ગયા! આચાર્ય

ભગવાન કેવા ગુણગણના ભંડાર! કેવા ઉત્તમ પુરુષ! ક્યારે હવે સવાર પડે ને એમની પાસે પહોંચી જઈ એમનાં પરમ પવિત્ર ચરણ-કમળે ઝુકી પડીએ! શું કરી રહ્યા છે આ? વિનય ધર્મને બજાવી રહ્યા છે. કેમકે,

પૂજ્યની વિશેષતા ચિંતવવી, ગુણિયલના ગુણ ચિંતવવા, ઉપકારીનો ઉપકાર મનમાં લાવવો, એ એમના પ્રત્યેનો વિનયભાવ છે.

એમ, એમને વંદના કરવાની આતુરતા સેવવી, એમની સેવા-ઉપાસના કરવાની ઝંખના આતુરતા સેવવી એ પણ વિનય છે.

અવિનયમાં આર્તધ્યાન છે, વિનયમાં ધર્મધ્યાન છે.

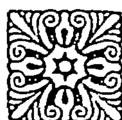
કઇ ભાવનાએ અનાસંગયોગ ? :-

વિનયભાવમાં આગળ વધતાં આવડે, તો એ શુભધ્યાન વધતું ચાલે. ભાણેજ મુનિઓ એ કરી રહ્યા છે. એ ભાવે છે કે ' વાહ! સવારે ઉપકારી પૂજ્ય અને ગુણમૂર્તિ આચાર્ય ભગવાનને વંદના કરવાનો અને એમની સેવા શુશ્રૂષા કરવાનો કેવો ઉત્તમ લાભ મળશે! ત્યારે જીવનમાં આનાથી વધીને કયું બીજું ઉત્તમ કાર્ય છે?

આત્મામાં પેંધી ગયેલા જટિલ દોષો ગુણિયલના ગુણગાન કરવાથી, એમનો વિનય ભક્તિ-બહુમાન આદરવાથી અને એમના ગુણોમાં મનને તલ્લીન કરવાથી જ હટે.

ગુરુની અને ગુરુના ગુણોની ઉપાસના કરવાની આડે સ્વાર્થમાયા નડે છે, વિષય-રંગ નડે, કે કાયાની સુંવાળાશ નડે છે. પણ

એ કશી કિંમતના નથી. એ બધા પરની મમતા જ ખોટી છે. 'મારે ને એ સ્વાર્થમાયા, વિષયો કે કાયાને શું લાગે વળગે...?' બસ આ ત્રણે પ્રત્યે અનાસક્તિની ભાવનામાં ચડતાં ચડતાં ક્ષણભર ખરેખર અનાસંગયોગ પર આરૂઢ થયા.

પ્રકરણ-૩ : પ્રીતિ-ભક્તિ-વચન-અસંગ યોગ

યોગ ૪ પ્રકારે

૧ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન યોગ.
૨ ભક્તિ-અનુષ્ઠાન યોગ,
૩ વચનાનુષ્ઠાન યોગ,
૪ અસંગાનુષ્ઠાન યોગ.

સાધના બે જાતની, ૧. સંજ્ઞાની સાધના અને ૨. પ્રજ્ઞાની સાધના.

સંજ્ઞાની સાધના એટલે આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને નિદ્રા-આરામીની તથા કપાયોની સાધના. આ આખું જગત કરે છે.

આહાર સંજ્ઞામાં 'બસ, સારું સારું ખાઓ, સારું ખાવાનું મળે તો છોડો નહિ.' આ આહારની લત અને એનો પ્રયત્ન રહે છે. એ આહારસંજ્ઞાની સાધના છે. પેટ ભરીને ઊઠયો હોય તો ય પછી કોઈ સારી ચીજ આવતાં એ સહેજ પણ ખાવાનો રસ રહે, છેવટે મુખવાસ ચગરવાની લત રહે, એ આહારસંજ્ઞા

કરાવે છે. આહારસંજ્ઞાને લીધે તિથિ આવતાં નીસાસો પડે છે, 'હાય ! આજે કાંઇક તપ કરવો પડશે !' તપ ચાલુ કર્યો ત્યાં પણ મનને ગ્લાની રહે છે, મન સુસ્ત રહે છે કે 'આજે મારે ખાવાનું નથી.' મનમાં બીજા દિવસે ખાવાના મીઠા મીઠા વિચાર આવે છે. આ બધું આહારસંજ્ઞાનું તોફાન છે.

વિષયસંજ્ઞામાં પાંચે ઈન્દ્રિયોના સારા સારા વિષયો શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ સ્પર્શની લગની રહે છે. જગતના એ સારા સારા લાગતા પદાર્થો તરફ આકર્ષણ રહે છે. નરસા તરફ ઘૃણા રહે, સૂગ થાય 'સારાને કેમ મેળવું', મળેલા કેમ ભોગવાય, ટકે, વધારો પામે,...' આ લત ને પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. એથી ઉલ્ટું, 'નરસા લાગતા વિષયો કેમ હટે, પાછા ન આવે', એની ચીવટ અને પેરવી રહ્યા કરે છે. ગમતા વિષયોના સંયોગમાં ભારે સુખ લાગે, અણગમતા ટળવામા મહા નિરાત અનુભવાય.... આ બધું વિષયસંજ્ઞાનું તોફાન છે. વિષયસંજ્ઞાની સાધનામાં આખું જગત ગરકાવ છે. એમાં જ જીવ આર્તધ્યાન કરી કરી અનંતાનંત કાળથી સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે. ધર્મધ્યાન વિના સંસારથી ઉદ્ધાર નહિ.

પરિગ્રહસંજ્ઞામાં ધન માલ વગેરેને સુખનું સાધન માની એનો સંગ્રહ સંચય કરવાની લત રહે છે. એક દાંત ખોતરવાની સાવરણીની સળી પણ ખોતરવા લીધી, ખોતરી લીધું, પછી ય એ ગોખલામાં રાખી મૂકવાનું મન થાય, કેમ? 'કાલે કામ લાગશે, રાખી મૂકો,' આ વૃત્તિ રહે છે, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાનો પ્રતાપ છે. લાખો કરોડો રૂપિયા ભેગા કર્યા, પણ 'એમાથી પોતે કેટલું ભોગવી શકશે ? જો અધવચ્ચે એમ જ પડતા મૂકીને મરવાનું

આવશે તો પછી એ પોતાને શા કામના ?'–એનો કોઇ વિચારજ નહિ. 'બસ, રાખી મૂકો, ભેગું કરો, સાચવી રાખો,'--એજ એક લત, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાની સાધના છે.

નિદ્રાસંજ્ઞાને લીધે જ્યાં અવકાશ મળ્યો કે આરામ કરવાની જ લત રહે છે. એ એવી ભૂંડી છે, એવી ખતરનાક છે, કે શિયાળાની વહેલી રાતે સૂઈ ગયા પછી ૬–૭ કલાક ઊંઘ થઇ ગઈ, આંખ ઊઘડી ગઇ, ઘડિયાળમાં ૩–૪ વાગ્યાનું દેખ્યું, ત્યાં એમ થાય છે કે 'હજી ઊંઘો, શી ઉતાવળ છે ઊઠવાની ?' કોઈ ધર્મસાધનામાં બેઠો, પણ પછી જો તરત સૂઈ જવાની લત છે, તો એ ધર્મસાધના વખતે મનમાં એમ આવ્યા કરશે કે 'કેમ આ ઝટ પૂરી કરી નાખું ને જલ્દી સૂઈ જાઉ.' એટલે પછી આખી ય ધર્મસાધના રસ વિનાની થાય છે. એમાં લોચા વળે છે. વેઠ ઊતરે છે. મિઠાશ આરામ લેવાની રહે છે. આ નિદ્રાસંજ્ઞાનું તોફાન છે. ત્યારે,

કષાયસંજ્ઞામાં જ્યાં જ્યાં મોકો આવ્યો ભલે વિચારસરણીમાં, ત્યાં ત્યાં ક્રોધ માન માયા લોભ હર્ષ ખેદ વગેરે કરી લેવામાં સંકોચ નહિ, ભય નહિ, એ દશા હોય છે.

આ બધી આહાર આદિ સંજ્ઞાની સાધનાની સામે પ્રજ્ઞાની સાધના છે. એમાં 'કેમ એ આહારાદિની લપ થોડા પણ કાળ માટે છોડું ! કેમ ત્યાગ તપ, ક્ષમા નમ્રતાદિ, અર્હદ્‌ભક્તિ સાધુસેવા, દયા–દાન પરોપકાર, શાસ્ત્રચિંતન વગેરે સાધી લઉં.' આ ધગશ રહે છે. ધગશભર્યો પ્રયત્ન રહે છે. માનવ જીવનની એ લ્હાણ દેખાય, લહાવો લાગે, આહાર-વિષય-

પરિગ્રહ–નિદ્રા–કષાયો એ પશુરમત લાગે, પાપરૂપ લાગે, એથી બચવાની વૃત્તિ રહે, ધર્મસાધનાની હોંશ રહે. એ બધું પ્રજ્ઞાને આભારી છે. સંજ્ઞાની સામે પ્રજ્ઞા.

આ પ્રજ્ઞાની સાધના ચાર રીતે થાય. (૧) પ્રીતિથી, (૨) ભક્તિથી, (૩) વચનથી અને (૪) અસંગ–અનાસક્તિથી. પહેલે પગથિયે પ્રીતિ–ભક્તિથી પ્રજ્ઞાની સાધના થાય, ધર્મસાધના થાય.

પ્રીતિ અને ભક્તિ કોના તરફ ? એ સાધના તરફ, સાધનાને કહેનારા–કરાવનારા દેવ ગુરુ તરફ. 'પ્રીતિ' એટલે હૃદયનો અનહદ પ્રેમ, અનુરાગ, મમતા. 'ભક્તિ' એટલે પ્રેમની ઉપરાંત બહુમાન–આદર–પૂજ્યભાવ. શાસ્ત્ર આ પ્રીતિ–ભક્તિ સમજાવવા માટે પત્ની અને માતાનો દાખલો આપે છે.

પ્રીતિ–ભક્તિમાં પત્ની–માતાનું દૃષ્ટાન્ત :–

નવજુવાન માણસ સુખી ઘરની સારી સુશીલ–સદ્‌ગુણી રૂપાળી કન્યા પરણ્યો, તો એના પર એને કેટલો બધો અનહદ પ્રેમ રહે છે ? મનને થાય છે કે 'સુંદર પાત્ર મળ્યું, સારી જીવનસાથી મળી, દિલને વિશ્રાંતિસ્થાન મળ્યું. એ શાન્તિ આપશે, સુખ આપશે. મારા પર બહુ મમતાવાળી....' એમ એના પર હૈયે પ્રેમ ઊભરાય છે. પછી એનાં કાર્ય પ્રેમથી હોંશે હોંશે કરે છે. વળી જો માતા પર પણ અથાગ રાગ છે, તો એને ઉપકારી પૂજ્ય વહાલસોયી માની એ માતા ઉપર બહુમાનભરી પ્રીતિ રહે છે. એ 'ભક્તિ' છે. ભકિતથી માતાનાં કામ, માતાની સેવા પત્ની કરતાં પણ વિશેષ આદરથી કરે છે, સવાયી ચીજવસ્તુથી કરે છે. સવાર પડે કે માતાના પગમાં માથું ઢાળે છે, બહાર જતાં માતાની આજ્ઞા લઇને નીકળે છે. બજારમાંથી ચીજવસ્તુ

કપડું વગેરે લાવે એ પત્ની કરતાં સવાયું લાવે; પત્નીનું ય સાચવે સારું, પણ વાત-વાતમાં પત્નીના કરતાં માતાનું સવાયું-સાચવે. આ ભક્તિ છે.

બસ, દેવ અને ગુરુ પ્રત્યે હૈયે એવી પ્રીતી-ભક્તિ ઉછળે અને એમના કામ થાય, એમની સેવા-આરાધના થાય, એ પ્રીતિ-યોગ, ભક્તિયોગ છે. ધર્મસાધના હૈયાના શુદ્ધ પ્રેમથી થાય, ઉપરાંત ભક્તિથી થાય, એ પ્રીતિયોગ-ભક્તિયોગ મનને એમ થાય કે 'શી વાત મારી ધર્મસાધના!' હાથમાં નવકારવાળી લીધી ત્યાં હૃદયમાં એ ગણવા પર 'શી વાત! આવી સુંદર તારણહાર સાધના મારા હાથમાં આવી?' એમ પ્રીતિ-ભક્તિના જુવાળ ચડે. એકેક પારા પરનો જાપ કરતા કરતાં જીવન ધન્ય લાગે, દિલની બહુ ભક્તિ-બહુમાનભરી હોંશથી થાય, એમ દેવદર્શન પૂજાદિ આરાધના થાય એ પણ પ્રીતિ-ભક્તિભર્યા દિલથી થાય. પ્રીતિના જુવાળ ચડે, ભક્તિની ભરતી ચડે.

પ્રીત-ભક્તિ ખરેખરી ક્યારે? તુચ્છ લાલચમાં નહિ :-

અહીં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે દેવ ગુરુ અને ધર્મ ઉપર જે પ્રીતિ અને ભક્તિથી પ્રેરાયા સાધના કરવાની છે, તે સોદારૂપે નહિ. 'ધર્મસાધના-ધર્મઆચાર સેવું તો સારો પૌદ્‌ગલિક લાભ મળે, બહાર નામના થાય, ગુરુને અને બીજાને વહાલો લાગું, સારો લાગું,' આવા કોઇ ઉદ્દેશથી દેવ-ગુરુ-ધર્મસેવન પર પ્રેમ થાય ભક્તિ ઉભરાય એ ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી, એ તો વસ્તુ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુતઃ ઉપરની પ્રીતિ-ભક્તિ છે. દેવગુરુ-ધર્મને તો ત્યાં માત્ર વટાવવા માટે પકડ્યા છે. પેલા લાભના માત્ર

એક સાધન તરીકે એમના પર પ્રીતિ-ભકિત ધરી છે તો જેવી રીતે કોઈ ઓફિસર પાસેથી કોઈ પરમિટ વગેરેનું કામ કઢાવી લેવું હોય એટલા માટે એના પર પ્રીતિ ધરે, અને લાંચ-રુશ્વત વગેરેથી એની ભકિત કરે, એ કાંઇ ઓફિસર પર ખરેખરી નિસ્વાર્થ પ્રીતિ ભકિત નથી. એવી રીતે અહીં પણ પૌદ્ગલિક લાલચથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર કરાતો પ્રેમ અને ભક્તિ એ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી એ તો નિઃસ્વાર્થભાવે થાય ત્યારે સાચી પ્રીતિ ભકિત થાય

મનને એમ થાય કે, 'અહો ! આ દેવ ગુરુ ધર્મ મારા કેવા મહાન ઉપકારી છે કે એમના પ્રભાવે હુ આટલા ઊંચા માનવ ભવના થાળા સુધી આવી પહોંચ્યો અને ઉત્તમ ધર્મ-શાસન પામ્યો ! વળી એ કેવા મહા ગુણિયલ કે ગુણ પામવા માટેનું મને એ મહાન આલંબન મળ્યુ ! ગુણ અને ઉપકારની દૃષ્ટિએ જગતમાં એમનો જોટો ન મળે. આત્મોત્થાન માટે આમના જેવું કોઈ આલંબન ન મળે આમ વિચારીને એમના ઉપર દિલ ઓવારી જાય તથા એમની પ્રત્યે ભારે અનન્ય પૂજ્યભાવ ઊભો થાય એમના પર સાચી પ્રીતિ ભકિત જાગી કહેવાય-ત્યારે.

તુચ્છ લાલચથી દેવ-ગુરૂ ધર્મનું મૂલ્ય આંકવું એ મૂર્ખતા છેઃ-

પૌદ્ગલિક સુખ સગવડ કે માન સન્માન તો તુચ્છ વસ્તુ છે, ક્ષણિક છે એના આધારે દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મૂલ્યાકન કરવું, એ મૂર્ખતા છે કોઇ ભિખારી માણસ ચક્રવર્તીની સેવામાં લાગી જાય અને ચક્રવર્તી પાસેથી એને અનન્ય ભોજન મળે કે એના ચાર અમલદારો એને સારો કહે એટલા માત્રથી જો એ ચક્રવર્તીનું મહત્ત્વ આંકે તો શુ એ મૂર્ખ નથી ? સેવા ચક્રવર્તીની અને

ફળમાં સારું ભોજન? શું એ ચક્રવર્તીનું મહત્ત્વ છે? એમ ધર્મચક્રવર્તી દેવાધિદેવ અને ધર્મમૂર્તિ ગુરુની સેવામાં તુચ્છ દુન્યવી લાભ મળે એ શું એમનું મહત્ત્વ છે? એનાથી રીઝવું અને સંતોષ માનવો એ તો મૂર્ખતા છે. બુદ્ધિ-અક્કલ-હોશિ- **યારી તો ત્યાં કે જ્યાં દેવ-ગુરુની મહત્તા અંકાય તે ભાવી અનંત કાળને ઉજ્જવળ કરનારાં આત્મહિતના દાતાર તરીકે અંકાય.**

ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિઃ-

વળી મનને એમ સચોટ લાગે કે 'જીવનમા ખરેખરો પ્રેમ અને ભક્તિ ધરવા જેવી હોય તો તે પરમ ગુણિયલ અને પરમ ઉપકારી ઉપર જ ધરવા યોગ્ય છે.' એમ ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ એમના પર પ્રેમ ઊભરાય, ભક્તિ ઊભરાય, સાચી દિલની પ્રીતિ ભક્તિ ઉભરાય, એ સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ કહેવાય, શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ કહેવાય. એવી શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ દ્વારા દેવ-ગુરુ ધર્મની નાની કે મોટી ઉપાસના થાય એ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન છે, ભક્તિ-અનુષ્ઠાન છે. આ પ્રાથમિક ધર્મયોગ છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ધર્મયોગમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પણ દુન્યવી સ્વાર્થ માયા વોસિરાવી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર નિસ્વાર્થ પ્રીતિ ભક્તિ હૈયામાં ઉછળતી કરવી પડે; અને એથી જ પ્રેરાયા કોઈ સુકૃત કે ધર્મસાધના થાય.

હાથીની દયાનું પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન :-

શાલિભદ્ર, કુમારપાળ, મેઘકુમાર વગેરેએ પૂર્વભવે આવું પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન કરેલું, તેથી એના પ્રતાપે એ અહીં મહાન આરાધક બની ગયા. હાથીએ સસલાની દયા કરી, તે શું સમજીને

કરી ? ત્યાં ટોળે મળેલા પશુઓમાં શાબાશી લેવા નહિ કે કોઈ પુણ્યનો લોચો લેવા માટે નહિ, પરંતુ દયાધર્મના પ્રેમથી દયા કરી. માટે એ ઊંચો મેઘકુમારનો અવતાર પામ્યો.

ભરવાડના છોકરાએ સાધુ પર એક મહાત્મા તરીકેના ભાવથી પ્રીતિ-ભક્તિ કરી, ખાનપાન કરતાં દાન પર પ્રેમ કર્યો ને દાન દીધું તો એ જીવ બીજા ભવે શાલિભદ્ર થયો.

પાપી લુંટારા બનેલા રખડતા રાજકુમારે સાધુથી પલ્ટો પામી દેવાધિદેવ અરિહંત પર શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ધર્યો. એમની પોતાના દ્રવ્યથી કરાતી પૂજા ઉપર પ્રીતિ-ભક્તિ ઊભરાવી, અને પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજા કરી, તો એ પછીના ભવે ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ થયા, અને ત્યાં અધિક પ્રીતિભક્તિના સુકૃતોએ ગણધર બનવાનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું.

વચનાનુષ્ઠાન કેમ પ્રગટે ?–

પ્રીતિ ભક્તિ અનુષ્ઠાન બહુ અને બહુવાર કરતાં કરતાં એવું સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે પછી એના આધારે પોતાની બધી ખોડખાંપણ દૂર કરી ધર્મસાધના બરાબર શાસ્ત્રે કહેલ વિધિ મુજબ થાય, આને વચનાનુષ્ઠાન કહે છે. આમાં જિનાજ્ઞાપાલન પર ભારે મદાર હોય. પ્રમાદ ટાળીને સર્વજ્ઞના શાસ્ત્ર જેવી જેવી રીતે જે જે સાધના કરવાની કહે છે, તે તે રીતે જ તે તે સાધના કરાય એ વચનયોગ છે. એ રીતમા શું શું આવે ? સાધનાનો યોગ્ય કાળ, સાધનાને યોગ્ય મુદ્રા, આસન, સાધનાનાં સાધન-ઉપકરણ-નિમિત્ત વગેરે બધું બરાબર શાસ્ત્ર કહ્યા મુજબ મેળવવા-સાચવવાનું આવે. એકમાં ય જરા પણ ખોડખાપણ નહિ, એવી વિશુદ્ધ અણીશુદ્ધ સાધના એ વચનાનુષ્ઠાન.

વચનાનુષ્ઠાનની સાધના કોણ કરી શકે, અને એ કેવી હોય? જ્વલંત પ્રીતિ-ભક્તિનાં અનુષ્ઠાન શક્ય એટલો પ્રમાદ-અવિધિ-અતિચાર, ખિનકાળજી-ખિનજાગૃતિ વગેરે ટાળીને ભારે વીર્યોલ્લાસ સાથે ખૂબ ખૂબ આરાધવામાં હોંશીલા અને દત્તચિત્ત હોય, એનો સતત અને આદર ભારે અભ્યાસ રાખ્યો હોય, એવા પવિત્ર ગુણસમૃદ્ધ મહાત્માઓ જ વચનાનુષ્ઠાનના આરાધક બની શકે. જિનકલ્પી, પડિમાધારી, એકાકીવિહારી મહર્ષિઓ આ યોગ સાધે છે. સવારે બે પહોર સ્વાધ્યાય-ધ્યાન પછી જ મધ્યાહ્નને આહાર નિહાર વિહાર માટે નીકળે એમાં ય ગોચરીએ જતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના વિશિષ્ટ કડક નિયમ અભિગ્રહ ધારીને જાય, એના અનુસારે જ ભિક્ષા લેવાની. એમાં ય ગોચરી અંગેના સૂક્ષ્મ પણ દોષ નહિ લાગવા દેવાના. દિવસો સુધી નિર્દોષ અને અભિગ્રહાનુસાર ભિક્ષા ન મળે તોય ભૂખ્યા રહી તપોવૃદ્ધિ માને, પણ દોષિત કે અભિગ્રહોલ્લંઘનથી પ્રાપ્ત આહાર-પાણીની ઇચ્છા ય ન કરે. 'નિહાર' અર્થાત મલોત્સર્ગ માટે જાય, ત્યા પણ તદ્દન નિર્જીવ જગા-સ્થંડિલ શોધે, લોકના આલોક-સંપાત (દૃષ્ટિ-ગમનાગમન) વગેરે દોષો વિનાની શોધે. કદાચ છ મહિના સુધી એવી નિર્જીવ નિર્દોષ જગા ન મળે તો પણ સંજ્ઞાને અટકાવી શકવાની તાકાતવાળા હોય છે. વિહાર ત્રીજા પહોરમાં જ કરે. ચોથા પહોરમાં પાછા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં લાગી જાય. રાત્રિ પણ એવા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનથી વીતાવે કે એના ચોકસ પ્રમાણથી સમય કેટલો વીત્યો હોય એનો પણ ખ્યાલ રહે. એમાં કોઇ દેવતા ઠગવા આવે અને રાતમાં જ પ્રભાત અજવાળું દેખાડી દે છતાં આ વચના-

નુષ્ઠાન યોગવાળા મહાત્મા જરાય ઠગાય નહિ. એ તો બરાબર સાવધાન હોય, જાણતા હોય કે હજી રાત્રિ આટલી બાકી છે તેથી પોતાની સાધનામા સ્થિર રહે, ચલિત ન થાય

આવી જાગૃતિવાળો યોગ એ ઊંચો રાજયોગ છે પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન એ પણ યોગ છે, રાજયોગ છે, પણ એનાથી નીચેની કક્ષાનો.

મોક્ષની સાથે આત્માને યોજી આપવામાં સાધન-ભૂત હોય તેનું નામ 'યોગ,' 'રાજયોગ.' એમ તો કહેવાતા યોગીઓ જમીનમા દટાઈ સમાધિ લે છે, પણ એ 'હઠયોગ' છે. મન પર હઠબળ વાપરીને આસન–પ્રાણાયામના નિયમનો અભ્યાસ કરાય એ હઠયોગ છે. હઠ કરીને એનો સમય અને સ્થિરતા વધારતા વધારતા 'સમાધિ' સુધી પહોચી શકાય. આ સમાધિમા શ્વાસ તદ્દન રોકી દેવામાં આવે છે, પણ તે બાહ્ય હો. સૂક્ષ્મ શ્વાસોચ્છવાસ તો ચાલુ જ હોય છે. એ અટકી શકે નહિ કેમકે જીવનો એ પ્રાણ છે. ઇલેક્ટ્રિકના સળગતા ગોળામા અગ્નિકાય જીવને અને પાણીમા રહેલી માછલી કે પર્વતનાં પત્થરના ઊંડાણમાં રહેલા પૃથ્વીકાય જીવને પણ આ પ્રાણભૂત શ્વાસ ચાલુ હોય છે. એટલે જમીનમાં દટાયેલ હઠયોગીઓની સમાધિમા પણ એ અટકે નહિં અહિં પૂછો,

પ્ર૦– તેમ છતા એમને બાહ્ય શ્વાસોચ્છવાસ વિના કેમ ચાલે?

ઉ૦– અભ્યાસથી આપણે ન ધારીએ એવુ પણ સાધ્ય છે બોલો મોટી તગડી ભેંસ ઊંચકીને એકલો માણસ નીચેથી ત્રીજે માળ અગાસી પર ચડાવી શકે? ધારણા બહારની આ વસ્તુ લાગે છે ને! પણ જુઓ.–

અભ્યાસથી ભેંસ ઊંચે ચડાવનાર રાણી

એક રાજાની સભામાં પરદેશથી મલ્લ આવ્યા, એમણે ભારે વજન ઊંચકવા-ઉછાળવા-ઝીલવા વગેરે અંગ બળના મોટા પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. રાજા ચમત્કાર પામી ગયો. પછી મહેલમાં આવીને રાણીને એ વાત કરે છે ને કહે છે કે 'કેવા ચમત્કારિક મલ્લો !'

રાણી કહે, 'એમાં શાનો ચમત્કાર ? અભ્યાસથી બધું સાધ્ય છે. અભ્યાસથી અચિંત્ય સિદ્ધિ થઈ શકે.'

રાજા કહે છે, 'તારે તો બોલવાનું છે.'

રાણી કહે, 'ના. હું કરી બતાવીશ.'

થોડા દિવસ ગયા. મહેલની પાછળના ભાગમાં એક ભેંસ વિઆણી. રાણીએ કાછોટો મારી એનું તાજું જન્મેલું પાડું પોતાની બોચી પર લીધું અને આમતેમ ફેરવીને પછી મહેલના પાછલે દરવાજેથી ત્રણ દાદર ચડી ગઇ, પાછી ઊતરી; અને પાડું મૂકી દીધું. એ પ્રમાણે બપોરે કર્યું, સાંજે કર્યું. એમ રોજને રોજ કરવા લાગી. ચાલ્યું કામ આગળ. રોજ પાડું વજનમાં કેટલું વધે ? બહુ નહિ, ૧૦-૨૦-૩૦તોલા જેવું. એટલે રોજના અભ્યાસમા ઊંચકવાનું કાંઇ વધારે ન લાગે. પરંતુ એએક મહિનામાં તો વજન મૂળ કરતાં કાચો ૦ા-૦ાા મણ વધી ગયું હોય. એય ઊંચકવામાં ભારે ન લાગે, એમ કરતાં મોટી તગડી ભેંસ તૈયાર થઈ ગઇ તો પણ રોજના અભ્યાસથી એને સહેલાઈથી બોચી પર ઊંચકીને ઉપર લઈ જતાં ને નીચે ઉતારતાં વાંધો નહોતો આવતો.

બસ, હવે રાણીએ રાજાને કહ્યું "તમારે અભ્યાસથી થતો ચમત્કાર જોવો હોય તો બોલાવો તમારા મલ્લોને અને ભડવીર સુભટોને. તે દિવસે મને તમે કહેતા હતા ને કે ' આ તો બોલવાનું છે ? ' પણ ના, બોલવાનું નથી, કરી બતાવવાનું છે"

બોલાવ્યા મલ્લોને અને પહાડી કાયાના સુભટોને. રાણીએ પેલી તગડી જાડી પઠ્ઠા જેવી ભેંસ આગળ કરી કહ્યું 'આવો જે બહાદુર હોય તે આને ઊંચકીને ત્રણ દાદર ચડી જઇ મહેલની અગાસીમાં લઇ જાઓ, અને પછી નીચે ઊંચકીને લાવો.

રાજા કહે 'અરે ! આ શી વાત કરો છો ? આવડી મોટી ભેંસ તે ઊંચકીને ઉપર ચડી શકાતું હશે ?'

રાણી બોલી, આપ જોયા કરો ને. આ મલ્લો અને સુભટો પહેલવાન છે. તે એમનામાંનો ગમે તે એક આને ઊંચકીને ચડાવી દેશે, અને નહિ ચડાવી શકે તો પછી હું તો છું જ હું એને ચડાવી દઇશ આમાં શી મોટી વાત છે ?'

મલ્લો અને સુભટોને પોરસ ચડ્યું. મનને થયું કે 'જો રાણી એક અબળાજાત પોતે ચડાવી દેવાનું કહે છે તો એમાં મોટી વાત નહિ હોય, લાવોને આપણે આમ ચપટીમાં ચડાવી દઇએ.' એક મલ્લ આગળ આવ્યો. ભેંસના પેટ નીચે બે હાથ ઘાલી ઊંચકે છે, પણ શે ઊંચકાય ? ઊંચકતાં ફેં ફેં થાય છે. છતાં માંડ થોડી ઊંચી કરી લઈ ગયો દાદર પાસે, પરંતુ એક બે પગથિયા પરે ય ઊંચકીને ચડવું કેવી રીતે ! આગળ ભેંસ તો રખાય નહિ, ને પોતે આગળ રહી ભેંસ ઊચકી પગથિયા સામે પીઠ રાખી ચડાય કેમ ? ૧-૨ પગથિયાં ચડતાં તો હાથ ને પગ લૂસ પડી ગયા. થયું ભેંસ મૂકી દીધી નીચે.

બીજો મલ્લ અને એકાદો સુભટ પણ બિચારા પ્રયત્ન કરવા ગયા કિન્તુ નિષ્ફળ ! હવે કોઇ આગળ આવતું નથી. ત્યારે રાજા રાણીને કહે છે કે 'આ તો કાંઇ બની શકે ? હજી ભેંસ જેટલા વજનનું પોટકું કે થેલો હોય તો તો માણસ એને માથે કે ખભે લઇને દાદર ચડી જાય, પરંતુ ભેંસ જેટલા વજનનું પોટકું કે થેલો હોય તો તો માણસ એને માથે કે ખભે લઇને દાદર ચડી જાય, પરંતુ ભેંસ તે ઊંચકવી ફાવતી હશે ? ભેંસને ઊચકીને દાદર ચડે શી રીતે ?

રાણી કહે 'મહારાજા ! મને ફરમાવો એટલે હું આ ઊચકીને ચડી જાઉં છું કે નહિ તે જુઓ,'

રાજા કાનમાં કહે છે, 'પણ તું મારી આબરૂ કાઢશે.'

રાણીએ કાનમાં આશ્વાસન આપ્યું કે 'જુઓ આ તો મેં પહેલા ચડાવેલી છે એટલે કહું છું. ફીકર ન કરશો. દઇ દો રજા

રાજાએ રજા આપી, ને રાણીએ કછોટો મારી ભેંસના પેટ નીચે માથું ઘાલીને એને બોચી પર લઈ ઊંચકી, ગઇ દાદર પાસે, અને ટપ ટપ પગથિયા ચડી ગઈ. ત્રણ દાદર ચડી ભેંસને અગાસી પર ખડી કરી દીધી બધાએ નીચેથી અગાસી પર ભેંસ જોઈ. પછી રાણી એને ઊચકીને નીચે લઇ આવી અલબત એ વખતે પોતાનું શરીર વધારે નમતું રાખવું પડ્યુ એટલે દોરડાને પકડીને નીચે ઊતરી.

રાજા અને બીજાઓ સ્તબ્ધ દિંડમૂઢ બની મોંઢું ફાડીને ઉભા રહી ગયા. ત્યારે રાણી કહે છે, 'આમા અચરિજ શું પામો ? આ તો અભ્યાસની વસ્તુ છે, ચમત્કારની ચીજ નહિ. આ ડં આને પાડી તરીકે જન્મી ત્યારથી રોજ આ પ્રમાણે

સવાર બપોર સાંજ ઉપર ચડાવતી હતી. એ રોજના અભ્યાસ પર આજે મોટી ભેંસ પણ ઊંચકીને અગાશી ઉપર ચડાવી શકાય છે.' રાજાને ગળે વાત ઊતરી ગઈ.

હઠયોગ આ ભેંસ ચડાવવા જેવી અભ્યાસની ચીજ છે. આ પ્રમાણે આસનપ્રાણાયામમાં આગળ અભ્યાસ વધતા જમીનની અંદર દટાઇને સમાધિ દિવસો સુધી રાખી શકાય છે. પરંતુ એ રાજયોગ નહિ, કેમકે એનાથી અંતરાત્માના કામ-ક્રોધ-લોભ-રાગ-દ્વેષ-મત્સર વગેરે દોષોનું વિલીનીકરણ ન થાય. એ કરવા માટે તો એના પ્રતિપક્ષી બ્રહ્મચર્ય-ક્ષમા-નિસ્પૃહતા વૈરાગ્ય -ઉપશમ-પ્રમોદ વગેરે ગુણોનો અભ્યાસ જોઇએ, ગુણોના પોષક દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર--તપની સતત અને દીર્ઘ કાળ સાધનાનો અભ્યાસ જોઇએ. માટે જ એ દર્શન આદિ અને એની સાધનાઓ એ ખરેખરો યોગ છે, મોક્ષ સાથે યોજી આપનારો છે, રાજયોગ છે, એટલા જ માટે **માનવકાળનો ઉત્તમ સદુપયોગ આ રાજયોગની સાધનામાં છે.**

હઠયોગ-રાજયોગનો ફરક :-

રાણીએ ભેંસ ઊંચકીને ત્રણ માળ ચડાવી દીધી એ તો કાયાના શ્રમનો અભ્યાસ છે. એમા મન કે આત્માના કોઈ દોષનિવારણ કે ગુણઘડતર નો અભ્યાસ નથી. એમ સમાધિના હઠયોગમા પણ આવો કોઇ અભ્યાસ નથી. કિન્તુ એ તો શ્વાસ રુંધનનો અભ્યાસ છે. ત્યારે દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર-તપના અભ્યાસમાં તો મૂઢતા-અજ્ઞાન-રાગાદિ અને આહારસંજ્ઞાદિ દોષોના નિરાકરણનો અને સમ્યગ્દર્શન તથા અહિંસા-ક્ષમાદિ ગુણઘડતરનો અભ્યાસ છે. માટે એ રાજયોગ છે. યોગોનો રાજા તે 'રાજયોગ.'

રાજયોગ ખરો યોગ કેમ ? :-

રાજયોગમાં મનના અને આત્માના રાગાદિ દોષના નિરાકરણનો અભ્યાસ થાય છે, તેથી એ ક્રમે કરીને વીતરાગતા તરફ લઇ જાય છે; અને અંતે મોક્ષ સાથે યોજી આપે છે. માટે એને ખરો 'યોગ' કહેવાય, યોગોનો રાજા 'રાજયોગ' કહેવાય. એમાં અભ્યાસ જ એ જાતનો છે કે જેથી મનનું અને આત્માનું સદ્વીર્ય બળ-સત્વ-સદ્રુચિ વધતા જાય છે, અને ગમે તેવા પ્રલોભન કે આપત્તિમાં મન ચંચળ બન્યા વિના સમ્યગદૃષ્ટિ, ક્ષમા-નિસ્પૃહતાદિ, વિવિધ તપ, સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેમા સ્થિર રહે છે.

વચનાનુષ્ઠાનમાંથી કેવી રીતે અસંગાનુષ્ઠાન ? -

વચનાનુષ્ઠાનનો અભ્યાસ પણ એક મહાન રાજયોગનો અભ્યાસ છે. એમાં કઠોર તપ સંયમ સ્વાધ્યાયની ધૂન લાગે છે. બરાબર સર્વજ્ઞ વચનના અનુસારે જ જ્ઞાન-ચારિત્રના યોગ સાધવા છે તેથી ત્યાં બીજા-ત્રીજા કોઇ વિક્ષેપ આકર્ષણ યા પ્રમાદને જગા જ નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી વિધિએ જ આત્મહિતની સાધનામાં એકાકારતા છે. તેથી અભ્યાસ વધતાં વધતાં એવી સ્થિતિ આવી જાય છે કે જ્યાં પછી પોતાની કાયા સુદ્ધાંનાં આકર્ષણ-મમત્વ-આસંગ છૂટી જાય છે, યાવત જે સાધના કરે છે એ પણ એટલી બધી સહજ ભાવની થઈ જાય છે કે એનાં ય હવે આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ કરવાનાં છૂટી જાય છે. સૂર્ય જેમ સહજભાવે પ્રકાશ કરે છે, ચંદન જેમ સહજભાવે ગંધ રેલાવે છે, એમ અહીં વચનાનુષ્ઠાનના પ્રખર અભ્યાસથી **પરાકાષ્ઠાએ અનુષ્ઠાન-સાધનાનાં પણ**

આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ છૂટી જઇ, એ સહજભાવની બની જાય છે. આને અનાસંગ યોગ કહે છે, અસંગાનુષ્ઠાન કહે છે.

ચંદનગંધ-ન્યાયે સહજ સાધના -

દા. ત. 'જ્ઞાની કહે છે માટે ક્ષમા રાખો,' એમ નહિ, કિન્તુ બહુ અભ્યાસથી આત્મા જ ક્ષમામય બની જાય, અને ચંદનગંધન્યાયથી જેમ ચંદનના અણુએ અણુએ ગંધ-સુવાસ, એમ આના આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે ક્ષમા વ્યાપ્ત બની જાય,· આને અસંગ દશા, ક્ષમાનું અસંગાનુષ્ઠાન, ક્ષમાનો અનાસંગ યોગ કહેવાય ત્યાં અક્ષમા કલ્પનામાં ય ન આવે. એક રુંવાડું પણ દ્વેષ-ઉકળાટવાળું બને નહિ.

પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન પછી અસંગાનુષ્ઠાન કેમ નહિ?

વિચારજો, સહજ ભાવે આવું દિલ ક્યારે બને? દીર્ઘ કાળ અભ્યાસ કર્યો હોય ત્યારે ને? અહીં વિશેષતા આ મૂકી,- પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન પછી અસંગાનુષ્ઠાન ન કહ્યું, કિન્તુ વચનાનુષ્ઠાન પછી એને સ્થાન આપ્યું. કેમ એમ? શું પ્રીતિ-અનુષ્ઠાનના બહુ અભ્યાસમા તાકાત નથી આવતી? આવે છે, પણ એમાં પ્રીતિ-ભક્તિની પ્રબળતા થાય ત્યાં એ અનુષ્ઠાનનો આસંગ-આસક્તિ રહે છે. તેમજ વિધિ-અપ્રમાદ પર એવું જોર નથી હોતું ત્યારે વચનાનુષ્ઠાનમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે આ અનુષ્ઠાન આ રીતે આચરવાનું એવું માનસ બનાવવાથી અનુષ્ઠાનની ચોકસાઈ વ્યવસ્થિતતા અને સંપૂર્ણતા પર લક્ષ વધુ રહે છે. એથી એ રીતે અભ્યાસ વધતાં અનુષ્ઠાન સહજ ભાવનું બનતું જાય છે.

પહેલું વચનાનુષ્ઠાન કેમ નહિ?: આર્તધ્યાન અહીં ક્યાં નડે?:-

પ્ર૦–તો પછી પ્રીતિ–ભક્તિ અનુષ્ઠાનનું શું કામ? પ્રારંભે વચનાનુષ્ઠાનનો જ અભ્યાસ ન કરાય?

ઉ૦– વાત છે, વચનાનુષ્ઠાન એવું સહેલું નથી કે પ્રારંભે એ આદરી શકાય. વચનાનુષ્ઠાન માટે તો મનને પહેલાં આર્ત-ધ્યાનથી મુક્ત કરવું પડે. આર્તધ્યાનની પીડા ચાલુ હોય ત્યાં પ્રબળ શુભ ધ્યાન ન આવી શકે, અને તે વિના વચનાનુષ્ઠાન આવવું મુશ્કેલ. વચનાનુષ્ઠાનમાં તો મનની તન્મયતા છે, એ જો મનને આર્તધ્યાનની સતામણી ચાલુ હોય તો કેવી રીતે બની શકે? એટલે આર્તધ્યાન મિટાવવા માટે પ્રીતિ–ભક્તિ અનુષ્ઠાન લાવવું પડે. પ્રીતિ–ભક્તિ અનુષ્ઠાનમાં જે સાધના કરાય છે તે દેવ–ગુરુ અને અનુષ્ઠાનની શુદ્ધ પ્રીતિ–ભક્તિથી કરાય છે. આ પ્રીતિભક્તિની એ તાકાત છે કે એ વખતે આર્ત-ધ્યાન કરાવનારી જડ પદાર્થોની પ્રીતિ–ભક્તિને યાને લગની–આસક્તિને અટકાવી દે. જડના રાગ દ્વેષ ઉપર આર્તધ્યાન ઊભું થાય છે, ત્યારે દેવ–ગુરુ અને ધર્માનુષ્ઠાનની જ્વલંત પ્રીતિ–ભક્તિરાગ એ જડના રાગને દબાવી દે છે, એથી આર્ત-ધ્યાન અટકે છે.

આમ પ્રીતિ–ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો બહુ અભ્યાસ કરાયે જાય એથી એ પ્રીતિ–ભક્તિ પર આર્તધ્યાનની સતામણી ઓછી થતી આવે છે. એ ઘટતી જાય એટલે નિદ્રા વિકથા આલસ્ય એકાળજી વગેરે પ્રમાદ પણ ઓછા થતા જાય એમ કરતાં કરતાં પ્રમાદ અને આર્તધ્યાન નહિવત્ બને એટલે

વચનાનુષ્ઠાનના ઘરની અણીશુદ્ધ સાધનાને અવકાશ મળે, અવસર મળે. માટે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન ભકિત-અનુષ્ઠાન તો ખૂબ જ સાધવાં જોઈએ.

મુનિઓ શું કરે છે? પહેલાં તો આ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન ભકિત-અનુષ્ઠાનનું જ બહુ સેવન કરે છે. એમને અરિહંત પરમાત્મા તથા ગુરુ પર અનહદ રાગ પ્રેમ બહુમાન હોય છે; તેમજ મહાવ્રતો પર, સંયમ પર, સાધના પર અતિશય રાગ-આદર-બહુમાન હોય છે. એથી પ્રેરાયા એ સાધના કરે એ ઊંચા પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન અને ભક્તિ-અનુષ્ઠાન છે. મુનિઓ સરાગ સંયમ આદરનારા કહેવાય છે, એનો આ જ અર્થ છે. પછી એમાં સમર્થ બન્યે વચનાનુષ્ઠાનને આદરે. એમાંય ખૂબ અભ્યાસી થયા પછી વચનને ય યાદ ન કરવું પડે, અનુષ્ઠાન-સાધના સહજભાવે ચાલ્યા કરે એવું થઇ જાય; પછી અસંગાનુષ્ઠાન આવે. એમા 'આ ક્રિયા મારે કલ્યાણકારી છે માટે એને સેવું,' એવો કોઈ ભાવ નહિ. સૂર્ય પ્રકાશ કરે એમ જીવ અનુષ્ઠાન આરાધે. એ અસંગાનુષ્ઠાન, અનાસંગ યોગ.

આપણી વાત એ ચાલતી હતી કે પેલા શીતલાચાર્યના ચાર ભાણેજ મુનિઓ અનાસંગ યોગમાં પહોંચી ગયા એટલે તો ત્યાં પોતાના આત્માને છોડીને પર વસ્તુમાત્રનો આસંગ છૂટી ગયો. આસક્તિ કપાઈ ગઈ, એમાં પછી કાયા પણ આત્માથી તદ્દન પર હોઈ એના પરની આસકિત પણ છૂટી જાય એમાં શી નવાઇ?

બસ, શુકલધ્યાન આ માગે છે કે પર વસ્તુમાત્રમાં રમવાનું લેશ પણ ન હોય, એટલે કોઈ એક ચોક્કસ વસ્તુ પર રાગ-દ્વેષના લેશ વિના મન કેન્દ્રિત થઈ જાય. અનાસકિત

યોગથી પર વસ્તુમાત્રની આસક્તિનો લેશ પણ નથી, રાગાદિનો અંશ પણ નહિ; અને આમાં કોઈ એક દ્રવ્ય પર મન કેન્દ્રિત છે એટલે તો ત્યાં પછી કદાચ એ વખતે શરીર પર કુહાડાનો ઘા પણ પડે તો ય ત્યાં ધ્યાનભંગ નહિ, મન રાગ દ્વેષ ને કુર્ષ-ખેદના લેશમાં પણ ન ખેંચાય; એટલે ત્યાં પરમાત્રની યાવત્ કાયા સુદ્ધાંની આસક્તિ ગઈ છે, મમતા ગઈ છે, એટલે તો એ કાયાથી પણ સ્વાત્માને અત્યંત અલગ અનુભવી લીધો છે.

જેમ બીજાની કાયા પર ચાકુનો ઘા પડવાથી આપણને દ્વેષ કે ખેદ નથી થતો, કેમકે પેલી કાયા આપણા આત્માથી જુદી છે; એમ આ મહાત્માને પોતાની કાયા ય પોતાના આત્માથી તદ્દન જુદી જ ભાસી ગઈ હોય, લેશમાત્ર પણ પોતાની લાગતી ન હોય; એટલે સ્વાભાવિક છે કે એના પરના પ્રહારમાં પોતાને દ્વેષ-ખેદ જેવી કોઈ જ અસર નહિ.

શુક્લધ્યાનનો દાવાનળ :-

આવી સ્થિતિનો અનાસંગ-અનાસક્તિ યોગ લાધે પછી તો ત્યાં શુક્લધ્યાનની લીનતા આવે. આની એટલી બધી તાકાત હોય છે કે જો એ વખતે સર્વ જીવોનાં કર્મ આ આત્મામાં સંક્રમી શકતા હોય તો એ સંક્રમીને આ શુક્લધ્યાનના દાવાનળમાં બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય! પરંતુ બીજાના કર્મ પોતાનામા સંક્રમે એ વસ્તુ તદ્દન અસંભવિત છે એટલે એ બળી જવાની વાત બાજુએ રહી, પણ પોતાના આત્મામાં ચીકક પડેલા અસંખ્ય ભવોપાર્જિત સમસ્ત મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતી કર્મ આ પ્રબળ શુક્લધ્યાનના દાવાનળમાં ક્ષણમાં બળીને સાફ થઈ જાય છે.

કેવું ધ્યાન કર્મનાશ કરે ? :–

કાયા અને પર વસ્તુમાત્રથી અત્યંત ભિન્ન અનુભવી લીધા પર, યાવત્ રાગ--દ્વેષાદિ પરિણામથી પણ સ્વાત્માને ભિન્ન અનુભવી લીધા પર અનાસકત બનેલા આત્માને જે ગમે તે કોઇ એક દ્રવ્ય એક પર્યાય ઉપર શુકલધ્યાન લાગે, એની આ અકલ્પ્ય અચિંત્ય તાકાત હોય છે કે એ સમસ્ત સત્તાગત યાને સ્વાત્મામા ચીલિક ઘાતી કર્મોને ક્ષણમાં ધ્વંસ કરી નાખે. આ સૂચવે છે કે કોરા માની લીધેલા ધ્યાન માત્રથી કાંઈ ન વળે **ખરું ધ્યાન જ પર વસ્તુના રાગ–દ્વેષ અને હર્ષ–ખેદ મંદ કરવા પર જ લાગે.**

જેટલી ભારે એ રાગાદિની મંદતા, એટલી ધ્યાનની પ્રબળતા.

હૈયામાં રાગ–દ્વેષ ભર્યા પડયા હોય ત્યાં તો અશુભ આર્ત–રૌદ્ર–ધ્યાન ચાલ્યા કરે; શુભ ધ્યાન ધર્મધ્યાન શાનું લાગે ? હૈયામાથી પર વસ્તુનાં સંગ–આકર્ષણ છોડવા નથી, અનિષ્ટ પરની ઈતરાજી મૂકવી નથી, ને કોઈ ૐ વગેરેનું ધ્યાન લઇ બેસવું છે, તો એ તો માત્ર ધ્યાનનો ચાળો થાય, ખરેખર શુભ ધ્યાન નહિ.

માટે તો કહ્યુ કે,

આર્તધ્યાનનુ મૂળ રાગ–દ્વેષ છે. એ મૂળનું જોર સલામત, તો આર્તધ્યાન જ સલામત, ધર્મધ્યાન નહિ.

ધ્યાન સુધારવા શું કરવું ?

માટે જ ધ્યાન સુધારવા માટે રાગ–દ્વેષને મંદ પાડવાની જરૂર છે. એ માટે 'આ ઇષ્ટ, અને આ અનિષ્ટ' 'આ મને

ગમતું, ને આ અણગમતું'–એવી બહુ કલ્પનાઓ કરવાનું પડતું મૂકવું પડે.

ઇષ્ટ અનિષ્ટ કલ્પનાથી બચવા

એક તો ૬ પ્રકારના બાહ્ય તપની બહુ જરૂરિયાત પર વિચારી ગયા છીએ. બીજું સાથે એવો એક સ્વભાવ કેળવવો જોઇએ કે 'મને કર્મે જે મળ્યું તે બરાબર,–એને મારે સારું કે નરસું માનવાની જરૂર નથી; ગમતું કે અણગમતું કરવાની જરૂર નથી. ચાલવા દો ચાલે એમ; જીવનમાં આવતા પ્રસંગો એ કર્મ અને ભવિતવ્યતાના ખેલ છે. મારે એ ખેલના માત્ર તટસ્થ પ્રેક્ષક બનવાનું; એને પોતના માની લેવાના નહિ. જગતની વચ્ચે જીવન છે એટલે સારું ય આવે ને નરસું ય આવે. એની વચ્ચેથી મારે અલિપ્તપણે પસાર થયે જવાનું.'

વાત આ બહુ મોટી છે, કપરું કામ છે, પરંતુ એ રીતનો અભ્યાસ પાડયા વિના છૂટકો નથી. અલિપ્ત દશા એકદમ નહિ આવે, પરંતુ અનંતાકાળથી જે એકદમ સર્વે સર્વા લિપ્ત–લીન બનવાનું ચાલી આવે છે, એમાં સહેજ સહેજ ઓછાશ આવતી જશે.

રાગદ્વેષ ઘટાડવા માટે હર્ષ ખેદ ઘટાડવા કયા મુદ્દા?:–

એ રાગદ્વેષનો લેપ ન લાગે એ માટે કરવાનું આ, કે હરખ–ખેદની માત્રા ઘટાડવાની. ગમતું મળ્યું ને બહુ હરખાયા, અણગમતું થયું ને તરત ખિન્ન થઇ ગયા,–એ હવે ન ચાલે. હરખ ઘટાડવાનો ને ખેદ પણ ઘટાડવાનો.

હરખ કેમ ઘટે ? હરખ થવા જાય ત્યાં ચોંકી ઊઠવાનું કે 'અરે ! આ હું શું કરી રહ્યો છું ? શાના પર હરખી રહ્યો છું ?'

(૧) આ કઈ મોટી ચક્રવર્તીના જેવી સમૃદ્ધિ કે સન્માન મળ્યા છે તે હરખું છું ?

(૨) એ ય મળે તો પણ એમાં આત્માનું શું ભલું થઇ રહ્યું છે ? હરખવાનું હોય ?

(૩) એમાં તો બિચારા જીવનું પુણ્યધન લૂંટાઇ રહ્યું છે, ને

(૪) સ્વદેશમાં જવાનું પ્રયાણુ ભૂલાવાઇ રહ્યું છે.

જગતના મનગમતા પદાર્થો આવીને આપણા પુણ્યની લૂંટ ચલાવે છે,

આપણને સ્વદેશ 'મોક્ષ' તરફના વૈરાગ્ય અને ત્યાગ-રૂપી પ્રયાણને ભૂલાવે છે.

એમાં હરખાવું એ મહા મૂર્ખાઇ છે. જુગાર ખેલતાં ધન હારતો જતો હોય છતાં જુગારના દાવ પર દાવ રમવાનો આનંદ માને એ શું મૂર્ખ નથી ? શું હું આવો મૂર્ખ છું ?' આમ આમ વિચારતાં હરખ ઘટે.

ખેદ કેમ ઘટે ?

ખેદ થતાં જ સાવધાન બની જીવને કહેવાનું કે

'(૧) મૂર્ખ ! કચરો સાફ થવા પર ખેદ કરે છે ? અણગમતું બની આવ્યું, આપત્તિ પ્રતિકૂલતા આવી એ પોતાના અશુભ કર્મના ઉદય વિના બને જ નહિ. પણ એમાં તો એ આપત્તિ વગેરે ભોગવી લેતાં એટલા અશુભ કર્મનો કચરો ભોગવાઇને સાફ થાય છે. કચરો સાફ થાય એમાં ખેદ શાને ?

(૨) વળી વર્તમાનમાં નરકના જીવો જે ઘોર ત્રાસ વેઠી રહ્યા છે એ ધ્યાન પર લાવી અહીંનું દુઃખ તો મામુલી સમજી સહી લેવું સહેલું. એમાં ખેદ શો કરવાનો હોય ?

(૩) વળી આવા તુચ્છ ખેદ કરવા જતાં એક તો જૂનાં અશુભ ટળવા પર નવાં અશુભની ભરતી થાય છે, અને બીજું એ, કે તુચ્છના ખેદમાં આત્માની આંતરિક ખરાબીના ખેદ જ ભૂલી જવાય છે. એ ભૂલાય પછી ખરાબીઓના સુધારા માટેનો વિચાર કે તમન્ના જ શાની થાય? એ મૂર્ખ જીવ ।. - રનું જ વાંકુચુંકુ સરખું કરવા માટે મથવાનો, અંદરનું નહિ.'

આ સાવધાનીએ ખેદની માત્રા ઘટતી આવે.

આમ હરખ–ખેદ ઘટાડતા જવાથી રાગ–દ્વેષ મોળા પડતા આવે, એટલે પછી એના પર ઊભા થતાં આર્તધ્યાન પણ ઓછાં થતા રહેવાનાં. એથી પછી ધર્મધ્યાનને સારી તક મળવાની. **પર વસ્તુનાં મમત્વ છુટવા પર શુભ ધ્યાનની સ્થિરતા થાય છે, સ્થિરતાનો સમય વધે છે. તાકાત વધે છે.**

શીતલાચાર્યના ચાર ભાણેજ મુનિઓ ગુરુ વિનય–વંદનાના ભાવમાં એવા મમત્વ ત્યાગ અને અનાસક્ત યોગ પર આગળ વધતાં વધતાં શુક્લધ્યાનમાં ચડી ઘાતી કર્મોનો ભુક્કો કરી નાખનારા બન્યા, અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા! **વિનયધર્મ-વંદન-ધર્મના ભાવમાં કેવળજ્ઞાનનાં બીજ પડેલાં છે.**

વિનય એ મહાન આભ્યન્તર તપ છે. એનાથી 'વિવિધ અશુભ કર્મો નાશ પામવા સાથે તે માનાદિ કષાયનાં કર્મ નષ્ટ થતા આવે છે, કે જે માન મદ અહંકાર અનેકાનેક પાપોનું મૂળ છે. અહંકાર આપમતિથી તો જીવ કેટલાંય સુમાર વિનાનાં પાપો આચરે છે. વિનયદ્વારા એ તૂટે એટલે તો પછી ધર્મના દરવાજા ખુલી ગયા. માટે જ કહેવાય છે કે 'વિણયમૂલો ધમ્મો.' વિનય એ ધર્મવૃક્ષ ઊગવા માટેનું મૂળ છે. મૂળ ઉપર જ ઝાડ

ઊગે. વિનય એ ધર્મનગરનો દરવાજો છે. દરવાજામાં પેસીને જ નગરમાં જવાય. જો દરવાજો જ તૂટી જાય, તો બહારના ચોર ડાકુ લૂંટારા પેસીને નગરને ખેદાન મેદાન કરી નાખે. એમ,

વિનય ભંગ થતાં અભિમાનાદિ ડાકુ ઘુસીને ધર્મને નષ્ટભ્રષ્ટ કરી નાખે છે.

પ્રકરણ ૪

આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ :

આપણી વાત એ ચાલી છે કે રોગની પીડા, આવતાં જીવ જે આકુળવ્યાકુળ થઇ એ કેમ ટળે એની ચિંતામાં પડે છે, ને દવા, દાકતર, પથ્ય વગેરેની ચિંતામાં પડે છે, એ ત્રીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે, એના પર પ્રશ્ન થયો કે તો પછી મુનિને રોગ–પીડા આવતાં એ પણ રોગ કાઢવાના ઉપાય કરે છે તો એમને આર્તધ્યાન કેમ નહિ? એના જવાબમાં એક વાત એ કહી કે મુનિ રોગને કર્મનો વિપાક સમજી ખોટું દુર્ધ્યાન નથી કરતા.

વસ્તુસ્વભાવ–ચિંતને આર્તધ્યાનથી બચાય:—

કારણ કે મુનિ જગતની ત્રિકાલ અવસ્થાને જોનારા હોઈ સમજે છે કે 'અહીંના અશુભ સંયોગ એ પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયને આભારી છે. એટલે આપણે જ દુષ્ટ યોગથી અશુભ કર્મ બાંધીને આવ્યા પછી એના ઉદય ભોગવવામાં સંતાપ શો કરવો ? પ્રભુએ જ કહ્યું છે કે જો પૂર્વે બાંધેલા અશુભ કર્મનો ત્યાં જ પ્રતિક્રમણ–પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ ન કર્યો, તો પછી આગળ પર કાં તો એ ભોગવાઈને નાશ પામે યા તપથી નાશ

પામી શકે. આ રોગપીડા એ ભોગવટો હોઈ એના દ્વારા અશુભ કર્મ નાશ પામી રહ્યા છે. એમાં શોક–સંતાપ શાને ? અશુભ કર્મ ઉદય પામે એટલે અશુભ ફળ આવે એ વસ્તુસ્વભાવ છે.'

આમ વસ્તુસ્વભાવનાં ચિંતનમાં રહેવાથી એમને ચિત્તનો અધ્યવસાય શુભ છે, અશુભ નથી. એ રીતે એ રોગ સહન કરે એમાં એમને ચિત્તની વ્યાકુળતા નથી, રોગ પર એમને દ્વેષ નથી, તેથી આર્તધ્યાન નથી; બલ્કે ધર્મધ્યાન છે, એ ગ્રંથકાર મહર્ષિ આગળ કહેવાના છે.

મુનિના આ દૃષ્ટાન્તથી સંસારી ગૃહસ્થને માર્ગ સૂચવ્યો કે તમે પણ જો રોગ યા બીજી આફતોમાં વસ્તુસ્વભાવ વિચારતા રહો, પૂર્વ કર્મના વિપાક–ઉદય વિચારી બીજાને દોષ ન દો, બીજા પર દ્વેષ ન કરો; અશુભોદયે પીડા આફત આવે એ વસ્તુસ્વભાવ કહેવાય, વસ્તુસ્વભાવમાં આકુળ–વ્યાકુળ ન થવાય, એમ વિચારી હાયવોય ન કરો, તો આર્તધ્યાનથી બચી જવાય.

ધર્મથી આર્તધ્યાનની માફી ન મળે :—

જુઓ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે નમસ્કારમંત્રનો જાપ કરાય, તેમજ બીજી દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના કરાય, એમાં સારું ધ્યાન લાગે, શુભ ધ્યાનનો લાભ મળે. પરંતુ એટલેથી નિરાંત નથી વાળવાની, કિન્તુ બાકીના સમયમાં આર્તધ્યાન ન થાય એ પણ ખૂબ જરૂરી છે. નહિતર પેલા શુભયોગ–શુભધ્યાનનું પુણ્ય તો મળશે, પરંતુ સાથે આ આર્તધ્યાનથી પાપ પણ ઊભાં થવાનાં. એટલે જો દિવસ–રાત આર્તધ્યાનનાં પોટલાં; તો પાપનાં પણ પોટલાં બંધાવાનાં. ત્યાં છૂટકની ધર્મક્રિયાથી બચાવ નહિ મળે કે તુ ધર્મ કરે છે ને ? માટે આ તારાં આર્તધ્યાન માફ, એથી તને અશુભ કર્મ નહિ બંધાય.' ના, આવી માફી ન મળે.

પ્રારંભનો પેલો મરુભૂતિનો દાખલો યાદ છે ને ? જીવનમાં વરસો ધર્મસાધેલો, ધર્મધ્યાન શુભધ્યાન રાખેલાં, પરંતુ અંતે ભાઈ કમઠ તરફથી પત્થરની શિલાનો મરુભૂતિના પોતાના મસ્તકે ઘા થતાં એની મરણાંત પીડામાં આર્તધ્યાન આવ્યું તો એ એને તિર્યંચ ગતિમાં હાથીના ભવમાં ઉતારી દેનારું બન્યું.

એટલે ડહાપણ આ રાખવાનું છે કે ધર્મ જરૂર કરવાનો; પણ બને તેટલા આર્તધ્યાનથી બચીએ, એ સાથે સાવધાની જોઇએ.

ધર્મ સાચો આ, ફળ્યોકે એ આપણને આર્તધ્યાનથી બચાવે. જીવનમાં ધર્મ મળ્યાની ને ધર્મ કર્યાની સુવાસ રહેવી જોઈએ. ધર્મની સુવાસ આ કે ધર્મ સિવાયના કાળમાં આર્તધ્યાનથી બચવાનું ખાસ કરીએ:

આર્તધ્યાનથી બચવા માટે

(૧) આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ બરાબર ખ્યાલમાં રહ્યા કરવું જોઇએ. અને

(૨) આર્તધ્યાનનાં ફળની ભડક રહ્યા કરવી જોઇએ.

આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ :-

(૧) આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપમાં સંક્ષેપમાં આ, કે દુન્યવી ઈષ્ટ–અનિષ્ટ ગમતા–અણગમતા પર મનની ચોટ રહે, અર્થાત્ 'ઇષ્ટ કેમ મળે, મળેલું ટકે, જાય નહિ. પૂર્વે મળ્યું હતું તો કેવું સારું હતું ! મળશે ત્યારે કેવી મજા રહેશે ! ઈષ્ટ મળ્યામાં બાદશાહી છે, નહિતર ઈષ્ટ ન મળે તો જીવન જીવ્યાની કિંમત શી ?....' એમ 'અનિષ્ટ અણગમતું ક્યાં આવી પડયું ? એ જાય તો સારું. ફરીથી ન આવે તો સારું. પૂર્વે આવેલું ત્યારે હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા. ભવિષ્યમાં આવશે તો બાર વાગી

જશે!....' વગેરે વગેરે વર્તમાનના કે ભૂતકાળના યા ભવિષ્ય કાળના ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અંગે ગમતા-અણગમતા અંગેના રાજીપા નારાજીના વિચારમાં મન તન્મય બની જાય એ આર્તધ્યાન.

જીવને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં?:-

ત્યારે જોવાનું આ છે કે જીવને દુન્યવી ગમતી--અણગમતી બાબતો કેટલી છે? અપરંપાર. 'દુન્યવી' એટલે ઇંદ્રિયોને પસંદ--નાપસંદ અથવા મનને મસ્ત કે દુઃખિત કરનારી ચીજ વસ્તુ યા કોઈ બાબત. આની સંખ્યાનું માપ નથી.

દા. ત. દાંત ખોતરવા તણખલાની સળી જોઇએ છે, તે જરાક સારી કડક મળે, સોય જેવી બહુ અણિયારી નહિ, કે વિશેષ જાડી નહિ, એવી મનગમતી મળે, એ સ્પર્શનેન્દ્રિયને પસંદ. એથી ઉલટી મળે એ નાપસંદ. એના પર મન લાગી જાય, સરસ મળી ત્યારે આલ્હાદ યા અપસંદ મળે નાખુશી માને. એવું મનચોંટી જાય, મનનું ધ્યાન લાવે, એ આર્તધ્યાન.

બેસવાની જગા મળી પણ જરાક મેલી રજવાળી, તો એ નાપસંદ, મનને એના પર કચવાટ રહે કે 'આવી મેલી કયાં મળી? હવે ફરીથી ધ્યાન રાખું કે આવી ન મળે. પહેલાં ઠીક મળેલી, આ ઠીક ન મળી. માણસો કેવા? જરાક જગા ય સાફ રાખતાં ન આવડે!'....આવી મનની ગડમથલ અને એ અનિષ્ટ જગા ટળવા, ન મળવા પર મનની ચોંટ, એ આર્તધ્યાન. એમ સ્વચ્છ જગા મળવા પર મન રાજી રાજી, 'બસ જગા તો આવી સાફ જ જોઈએ. માણસ પાસે આ ધ્યાન રખાવીશ કે બીજું પછી, પણ જગ્યા સાફ સ્વચ્છ રાખતા જાઓ...' વગેરે વગેરે વિચારમાં મન તન્મય થાય, એ આર્તધ્યાન-

કેવી ખૂણી ? **તુચ્છ—અતિતુચ્છ—નગણ્ય ઇષ્ટ-અનિષ્ટનું આર્તધ્યાન ? જીવની કેટલી કંગાળ—પામર—નિસત્વ દશા!** ત્યારે, આર્તધ્યાન કરાવનારી જીવને ગમતી—અણગતી બાબતો, આ પરથી ખ્યાલ આવશે કે, કેટલી સેંકડો હજારો થવા જાય ? ચાહ્ય એ ગમે તે એકાદ ઇન્દ્રિય યાને આંખને કે સ્પર્શનેન્દ્રિયને અથવા મનને, જીભને કે નાકને પસંદ નાપસંદ હો, અથવા કાનને માફક યા ના—માફક આવો.

મનના પસંદ—અપસંદ કેવા ?:—

દા. ત. 'ઘરના માણસ છોકરાને બે પૈસા વધારે ખરચવાના આપે છે....ઘરનો કારભાર પોતાની જ મરજીથી ચલાવે છે, એ પોતાના સગા પર પક્ષપાત કરે છે,....પાડોશી વારે વારે આપણી વસ્તુ માગી જાય છે,...આવું બધું મનને નાપસંદ છે. એથી ઉલ્ટું, 'પોતાને ઉદાર પાડોશીની સારી સારી ચીજ કામ લાગે છે,... ઘરમાં પોતાનું વર્ચસ્વ રહે છે,....પોતાને પત્ની કે છોકરા પૂછી પૂછીને બધું કરે ,....ઘરખર્ચ કરકસરથી થાય છે,.... વગેરે વગેરે બાબત મનને પસંદ છે. આ પસંદ-નાપસંદ બાબતો અંગે મનના બહુ રાગ દ્વેષ—રહે, પસંદગીનું કેમ બને, યા બન્યું છે તો કેમ ટકે; નાપસંદ બાબત કેમ ટળે, ભવિષ્યમાં ન બને, વગેરે પર મન તન્મય થાય એ આર્તધ્યાન.

આ પરથી જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે ઇષ્ટ—અનિષ્ટ બાબતો કેટલી ? અને એના અંગે આર્તધ્યાન કેટલી કેટલી વાર ? મન એમાં ક્ષણભર પણ તન્મય થાય, ચોંટે, એ આર્તધ્યાન છે. મનની એમાં અર્તિ છે, પીડા છે, પછી ભલે મનગમતી બાબતમાં મન હાશ કરે કે ઠીક બની હવે બરાબર ચાલે તો

સારું", તો ય તેમાં મનની ગુલામી છે, ગળિયાપણુ છે, Nervousness શૈથિલ્ય માંદાપણુ છે, એ અર્તિ.

મનની પરવશતા એ અર્તિ જ કહેવાય. માટે એ અંગેનું ધ્યાન એ આર્તધ્યાન થયું ગણાય.

જેવું ઇષ્ટ--અનિષ્ટ અંગે આર્તધ્યાન, એવું રોગ--વેદના તકલીફ અંગે પણ આર્તધ્યાન હોય છે. એના જ વિચાર, વૈદ્ય- ડાકટરના ને દવા--ઉપચારના વિચાર, અનુપાનના, પરેજીના વગેરે વિચાર મનને પકડી લે, એ આર્તધ્યાન એમ રોગ--વેદના–તકલીફમાં હાય વોયમાં મન લાગી જાય, અરેરે ! કેટલી બધી પીડા ? ક્યાં આ આવી ? મને ને આ ? હું નિયમિત ચાલનારો, ને મને ટી. બી. ? કેન્સર ?....'એવી હાયવોયમાં મન પડે ત્યાં આર્તધ્યાન લાગે.

આ જગતના જીવનમાં આર્તધ્યાન ક્યાં લેવા જવું પડે એમ છે? ડગલે ને પગલે ઇષ્ટ, અનિષ્ટ, કે રોગ--તકલીફ આદિની પીડાની બાબતો ખડી જ હોય છે. ત્યાં મન એની ગડમથલમાં ક્ષણવાર પણ પડે કે લાગ્યું આર્તધ્યાન. એવી પાર વિનાની બાબતો ! અને તે નિમિત્તે પાર વિનાના આર્તધ્યાન !

ધ્યાન–યોગમાં દુર્દશા :–

આજે દુનિયામાં ધ્યાન અને યોગની વાતો બહુ થાય છે. ત્યાં માણસને એનો નાદ લાગી, ઘડી કોઇ જાપ--ધ્યાન લઇને બેસવાનું મન થાય, બેસતો થાય, એમાં વળી કાંઇક સ્વપ્ન આવ્યું, કે ચમત્કાર બન્યા જેવું લાગ્યું, એટલે પછી સંતોષ વાળવાનું મન થાય છે કે હાશ ! હવે આપણને માર્ગ જડયો, યોગીનો રાહ મળી ગયો. પેલા બહુ ક્રિયા કાંડ કરનારા જુઓને, એમનાં એમાં મન ક્યાં ઠેકાણે રહે છે ? વેદિયાની જેમ ગતાનુ-

ગતિક ચાલે છે. આપણને જાપમાં મન બરાબર લાગે છે ..' આમ ક્રિયાકાંડી પર અભાવ, ને જાતના માનેલા ધ્યાન–યોગ પર સંતોષ થઇ આવે છે આવો અભાવ એ કેવી દુર્દશા? પરંતુ ખરું તો એ નથી જોવાતું કે '૦ા–૧ કલાકના ધ્યાન–જાપ સિવાય બાકી આખા દિવસમા આર્તધ્યાન કેટલાં ચાલે છે? એ જાપ ધ્યાનમાંય કદાચ એમ રહેતું હશે કે ચાલો, ઘરનું કુટુંબનું દુકાન–ધંધા–વેપારનું સરખું કરી રાખ્યું છે એટલે ફિકર નથી. એમ જાપ ધ્યાન વખતે ય દુન્યવી ઇષ્ટની નિરાંત બેઠી હોય, મન એથી મસ્ત હોય તો ત્યાંય આર્તધ્યાન ક્યાં છૂટે એમ છે?

સંભવ છે પેલા ક્રિયાકાંડવાળાને આર્તધ્યાનના અનુભવ કાંઈક ઓછા હોય, કેમકે એ ક્રિયાકાંડ પાછળ ધર્મની શ્રદ્ધા જે કામ કરતી હોય છે એ આર્તધ્યાનનો ભય લગાડે છે, તેથી એ આર્તધ્યાનના પ્રસંગમા મન વાળી લે છે, કે–'ઇષ્ટ–અનિષ્ટની નાની નાની બાબતોમા શા બહુ લેખાં માડવા? જેવું હોય તે ચાલે એમ, સહેજ રોગ–પીડા આવી તો એની બહુ ચિંતા શી કરવી? એ તો શરીર છે તે સહેજ આઘું–પાછુંય થાય.' આમ ધર્મશ્રદ્ધાના બળ પર મન વાળી લેવાય, મનનું સમાધાન કરી લેવાય એટલે આર્તધ્યાન એટલું જોરમા ને વાત વાતમાં ન ચાલે.

પ્ર૦–તો શું જાપ–ધ્યાન–યોગવાળો આમ મન ન વાળી શકે?

ઉ૦–વાળી શકે, પણ પેલા જેવી એવી ધર્મશ્રદ્ધા–શાસ્ત્રશ્રદ્ધા હોય તો વાળી શકે ને? પણ જો એ શ્રદ્ધા હોય તો ક્રિયાકાંડ પર સૂગ કરે? અભાવ કરે? ક્રિયાકાંડ–આચારમાર્ગ પર અભાવ થાય છે એ સૂચવે છે કે શાસ્ત્રે બતાવેલ આચારમાર્ગ કે જેના પર આજસુધી શાસન ચાલ્યું આવ્યું છે, ને ધર્મ ટકી રહ્યો છે, એના પરશ્રદ્ધા નથી.

શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાકાંડ—આચારમાર્ગ પર શ્રદ્ધા નહિ એટલે એને કહેનારા શાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા કયાં રહી?

શાસ્ત્રશ્રદ્ધા નહિ, તો પછી શાસ્ત્રે પાયામાં જે આર્તધ્યાનથી બચવા માટે આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપ ઓળખાવ્યાં એના પર લક્ષ રાખવાનુંય કયાં રહે? ને એથી બચવાનો પ્રયત્ન પણ શે થાય? લક્ષ રાખ્યું માત્ર જાપ-ધ્યાન લઈ બેસવાનું, પછી બીજી બાજુ આર્તધ્યાન ગમે તેટલા ચાલે એ તરફ દૃષ્ટિ જ નહિ, ભય જ નહિ, તે શું કામ એ ઓછાં કરવાનું સંભાળે ?

એ તો જે આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપને સારી રીતે ઓળખે ને લક્ષમાં રાખે, એને એમ થાય કે ‘ અરે ! આ ડગલે-પગલે આર્તધ્યાન કરી કરી આ ઊંચો ભવ કાં બગાડું ? શું તુચ્છ જડની બાબતોમાં આર્તધ્યાન કરી કરી કિંમતી માનવભવ બગાડવાનો ? આમાં મારું પરભવે શું થાય ? ’ એમ ભય લાગે.

જાપ-ધ્યાનથી ભવ સુધારવાનાં લક્ષ કરતાં અશુભ આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી ભવને ન બગાડવાનું લક્ષ રાખવું પહેલું જરૂરી છે.

આનો એ અર્થ નથી કે ’ જાપ-ધ્યાન ન કરવા, પરંતુ કહેવું એ છે કે એમાં ઇતિકર્તવ્યતા ન માનવી. એમાં એવો સંતોષ ન માનવો કે જે આર્તધ્યાનનો વિચાર જ ન કરવા દે, આર્તધ્યાનના સ્વરૂપ પર લક્ષ જ ન જવા દે આર્તધ્યાનનો ભય જ ન થાય.

આર્તધ્યાનથી થતી ખરાબીઓનો ભય હોય તો એ મિટાવવા ખાસ પ્રયત્ન રખાય. માટે હવે આ વિચાર કરીએ કે આર્તધ્યાનના ફળમા શી શી ખરાબીઓ ઊભી થાય છે. એ ખરાબીઓનો

ખ્યાલ રહે એટલે હાય! આર્તધ્યાનથી આમ ભવ બગાડવો? એમ ભય લાગે, ને એથી બચવાનું કરાય. ત્યારે હવે આ જોવાનું આવ્યું કે આર્તધ્યાનથી કેમ બચાય?

(૨) આર્તધ્યાનથી બચવાના ઉપાયઃ—

આર્તધ્યાન જીવને આ જગતના બહુ પદાર્થો ઇષ્ટ-અનિષ્ટ યાને ગમતા-અણગમતા કરવાથી થાય છે. નાની નાની મામુલી બાબતમાં પણ 'આ મને ફાવે, આ ન ફાવે; આ અનુકૂળ આ પ્રતિકૂળ,' એ ભય રાખ્યાથી એના અંગે આર્તધ્યાન ચાલે છે. માટે આર્તધ્યાનથી બચવા ઉપાય આ, કે પહેલાં તો એવી મામુલી બાબતોને મહત્ત્વ ન આપતાં એમાં ગમતું-અણગમતું ન કરવું. મનને સમજાવી દેવું કે મહાન મોક્ષનું ધ્યેય રાખનાર તારે વળી આ તુચ્છ બાબતમાં ફાવે ન ફાવે શું? ચાલે, જે આવ્યું તે ચાલે. ઉનાળામાં સહેજ ઠંડો પવન આવ્યો એમાં રાજી રાજી શું થવું? ને સહેજ ગરમી વધી એમાં વ્યાકુળ શું થવું? સ્વર્ગનીય શાતા અનંતીવાર જોઇ નાખ્યા છતાં શાતાની ભૂખ નથી મટી; ને નરકની દારુણ ગરમી અનુભવી લીધી એની આગળ વર્તમાન ગરમી કશી વિસાતમાં નથી, માટે અહીંની ઠંડક ગરમીમાં કશા માલ નહિ. એના પર તારું વર્ચસ્વ નહિં, માટે જે આવે એમા મધ્યસ્થ ભાવ રાખવો.

જગતનું ત્રણેય કાળનું સ્વરૂપ વિચારવું. એમાં પુદ્ગલોના ભાવના પલ્ટા અનંત દેખાશે. ત્યાં એકાદ ભાવ પર એને અંતિમ સ્થાયી ઇષ્ટ માની શું ઝૂકી પડવું? કે અનિષ્ટ માની શી એનાથી બહુ નફરત કરવી? જગત પલ્ટાતું છે, પુદ્ગલો ય પલ્ટાતા છે, અને જીવોની પરિસ્થિતિ તથા એના દિલના ભાવ

પણ પલટાતા છે. તેથી શું સારા નરસા ગણાતા જડ પુદ્ગલના ભાવ, કે સગાસ્નેહી કે વિરોધી માનેલાની પ્રવૃત્તિ યા દિલના ભાવ, એ કશા ઉપર મદાર બાંધવા જેવો નથી, એમાં રાગ કે દ્વેષ અને હરખ કે ખેદ કરવા જેવો નથી. એની વચ્ચે સમભાવ સમ-દૃષ્ટિમાં રહેવું, ન રાગ તરફ તણાવું કે ન દ્વેષ-અરુચિ-કંટાળા તરફ !

આમ વારંવાર ભાવના કરતા રહેવાથી મન એ બાબતોને બહુ મહત્ત્વ ન આપે એટલે એનાં નિમિત્તે આર્તધ્યાન થાય નહિ. ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ ગણે તો આર્તધ્યાન થાય ને ? પલટાતા ભાવ ઇષ્ટ શા ? કે અનિષ્ટ શા ?

(૨) આર્તધ્યાન રોકવા બીજો ઉપાય એ કે ધર્મનાઆચાર અનુષ્ઠાનનું વિશેષ મહત્ત્વ માનવું, અને એમાં તન--મન--ધનની, વાણી--વિચાર-વર્તાવની અને તન-ધનનો સારો એવો ભોગ આપવાની બધી શક્તિ ખરચતા ઉલ્લસિત રહેવું. એમ શક્તિ ખરચી ભોગ આપીને આચારો-અનુષ્ઠાનો બજાવતા રહેવાથી મન પર ધર્મનું મહત્ત્વ સક્રિય રીતે અંકિત થાય છે, પ્રમાદ ઓછો થાય છે, પાપનીનફરત ઊભી થાય છે, શાસ્ત્રકારો જ્ઞાનીઓ, શાસ્ત્ર, અને પૂર્વે પ્રખર ધર્માચારો-ધર્મક્રિયાઓ-ધર્મસાધનાઓ સાધી ગયેલા મહાપુરુષો પર આસ્થા વધે છે. આ શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ અને સ્વયં આચારપાલન મનને પાપ સંસારનું અને જગતના પદાર્થોનું મહત્ત્વ ઘટાડે છે. એ અંગે વ્રત નિયમમાં અવાય છે. એમ ઇષ્ટ અનિષ્ઠ માનવું ઓછું થવાથી આર્તધ્યાન ઓછું થાય છે.

આ આચાર અનુષ્ઠાનમાં જિન વચનનો શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અધ્યયન પણ આવે છે. એ જેમ જેમ વધે તેમ તેમ નવ નવી

તત્ત્વની ઓળખ થતી જાય, એના વારંવાર ચિંતન મનનથી મન એનાથી રંગાતું જાય ભાવિત થતું જાય, એટલે પણ બહુ ઈષ્ટ અનિષ્ટ કરવાની ભાંજગડ ઓછી કરાય; તેમજ રોગ પીડા તકલીફનું ય મહત્ત્વ ઓછું આંકી એમાં હાય વોય ને આર્તધ્યાન ઓછું કરાય.

જિનવચનનો બહુ અભ્યાસ કરતાં આત્મદૃષ્ટિ ખીલતી જાય છે. મનનો જડ પદાર્થો કરતાં પોતાના આત્મા પર વિશેષ ઝુકાવ રહે છે.

આમ, આત્મદૃષ્ટિ મુખ્ય બને, વિશેષ તરવરતી બને, એટલે કાયાના રોગ, પીડા વગેરેને આત્મદૃષ્ટિએ મૂલવવાનું થાય, અર્થાત્ આત્માની જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને એ કશું નુકસાન કરી શકતા નથી, ઉલ્ટું એ રોગ-પીડાદિ આત્માના અશુભ કર્મ કચરા સાફ કરે છે એ આનંદનો વિષય છે, એમ મનના ભાવ રખાય પછી રોગ નિમિત્ત ય આર્તધ્યાન શું કામ થાય? મુનિને રોગમા આ ભાવ રહેવાથી આર્તધ્યાન નથી. એમને જિન વચનનો બહુ અભ્યાસ છે. તેમજ પવિત્ર આચાર અનુષ્ઠાનનું ધરખમ પાલન છે. એથી મન ખડતલ બને છે. મન ધર્મનું વાવે તો ખડતલ મજબૂત સાત્ત્વિક બને પણ એ વિસારી વિષયોની ગુલામી જ સેવે તો એવું ક્યાથી બને! મન સાત્ત્વિક બનાવવા માટે બાહ્ય આભ્યન્તર તપ બહુ ઉપયોગી છે. એમાં બાહ્ય તપની વિસ્તારથી વિચારણા થઈ; ને આભ્યન્તર તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત તથા વિનયની વિચારણા થઈ. હવે વૈયાવચ્ચ નામના આભ્યન્તર તપની વિચારણા કરીએ.

પ્રકરણ ૫ સેવા વૈયાવચ્ચ-આભ્યન્તર તપ ત્રીજો

હવે વૈયાવચ્ચ ' નામના આભ્યન્તર તપને જોઇએ.

વૈયાવચ્ચ એટલે સેવા શુશ્રૂષા–માવજત એ સાધુ સાધ્વીની હોય યા સંઘની હોય. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦--વિનય–વૈયાવચ્ચમાં તો શારીરિક કષ્ટ ઉઠાવવાનુ છે તો એ 'કાયકલેશ' નામના બાહ્ય તપમાં ગણાય, આભ્યન્તર તપમાં કેમ ગણાય ?

ઉ૦ કાયકષ્ટથી ભલે એ બાહ્ય તપરૂપ હો, પરંતુ એટલા માત્રથી એ વિનય વૈયાવચ્ચરૂપ નથી. પૂર્વે કહ્યું છે તેમ એ કોઇ પણ પૌદ્ગલિક લાલચ વિના ખરેખર પ્રીતિ ભક્તિ અનુષ્ઠાનરૂપ આરાધાય તો જ એ સાચા વિનય અને વૈયાવચ્ચ છે, એટલે

આભ્યન્તર દિલમાં એવી કોઇ લાલચ ન હોવી અને શુદ્ધ પ્રીતિ–બહુમાન સાથે વિનય વૈયાવચ્ચનો ભાવ હોવો એ હિસાબે એ આભ્યન્તર તપ છે.

લૌકિક આશંસાનો અનર્થ :–

ત્યારે એમ તો સાધુ પાસેથી કશું લૌકિક ખાટી લેવાની આશાએ કે લોકમાં માનપાન–કીર્તિની આકાંક્ષાથી સાધુની સેવા ચાકરી કરાય એ થોડો જ વૈયાવચ્ચ–તપ છે ? ત્યાં તો અંતરમાં એક સોદાનો હિસાબ ચાલી રહ્યો હોય છે,–' આટલું કરવાથી મને પેલું મળે.' જો આ હિસાબ ચાલે છે તો એમાં મુખ્ય શું આવ્યું ? પેલું મળવાનું. એટલે મુખ્ય તો રાગ–પ્રીતિ–આદર તો એ લૌકિક દુન્યવી ફળના રહ્યા. દિલમાં સંસ્કાર એના દઢ થવાના. પછી વૈયાવચ્ચના કષ્ટના ફળમાં થોડું પુણ્ય મળે, એ આગળ ઉપર લૌકિક ફળ દેખાડે; પણ તેથી શું ? ત્યાં પેલા દુન્યવી વસ્તુના રાગના દઢ સંસ્કાર લઈ ગયેલ તે ખૂલવાના, અને એ

અથાગ વિષયપ્રીતિ ઉભી કરવાના. ત્યારે એવી અથાગ વિષયપ્રીતિ સાથે વિષયનો ભોગવટો થયા કરે ત્યાં પરિણામ શું? ગાઢ વિષયપ્રીતિના હિસાબે ગાઢ ચિકણાં અશુભ કર્મના બંધ. એ શું કરશે? નરકગતિ કે દુઃખદ તિર્યંચ અવતાર દેખાડશે.

બાહ્ય તપમાં આભ્યન્તરની પૂર્તિ :–

તો બોલો, આભ્યન્તર તપરૂપ નહિ એવી બાહ્ય તપરૂપ દેખાતી સેવા–ચાકરી--વૈયાવચ્ચની કષ્ટિ જો ભયંકર પરિણામ સુધી પહોંચતી હોય તો ત્યાં કોરી બાહ્ય કષ્ટીથી સંતોષ કોણ માને? આ બધીય દુખદ પરિણામોની ધારા અટકાવી દેવાનું સામર્થ્ય આભ્યન્તર તપમાં છે. આપણે માત્ર એ બાહ્ય તપની કષ્ટીમાં આભ્યન્તર તપનો અંશ પૂરી દેવાનો છે.

પ્ર૦–બાહ્ય ક્રિયા–કષ્ટિમાં આભ્યન્તર અંશની પૂર્તિ કેવી રીતે કરવી?

ઉ૦-- આ રીતે, કે અનુષ્ઠાનની ઊંચી પ્રીતિ--ભક્તિ રાખી સાથે સમજી રાખવાનું કે 'લૌકિક સુખ--સન્માન ન ઈચ્છું તો ય જ્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી આ વયાવચ્ચના પ્રખર પ્રભાવે પુણ્યોપાર્જન તો થવાનું જ છે, અને અંતરાયકર્મ પણ તૂટવાના; ને એથી જીવને સમાધિકારક સુખ--સન્માન પણ મળવાનાં જ છે. પછી નાહક અત્યારે એની ઈચ્છા--આકાંક્ષા કરવાની શી જરૂર?

ઇચ્છી ન ઇચ્છીને મળેલાં સુખસન્માનમાં કેટલો બધો ફેરક છે?

ઉલ્ટું એવી ઈચ્છા કરીને મળનારા સુખ--સન્માન તો જીવને ભુલાવનારા મળે છે, બુદ્ધિ બગાડનારા મળે છે, દુર્બુદ્ધિ કરાવનારા સુખ--સન્માન મળે છે. ત્યારે અહીંથી જ એની ઈચ્છા જો છોડી

'સુખ-સન્માન ગોઝારાં છે, મારે જોઈએ નહિ' એમ ઇચ્છ્યું, તો ખૂબી એ કે મોક્ષ ન પામીએ ત્યાં સુધી સુખસન્માન મળે તો ખરાં, ઊંચાં મળે, પરંતુ એ આત્માને એમાં ચિટકાવી ન દે; આત્મા એનું લેશ પણ મહત્ત્વ ન ગણે, એનાથી અલિપ્ત રહે.

સુખસન્માન પ્રત્યે અહીં કરેલી ઘૃણાના સંસ્કાર પરલોકે જઈને તાજા થાય, એટલે ત્યાં સુખ-સન્માન પ્રત્યે ઘૃણા -અરૂચિ-અનાસક્તિ રહે.

સુખની અનિચ્છાથી મળેલા સુખમાં અનિચ્છા-અરુચિ ઊભી રહે, એ જ વૈરાગ્ય.

ઇચ્છીને મેળવવા કરતા ન ઇચ્છીને મળનારા સુખ-સન્માનની વિશેષતા આ, કે (૧) એ ઊંચા મળે, અને (૨) એમાં પૂર્વે કરેલ અનિચ્છા-ઘૃણા-અરુચિની અહીં પુનરાવૃત્તિ થાય, પ્રબળતા થાય. એનો અર્થ જ્વલંત વૈરાગ્ય. 'ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી' ભરત ચક્રવર્તી ચક્રવર્તીપણાના મહા વૈભવ-સન્માનમાં જ્વલંત વૈરાગ્ય-વાન હતા, તેથી આરિસાભવનમાં નિમિત્ત મળતા વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની બેઠા. બાહુબળી યુદ્ધની ભૂમિ પર વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની ગયા.

ભરતચક્રીને મહાવૈભવમાં વૈરાગ્ય શાથી ? :-

ભરત અને બાહુબળ બંને ય પૂર્વ ભવમા મહાન વૈયાવચ્ચ તપની આરાધના કરનારા હતા. ભરતના જીવ બાહુ મુનિએ પોતાના પૂર્વના ચક્રવર્તીના પુત્રપણાને મૂકી, ૫૦૦ મુનિઓની ગોચરી-પાણી લાવી આપવાની વૈયાવચ્ચ રાખી હતી, બાહુબળના જીવે પૂર્વ ભવે ત્યાંજ સુબાહુ મુનિએ એજ રીતે ૫૦૦ મુનિઓની શરીર-શુશ્રૂષાની વૈયાવચ્ચ કરવાની રાખી હતી બંને ય ચક્રવર્તીના ઘરના સુખ-સન્માન છોડીને આવેલા, એટલે હવે અહીં મુનિપણામાં એની કામના નહોતી;

'આ નાશવંત અને બિભત્સ હાડ--માંસ--રુધિરભર્યા દેહે આટલું બધું ઊંચું ભગવાને ભાખેલુ વૈયાવચ્ચનું મહાન કર્તવ્ય કમાઇ લેવાનું કયાં મળે ?' એવી વૈયાવચ્ચના અનુષ્ઠાન ઉપર અથાગ પ્રીતિ-ભક્તિ હતી, માત્ર આ પ્રીતિ--ભકિતના હિસાબે વૈયાવચ્ચ નિરાશંસ ભાવે સેવ્યે જતા એટલે સાથે દુન્યવી સુખ સન્માન પ્રત્યે ઘૃણા વૈરાગ્ય ઝળહળતા હતા. આમ, વૈયાવચ્ચના શુદ્ધ પ્રીતિભક્તિ --અનુષ્ઠાનનું ઊ ચું ભરચક પુણ્ય અને વૈરાગ્યના સંસ્કાર અહીં ભરત--બાહુબળના ભવમાં સાથે લઈ આવ્યા.

અહીંની આસક્તિ પરલોકે :-

વૈયાવચ્ચના શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનની આરાધનાએ ભરતને ચક્રવર્તીનાં સુખસન્માન આપ્યાં અને બાહુબળને રાજવી સુખસન્માન સાથે અથાગ અચિંત્ય બળ આપ્યું. એવી ઊંચી વૈયાવચ્ચની આરાધનાથી માગીને આ સમૃદ્ધિ ને બળ મેળવવાનું કર્યું હોત, તો મળવાનો સંભવ હતો; પરંતુ તો પછી સાથે વૈરાગ્ય ન મળત. કેમકે પૂર્વે પેલું સમૃદ્ધિ અને બળ માગવા જતા પ્રીતિ એના પર ગાઢ રહેવાથી વૈરાગ્ય ગુમાવત; તેથી વૈરાગ્યના દૃઢ સંસ્કાર ઊભા થયા ન હોત. માગ્યું માટે એના પાકા સંસ્કાર ઊભા થઇને અહીં આવી, એ એમને સમૃદ્ધિ-બળમાં રાગાંધ અને મોહમૂઢ બનાવત. પછી પરિણામ શું ? દુઃખદ નરકાદિ ગતિ અને ભવચક્રમાં ચિર કાળ ભ્રમણ !

પરંતુ અહીં તો સુખસમૃદ્ધિ અને બળની કામના જ નહોતી, ઉલ્ટું એના પ્રત્યે તીવ્ર નફરત અને જ્વલંત વૈરાગ્ય હતો, માટે જ વૈયાવચ્ચનું શુદ્ધ પ્રીતિભકિત--અનુષ્ઠાન બજાવેલું. એટલે એ વૈરાગ્યના સંસ્કાર અહીં મોકા પર જાગતા થઇ ગયા, ઝળહળી ઊઠયા, અને એ વૈરાગ્યે ભરતને આરિસાભવનમાં વીંટી નીકળી જવાનાં

નિમિત્ત પર વીતરાગ બનાવી દીધા, તથા બાહુબળને ભાઈનું માથું ફોડવા ઉપાડેલી મુઠ્ઠીના નિમિત્ત પર ત્યાં યુદ્ધભૂમિ પર જ મહાવિરાગી સાધુ બનાવ્યા, અને બાર મહિને 'વીરા મોરા! ગજ થકી ઉતરો'ના બેન સાધ્વીના બોલનું નિમિત્ત મળવા પર વીતરાગ બનાવી દીધા!

વૈયાવચ્ચ એ અપ્રતિપાતી ગુણ :-

વૈયાવચ્ચ એ મહાન સાધના છે. શાસ્ત્ર એને અપ્રતિપાતી ગુણ કહે છે. 'અપ્રતિપાતી' એટલે પ્રતિપાત ન થાય, નાશ ન થાય એવો ગુણ. તો શું બીજા ગુણ તેવા નથી? છે, પણ નિયમ નહિ કે તેવા જ હોય. ત્યારે વૈયાવચ્ચ અપ્રતિપાતી હોવાનું કારણ એ છે કે એમાં જે બીજાની સેવા કરવાનું થાય છે ત્યાં નમ્રતા આવે છે, અહંત્વ તૂટે છે, પરનું કરી છૂટવાનું થાય છે, સ્વાર્થાંધતા તૂટે છે. **જે સાધનામાં અહંત્વ અને સ્વાર્થરસિકતા તૂટે, હાડકાં હરામ કરવાને બદલે બીજાની સેવામાં કામે લગાડાય, એ ગુણ આત્માની સાથે ગાઢ જોડાનારો ગુણ બને છે.** પ્રતિપાત ન થાય પતન ન થાય ગુણ, માટે એ અપ્રતિપાતી ગુણ.

આનું ફળ કેવું?

જીવે અહંત્વ, સ્વાર્થાંધતા, હરામ હાડકાં, આપમતિ વગેરેના અશુભ ભાવથી લખલૂટ કર્મ બાંધ્યા છે. તો સહજ છે કે એનાથી વિપરીત આ વૈયાવચ્ચમાંના ભાવો—નમ્રતા, પરાર્થવૃત્તિ, પરાર્થ, કાયકષ્ટ, જિનાજ્ઞામતિ વગેરેના શુભ ભાવથી જંગી કર્મક્ષય થાય એ સહજ છે. એટલા માટે કે જે ભાવોએ કર્મ બંધાયાં તેથી વિપરીત ભાવો દ્વારા કર્મ છૂટે એમાં વાંધો કયાં? હિંસાના ભાવથી કર્મ બંધાય, તો શું અહિંસાના ભાવથી કર્મ નહિ છૂટે?

આપમતિ : સ્વાર્થાંધતા : વિષયાંધતા

અહંત્વ–આપમતિ–સ્વાર્થાંધતા વગેરે અશુભ ભાવોને કરાવનારાં મોહનીય કર્મ છે. એને તોડવા વૈયાવચ્ચ એક મહાન સાધના છે. એમાં લાગ્યા રહેવાથી એ કર્મ તૂટવા સાથે એનાં ફળરૂપ અહંત્વ વગેરે અશુભ ભાવો નામશેષ થતા જાય છે. 'સ્વાર્થાંધતા ખરાબ છે, સ્વાર્થાંધતા ખરાબ છે,' એવી માત્ર જપમાળા ગણવાથી કાંઈ એ દુર્ગુણ જાય નહિ. એ તો વૈયાવચ્ચની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખીએ તો જ એ સક્રિય પ્રયોગથી સ્વાર્થાંધતા કપાતી આવે.

જિનાજ્ઞામતિથી આપમતિ તૂટે :–

'એમ આપમતિ ખરાબની' માત્ર જપમાળા ગણવાથી એ ન ખસે, કિન્તુ વૈયાવચ્ચ દ્વારા જિનાજ્ઞામતિને સક્રિય સાધતા જવાય તો જ આપમતિ તૂટતી આવે. મનને એમ થાય કે 'મારી સ્વાર્થની આપમતિ ખોટી છે, અને સેવા વૈયાવચ્ચની જિનાજ્ઞા ખરી છે. માટે લાવ જિનાજ્ઞાને બજાવતો જાઉં.' એમ કરી વૈયાવચ્ચની જિનાજ્ઞા પાળવામાં મન લગાડતો જાય ત્યારે સ્વાર્થની આપમતિ તૂટતી આવે.

દુર્ગુણોનો કબ્જો સક્રિયતાથી તૂટે :–

સ્વાર્થાંધતા આપમતિ વગેરે દુર્ગુણોએ આત્મા પર કબ્જો જમાવ્યો છે. તે કબ્જો એમ ને એમ હટી જશે ? નહિ હટે. એને હટાવવા સક્રિય પ્રવૃત્તિ જોઈશે. તે પણ દીર્ઘકાળ અને સતત ચાલુ રહે તો જ સદ્ગુણોનો કબ્જો જામી દુર્ગુણોને કબ્જો ઊઠી જાય.

કબ્જો બળવાન

વૈયાવચ્ચ એ અહંત્વાદિ દુર્ગુણોનો હૃદય પરથી કબ્જો ઉઠાવી દેવાની મહાન સાધના છે. ત્યારે, અહંત્વા-

દ્દિનો કબ્જો ઘટતા આવ્યા વિના વીતરાગતા તરફ પ્રયાણ શાનું થાય ?

કબ્જાની વાત મોટી છે. કબ્જો બળવાન છે. ઘરધણી કરતાં ભાડવાત હકદાર :

આજે જુઓ છો ને કે મકાન મોટું અને કિંમતી હોય, રોડ પર આવેલું હોય, પરંતુ જુના ભાડાના વખતથી એમાં ભાડવાત રહેલો હોય, તો એના પર આજે જેવું માલિકનું નથી ચાલતું એવું ભાડવાતનું ચાલે છે. કેમકે કબ્જો ભાડવાતનો છે. એની જ હારોહારની જમીન પર કોઇએ નવું મકાન બાંધી ભાડે આપ્યું હોય તો એને મોટી પાઘડી સાથે નવી વધી ગયેલી રકમનું ભાડું આવે, ત્યારે આમાં પાઘડી ય નહિ ને નવી મોટી રકમનું ભાડુય નહિ. છતાં ય ભાડવાતને મકાન ખાલી કરવા દબાણ ન કરી શકાય એટલો ભાડવાતનો વિશેષ હક રહે છે. કારણ ? કબ્જો એનો છે, કબ્જો બળવાન છે.

એમ 'ખેડે એની જમીન' એ સૂત્રે આજે શું કર્યું ? જમીન માલિકોના હાથમાંથી, એ જમીનનો કબ્જો ધરાવનાર ખેડુતના હાથમાં એ જમીન મૂકી દીધી. કબ્જો બળવાન થઈ ગયો. માલિક કરતા કબ્જાવાળો સ્વતંત્ર હક્દાર બની બેઠો.

હૈયા પર કબજો કોનો ? :

બસ, એ જ રીતે આત્મા ભલે શુદ્ધ સ્વરૂપે ઉપશાન્ત અને ઉદાસીન હૃદયનો માલિક હોય. કિન્તુ એમાં પેંધી ગયેલા અહંત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા, સ્વાર્થાંધતા, અને હરામ હાડકા-પણાનો જો એ આત્મા પર કબ્જો છે, તો એ સ્વતંત્રતા ભોગવે

છે. જેમ ઘર માલિક બીજી ત્રીજી રીતે આગળ વધે , મોટો પૈસાદાર વેપારી થઇ જાય. એની પ્રતિષ્ઠા જામી પડે. પરંતુ પેલા પોતાના ભાડે આપેલા ઘરપર કબ્જો જો ભાડવાતનો છે, તો એ વગડા જેવા પણ ઘરની ઉપર એ માલિકનું કાંઈ ચાલે નહિ. એજ રીતે આત્મા ભલે અહિંસા પાળે, તપસ્યા કરે, શાસ્ત્રોની વિદ્વત્તા મેળવે, આમ બીજી બીજી રીતે એ આ અહિંસાદિ સંપત્તિથી શ્રીમંત થઇ ગયો હોય. પરંતુ જો હૃદય પર કબ્જો અહંત્વાદિનો છે, તો સ્વતંત્રતા એ અહંત્વાદિની ચાલવાની. શું?

શ્રીમંતના પણ ભાડે આપેલ ઘર પર કબ્જો ભાડવાતનો, એમ વિદ્વાન તપસ્વીનું પણ હૈયું જો અહંત્વને, તો એ હૈયા પર કબ્જો અહંત્વનો. ત્યાં પછી આત્મા અહંત્વને પરતંત્ર. હૃદયપર અહંત્વનું ચાલે આત્માનું નહિ.

હૃદયના માલિક આત્માનું કશું ચાલે નહિ, એ અહિંસાદિ આને કાઇ કરી શકે નહિ પણ એટલે તો જુઓ છો ને કે અનંતા માનવ-ભવ પણ જીવે મેળવ્યા અને એમાં અનંતી વાર ચારિત્ર લઇ અહિંસાદિ સપત્તિ પણ મેળવી, કિન્તુ અહંત્વ-આપમતિ વિષયાંધતા, સ્વાર્થાંધતા, અને હરામહાડકાપણું જો હૃદય પર કબ્જો જમાવી પડયા હતા તો એ અહંત્વાદિ ઉપર એ સંપત્તિની લાગવગ કે વર્ચસ્વ કશું પહોંચ્યું નહિ. એ સંપત્તિઓ તે તે ભવના અંતે ઉભી રહી ગઇ અને જીવ ભવ ચક્રમાં ભટકતો રહ્યો તે આજ સુધી હજી એના પર કબ્જો હજીએ અહંત્વાદિનો અનુભવાય છે!

બોલો, હયાનો રસ ક્યાં? અને લૂખાશ ક્યાં?

સાચું કહેનારા કહે છે કે 'ભાઈસાબ! રસ તો પૈસા કમાવવા, સારું સારું ખાવું-પીવું, કુટુંબ સાથે બેસવું, વગેરે વગેરેમાં આવે છે. જ્યારે દેવદર્શનાદિ ક્રિયાઓ, ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે તો લુક્ખા દિલથી થાય છે' કેમ આમ? કહો, ક્રિયા પર કબ્જો અહંત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા અને સ્વાર્થાંધતા અને સ્વાર્થાંધતાનો રાખ્યો છે, તેથી પેલા દેવદર્શનાદિની સુવાસ જ હૈયે ફેલાતી નથી ને. 'સુવાસ' એટલે એનો હરખ; એ મહા-નિધાન લાગે. ક્રિયા પર અહંત્વાદિના કબ્જાનો આ જુલ્મ છે કે અનંતી અનંતી ધર્મક્રિયાઓની પણ હૈયે સુવાસ નહિ! એ ધર્મક્રિયાઓને આત્મતારક ન બનવા દે! ભવનાં બંધન ન કાપવા દે! ઉલ્ટું ભવવર્ધક બનાવે!

આત્માનું અધઃપતન હિંસા-વિષયસંગ-પરિગ્રહ વગેરે પાપક્રિયાથી થયું છે, પરંતુ વિશેષ તો એ પાપ-ક્રિયાની-પાપોની સુવાસથી થયું છે. પાપોની સુવાસ છે એટલે,

(૧) હૈયે એ પાપ ક્રિયાઓનું મહત્વ બેસી ગયું છે,

(૨) એ હોય તો જીવાય એમ લાગ્યું છે,

(૩) એનો રસ લાગી રહી છે.

(૪) એમાં સુખકારિતા લાગી રહી છે.

(૫) આનું પરિણામ મનમાં નકરું આર્તધ્યાન રહ્યા કરે છે.

એથી આત્માનો અધઃપાત, કર્મનાં બંધન, અને ભવના ફેરા થયે જ ગયા છતાં એ મહા અનર્થ દેખાતા નથી, એનો ભય-ફફડાટ નથી.

ધર્મની સુવાસ લાવવા ૧૧ ઉપાય :-

હવે જો એનું નિવારણ કરવું હોય તો હૈયામાં પ્રતિસ્પર્ધી સુવાસ ઊભી કરી દેવી જોઇએ, (૧) પાપક્રિયાઓને બદલે અહિંસાદિની, વિષયત્યાગની, અપરિગ્રહની, પ્રેરક ધર્મક્રિયાઓની, સુવાસ-મમતા- મહત્વ-મૂલ્યાંકન ઊભાં કરવા જોઈએ, (૨) એમાં જ સુખકારિતા લાગે (૩) એનો જ રસ રહે. એ કેમ બને ? (૪) અહંત્વ આપમતિ વગેરે પડતા મૂકાય, (૫) સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનનું શરણું લેવાય, (૬) એમનાં વચનને જ મહત્વ અપાય, (૭) એમની આગળ જાતની કશી વિશેષતા ન લાગે, (૮) સર્વજ્ઞવચનની આગળ પોતાના અભિપ્રાયની કોઈ કિંમત નહિ એમ હૈયે ઠસી ગયું હોય, (૯) વિષયાંધતાને બદલે વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ ઊભી થઇ જાય, (૧૦) સ્વાર્થાંધતાની જગ્યાએ પરાર્થપ્રિયતા આવી જાય, (૧૧) આત્માના અધઃપાતાદિ અનર્થનો ભય ઊભો થઇ જાય...આવું બધું થાય ત્યારે ખરો ધર્મનો રસ, ધર્મક્રિયાની સુવાસ હૈયે વસે.

વાત આ છે કે વૈયાવચ્ચમાં અહંત્વાદિ તૂટવાથી એ અપ્રતિપાતી ગુણો બને છે. વૈયાવચ્ચથી શા લાભ ?

સાધુસેવા વૈયાવચ્ચથી શા લાભ ? :-

(૧) સાધુસંત અને ધર્માત્માઓની વૈયાવચ્ચ આ વસ્તુ ઊભી કરી આપે છે. કેમકે પહેલું તો સાધુસંત સાચા તે લાગે છે કે જે પોતે સ્વચ્છંદપણે અને આપમતિએ વર્તનારા

નહિ, કિન્તુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચનને જ અનુસરી સાધુતાને પાળનારા હોય છે. એટલા જ માટે જો એ સાધુ સંતની સેવા વૈયાવચ્ચ કરવાનું મન થાય છે,તો એથી જ ત્યાં પહેલાં તો સર્વજ્ઞ ભગવાન અને એમનાં વચનને જ આગળ કર્યાં, અને પછી સાધુસેવા કરી; એટલે જાતનું અહંત્વ આપમતિ તૂટે એ સહજ છે.

(૨) વળી સાધુ વિષયત્યાગી હોઈ સેવ્ય કર્યા એટલે વિષયો પ્રત્યે ગ્લાનિ આવી, વિષયો જ સર્વસ્વ લાગતા હોય તો એના ત્યાગીનું મહત્ત્વ શાનું લાગે ? શું કામ એમની સેવા થાય ? વિષયત્યાગી સાધુઓની સેવા ગમે છે, વૈયાવચ્ચ થાય છે, એ પોતાના અંતરમાં વિષયો ખટકવા પર, ખરાબ લાગવા પર, વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ જાગવા પર. એટલે પછી ત્યાં વિષયાંધતા શાની ઊભી રહે ? અને કદાચ વિષયમૂઢતા થોડી ઘણી નડતી હોય તો ય સાધુસેવાથી એમના સમાગમે અને ઉપદેશે એ કપાતી આવવાની.

(૩) એમ, સાધુસેવા-વૈયાવચ્ચમાં, પોતાના સ્વાર્થનાં કામ છોડીને લાગ્યા, સાધુ પાસેથી કશો સ્વાર્થ નથી સાધી લેવો, માત્ર એ સ્વયં ગુણિયલ છે, બીજાને ગુણિયલ બનાવનારા છે, એટલા માટે પોતાની સ્વાર્થમાયા ત્યાગીને સાધુની વૈયાવચ્ચમાં લાગ્યા; ત્યાં સહેજે સ્વાર્થાંધતા કપાઈ. જો પૈસા-ટકા કે સમાજમાં માન-સન્માન વગેરે કોઈ તુચ્છ લાલચથી સાધુસેવા કરી, તો એ ખરેખર તો સાધુની સેવા નહિ, પણ એ તુચ્છ ધન આદિની જ સેવા કરી ગણાય. **ચોક્ખી નીતરતી સાધુસેવા તો એવી તુચ્છ ધન આદિની લાલચ વિનાની જ હોય.**

શુદ્ધ સેવા પર ભાગવતનું દૃષ્ટાંતઃ-

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. એક ગામમાં એક સજ્જનની પાસે એક કથાકાર ભાગવત જઈ કહે છે, 'મારે અહીં ચોમાસું રહી લોકોને ધર્મકથા સંભળાવવી છે,'

પેલા સજ્જને ખુશી થઈ કહ્યું 'અમારા અહોભાગ્ય! ભલે મારે ત્યા જ રહો અને કથા કરો. પરંતુ એટલું બરાબર ધ્યાનમાં રહે કે મારું કશું કામ તમારે કરવાનું નહિ.'

'કેમ એમ!'

એટલા જ માટે કે મને ખરેખરો સેવાનો લાભ મળે.'

કથાકાર ભાગવત કહે 'ભલે.'

સજ્જન કહે છે, 'પણ જુઓ જે વખતે મને લાગ્યું કે તમે મારું કામ બજાવ્યું, એ જ વખતે તમે મારે ત્યાંથી છૂટા.'

કથાકારે કબૂલ કર્યું. ત્યાં એ રહ્યો અને કથા કરે છે. સજ્જન એની સેવા કરે છે.

એકવાર એવું બન્યું કે આ સજ્જનનો ઘોડો ચોરાયો. સવારે ધમાલ ચાલી,–'ઘોડો ક્યાં ગયો? સજ્જનના માણસો તપાસ કરે છે, પણ પત્તો લાગતો નથી.

એમાં આ કથાકારને બહાર ફરવા જવાનું થયું. ત્યાં જંગલમાં એક ઠેકાણે એ ઘોડો બાંધેલો જોયો. એણે વિચાર્યું કે 'મારે ઘરે જઈ ઘોડાની ભાળ તો દેવાય નહિ, કેમકે એમાં સજ્જનનું કામ બજાવ્યું ગણાય. પરંતુ આવો કિંમતી ઘોડો એ બિચારો ગુમાવે એ ઠીક નહિ, તેથી આડકતરી રીતે એની ભાળ એને આપી દેવી જોઈએ.'

એમ વિચારી કથાકારે ત્યાં ઘોડાની નજીકમાં પોતાનો રૂમાલ નાખી દઈ ઘરે આવી સજ્જનને કહ્યું, 'હું બહાર ફરવા ગયો હતો, આ આ રસ્તે ગયો હતો, ત્યાં રસ્તામાં મારો રૂમાલ પડી ગયો છે. તો જો તમારો કોઇ નોકર તપાસ કરી લાવી આપે તો ઠીક.'

એ સજ્જન ઘોડો ચોરાયાની ચિંતામાં હતો છતાં સમજતો હતો કે 'ઘોડો મળવાનું તો ભાગ્યને આધીન છે, જયારે સેવાનું કાર્ય પુરુષાર્થને આધીન છે, મારા હાથની વસ્તુ છે. તો એ વધાવી લેવું.' એટલે આ સેવાનું કામ મળ્યું તેથી ખુશી થયો, અને નોકરને રૂમાલની તપાસ કરી મળે તો લઇ આવવા કહ્યું.

નોકર ઊપડયો; અને તપાસ કરતાં રૂમાલ તો મળ્યો, પણ સાથે પેલો ત્યાં બાંધેલો ઘોડો પણ લઈ આવી શેઠને સોપ્યો.

શેઠ પૂછે,–'અલ્યા ! આ ઘોડો ક્યાંથી મળ્યો ?'

નોકર કહે છે, એ તો સાહેબ ! રૂમાલની નજીકમાં જ ઘોડો બાંધેલો હતો, તેથી રૂમાલ શોધતાં સહેજે એ મળી આવ્યો'

આ સજ્જન શેઠ બુદ્ધિમાન હતો એણે તરત કલ્પના કરી કે જરૂર કથાકારે ફરવા જતાં ઘોડો જોયેલો, પણ મારું કામ ન કરવાના હિસાબે એણે સીધી એની ભાળ મને ન આપતાં, ત્યાં રૂમાલ નાખી દઇ આ રીતે રૂમાલના બહાને આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપવાની આ ચતુરાઈ કરી લાગે છે.' એટલે એણે કથાકાર પાસે આવી એનો રૂમાલ આપતાં કહ્યું,—

'લ્યો આ તમારો રૂમાલ તો મળી આવ્યો. પરંતુ હવે

તમને રજા છે. તમે અહીં નહિ રહી શકો. તમે શરતનો ભંગ કર્યો.'

'શી રીતે ?'

'તમે મને આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપવાના હિસાબે જ આ રૂમાલ ત્યા પાડી નાખી એની તપાસ કરાવવાની યુક્તિ કરી. આપણે શરત હતી કે મારે તમારી સેવા કરવી અને તમારે મારું કશું કામ નહિ કરવું, તમે આ મારું કામ કરી શરતનો ભંગ કર્યો માટે હવે બસ, તમને રજા છે.'

કથાકાર કહે 'અરે ભલા ભાઈ! એટલામાં શું બગડી ગયું ? એમાં તમારી ઘોડાની ચિંતા મટી ને ?'

સજ્જને કહ્યુ, 'સાહેબ ! માફ કરો. હું સમજું છું કે આ સંસારનો કારભાર કરવો એ નિષ્ફળ મજૂરી છે, આ ઉત્તમ માનવભવમાં પરમાત્માની સેવાને બદલે માયાની વેઠ છે, વિટંબણા છે. એથી મારા આત્માની અધોગતિ છે. એમાંથી બચાવનાર સાધુસંતની સેવા છે, પણ તે નિષ્કામ ભાવે થાય તો. એટલા જ માટે મે તમને પહેલેથી કહ્યું હતું કે ખુશીથી હું તમારી સેવા કરીશ, અને તમારે મારું કશું કામ નહિ કરવાનું; જેથી આ બધી માયાની વેઠથી આત્મા પર ચડતા માયાના બંધનના ભારમાથી કાંઇક વળતર મળે, શુદ્ધ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય, તો સદ્ગતિ મળે. પરંતુ તમે તો આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપીને મને માયાની સગવડ કરી આપી, એટલે મારે ભાગે તો શુદ્ધ સાધુસેવાને બદલે માયાની સેવા જ આવીને ઊભી રહી.

જીવનમાં ઘરખટલામાં તો માયાની સેવા કપાળે લખાયેલી છે જ, પરંતુ સાધુસંત પાસેથી પાપી

માયાની સેવા લેવી એને હું મહા અધમ કાર્ય ગણું છું. જે તારવાનું કામ કરનારા છે એની જ પાસે ડૂબાડવાનું કામ કરાવવું એ મહા અધમતા છે, માટે માફ કરો. મારે તો આજ સુધી કરેલી બધી સેવા આ માયાનું કામ લેવાથી વટાવાઇ ગઇ. હવે એનાં ફળરૂપે સદ્ગતિનું પુણ્ય શાનું ઊભું રહે ?'

કથાકારને બોલવાની જગા જ ન રહી. એને રજા મળી.

અહીં એક સવાલ થાય,

પુણ્યની ઇચ્છામાં નિષ્કામતા ક્યાં ? :—

પ્ર૦– સાધુસેવાથી પુણ્ય મળવાની ઇચ્છા તો રહી; પછી એમાય નિષ્કામતા ક્યાં આવી !

ઉ૦ આ પુણ્ય કોઇ પૈસા-ટકાની માયા પામવાના ઉદ્દેશથી નથી ઇચ્છાતું; કિન્તુ સારી ગતિ અને સારી ધર્મસગવડ અને સારી બુદ્ધિ મળે એટલા માટે, અર્થાત્ સારી ગતિ મળવાના યાને પરલોક સુધરવાના ઉદ્દેશથી ઇચ્છવામાં આવે છે. એમાં વળી પરલોકમાં સારી બુદ્ધિના લીધે સુંદર ધર્મસાધના થાય એટલે આગળ એથી ય વધુ સારી સગવડ મળે, બળ મળે, સારો પુરુષાર્થ થાય. એમ કરતાં અંતે મોક્ષ સુધી પહોંચી જવાય. સરવાળે મોક્ષ થવાની ઇચ્છાથી જ ધર્મ કરતાં પ્રબળ ધર્મની સગવડ માટે પુણ્ય ઇચ્છાય એમા નિષ્કામતા જ છે.

મોક્ષની ઇચ્છામાં નિષ્કામતા :–

પ્ર૦–કેટલાક કહે છે કે મોક્ષની પણ ઇચ્છા કરાય ત્યાં નિષ્કામતા ક્યાં આવી ?

ઉ૦–નિષ્કામતા એ રીતે કે મોક્ષ એટલે કોઈ ચીજ સ્થાન

કે સન્માન નથી, કિન્તુ સ્વાત્માની કર્મ-મુક્ત નિર્મળ અવસ્થા છે. એની ઇચ્છામાં કાંઈ સકામતા નથી. વળી અહીં પહેલાં એ જુઓ કે નિષ્કામ ધર્મસાધના કરવાની કહી એમાં નિષ્કામતા રાખવાની શા માટે ? અર્થાત્ ત્યાં બીજી કશી સુખ-સન્માનાદિની કામના ઇચ્છા કેમ નહિ રાખવાની ?

નિષ્કામ ધર્મનાં બે કારણ છે,-

(૧) એક તો એવી ઇચ્છા રાખવામાં ખોટું એ, કે મનમાં પ્રધાન એ સુખ-સન્માન થઈ જાય અને ધર્મ ગૌણ થઇ જાય ! ધર્મ તો એ સુખ-સન્માનના એક માત્ર સાધન તરીકે જ ઇચ્છાવાનો , મુખ્ય ઇચ્છા તો સુખસન્માનની. તો ધર્મ કરતાં દુન્યવી સુખ-સન્માન વધુ ગમી જાય પછી હૈયે ધર્મનો ફોર્સ વધુ કયાંથી રહેવાનો ? અને ફોર્સવાળા (વેગ અને તાકાતવાળા) ધર્મ વિના મોક્ષ તરફ આગળ કેમ વધાય ? માટે એવો ધર્મ સાધવા નિષ્કામતા જરૂરી, તે નિષ્કામતા આ કે રાગાદિવર્ધક સુખસન્માનાદિની ઇચ્છા નહિ. **બાકી મોક્ષની ઇચ્છા રાખવામાં કાંઇ રાગાદિ વધવાના છે જ નહિ; તેથી એ ઇચ્છામાં નિષ્કામતા જ છે.**

(૨) બીજું નિષ્કામતાનું કારણ એ છે, કે જો ધર્મથી દુન્યવી સુખ-કીર્તિ-સન્માનાદિની કામના રખાય, તો એ સુખાદિનો રાગ દૃઢ થવાનો; એટલે પછી ધર્મથી જે પુણ્ય બંધાશે તે સંકિલષ્ટ ભોગ આપનારું બંધાવાનું. એનું પરિણામ એ આવવાનું કે જયારે એ પુણ્ય પાકીને ભોગ સામગ્રી મળશે ત્યારે એમા રાગ-દ્વેષાદિના સંક્લેશવાળા યાને આંધળા ચિકણા રાગદ્વેષ કરાવનારા ભોગ થવાના, યા એ સામગ્રી જ તેવા રાગાદિના સંક્લેશ

કરાવશે. ધર્મ કરતાં નિયાણું કરનારની શી દશા થાય છે? આજ કે ધર્મ કર્યો એટલે પુણ્ય અને એના વિપાકે સામગ્રી તો મળે, પરંતુ એમાં ચિત્તમાં પૂર્વનો લઈ આવેલ રાગાદિનો સંકલેશ ભારે રહે. વાસુદેવોનું શું થાય છે? એ જ કે એ પૂર્વે નિયાણું કરીને આવતા હોવાથી અહીં ભારે સંકલેશ, અને એનું ફળ નરકગતિમાં પ્રયાણ! સુભૂમ–બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની પણ એજ દશા થઈ.

આ બતાવે છે કે ધર્મ પૌદ્ગલિક દુન્યવી સુખ સમૃદ્ધિ માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરેની કામનાથી કરવામાં, રાગ દ્વેષાદિ મજબૂત થવાથી, મોક્ષથી–મોક્ષમાર્ગથી એટલા આઘા ફેંકાવાનું થાય છે. ધર્મથી તો મોક્ષ–મોક્ષમાર્ગની નજીક અવાય, પરંતુ પેલી પાપી કામના રાખવા જતાં જો આઘા ફેંકાવાનું થાય, તો ધર્મ કયાં ફળ્યો? એથી આત્મહિત શું સધાયું? માટે ધર્મસાધના નિષ્કામ ભાવે કરવાની છે.

હવે જો આ બે કારણ સમજાય, તો પછી એ સમજવું સહેલું છે કે ધર્મ કરતી વખતે મોક્ષની કામના રખાય, તો ભલે એ કામના છે, કિન્તુ એમાં એ બે કારણની પુષ્ટિ નથી; અર્થાત્ એમાં ધર્મનો ફોર્સ ઘટવાનો નથી, તેમજ દુન્યવી વસ્તુનો રાગ દૃઢ થવાનો નહિ. મોક્ષ જોઈએ છે માટે તો મોક્ષબાધક રાગ અને રાગને કરાવનારી સુખ સામગ્રીને ઝેર દેખે છે, એટલે કહો કે મોક્ષની ઇચ્છા કરવામાં તો એ બધાની અનિચ્છા ઊભી થાય છે, દુન્યવી સુખ સંપત્તિ સન્માનની ઇચ્છા જ મરી જાય છે. એટલે કહેવાય કે **મોક્ષની ઇચ્છા એ અનિચ્છાની ઇચ્છા છે. એ ખરેખર અનિચ્છારૂપ છે, નિષ્કામતા જ છે.**

તેથી મોક્ષના ઈરાદે કરાતી ધર્મસાધના એ સકામ નહિ પણ નિષ્કામ જ છે.

સદ્‌ગતિની ઇચ્છા સદ્‌બુદ્ધિ-સત્પુરૂષાર્થ મળે એ માટે :-

હવે એ જુઓ કે આવો મોક્ષ પણ એમ જ એકદમ જ નથી થઈ જવાનો; કિન્તુ સદ્‌બુદ્ધિ અને ધર્મસાધના વધતી વધતી રહેવાથી અંતે એની પરાકાષ્ઠા થતાં મોક્ષ થવાનો. એટલે ધર્મ કરીએ ત્યાં મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી સહેજે આવી સદ્‌ગતિની ઈચ્છા રહે, તે એ એ સદ્‌બુદ્ધિ અને સમાધિ માટે. એમાં કાંઈ સુખ સમૃદ્ધિ સન્માનનો રાગ નથી પોષાવાનો. એને તો અહીંથી જ ઝેર દેખ્યા છે, અસાર તુચ્છ અને સતૂચિત્તના ઘાતક માન્યા છે, તેથી એના સુસંસ્કારે સદ્‌ગતિમાં એ મળવા છતાં એના પ્રત્યે દૃષ્ટિ તો નફરત અરુચિવાળી જ રહેવાની. એટલે સદ્‌ગતિને સદ્‌બુદ્ધિ અને સત્પુરુષાર્થ અર્થેજ ઈચ્છી છે, માટે ત્યાં આ બંને મળવાના. એ સદ્‌બુદ્ધિથી રાગદ્વેષના સંક્લેશને જગા જ નહિ મળે, રાગાદિ મંદ પડતા જશે.

અહીં આપણા રાગ-મોહ-મમતા તૃષ્ણા મોળા મંદ પડતા ન દેખાતા હોય તો એનું શું કારણ છે? આ જ, કે હજી એવી સદ્‌બુદ્ધિ નથી આવી; બુદ્ધિ-મતિ એવી નિર્મળ નથી બની. નિર્મળ બુદ્ધિથી જ રાગાદિ મોળા પડે.

નિર્મળ બુદ્ધિ વિના રાગાદિ મોળા પડે નહિ; અને જ્ઞાનીનાં વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા યા જગતના પદાર્થોના ઊંડા યથાસ્થિત અને તટસ્થ દર્શન વિના બુદ્ધિ નિર્મળ બને નહિ.

વસ્તુને ઊંડાણથી જુઓ તો નિર્મળ બુદ્ધિ રહે. એમ તટસ્થ રીતે જુઓ, યથાસ્થિત પૂરી જુઓ, જ્ઞાનીના કહ્યા પ્રમાણે જુઓ, તો નિર્મળ બુદ્ધિ રહે.

એટલે કરવાનું આ આવ્યું, કે સદ્‌બુદ્ધિ કહો કે નિર્મળ બુદ્ધિ કહો, એ લાવવા માટે જગતના પદાર્થો, પ્રસંગો કે ભાવોને ઉપલકિયા દૃષ્ટિથી નહિ, પણ ઉંડાણથી અને ચારે બાજુથી જોવાના, યથાસ્થિત ઓળખવાના, ને તટસ્થપણે મૂલવવાના.

હીરો દેખ્યો એટલે મલકાઈ નહિ જવાનું, આંખ ને હૈયું ચમકાઇ નહિ દેવાના કે 'અહો આ બહુ કિંમતી! બહુ સુંદર!' પણ સાથે એ જોવાનું કે,–**'આ હીરો બહુ કિંમતી, બહુ સુંદર છે માટે જ બહુ રાગ કરાવનારો, અને ઘણાં પાપ યાવત્ નરક સુધીનાં પાપ બંધાવનારો છે.'** આ રીતે દુન્યવી બીજી પણ સારી ચીજ અંગે આવું દર્શન થાય તો બુદ્ધિ નિર્મળ થઇ કહેવાય, સદ્‌બુદ્ધિ થઈ કહેવાય.

'સામો આપણી વસ્તુનું નુકસાન કરે છે અથવા આપણા પર ક્રોધ કરે છે, એ બહુ ખરાબ,' એમ નહિ જોવાનું, કિન્તુ આપણને ક્ષમા સમતા કેળવવાની તક આપે છે એ જોવાનું; તો બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. નહિતર તો ઢેડની સામે ઢેડવેડાની જેમ ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો થશે. એ કાંઈ સદ્‌બુદ્ધિનું કાર્ય નહિ. કેમકે નુકસાન સામાથી નહિ પણ આપણા અશુભોદયથી છે. તો સામાથી નુકસાન માનવું એ તો મિથ્યાબુદ્ધિ છે. વળી ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો કરવામાં આપણી બુદ્ધિ બગડે છે. એ નિર્મળ ક્યાં રહી? **વસ્તુનું યથાર્થ તટસ્થ દર્શન કરાય એ નિર્મળ બુદ્ધિ છે, સદ્‌બુદ્ધિ છે.**

સર્વજ્ઞવચનની શ્રદ્ધાથી નિર્મળ બુદ્ધિ :-

એવું જો યથાર્થ દર્શન સ્વયં ન આવડે, તો ય સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પર જો અટલ શ્રદ્ધા રહે, અથાગ શ્રદ્ધા રહે, તો પણ બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. મનને એમ થાય કે 'હું તો મોઠ છું, અજ્ઞાન છું, વાસ્તવિક તત્ત્વસમજ નથી; પણ મારે તો જ્ઞાનીએ કહ્યું તે જ સાચું છે, તેજ માન્ય છે. પ્રભુ ? મૂઢ એવા મારે તારું જ શરણ હો, તારા અચિંત્ય પ્રભાવે હું સમજદાર થાઉં!'

'પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર આ પ્રાર્થના કરાવે છે,-

'अचिंतसत्तिजुत्ता हि ते महाणुभावा वीअरागा सव्वण्णु...। मूढे अम्हि पावे अणाइमोह-वासिए अणभिन्ने भावओ, अभिन्ने सिआ।'

અર્થાત્ તે મહા પ્રભાવી વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન અચિંત્ય શક્તિવાળા છે... હું મૂઢ છું પાપી છું, અનાદિ મોહથી વાસિત છું, અનભિજ્ઞ, બિનસમજદાર છું. ઈચ્છું કે તે પ્રભુની અચિંત્ય શક્તિના પ્રભાવે અભિજ્ઞ થાઉં, સમજદાર થાઉં.'

સદ્બુદ્ધિના ૩ ઉપાય :-

આ શું સૂચવે છે ? 'જયાંસુધી પૂરેપૂરા તત્ત્વદ્રષ્ટા ન બનો ત્યાંસુધી (૧) વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનના શરણે જાઓ, (૨) એમના પર ને એમની અચિંત્ય શક્તિ પર અથાગ શ્રદ્ધા કરો, અને (૩) એમનાં વચનને જ બહુ માનો.' એમ કરવું એ સદ્બુદ્ધિ છે, ને એથી બુદ્ધિ વધુ ને વધુ નિર્મળ થતી આવે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ થાય તો રાગાદિ મોળા પડતા આવે; અધિક અધિક સત્પુરુષાર્થ થાય.

આવી સદ્બુદ્ધિ સત્પુરુષાર્થ માટે સદ્ગતિ જ યોગ્ય છે. એવી સદ્ગતિ માટે પુણ્ય ઈચ્છવું એ શું ગુનો છે? એવા

પુણ્યની ઇચ્છા એ કોઈ અસત્ લાલસા–લંપટતા નથી. ધર્મ-સાધના એવા હેતુએ થાય કે 'પેલી સદ્બુદ્ધિ–સત્પુરુષાર્થને યોગ્ય આગળ પર પણ સદ્ગતિ અને એવું પુણ્ય મળે.' તો એમાં કાંઈ નિષ્કામ આરાધનાને વાંધો નથી આવતો.

તો વાત આ હતી કે પેલા સજ્જને કથાકારની સેવા કરી નકરું પુણ્ય મળવાની કામના રાખી અને તેથી જ સેવાના બદલામાં 'કથાકારે અહીંનું કશું કામ નહિ કરવાનું' એ શરત રાખી, જેથી પેલું પુણ્ય વેચાઈ ન જાય, એમાં સેવાથી પુણ્યની ઇચ્છા છતાં સેવા નિષ્કામ જ કહેવાય.

વૈયાવચ્ચનું મહત્ત્વ :– બસ આ વાત છે કે સાધુસંતની સેવા વૈયાવચ્ચ કરવાની તે નિષ્કામ કરવાની. એથી અહંત્વ તૂટે, વિષયાંધતા મૂકાય, સ્વાર્થાંધતા કપાય, ને હરામહાડકાપણું મટે. જો જો હોં, સેવા વૈયાવચ્ચ કરવાની ઉપેક્ષા કરે, એ કરવાની પરવા જ ન રાખે, અને ત્યાગ તપસ્યા બહુ કરે, પ્રભુભક્તિ કરે, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય પણ કરે, તો એમાં સ્વાર્થાંધતા અને હરામહાડકાપણું એવાં તૂટવા મુશ્કેલ, જેવા સેવા વૈયાવચ્ચ કરવામાં તૂટે. એટલા માટે તો ગુરુજનપૂજા અને પરાર્થકરણને પહેલાં જરૂરી બતાવી, પછી એ જેનામાં હોય એને જ લોકોત્તર ધર્મના અધિકારી ગણ્યા.

માણસની અજ્ઞાન દશા છે કે એ એમ માને છે કે 'ત્યાગ કરું, તપસ્યા કરું, પ્રભુનાં ગુણગાન ગાઉં, જાપ કરું, વગેરે વગેરેમાં તો મારે કમાવાનું થાય, પરંતુ બીજાની સેવા ચાકરી કરું એમાં મને શું મળે?' આ માનવું મૂઢતા છે. પછી સગા ભાઈની તો શું, માબાપની ય સેવા કરવા તૈયાર નથી. માબાપે તો એના પર કરવાનો ઉપકાર કરી દીધો, જનમ

આપ્યો, ઊછેરી મોટો કર્યો, ભણાવ્યો, પરણાવી આપ્યો, ધંધે લગાડયો, એ બધો લાભ પિતા તરફથી મળી ગયો, હવે એમની એ સેવા ચાકરી ભક્તિ કરે તો એના બદલામાં એમની પાસેથી હવે શું મળવાનું છે? ધણિયાણીની સેવા કરે તો તો એ સુખ આપવાની છે, 'માબાપ શું આપવાના?' એમ એને લાગે છે. કેમ જાણે, કાંઈ કરવું તે નવા સ્વાર્થના હિસાબે જ! જૂના ઉપકારની કિંમત જ નહિ! આવા કૃતઘ્ન નિમકહરામી માણસો માબાપની સેવા ભક્તિ શાની કરે? અને માબાપની નહિ, તો ભાઇની કે પાડોશીની તો કરે જ શાના? ત્યારે માબાપ ને ભાઇની નહિ, તો સાધર્મિકની સેવા ભક્તિ તો કરે જ શાના? **સ્વાર્થની જ ગણતરી હોય એવા પાસેથી શુદ્ધ સેવાની આશા શી રખાય?**

સ્વાર્થાંધ શિષ્ય ગુરુસેવા શાનો કરે?

આવું સ્વાર્થની જ ગણતરીવાળા શિષ્યમાં બને છે એને ય ગુરુએ વૈરાગ્ય પમાડી ચારિત્રમાં ચડાવી દીધો, સાધુચર્યા શિખવાડી દીધી, બે અક્ષર ભણાવી દીધા. હવે ગુરુ પાસેથી એને શું મળવાનું છે તે એ ગુરુની સેવા ભક્તિ કરે? અને ગુરુની નહિ તો વળી બીજા સાધુની તો સેવા ભક્તિ કરવાની વાતે ય શી? હા, જેની પાસેથી પોતાને સેવા મળતી હશે કે 'ભવિષ્યમાં આ મારું કરશે' એવી આશા હશે એની તો સેવા કરવા તૈયાર, પરંતુ એ તો સેવા એક આરાધના તરીકે નહિ, કિન્તુ એક સોદાની બાબત બની. બાકી તો જ્યાંથી હવે સ્વાર્થ સરે એવું લાગતું નથી, પછી એ માબાપ હોય કે ગુરુ પણ હોય ત્યાં સેવા ને ભક્તિ શું કામ કરે?

પ્ર૦– જેને આરાધનાનો ખપ હોય એ તો સેવા કરે ને?

ઉ૦– વાર છે, આરાધના પણ પોતે માનેલી કરવી છે, ત્યાં સેવાને એક જબ્બર :આરાધના તરીકે માનવાનું બનતું નથી. પછી શું કામ એ સેવા કરે? તપસ્યા કરશે, ત્યાગ કરશે, શાસ્ત્ર ભણશે, બીજાને બોધ આપશે, પરંતુ સેવા કરવી મોંઘી. આવા જીવોને ખબર નથી કે,–

'સેવા વૈયાવચ્ચ શું છે?'

પણ સમજવા જેવું છે કે, **'ત્યાગ તપ જ્ઞાનાદિ કરતાં ય સેવા–વૈયાવચ્ચ એ મહાન યોગ–સાધના છે.**

ભોગ અને યોગનો અર્થ :

યોગ એટલે ભોગનો વિરોધી. ઇન્દ્રિયો અને કાયાને મનગમતા આહાર વિષયો અને આરામીથી અમન–ચમન કરાવાય એ ભોગ છે. એની સામે એ ઇન્દ્રિય–કાયાને કષ્ટી આપીને એવે સ્થાને જોડાય કે જેથી પેલાં અમનચમનિયાં સુકાઈ જાય, તો એ યોગસાધના થઈ. સેવા વૈયાવચ્ચમાં આ બને છે. ઉપકારીની ગુણિયલની ધર્મીની સેવા કરવા જતાં કાયાને કષ્ટી આપવી પડે છે, ઇન્દ્રિયોને એના મનગમતા વિષયોમાં જતી અટકાવવી જોઇએ છે, અને એમ કરી કોઇ સ્વાર્થબુદ્ધિ ન રાખતાં સેવાને (૧) એક પાયાનું ધર્મકર્તવ્ય માન્યું, (૨) સ્વાર્થમાયાથી બાંધેલા પાપકર્મોને તોડનારી એક જબરદસ્ત આરાધના માની, એટલે એ વૈયાવચ્ચ એક મહાન યોગ બની જાય છે.

ઉઘાડો હિસાબ છે કે,

સ્વાર્થની રમતથી જો પાપકર્મોની ભરતી થઇ, તો પરાર્થ પ્રવૃત્તિથી એ કર્મોનો નિકાલ થાય.

વૈયાવચ્ચ એ પરાર્થ પ્રવૃત્તિ છે, પરની સેવાની કરણી છે; એટલે એમાં જનમ જનમના સ્વાર્થમાયાથી ઉપાર્જેલા પાપ-કર્મોના ચૂરા થાય છે. એમાં વળી ગુણિયલ અને ધર્મી આત્મા-ઓની વૈયાવચ્ચમાં એમની ગુણસંપત્તિની અને ધર્મસાધના સુકૃતસાધનાની અનુમોદના રૂપ ભવ્ય આરાધના થાય છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ એમના ગુણો અને સાધનાઓનું આકર્ષણ સક્રિય બનવાથી પોતાનામાં એવા ગુણ અને સાધનાઓ લાવવાનું મન થાય છે, પ્રયત્ન થાય છે. ત્યારે બોલો,

વૈયાવચ્ચથી કેટલા બધા લાભ ?

(૧) નાશવંત અને બિભત્સ હાડ માંસભર્યા દેહનો સુંદર સદુપયોગ થાય,
(૨) અહંત્વાદિ દુર્ગુણોનો આત્મા પરથી કબ્જો ઊઠે;
(૩) સર્વજ્ઞવચનને આગળ કરાય,
(૪) ત્યાગી વિરાગી સાધુ પ્રત્યે બહુમાન થાય,
(૫) એથી જ વિષયવિરાગ ઝળહળે, વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ આવે,
(૬) પાયાનો ગુણ પરાર્થપ્રવૃત્તિ પરાર્થકરણ સિદ્ધ થાય,
(૭) સંસારનું મૂળ સ્વાર્થાંધતા સ્વાર્થમાયા મોળી પડે,
(૮) પાપકર્મોનો નિકાલ થાય,
(૯) ગુણી અને ઉપકારીના ગુણ અને ઉપકારોની સક્રિય અનુમોદના થાય,
(૧૦) ગુણોની ભૂખ જાગે, પ્રયત્ન જાગે.

આવા આવા અનેકાનેક ભવ્ય આત્મકલ્યાણોને સધાવી આપનાર વૈયાવચ્ચ તપમાં ખૂબ ખૂબ ઉદ્યમ રાખો. એ આભ્ય-

ન્તર તપ છે, અને એથી એવાં એવાં પાપકર્મોના થોક નાશ પામે છે કે જે જો એમ નષ્ટ ન કરાય તો ઊભા રહીને દીર્ઘ કાળ દુઃખ આપ્યા કરે.

પ્રકરણ ૭. આભ્યન્તર તપ ૪ : સ્વાધ્યાય આશયનું મહત્વ

આર્તધ્યાનના પ્રસંગોમાં એ વાત ચાલે છે કે મુનિને પણ શરીરે રોગ થાય છે અને એની એ ચિકિત્સા કરાવે છે તો એમાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નહિ? એના ખુલાસામાં કહ્યું કે એમને એક તો એ ખબર છે કે પૂર્વ ભવે પ્રતિક્રમણથી ક્ષીણ નષ્ટ નહિ કરેલાં કર્મ હવે કાં તો (૧) ભોગવાઈને નાશ પામે અથવા (૨) તપથી નષ્ટ થાય. આ તપના પ્રસંગમાં બાહ્ય તપના છ પ્રકારની અને આભ્યન્તર તપના પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ એ ત્રણ પ્રકારની વાત થઇ હવે ચોથા આભ્યન્તર તપ 'સ્વાધ્યાય' ની વાત જોઈએ.

'સ્વાધ્યાય' એટલે સ્વનો અધ્યાય અધ્યયન. 'સ્વ' નો એટલે આત્માનો અર્થાત્ આત્મા માટેનો.

' સ્વ ' ને આત્માને અનુલક્ષીને જે સમ્યક્ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન–અધ્યાપન થાય, એ સ્વાધ્યાય કહેવાય. અધ્યયનમાં લક્ષ પોતાના આત્માનું રાખવાનું કહ્યું. એથી સૂચવ્યું કે શાસ્ત્ર ભણવા–વિચારવા તે સ્વાત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાનપ્રકાશ કેમ આવે , કેમ વધે, કેમ ટકે, અને એથી કેમ શુદ્ધ જ્ઞાન દૃષ્ટિ વિકસે, તથા શુદ્ધ કલ્યાણનો માર્ગ કેમ ખૂલે અને એ આરાધવા પુરુષાર્થ થાય, આ જ ઉદ્દેશથી શાસ્ત્રો ભણવા વિચા-

રવા. તો જ એ સ્વાધ્યાયને તપ કહેવાય; અને એનાથી મહાન કર્મક્ષય થતો આવે; નહિતર તો એ સ્વમાટેનો અધ્યાય ન બને.

સ્વાધ્યાયમાં સ્વને અનુલક્ષીને કામ કરવાનું છે, એટલે પછી લોકપ્રસિદ્ધ વિદ્વત્તા ઉત્કર્ષ માનપાન વગેરે ઉદ્દેશથી જો શાસ્ત્રાધ્યયન થાય, તો તે 'સ્વાધ્યાય' નામના આભ્યન્તર તપમાં નહિ ગણાય. કેમકે એમાં તો જે લોકપ્રસિદ્ધ વિદ્વત્તા આદિનું લક્ષ્ય રહ્યું તે કાંઈ આત્મહિતરૂપ નથી બનતા. એ તો ઉલ્ટું આત્માના લોભકષાય માનકષાય વગેરે અહિતને પોષે છે. તો ત્યાં આત્માનું આત્મહિતનું લક્ષ કયાં રહ્યું? ત્યારે અહિત-પોષક અધ્યયનને સ્વનો અધ્યાય શી રીતે કહેવાય ?

જે અધ્યયન અધ્યાપન સ્વના હિતમાં ઊતરે તેનું નામ 'સ્વાધ્યાય.'

સ્વના હિતમાં ક્યારે ઊતરે? સ્વના એટલે કે આત્માના હિતાર્થે થાય ત્યારે. અધ્યનનો ઉદ્દેશ જ જો મલિન છે, આત્માનું હિત સાધવાને બદલે જડ કાયાનાં સુખ સગવડ સન્માન મેળ-વવાનો છે, તો એવા મલિન આશયથી કરાતી સ્વાધ્યાયાદિ સાધના આત્માનું હિત શું સાધી શકે? અહીં પૂછો,–

પ્ર૦–ઉદ્દેશ ભલે દુન્યવી સુખ–સન્માન પામવાનો હોય, પરંતુ ક્રિયા તો પવિત્ર શાસ્ત્રાધ્યયનની સારી જ છે ને? તો પછી સારી ક્રિયાથી સારું ફળ કેમ ન આવે?

ઉ૦–**માત્ર ક્રિયા પર ફળનો આધાર નથી, પણ સાથે ઉદ્દેશ પણ ભાગ ભજવે છે.**

'ઉદ્દેશનું મહત્ત્વ' પર ૨ દૃષ્ટાન્ત :

પેટમાં છરી ખોસવાની ક્રિયા તો ખૂની પણ કરે છે, અને

ડાકટર પણ કરે છે. છતાં ખૂનીને ફાંસી મળે છે, ડોકટરને પૈસા અને જશ મળે છે. વળી સામાની દૃષ્ટિએ જોતાં એકનું ફળ પ્રાણનાશ સુધી પહોંચી જાય છે, ત્યારે બીજાનું ફળ દરદ મિટાવી પ્રાણની રક્ષા કરવાનું આવે છે. કેમ ફરક? કહો, ઉદ્દેશ જુદો જુદો છે માટે.

માતાની છોકરાને ખવરાવવાની ક્રિયા તો સરખી છે, પરંતુ પોતાનો સગો છોકરો પુષ્ટ થતો જાય છે, અને ઓરમાયો છોકરો દુબળો રહે છે, કેમ ફરક? કહો, બંનેને ખવરાવવાની સરખી પણ ક્રિયામાં આશય જુદો જુદો છે. પેટના દીકરાની ઉપર દિલનો પ્રેમ છે, વાત્સલ્ય છે, એને તગડો પુષ્ટ બનાવવાનો ઊછરંગ છે, ત્યારે ઓરમાયા પુત્ર પર દ્વેષ છે, ઈર્ષ્યા છે, ખાર છે. તેમજ ખાતી વખતે પેટના દીકરાને હુંફ છે કે 'મારી મા મને હોંશથી ખવરાવે છે, મારા પર બહુ પ્રેમ રાખે છે,' એથી ઉલ્ટું ઓરમાયો છોકરો અંતરમાં દુભાય છે કે 'પ્રેમ કરનારી મારી સગી મા તો ગઈ. આ સાવકી મા તો મારા પર દ્વેષ કરે છે, છણુ-છણુ કરે છે, પરાણે ના–છૂટકે ખવરાવતી હોય એમ ખવરાવે છે.' એટલે ખાવાની ક્રિયા વખતે બંનેના આશયમાં ફરક પડી ગયો, તો ક્રિયા સમાન છતાં એકને પુષ્ટિ ને બીજાને સુકામણુ થાય છે.

તો જેવી રીતે ખાવા–ખવરાવવાની ક્રિયા સમાન છતાં આશય જુદો જુદો હોવાથી ફળ જુદું જુદું આવે છે, એવી રીતે શાસ્ત્રાધ્યયનની ક્રિયા સમાન છતાં જો આશય જુદા છે, તો ફળ કેમ જુદાં ન આવે? એમ મલિન આશયના સ્વાધ્યાયમાં સારુ ફળ ક્યાંથી આવે?

આશયની ભોજન પર અસર :–

અરે! એક ખૂબી જુઓ. ખાવાની ક્રિયા કયા ઉદ્દેશથી છે એ

વાત તો પછી; પરંતુ જો સારું ય ભોજન ખાતી વખતે મનમાં ગુસ્સો છે, તો પણ એ ખાધેલું વિક્રિયા કરે છે. આજનું સંશોધન કહે છે કે માણુસ જો ભયભીત રહે છે, વહેમી શંકા-કુશંકાવાળો બન્યો રહે છે, તો એ સારું ખાય છતાં એને ડાયાબીટીસ મીઠી પૈસાબ વગેરેનો રોગ થાય છે. ત્યાં ખાવાનું ખોટા ઉદ્દેશથી નથી છતાં આશય યાને મનના ભાવની અસર પડે છે,

આશયશુદ્ધિ પહેલી જરૂરીનાં ૨ પ્રમાણુ :-

(૧) બસ, એ જ રીતે શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે ક્રિયાનો ઉદ્દેશ ખરાબ ન પણુ હોય, કિન્તુ જો એ વખતે મનમાં કોઇના પર ગુસ્સો છે, ઈર્ષ્યા છે, યા ખાન-પાનની બહુ લાલસા કે ઇંદ્રિયવિષયોનો રંગ છે, તો પણુ એ ક્રિયા નુકશાનમાં ઊતરે છે. એટલા માટે તો કહ્યું કે સારી પણુ સાધના '**સંજ્ઞાવિષ્કંભણાન્વિત**' હોય તો જ તે શુદ્ધ સાધના બને છે 'સંજ્ઞાવિષ્કંભણાન્વિત' એટલે કે આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-ભયસંજ્ઞા અને ક્રોધાદિ કષાયસંજ્ઞા સાધના વખતે વિષ્કંભિત જોઇએ, અટકેલી જોઇએ, એ મનને સતાવતી ન હોય. સાધનાનો ઉદ્દેશ મલિન ન પણુ હોય, છતાં ય એ વખતે આ પાપસંજ્ઞાની પીડા ન જોઇએ, નહિતર એથી પણુ સાધના અશુદ્ધ બનીને ફળ મેલું આપે. સ્વાધ્યાય કરતી વખતે મારે ખાવું છે, મારે ખાવું છે કર્યા કરે તો એ સ્વાધ્યાય શું ફળ આપે ?

(૨) ક્રિયા ઉપરાંત આશય પણુ પવિત્ર જોઇએ. એ માટે તો ધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું કે '**મૈત્ર્યાદિ-ભાવ-સંયુક્તં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે.**' ધર્મનું અનુષ્ઠાન દિલમાં મૈત્રી આદિ

ભાવવાળું હોય તો તે ધર્મ કહેવાય. દિલમાં જો કોઈના પ્રત્યે વૈર–વિરોધ છે, ઉકળાટ છે, યા દુઃખી પ્રત્યે કઠોરતા–નિષ્ઠુરતાનો ભાવ છે, કે કોઇના પ્રત્યે ઈર્ષ્યા–દુગંછાનો ભાવ છે, કે જો પર-દોષદર્શન છે, તો ત્યા મૈત્રી–કરુણા–પ્રમોદ–માધ્યસ્થ્ય ભાવ ન હોઈ શકે; અને એવા વૈર આદિ મલિન ભાવ ભર્યા હૃદય સાથે ધર્મસાધના થાય તો એ ધર્મરૂપ નહિ બને.

આશય બે રીતે મલિન :–

સાધનામાં આશયનું મોટું મહત્ત્વ છે.

શાસ્ત્રાધ્યયનની સાધના મોટી, પણ (૧) ન તો એનો ઉદ્દેશ દુન્યવી માનપાન મેળવવાનો જોઇએ, કે (૨) ન તો એ સાધના વખતે દિલમાં આહારાદિ સંજ્ઞા યા અમૈત્રી આદિ ભાવ ફરકવા જોઇએ. એ ખરાબ ભાવ એટલે જ મલિન આશય; પછી એ અશુભ આશય (૧) ધર્મ સાધ્યાનાં આવનારા ફળરૂપે દુન્યવી લાભની આકાંક્ષા સ્વરૂપ હોય, યા (૨) ધર્મની સાધના વખતે પ્રવર્તતી અમૈત્રી આદિ કે આહાર સંજ્ઞાદિ યા ક્રોધસંજ્ઞાદિ રૂપ હોય. બંને ય આશય ખતરનાક છે; બંને ય ભાવ ખરાબ આશય છે; અને એ ઊંચી પણ ધર્મક્રિયા–ધર્મસાધનાને અંતે દુઃખદ બનાવી દે છે. દિલને ભૌતિક ફળની લાલસાવાળું રાખો તો ય ખરાબ, અને એમે ય દ્વેષ–ઈર્ષ્યાદિ ભાવવાળું રાખો તો ય ખરાબ. દિલ ખરાબ હોય પછી કાયા–વાણી સારી ક્રિયામાં જોડયા તેથી શું ? 'પરિણામે બંધ' યાદ છે ને ? 'ક્રિયાએ બંધ નહિ,' શુભાશુભ કર્મ બંધાવાનું શુભાશુભ ક્રિયાના આધારે નહિ, કિન્તુ દિલના શુભાશુભ પરિણામના આધારે, આશયના આધારે, એ 'પરિણામે બંધનો' અર્થ છે.

'આશય એટલે ચિત્તનો ભાવ. એ આમ બે રીતે સંભાળવાનો. (૧) ધર્મસાધનાના ફળની આકાંક્ષા એ પણ ચિત્તનો ભાવ છે; એ ય મલિન ન જોઇએ. જો દુન્યવી વિષયો એનાં સુખ, સન્માનાદિ પામવાનો ઇરાદો આશા આકાંક્ષા રૂપ આશય છે, તો તે મલિન આશય છે. એમ (૨) કોઈના પર દ્વેષથી એને મારવા કરવાના ઈરાદા રૂપ આશય છે, તો તે ય મલિન છે. માટે ધર્મ સાધતાં મલિનભાવનું મિશ્રણ ન જોઇએ.

મલિન આશંસ-ઇરાદો શું નુકશાન કરે ? :-

ધર્મસાધના જોરદાર હોય અને આવો ફળનો મેલો ઈરાદો આશય ધર્યો હોય તો ઇચ્છિત મળે ખરું, પરંતુ સાથે મતિ મહા-મોહ-મૂઢ મળે, એથી જીવન તામસી, વિષયાધ મળે; ઇંદ્રિયોના વિષયોને રાગાવેશ અને ક્રોધાદિ કષાયોનો આવેશ ભારે મળે. ત્યાં પછીએવો જીવ કોઇનો સમજાવ્યો સમજે જ નહિ.

મલિન ફલાશય પર બ્રહ્મદત્તનું દષ્ટાંત

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવે ચારિત્ર અને તપ આરાધવા સાથે 'એના પ્રભાવે ચક્રવર્તીના સુખ મળો' એવો આશય ઇરાદો આકાંક્ષા કરીને આવેલો. ચારિત્ર અને તપ જોરદાર હતા એટલે માગ્યું મળે એવું પુણ્ય ઊભું થયેલું; તે અહીં ચક્રવર્તીપણું મળી તો ગયું; પરંતુ પેલા આશયમાં વિષયસુખના રાગનો આવેશ ભારે હતો, તેથી અહીં એના વારસારૂપે મહા મોહમૂઢ બુદ્ધિ મળી.

એમાં પૂર્વનો સ્નેહાળ ભાઇ, તે અહીં અવધિજ્ઞાની મુનિ તરીકે થઈ આવી મળ્યા. બ્રહ્મદત્તને પોતાને પણ પૂર્વ ભવનાં જાતિસ્મરણજ્ઞાન પ્રગટયાં, અને અવધિજ્ઞાની મુનિએ એ ભવો બરાબર કહી બતાવ્યાં, અને સમજાવ્યું,

બ્રહ્મદત્તને મુનિ શું કહે છે? આ કે–

'જો, આ મળ્યું એ પૂર્વના ચારિત્ર અને તપનો પ્રભાવ છે. તેથી હવે પાછું ચારિત્રમાં આવી જઈ સર્વત્યાગ જ કરવા યોગ્ય છે. નહિતર આ વિષય–સુખોમાં લીન બનવાથી નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં ભટકવાનું થશે. માટે આનો મોહ છોડી દે; અને જે ત્યાગધર્મ જ તારણહાર છે, અવિનાશી મોક્ષ–સુખ અપાવનાર છે, એનો જ પુરુષાર્થ કર. આ માટે માત્ર એક માનવભવ જ સમર્થ છે. સર્વત્યાગ માનવભવમાં જ થઈ શકે; મરીને સર્વત્યાગ તો દરેક ભવમાં કરવો જ પડે છે, પણ તે અંતરમાં લાલસાઓ જીવતી રાખીને. ત્યારે જો મરીને તો બધું મૂકવું જ પડે છે, તો જીવતાં જ સ્વેચ્છાએ કેમ બધું ન છોડવું?'

આટલું સમજાવવા છતાં બ્રહ્મદત્તને એની અસર ન થઇ.

ઉપદેશની અસર ન થવાનું કારણ આ, કે પૂર્વે આશય બગાડીને આવ્યો હતો.

પૂર્વે ગુરુએ શું સમજાવેલું? :–

બ્રહ્મદત્તે પૂર્વ ભવે ધર્મ તો રુડો–રૂપાળો કરેલો, ઊંચું ચારિત્ર પાળેલું અને ઘોર તપસ્યા કરેલી; એ પાળતાં–કરતાં આશય પણ સારો આત્મકલ્યાણનો રાખેલો, ગુરુએ સમજાવેલું કે 'તમે પાપના ઉદયથી ભંગીના ઘેર જન્મેલા, પુણ્યના ઉદયથી એ છૂપું રહ્યું અને સારા સંગીતકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા, પણ પછી પાછા પાપના ઉદયથી અવગણના અને અપયશ પામ્યા. હવે એથી તમે નિરાશ થઇ આપઘાત કરવા જાઓ છો, કિન્તુ એમ કરવાથી કાંઇ હજી આત્માની અંદર સંઘરાઇ પડેલાં ઢગલાબંધ પાપો નહિ મરે, ને ઉલટું આપઘાતમાં ભારે અસમાધિથી

નવાં પાપના ભાર વધારી દેશો. તો જે મરવામાં જુનાં પાપ ઊભાં રહે અને નવાં વધે એવું મરવામાં શું ડહાપણ ?

મરવું તો તે સારું કે જેની પૂર્વે પાપો મરી પરવાર્યા હોય. અને એ પાપોને મરી પરવારવાનું કઠોર સંયમ તથા તપથી બને.

ગુરુએ આ સમજાવવા પર બ્રહ્મદત્તનો જીવ પૂર્વ ભવે ભાઇ સાથે સાધુ થયેલ, અને પાપનાશ માટે કઠોર સંયમ-તપની સાધનામાં મચી પડેલ. પરંતુ ત્યાં પછીથી એમને સનત્કુમાર ચક્રવર્તી પોતાની પટ્ટરાણી સાથે વંદન કરવા આવેલ, અને વંદન કરતી પટ્ટરાણીનો સુકોમળ કેશ-કલાપ નીચે પડતા આ મુનિના પગને અડયો એમાં મુનિએ બુદ્ધિ બગાડી, આશય બગાડયો, નિયાણું કર્યું કે 'આ સંમય-તપનું કોઇ ફળ હોય તો મને આવી ઋદ્ધિ-વૈભવ મળો.'

નિમિત્ત કેવું મારે છે ? :-

બસ, ઊંચી સંયમધર્મની અને તપધર્મની સાધના હતી એટલે પુણ્યના લીધે અહીં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના વૈભવ-વિલાસ પામ્યો. પરંતુ પેલો આશય બગાડેલો એનોય વારસો અહીં ચાલી આવ્યો, એટલે હવે પેલા ભાઇ-મુનિ,-કે જેમણે પૂર્વે આશય નહિ બગાડેલો તેથી અહીં પણ મુનિ અવધિજ્ઞાની બની ગયા છે,-એ અહીં આવીને એને વૈરાગ્યનો ટંકશાળી ઉપદેશ આપે છે. છતાં આને એ લાગતો નથી ! ઉપરથી એ પૂર્વના ભાઇની ઓળખ પડતાં, એ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ જેવાને પણ એમ કહે છે કે 'તમે શું કામ આ કષ્ટ વેઠો છો ? મને તમારી દયા આવે છે. મૂકી દો આ જોગ, અને આવો તમને રાજ્ય આપું, રૂપાળી રાજકન્યાઓ પરણાવું, અને તમે મોજ કરો.'

પૂર્વે આશય બગાડીને આવ્યાના કેવા કરુણ પરિણામ ? અહીં ઉપદેશની અસર નહિ, જાતને અધર્મ સૂઝે, અને બીજાને ય અધર્મ સુઝાડે.

અહીં જાતનું નિરીક્ષણ :-

બોલો, તમને આવો અનુભવ છે ? ઉપદેશ ઉમદા સાંભળવા છતાં અસર નથી થતી એવું લાગે છે ? એટલે સાંસારિક પાપો અને સુખ-લાલસાઓ અકબંધ ઊભી રહે છે ને ? ઘરના છોકરા છોકરીઓને અને બીજાને પણ પાપો શીખવો છો ને ? પાપોની પ્રેરણા આપીા ખુશી થાઓ છો ને ? જાતને અને બીજાને પાપમાં ડૂબાડૂબ રાખવાનું હોંશથી ને ? તો એનું કારણ આ સમજી રાખો કે પૂર્વે થોડો ધર્મ કરી થોડું પુણ્ય લઈ આવ્યા તેથી થોડી સુખ-સામગ્રી તો મળી, પરંતુ ત્યાં આશય બગાડેલો, મનને થયેલું કે 'ધર્મથી પૈસા-ટકા સુખસગવડ સારી મળો.' એની તીવ્ર આકાંક્ષા રહેલી, તેથી એ મલિન આશયનો વારસો અહીં ઊતરી આવ્યો. એટલે હવે અહીં આશ્રિતોને પણ સારું આપવાનું ક્યાંથી સૂઝે ?

પરંતુ હવે અહીં સાવધાન થવાનું છે. અગર જો અહીં સુખની લાલસા અને પાપસ્થાનકોનો પ્રેમ રહ્યા કરે છે, તો એ પૂર્વના ધર્મમાં રાખેલ મલિન આશયનું ફળ છે; તો પછી અહીં પણ ધર્મ મલિન આશયથી કરશો તો એનું ફળ કેવું આવવાનું ? માણસે ધર્મ કરતાં વિચાર કરવો જોઇએ કે,

'પૂર્વના ખરાબ આશયોથી તો અહીં સુખો અને પાપો ગમે છે, તો પછી હવે ધર્મ એવો સાધું કે 'આ સુખરાગ-પાપરાગ મરે, સુખો અને પાપો ગોઝારાં લાગે. જેથી

ધર્મના ફળ તરીકે એ પામવાની ઇચ્છા જ ન થાય.'

ધર્મ એટલા માટે કરો કે વિષય-સુખો અને પાપ-સ્થાનકો ગોઝારાં લાગે.

સુખો અને પાપો હજી ગોઝારા ન લાગતાં હોય, પણ ગમતા હોય, તો એ પૂર્વ ભવના મેલા આશયનું ફળ છે માટે હવે એ આશયને ધર્મથી સુધાર્યે છૂટકો; જેથી આગળના ભવે પાછા એનો વારસો ઊતરી ન આવે અહીં એક સવાલ થાય,

પૂર્વના આશય-વારસા સૂધરે ? :-

પ્ર૦-પૂર્વના ખરાબ આશયનો અહીં વારસો જ હોય, તો પછી ધર્મ કરવા છતાં સારો આશય કેમ આવે ?

ઉ૦-વારસા બે જાતના,-(૧) ચીકણો તે અહીં બ્રહ્મદત્તની જેમ લાખ ઉપદેશ મળવા છતા ન સૂધરે. ત્યારે (૨) એવો ચીકણો વારસો નહિ કે જે ઉપાયથી ન સૂધરે. એ તો ઉદ્યમ કરો તો સુધરી જાય. માટે તો જીવ અનાદિથી મેલા જ છતા ધર્મ-શાસનના પ્રતાપે એમાં સુધારા થાય છે.

ભગવાન શાસન સ્થાપે છે એ જીવોના આશય સુધારવા માટે જ. જો એ આશયો પૂર્વના મલિન છે માટે સુધરતા જ ન હોય તો તો શાસન સ્થાપવાનું નિરર્થક જાય. માટે માનવું જોઇએ કે ગાઢ ચીકણા નહિ એવા આશયના વારસા અહીં ઉપાયથી સુધરી શકે. જિનશાસન એ ઉપાય છે, જિન-શાસનમાં આશય શુદ્ધિના ઉપાયો છે. ત્યારે,

આપણે એવું શું કામ માની લેવું કે આપણે પૂર્વથી ગાઢ ચીકણા જ આશયના વારસા લઈ આવ્યા છીએ તે ઉપાયથી સુધરે એવા જ નથી? એવું માની લેવાનો અર્થ તો એ થાય કે 'ભલે ત્યારે આશય ખરાબ રહેતા' એ કાંઇ સુધરે કરે નહિ,' અર્થાત્ ખરાબ આશય રહેવાનો આપણને ખટકો નથી. પછી શું એ વિચાર્યું છે કે એમ અહીં એ અકબંધ રહ્યાનું પરિણામ ભવાંતરે કેવું? એવા કે એથી ય વધુ ગાઢ ખરાબ આશય ઊતરી આવવાના, એ જ ને? તો ખપશે ને આ?

જન્મોજન્મ હૈયાના મેલા આશયોની પરંપરા ચલાવી એનું તો આ ફળ છે કે અનંતા દુઃખદ જન્મ મરણની પરંપરા અખંડ ચાલી આવી છે.

આશય સુધરી શકે છે. :–

તો હવે પણ એ મલિન આશયની પરંપરા ચાલુ રાખવી છે? હંમેશ માટે જો ગાઢ ખરાબ આશય જ રહેતા હોય, તો તો એવી જ પરંપરા રહ્યા કરે, એટલે પછી કદી સુધારો ય નહિ, અને મોક્ષ પણ નહિ. ભૂલશો નહિ, બ્રહ્મદત્તને બહુ પૂર્વના ભવોમાં ચિત્તના ગાઢ મેલા આશય જ હશે, પરંતુ પૂર્વના મુનિ–અવતારે ગુરુના ઉપદેશથી એણે આશય સુધારી નાખેલા; તેથી જ આકરા સંયમ–તપમાં ચડી ગયા હતા, અને એ સાધીને આશયમાં વળી વધુ સુધારો કરેલો એનું દૃષ્ટાન્ત એમના ભાઇ મુનિ પરંતુ આ ભાઈસાબે ખોટું નિમિત્ત પામી હાથે કરીને એમાં લલચાઈ આશય ગાઢ ખરાબ બનાવ્યા, તેથી જ અહીં એનો વારસો લઇ આવ્યા; જે હવે અહીં સુધરતા નથી. બાકી

હંમેશ માટે ગાઢ ચીકણા જ આશય હોય એવો નિયમ નથી. એટલે જ આપણે આપણા આશયને સુધરે એવા માની ઉપદેશ મનન અને ધર્મસાધનાથી એને સુધારતા જવા જોઇએ.

આ એક વાત થઈ કે ધર્મસાધના કરતાં એના ફળરૂપે સુખ–સન્માન–સાહ્યબી ઇચ્છાય તો આ ઇચ્છા એ મલિન આશય છે, અને એના પરિણામમાં ભવાંતરે બ્રહ્મદત્તની જેમ પાપબુદ્ધિ મળે છે, સદ્બુદ્ધિ નહિ. અર્થાત્

ધર્મથી સુખ. પણ એની સાથેના મલિન આશયથી પાપબુદ્ધિ મળવાની. અને એનાં ફળમાં પાપમય દુઃખ-મય ભવોની પરંપરા ચાલવાની.

માટે જ શાસ્ત્ર–સ્વાધ્યાયનો તપ ધર્મ સેવતાં એનાં ફળરૂપે માનપાનાદિની આકાંક્ષા નહિ કરવાની, નહિતર ત્યાં કર્મક્ષય નહિ, પણ આ અનર્થો થશે. મલિન આશયની આ એક વાત.

બીજી વાત આ, કે ધર્મસાધનાના ફળરૂપે આવું કોઇ પૌદ્ગલિક ફળ કે લૌકિક લાભ તો ન ઇચ્છે, પરંતુ જો સાથે સાથે મૈત્રી આદિ ચાર શુભ ભાવ ન રાખે અને આહારાદિ સંજ્ઞાઓ પર અંકુશ ન રાખે, કિન્તુ કોઇના પર વૈર વિરોધ રાખે, કઠોરતા, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા રાખે, પરદોષ–દર્શન કરે, યા આહારાદિ સંજ્ઞા રાખે, તો એ પણ મલિન આશય ગણાય. એ પણ ધર્મસાધનાને કૂચા જેવી કરી નાખે, અને એ મલિન આશયો હૃદય પર એવો કબ્જો મેળવી લે કે અહીં જિંદગીના છેવાડા સુધી તેમજ પરલોકમાં પણ એ સાથે રહે.

પ્રકરણ–૭ સાધનામાં પાયો અને શુદ્ધિ: સંસાર વૈરાગ્ય

ધર્મસાધના પાયાવાળી બનવા માટે મૈત્રી આદિ ચાર ભાવ જોઇએ, અને

ધર્મસાધના શુદ્ધ થવા માટે આહારાદિસંજ્ઞા તથા ક્રોધાદિ સંજ્ઞાનો નિગ્રહ જોઇએ.

સુંદર શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયનો ધર્મ કરવા બેઠા, એ ધર્મ ઉદ્દેશ પણ કોઇ દુન્યવી લાભ લેવાનો ન રાખ્યો. એટલે એ રીતે મલિન આશય નથી, પરંતુ દિલમાં જો કોઇના પ્રત્યે વૈર, વિરોધ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા વગેરે પ્રવર્તી રહેલ છે, અથવા મનમાં આહાર-પાણીની કે ઇંદ્રિયવિષયો યા પરિગ્રહ કે નિદ્રાની સંજ્ઞા-ઇચ્છા-વિચારણા ચાલી અથવા કોઇ ક્રોધ અહંકાર માયા લોભ સળવળ્યા કર્યાં, તો એ પણ મલિન આશય છે, અશુભ અધ્યવસાય છે, અને તે ધર્મસાધનાને અશુદ્ધ કરી નાખે છે. **ધર્મની સાધના તો નિર્મળ નિષ્પાપ વિશુદ્ધ હૃદયથી કરવાની હોય** પરંતુ આ અ-મૈત્રી આદિ સંજ્ઞા સળવળવાના લીધે હૃદય જ અશુદ્ધ હોય, પછી શુદ્ધ હૃદયથી ધર્મસાધના થતી સાધના શાની કહેવાય? એમ ચિત્ત એ સંજ્ઞામાં એ વિચારમાં પરોવાયું એટલે પછી સાધનામા એકાગ્ર હોય જ શાનું? અરે! મનમાં જો એટલું જ હોય કે 'આ સ્વાધ્યાય કે પ્રતિક્રમણાદિ કરીને ઝટ સૂઇ જવું છે,' અર્થાત્ નિદ્રાની સંજ્ઞા સળવળે છે, તો પણ એ સ્વાધ્યાયાદિ કેમ જાણે ઇષ્ટ નિદ્રાના વિરોધી બની, નિદ્રાની આડે આવનારા લાગશે, એથી મન એમાં થાકેલું રહેશે, ઉલ્લાસીને બદલે કંઇક ખિન્ન જેવું રહેશે. અને આ થાક ખેદ એ ક્રિયાનો મોટો દોષ છે. એ ક્રિયાને દોષિત કરે છે, કૂચા જેવી સધાવે છે.

'ષોડશક શાસ્ત્ર' કહે છે ક્રિયામાં ખેદ–ઉદ્વેગ–ક્ષેપ (અન્યાન્ય બાબતમાં ચિત્ત જવું તે) વગેરે એ સાધનાના આઠ દોષ કહ્યા છે. એ સાધનાને દૂષિત કરી દે છે, માલ વિનાની કરી નાખે છે. માટે કહ્યું,–

'સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકા, અભય–અદ્વેષ–અખેદ.'

આવા કોઇ ને કોઇ દોષ કે કોઇ ને કોઇ પાપસંજ્ઞા સળવળ્યા કરતી હોય ત્યાં પછી ધર્મસાધના ફોફા જેવી નિસ્સાર અને મરવા પડેલાની જેમ મુડદાલ કરાયે જાય એ સ્વાભાવિક છે; અને એવી ને એવી મુડદાલ સાધનાઓ ભલે ને ઘણીય વાર કર્યે ગયા, છતાં દિલને એની મમતા ન થાય, એમાં રસ ન આવે, એ પણ સહજ છે, એટલે તો ફરિયાદ થાય છે કે 'ધર્મ કરીએ છીએ ખરા, પણ એમાં એવો રસ નથી આવતો, ઉલટ નથી અનુભવાતી'

ઉપવાસ–જાપમાં કેવા ભાવ જોઈએ ? :–

જુઓ અનુભવ શો છે ? ઉપવાસ તો કેટલીય વાર કર્યા હશે, તો એથી એનો અભ્યાસ વધ્યો એટલે હવે ઉપવાસ ઉલટભેર થઈ આખો દિવસ ખુશનુમા પસાર થાય છે ખરો ? શું દિલને એમ થાય છે ખરૂં કે 'વાહ આજે ખાવાની બલામાંથી છુટયો, ધન્ય દિવસ મારો !' રાત પડતાં ન ખાધાનો આનંદ વધી જાય છે ? કે પારણું નજીક આવ્યાની નિરાંત ઠંડક અનુભવાય છે ?

ત્યારે નવકારવાળી ગણતાં આનંદ થાય છે ખરો કે 'હાશ ! કેવું મઝાનું પાપ વિચારોથી અને ચંચળ ચિત્તથી બચવાનું મળ્યું ? કેવો સુંદર પ્રભુનામની રટણાનો યોગ ! ધન્ય જીવન ! ધન્ય સમય ! જો ઘડી જાયે પ્રભુ કે નામમેં, ધન ધન ભવી માનો.'

છે આ ઉલટ? સાધના કરતાં રહે છે હરખ હરખ? જો ના, તો એનું કારણ શું? સાધના તો અનેકાનેક વાર કરી; પછી ય આમ કેમ? સાવધાનીથી જોશો તો દેખાશે કે કોઈ સાધનાને પાયાવાળી કે શુદ્ધ આરાધી જ ક્યાં છે? અમૈત્રી આદિ એક યા બીજો દુષ્ટ ભાવ અથવા આહારની નિદ્રાની ભયની વગેરે કોઈ ને કોઇ સંજ્ઞા સતાવતી રહેતી હોય, પછી પાકા પાયાવાળી અને વિશુદ્ધ ચોકખી ચકચકતી વિશુદ્ધ સાધના ક્યાંથી ચાલે? એ વિના એના સારા સંસ્કાર ક્યાંથી? કે એના પર ઊછળતી મમતા ક્યાં?

ત્યારે પ્રશ્ન રહે કે,

પ્ર૦–ભલે અ–મૈત્રી કે આહારસંજ્ઞા આદિ ભાવ સળવળ્યો, કિંતુ ધર્મસાધનાનો ભાવ સારો સંસ્કાર તો નાખે જ ને?

ઉ૦– આ ભરોસે રહેવા જેવું નથી, કેમકે ખૂબી શી થાય છે કે ઉત્તમ ધર્મસાધના મળવા છતાં જો અ–મૈત્રી આદિ કે આહારસંજ્ઞાદિ મનમાં સળવળતા રાખ્યા, તો આની મુખ્યતા થઈ જાય છે, અને ધર્મસાધના ગૌણ બની જાય છે. પછી હૃદય પર મુખ્યનો જ કબ્જો રહે, એના સંસ્કાર દૃઢ થતા જાય, પણ ગૌણનો કબ્જો નહિ, એના સંસ્કાર દૃઢ નહિ.

જે ભાવનું જોર, એના જ સંસ્કાર દૃઢ થાય.

જોરદાર તો મલિન આશય બની જાય છે, ધર્મસાધનાના ભાવ નહિ. નહિતર તો ધર્મસાધનાના ભાવ પેલા મેલા ભાવને ઊંચકીને ફેંકી ન દેત? દબાવી ન દેત? એટલે પછી જેનું જોર, તેનો કબ્જો, તેની મુખ્યતા.

વળી અનાદિ અનંત કાળનો અભ્યાસ પણ અમૈત્રી આદિનો અને આહારાદિ સંજ્ઞાનો છે. તેથી એ ચાલુ રહેતાં એનું જ સંસ્કરણ દૃઢ થયા કરવાનું. આમ ધર્મસાધના તો બિચારી નવા નવા અભ્યાસની વસ્તુ એટલે એ પેલાની હાજરીમાં સબળ પુષ્ટ ક્યાંથી બને ? એનાથી શુભ સંસ્કાર ક્યાથી દૃઢ પડે ? વાઘની સામે બાંધેલી બકરી ગમે તેવું પૌષ્ટિક ખાય, છતાં પુષ્ટ શી રીતે બને ? બિલાડીની હાજરીમાં ઉંદરનું જોર શું ચાલે ? એમ બિલાડા જેવી પાપસંજ્ઞાઓની હાજરીમાં ધર્મ-સાધનાનું જોર કેટલું ?

માટે ધર્મસાધના જો જોરદાર કરવી છે તો એ પાયાવાળી અને શુદ્ધ કરવી રહે; ને એ માટે અનાદિના અભ્યસ્ત અમૈત્રી આદિ મલિન ભાવોની કે આહાર–સંજ્ઞાદિ પાપસંજ્ઞાઓની હાજરી રોકવી જ જોઇએ.

થોડી પણ અશુદ્ધિ કેવી નડે :–

પાયાનો અને શુદ્ધિનો એક જ દાખલો જુઓ કે બ્રાહ્મી અને સુંદરી કેટલા ઊંચા આત્મા ! બંને ય ભરત ચક્રવર્તીના ઘરમા છે, સુખ–વૈભવનો હિસાબ છે ? છતાં ઋષભદેવ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થતાં બંને કુમારિકાપણે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઈ ગયા. એમાં ભરત રાજાએ બ્રાહ્મીને તો રજા આપી, ને એણે ચારિત્રધર્મ સ્વીકાર્યો. પરંતુ સુંદરીને પટ્ટરાણી કરવાના હિસાબમાં રજા ન આપી. હવે આમાં તો બહુ આગ્રહ મનામણું મળે એવા છે, અને માનભેર ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણી બનવાનું ઊંચું સ્થાન મળે એમ છે. સાથે ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણી એટલે મહાવૈભવ વલાસ–ઠકુરાઈ પગમાં રોલે એમ છે. છતાં સુંદરીને એની લેશ

પણ લાલસા ન જાગી, અને ભરતના પોતાની ઉપરના મોહને ઉતારવા, એણે ૬૦ હજાર વર્ષ આયંબિલ જેવો મહાતપ કરી કાયાને સુક્કી-ભુકખી-લુકખી બનાવી દીધી! કેટલો જ્વલંત વૈરાગ્ય! હવે ભરત શો મોહ રાખી શકે? ઊતરી ગયો મોહ.

વિરાગીનું અંતરાય તોડવા કર્તવ્ય :-

આજે કેટલાક વરાગીને ચારિત્રની રજા નથી મળતી. પરંતુ એમને આ ઉપાય સૂઝતો નથી. બીક લાગે છે કે 'હાય! શરીર ઊતરી જાય તો? અરે! ઊતરી ગયેલા શરીરને પાછું ચડતાં કેટલી વાર? મોટા માસખમણી ને બેમાસખમણીનેય શરીર નથી ઊતરી જતુ? તે શું પારણાં પછી એવું દુબળું જ રહે છે? ના, પાછું દિવસો જતાં એનું એ ભરલું થઈને ઊભું રહે છે. તો પછી આંબેલ આદિ તપથી એક વાર ઉતારી દેવામાં ડર શો? એમાં સામાનો મોહ પણ ઊતરે અને પોતાનાં અંતરાયાદિ કેટલાંય પાપકર્મોના ભુક્કા થાય.

તપ વિના સિદ્ધિ ક્યાં? માત્ર ચારિત્ર જ શું કોઈ પણ શુભ કામ સિદ્ધ કરવા તપસ્યા એ અદ્ભુત ઉપાય છે. અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાનનું ભાખેલુ આ વદું છે કે-

'તપ ઔષધથી કર્મ-રોગ જાય'

સર્વજ્ઞના આ પ્રીસ્ક્રીપ્શાનમાં મીન-મેખ ફેરફાર પડે નહિ. સર્વજ્ઞના આ પ્રીસ્ક્રીપ્શન પર દવાના નિશ્ચિત પ્રતિપાદન પર, શ્રદ્ધા જોઈએ. કન્સલ્ટીંગ એમ. ડી. ડાક્ટરનું પ્રીસ્ક્રીપ્શન એક વાર સફળ ઉપયોગ કરી લીધા પછી વર્ષો સુધી શ્રદ્ધાથી સાચવી રખાય છે ને? ત્યારે આ સર્વજ્ઞનું

પ્રીસ્ક્રીપ્શન કે જેના પર અસંખ્ય આત્માઓએ પોતાના કર્મરોગ નાબૂદ કર્યા. એના પર શ્રદ્ધા નહિ? કેવી કંગાળ દશા? ક્યારે ઊંચા આવવાનું? 'ખાધ્યે પીધ્યે દિવાળી રાખો. બાહ્યતપ તો લાંઘણ છે, જડની ક્રિયા છે. એથી ચેતનનું શુ વળે? કર્મ તો મનના ભાવથી તૂટી જશે' એવા અજ્ઞાનીઓના હિસાબ ધરી રાખવામાં તો ખાડામાં જ પડ્યા રહેવાની કંગાળ દશા રહે છે.

વિચાર તો કરો કે શું મહાવીર ભગવાનને એકલા મનના ભાવ સારા રાખતાં નહોતું આવડતું? અરે! એમણે ખાધું-પીધું હોત તો ય મનના ભાવ ઊંચા રાખી શકત. આપણે તો જો એમ કરવા જઈએ તો સારા ભાવનો ચાળો જ થાય. ઢોંગધતૂરો જ થાય. પ્રભુનો તો વરાગ્ય જબરદસ્ત હતો. સારું ખાતા ય એને એ વૈરાગ્યથી ધૂળ જેવું કરી શકતા. છતાં એમણે ખાધ્યે પીધ્યે દિવાળી ન કરી; ઘોર તપસ્યાઓ કરી. કેમ વારુ? **પૂર્વ ભવોમાં શરીરના અમનચમનિયાંથી ભરપૂર ભેગાં કરેલાં કર્મના જૂથ આકરી તપસ્યાથી કાયાને કનડ્યા કુસ્યા કચર્યા વિના હેઠાં નહિ ઊતરે.** એ લોજિક (Logic) એ ન્યાય પ્રભુનાં મનમાં વસેલું હતું. માટે એકલા ભાવથી ન પતાવ્યું, પણ 'ઘોર તપે કેવળ લહ્યા એના પદ્મવિજ ય નમે પાયા; તપસ્યા કરતાં કરતા હો કે ડંકા જોર બજાયા,'

ત્યારે શાલિભદ્રને દેવતાઈ નિત્ય નવાણું પેટીના વૈભવ અને ૩૨ દેવાંગનાશી તરુણ રમણીઓના મહાત્યાગ કરી ચારિત્ર લેતા આવડ્યું. તો એમના અંતરના ભાવ કેટલા બધા ઊંચા? તો પછી ચારિત્ર લીધા બાદ એમણે એકલા ભાવથી કેમ ન પતાવ્યું? કેમ કાળી તપસ્યાઓ કરી? કહો, એક હિસાબ,

કે કાયા સુંવાળી સુંવાળી રાખીને સંઘરેલાં કર્મ કાયાને તપ આદિ સાધનામાં ગદરવાથી–કસવાથી–કચરવાથી જ હેઠા ઊતરે.'

સુંદરીને સ્ત્રીત્વ કેમ?

સુંદરીએ પોતાના અંતરાય કર્મ તોડવા ૬૦ હજાર વર્ષ આંબેલની ઘોર તપસ્યા કરી. ત્યારે એ કેટલો બધો ઊંચો આત્મા? બ્રાહ્મી અને સુંદરીને સ્ત્રીનો અવતાર કેમ મળ્યો ? જોજો હાં, એ બ્રાહ્મી સુંદરી ભગવાન ઋષભદેવ, ભરત–બાહુબલી અને શ્રેયાંસના આત્મા સાથે પૂર્વ ભવે સમાન ચારિત્ર પાળી એમની સાથોસાથ અનુત્તર વિમાનમા વસીને આવેલી છે તો અહીં એ ચારને પુરુષ–અવતાર અને આ બેને કેમ સ્ત્રી–અવતાર ?

કારણ આ, કે પૂર્વે આ બંનેએ એક વાર ધર્મસાધનાનો પાયો ગુમાવ્યો, શુદ્ધિ ગુમાવી, તેથી ગુણસ્થાનકથી હેઠાં ઊતરી ગયા. પૂર્વે આ બંને પીઠ–મહાપીઠ મુનિ હતા અને ભરત–બાહુબલી પૂર્વે બાહુ–સુબાહુ મુનિ હતા. આચાર્ય મહારાજે બાહુ–સુબાહુ મુનિના ભક્તિ–વૈયાવચ્ચ ગુણની પ્રશંસા કરી તે પીઠ મહાપીઠ મુનિ સહન કરી શકયા નહિ. એમને ઈર્ષ્યા થઈ, મૈત્રી આદિ ચાર શુભ ભાવોમાંનો પ્રમોદભાવ ગુમાવ્યો, વળી આ સહન ન થયું તે મનમાં છૂપાવ્યું, અને બહાર દેખાવથી પ્રશંસામાં હાજી હા કરી એ માયાસંજ્ઞામાં તણાયા. થયું ? પાયો અને શુદ્ધિ ગુમાવી, તો ધર્મ ગુમાવીને ત્રસી વેદ ઉપાર્જ્યું.

મૈત્રી–પ્રમોદ–કરુણા–માધ્યસ્થ્ય એ ચારમાંનો એક પણ પાયો જો ગુમાવ્યો, અને આહાર–વિષય–પરિગ્રહ–ભય (નિદ્રા,) તથા ક્રોધ–માન–માયા–લોભ

એ આઠમાંની એક પણ સંજ્ઞાના રોકાણની શુદ્ધિ જો ગુમાવી, તો એ ઊંચી પણ ધર્મસાધનાને પાયા વિનાની અને શુદ્ધિ વિનાની બનાવી દેવા સમર્થ છે.

આમાં સાથે વૈરાગ્યનો પાયો અને શુદ્ધિ જરૂરી સમજવાની.

વૈરાગ્ય પણ પાયામાં જરૂરી; વૈરાગ્ય વિના શુદ્ધિ નહિ. માટે તો દ્રવ્ય-ભાવપૂજા કરી એના ફળમાં પ્રભુ પાસે ભવનિર્વેદ પહેલો મગાય છે. 'હોઉ મમ....ભવનિવ્વેઓ' એ સૂત્ર બોલાય છે. 'હે વીતરાગ જગદ્ગુરુ ! જય પામો. હે ભગવંત ! મને તારા પ્રભાવથી ભવનિર્વેદ હો.' ભવ એટલે કે સંસાર પર નિર્વેદ હો. વૈરાગ્ય હો. ગ્લાનિ હો. શું ઇચ્છયું ? મોટો દેવતાઈ સુખભર્યા સંસાર ઉપર પણ અરુચિ, અનાસ્થા, કંટાળો ઉદ્વેગ.

સંસાર પર વૈરાગ્ય કેમ ? એટલા જ માટે કે,

(૧) સંસાર આત્માની મૂળ ચીજ નથી, પરાયી વેઠ વસ્તુ છે.

(૨) સંસારી ચીજ નાશવંત છે, પલટાતી રહે છે.

(૩) એમાં અલ્પ સુખ, અનંત દુઃખ છે.

(૪) એમાં આત્માના ક્ષમા-નિરહંકાર-નિસ્પૃહતાદિ ગુણો ભૂલાય છે, અને તારક દેવ-ગુરુ આદિને ય ભુલાય છે, ગૌણ કરાય છે.

(૫) સંસાર એટલે સંસરણ, જન્મ-મરણની પરંપરા

(૬) સંસારમાં ગતિઓમાં ભ્રમણ, રોગ-શોક, દુઃખ દારિદ્રય વગેરેની વિટંબણા જ મળે કે બીજું કાંઈ ? વચમાં સુખ દેખાય એ તો મધુબિંદુ જેવું; પણ એની જ લંપટતામાં અનંત દુઃખ અને વેઠ વિટંબણાની તૈયારી !

(૭) સંસારે કર્મના નચાવ્યા નાચવું પડે....

(૮) સંસારમાં મોહવિષના જે કટોરા પાય એવા પોકળ સગા-સંબંધી કરવાનું બને.

(૯) સંસારમાં માનવભવ જેવા ઊંચા સ્થાને પણ ષટ્કાય જીવોનો સંહાર અને ૧૮ પાપસ્થાનકની કૂડી રમતભર્યું જીવન પસાર કરવાનું બને છે.

(૧૦) સંસારે પુણ્ય વેચી અઢળક પાપની ખરીદી કરવાની મૂર્ખતા થાય છે.

(૧૧)સંસારમાં પુણ્યના ઉદય પાપના ઉદયથી કલંકિત ભોગવવા પડે છે.

આવા સંસાર પર શો આદર થાય? એને શી રીતે સારો મનાય? દિલ ઉદ્વિગ્ન રહે કે 'આ કેવી બલા! કેવો ફાંસલો! કેવી વિટંબણા! ક્યારે આ છૂટે?' મનને એમ બેસી જાય કે આ તો આત્માના પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમય ઘરને ભૂલી પારકા ઘરમાં-રખડવાનું થાય છે. એ હાન ભુલામણી છે, દુઃખદ છે.

દિલમાં આવા સંસાર પર વૈરાગ્ય જાગતો રહે ત્યારે એને છોડાવનાર ધર્મ ખરેખરો ગમે; અને ધર્મ ખરેખર ગમે તો જ સાચી ચોકખી ધર્મસાધના થાય. જો સંસાર યાને સંસારનાં સુખ-સન્માન ગમતાં રહે, તો તો ધર્મ-સાધના શુદ્ધ ધર્મના રાગથી નહિ, આત્માને બંધનથી છોડાવવા માટે નહિ, કિન્તુ નવો સંસાર વધારવા માટે થવાની.

શુદ્ધ ધર્મસાધનાનો પાયો વૈરાગ્ય; ધર્મસાધનાની શુદ્ધિ વૈરાગ્ય.

મૈત્રી-કરુણા માટે વૈરાગ્ય જરૂરી :-

સાચો મૈત્રીભાવ વૈરાગ્ય પર આવે. નહિતર તો જો સંસારના સુખરૂપ લાગતા શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરે વિષયો જ પૂરા ગમતા રહે, તો એની આડે આવતા જીવો પર મૈત્રીભાવ સ્નેહભાવ ક્યાથી રહેવાનો? જો સુખ બહુ ગમે છે તો એ સુખમા ભંગ કરનાર નહિ ગમે, એના પર સ્નેહ નહિ, રહે, એ દુશ્મન લાગશે. એમ સંસારના પૈસા-ટકા અને સુખશીલ કાયા વગેરે જો ખૂબ જ ગમતા રહેશે, તો એને સાચવવાની લાલસામા દુ:ખી જીવો પર કરુણા ય કયાંથી કરાશે? મનને થશે કે 'મારે લાગતા-વળગતા નહિ એવા એ દુ:ખી જીવો પાછળ મારા વહાલા પૈસા, વહાલી કાયા, નિરર્થક કયાં ખરચું?'

એટલે સાચો મૈત્રીભાવ કરુણાભાવ લાવવા ભવનિર્વેદ સંસાર-વરાગ્ય જરૂરી છે. એ હોય તો જ હૃદય નિર્મળ બને, ને સાચી ધર્મસાધના થાય.

હૃદયની નિર્મળતા વિના સાચી ધર્મસાધના નહિ. વરાગ્ય, મૈત્રી, આદિ વિના એ હૃદયની નિર્મળતા નહિ. એમ આહારાદિ સંજ્ઞાઓ અને કષાયસંજ્ઞા દબ્યા વિના હૈયું નિર્મળ નહિ. તેમ વૈરાગ્ય વિના એ પાપ સંજ્ઞાઓ દબે નહિ.

સંસાર પરના વૈરાગ્યથી જ પાપસંજ્ઞા દબાવી હૃદય નિર્મળ કરી શકાય.

એમાં પહેલું મનને એમ થાય કે 'આ આહાર-વિષય આદિની લત ભૂંડી છે, ક્રોધાદિ કષાયની લત ભૂડી છે,' ત્યારે જ એ લત એ સંજ્ઞાને દબાવવાનું બને. જો એ આહારાદિ અને ક્રોધાદિમાં કશું ખોટું જ ન લાગતું હોય, તો પછી શું કામ

એની સંજ્ઞાને દબાવે ? કદાચ સ્વાર્થવશ કામચલાઉ અટકાવે તો પણ પછી એ બમણા જોરમાં કૂદશે. જેને વૈરાગ્ય નથી એના ઉપવાસ પછી પારણા કેટલા બધા આનંદભર્યા હોય છે ? જે ખુશનુમા જે તેજી ઉપવાસમાં નહિ, એ પારણામાં ! એટલે વૈરાગ્ય-થી સંસાર અકારો લાગે, તો જ સંસારના અંગભૂત આહાર વિષય–પરિગ્રહ વગેરે બધું અકારું લાગે, ને એ લાગવા પર એની સંજ્ઞાઓ દબાવવાનું થાય. એ થાય ત્યારે હૃદયની નિર્મળતા આવે, અને એના પર જ ચોખ્ખી ધર્મસાધના થાય.

પ્રકરણ : ૮–સ્વાધ્યાયમાં માનાકાંક્ષા ખતરનાક

સ્વાધ્યાય એ આભ્યન્તર તપનો ધર્મ છે. એની સાધના કરવી હોય તો પાયામાં હૃદયની નિર્મળતા જોઈએ; અને એ માટે વૈરાગ્ય મૈત્રીઆદિ ભાવો તથા સંજ્ઞાનિરોધ જોઈએ. વૈરાગ્ય વગેરે હૃદયમાં ઝળહળતા હોય, ને પાપી આહારાદિ-સંજ્ઞાઓ જે અટકાવી રાખી હોય, પછી સ્વાધ્યાયની મઝા ઓર; ત્યાં સ્વાધ્યાય અર્થાત સ્વનો અધ્યાય થાય; સ્વને એટલે કે આત્માને અનુલક્ષીને અધ્યયન થાય. વૈરાગ્ય સતેજ ન હોય, માનાકાંક્ષા વગેરે સંજ્ઞા સતાવતી હોય, તો અધ્યયન એ માન આદિ લૌકિક લાભને અનુલક્ષીને થવાનું, સ્વને અનુલક્ષીને નહિ, તેથી એ સાચો સ્વાધ્યાય નહિ.

સ્થૂલભદ્ર સ્વામીની ક્ષણવાર માનાકાંક્ષા :–

ત્યારે માનની આકાંક્ષા કેવી ભૂંડી છે! સ્થૂલભદ્ર સ્વામી ક્ષણવાર એમાં પડયા તો ૧૧ મા પૂર્વથી ૧૪મા પૂર્વસુધીનો અર્થબોધ ન પામ્યા. જાણો છો ને ? બેન સાધ્વીઓ વંદના કરવા આવી. મુકામના નીચેના ભાગમાં વાચનાચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીને વંદના કરી પૂછે છે 'ભાઈ મહારાજ કયાં?'

આચાર્ય મહારાજ કહે છે 'જાઓ, ઉપર છે.'

સાધ્વીઓ ઉપર ચડે છે. સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને ખબર પડી કે બેન સાધ્વીઓ વંદન કરવા આવી રહી છે, પોતે દરિયા જેવા મોટા દશ 'પૂર્વ' નામના શાસ્ત્રો ભણી ચૂકયા છે. મનને એમ થયું કે 'આ બેનોને હું શું ભણ્યો છું એની શી ખબર? 'પૂર્વ' શાસ્ત્રોની અદ્ભુત વિદ્યાઓ સુધી હું પહોંચી ગયો છું એ એમના ખ્યાલ પર લાવું. બસ, બેનો આગળ માન લેવાની આકાંક્ષા થઇ. એણે પવિત્ર વિદ્યાનો આ ઉપયોગ કરાવ્યો કે ભણેલી વિદ્યાના બળે એમણે સિંહનું રૂપ કર્યું. બેનો ઉપર ચડી. નજર પડતાં જ ગભરાણી. સાધુને જોવાની આશામાં જાય અને મોટો સિંહ જુએ તો ગભરાય જ ને ? ખટ એ નીચે ઊતરી ગઈ.

માન કેવું આંધળું છે? માનની આકાંક્ષા કેવી આંધળી છે?

સ્થૂલભદ્રસ્વામી માનાકાંક્ષામાં એમ સમજતા હશે કે મારી જગાએ સિંહ જોઈને બેનોને ચમત્કાર થશે કે 'વાહ! મારો ભાઇ સિંહનુ રૂપ બનાવી શકવાની વિદ્યા સુધી ભણી ગયો?' પરંતુ અહીં તો ચમત્કારને બદલે ભય થયો. ભાઈએ

જ આ રૂપ કર્યું છે એ ખ્યાલ આવવાને બદલે સાચેસાચ સિંહ અહીં આવી ગયાનો ખ્યાલ આવ્યો, અને એ ભય પામી. બેનોને આવું થશે એની કલ્પના જ સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને ન આવી. ક્યાંથી આવે ?

માન માનાકાંક્ષા જનમના અંધાપાથી ય ભૂંડા ! ખરું તો દેખવા ન દે, સાચું તો ધ્યાનમાં ન આવવા દે, ઉલટું, ન હોય એનો ખ્યાલ કરાવે.

ખૂબી કેવી ? દશ પૂર્વોમાંની આવી સિંહનું રૂપ બનાવી શકવાની વિદ્યા સુધીની જાણકારી પર એવું રૂપ બનાવવાનો ખ્યાલ આવ્યો, પરંતુ બેનો એકાએક અહીં સિંહ જોઈને ગભરાશે એ ખ્યાલમાં જ ન આવ્યું. હતું એ ખ્યાલમાં નહિ, નહોતું એ ખ્યાલમાં ! બેનોને ચમત્કાર ન થયો, પણ ચમત્કાર થશે એ ખ્યાલમાં મુનિ તણાયા. એટલે અસત્ જોયું, સત્ ન જોયું. દશ પૂર્વમાં મોટી વિદ્યાની આવડત, બીજાનો ભવિષ્ય જાણવાની શકિત, એ બધું હતું. પરંતુ આટલી સાદી સમજની વસ્તુ ખ્યાલમાં ન આવી એ પેલી માનાકાંક્ષાની મોહિનીનો પ્રભાવ છે.

આપણે આવી અસર નીચે નથી ને ? શાસ્ત્ર ભણીએ, થોડી વિદ્વત્તા મળે, ત્યાં કોઇ માન નથી ચઢતું ને ? માનાકાંક્ષા નથી આવતી ને ? બીજા મારું ગૌરવ કરે એ ભાવ નથી આવતો ને ? એ માટે કશી પેરવી આપણે કરતા નથી ને ? ભૂલવા જેવું નથી કે એમાં જો તણાયા તો વસ્તુસ્થિતિ નહિ દેખાય અને અસતની કલ્પના થશે. માનનો માનાકાંક્ષાનો આવેશ જ દારૂના નશા જેવો છે. દારૂડિયો છતાં ઉદ્યાન તરફ નજર ન નાખે, ને ગટરમાં ઉદ્યાન દેખે. આપણે માનમાં ને માનની ભૂખમાં તણાયા

કેટલુંય ખરેખરું જોવાનું ભૂલીએ છીએ, અને હવાઈ કિલ્લામાં રાચીએ છીએ. ત્યાં પછી સારામાં સારો શાસ્ત્રબોધ કે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયની મહેનત પણ ગરીબડી બની જાય છે, એનું કાંઇ ચાલતું નથી, ઊપજતું નથી, અને પેલા માન-માનાકાંક્ષી કોઈ અગમ્ય અયોગ્યતામાં આપણને ઉતારી દે છે.

માન માનાકાંક્ષા કોઇ એવી અયોગ્યતા પરખાવી દે છે કે જેની અત્યારે કલ્પના જ ન આવે.

સ્થૂલભદ્ર માનાકાંક્ષા કરી ત્યારે કયાં આ કલ્પના જ હશે કે 'હું આથી બાકીના ચાર પૂર્વેનો બોધ પામવા અયોગ્ય ઠરી જઈશ !' સાધ્વીઓ ગભરાઈને નીચે ઊતરી ગઇ અને આચાર્ય મહારાજને કહે,-'ઉપર તો ભાઇ મહારાજ નથી, સિંહ છે.'

આચાર્ય મહારાજ ૧૪ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી ભગવાન છે. જ્ઞાનથી વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયા, સાધ્વીઓને કહે ' જાઓ ફરીથી ઉપર જાઓ, સિંહ નહિ, ભાઈ મહારાજ મળશે.'

ગુરુવચન તહત્તિ :-

અહીં સાધ્વીઓને આચાર્ય ભગવંતનું વચન એટલે એના પર વિચાર કરતા નહિ બેસવાનું, કિન્તુ તરત માથે ધરવાનું,'-આ હિસાબ છે 'અમે હમણાંજ નજરે સિંહ જોઈ આવ્યા છીએ અને ગુરુ આમ કેમ કહે છે કે જાઓ સિંહ નથી ભાઇ મહારાજ છે?' આવો કોઇ વિકલ્પ જ ઉઠાવવાનો નહિ. હવે ગુરુજી કહે છે ને કે 'જાઓ ભાઈ મહારાજ છે, સિંહ નહિ,' બસ, તહત્તિ કરીને ઉપર જવાનું. આ હિસાબ હતો એટલે લેશ ગભરાયા વહેમાયા વિના ઉપર ગઈ, અને ત્યાં તે સ્થુલ-

ભદ્ર સ્વામી સિંહનું રૂપ સંકેલી લઈ મૂળ સ્વરૂપમાં બેસી ગયા હતા. બેનોએ વંદના કરી, સુખશાતા પૂછીને પાછી ચાલી ગઈ.

અહીં બેનોએ પૂછ્યું ય નહિ હોય અને સ્થૂલભદ્ર સ્વામીએ સિંહનો ખુલાસો કર્યો ય ન હોય; છતાં પોતે સમજતા રહ્યા હશે કે બેન સાધ્વીજીઓને મારી ઊંચી વિદ્યા-પ્રાપ્તિનો ખ્યાલ આવી ગયો હશે. પત્યું, એમ સિંહનું રૂપ કરવામાં કાંઈ ખોટું કર્યું એવો તો ખ્યાલ જ શાનો આવે? જો એ નહિ, તો પછી ગુરુ પાસે જઇ એની ક્ષમા કે પ્રાયશ્ચિત્ત માગવાની વાતે ય શી? છતાં એ તો મહાજ્ઞાની છે. પરંતુ આપણા જેવા જીવોને માટે મુશીબત આ ઊભી થાય છે કે હજી મોટી ભૂલોનું ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચન કરાય, પણ નાની મનાતી ભૂલોનું નહિ! એટલે પછી એનું પરિમાર્જન કરી ચારિત્રશુદ્ધિ કરવાની વાત ક્યાં? અરે? દર્શનશુદ્ધિ પણ ક્યાં, જો ભૂલને ભૂલ તરીકે આપણાથી સ્વીકારાતી નથી?

ત્યારે નાની ભૂલમાં જો આમ ભૂલ તરીકે ને હેય માનવાનું નહિ તો સમ્યક્ત્વ ઘવાય.

રુક્મીની નાની ભૂલે મહા અનર્થ :-

રુક્મીએ રાજકુમાર સામે રાગની દૃષ્ટિ નાખેલી, એ ભૂલ નાની એ દૃષ્ટિએ, કે જો એનું ગુરુ આગળ આલોચન કર્યું હોત તો નાના પ્રાયશ્ચિત્તે કામ પતી જાત. પરંતુ એણે ભૂલને છુપાવી, એને મોટું ચારિત્ર લેવું સરળ બન્યું, અને કઠોર તપસ્યા કરવી સહેલી પડી, પણ આ આલોચન કઠિન પડ્યું. ઉલ્ટું એ જ રાજકુમાર દીક્ષા લઇ ગુરુ બનેલા, અને રુક્મીએ એમની પાસે જ દીક્ષા લીધેલી. છતાં હવે ય એ એમની

આગળ જ છૂપાવે છે. ત્યારે અંતે ગુરુએ યાદ કરાવ્યું તો રુકમી સાધ્વી કહે છે. 'ના. એ તો મેં તમારું પારખું કરવા દૃષ્ટિ નાખેલી.' તો મૂળ નાની ભૂલ કેવા ભયંકર દોષમાં પરિણમી? ચારિત્ર તો શું? પણ સમ્યગ્દર્શને ય ઊડયું! રુકમી એથી એક લાખ ભવ ભટકતી થઈ ગઈ!

નાની પણ ભૂલમાં ખોટું ન લાગે એ, અને ગુરુ આગળ ઇકરાર ન કરાય, એ ભયંકર છે.

હેયમાં હેય બુદ્ધિ ન હોય, એમાં સમ્યક્ત્વ સ્ખલના પામે છે.

ત્યારે એમ કહેવાય કે હજી મોટી ભૂલ ખોટી લાગી એનું આલોચન પ્રાયશ્ચિત્ત થાય ત્યાં નુકસાનથી બચી જવાય, પરંતુ નાની ભૂલમાં એવું કાંઇ ન લાગે ત્યાં બચવું મુશ્કેલ છે. ચારિત્ર તો શું, પણ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ રહેવું મોંઘું. માટે જ ખરી સાવધાની આ, કે નાની ભૂલ પર તો વિશેષ સાવધાની રહે, ગુરુ આગળ એનું આલોચન નિવેદન થાય, ક્ષમા મંગાય પ્રાયશ્ચિત્ત મંગાય.

સ્થૂલભદ્રસ્વામીની અલૌકિક મહાનતા :—

જુઓ, નાની ભૂલમાં ખોટાપણું ન લાગે ત્યાં સમ્યકત્વ ઘવાવાનો પ્રસંગ આપણી જાત માટે વિચારવાનો છે. બાકી સ્થૂલભદ્ર સ્વામી તો દશ પૂર્વ સુધી પહોંચી ગયા છે; અને દશપૂર્વી નિયમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય એ હિસાબે, તેમજ ચોરાશી ચોવીશી યાદ રહે એવું કોશા વેશ્યાના ઘરમાં સ્થૂલભદ્ર સ્વામીનું બ્રહ્મચર્યનું પાલન છે; એ હિસાબે એ તો એક અલૌકિક મહાપુરુષ છે, એમના માટે આ સમકિત ઘવાવાનું નથી વિચારવાનું.

એ મહાપુરૂષના અંતરના ભાવને આપણે ન પિછાણી શકીએ. તેથી અનુચિત કલ્પના કરવા જતાં એમનું અલૌકિક બ્રહ્મચર્ય, તથા જટિલ પૂર્વશાસ્ત્રો ઝડપથી ભણવાનો એમનો એકલાનો અથાગ પરિશ્રમ, અને એમની મહાપ્રભાવક યુગપ્રધાનતા વગેરે પ્રત્યે આપણને અનાદર થવાનો ભય છે. ક્યાં એક મામુલી અને ક્ષણિક માનાકાંક્ષા અને ક્યાં અલૌકિક બ્રહ્મચર્યાદિ મહાન વિશેષતાઓ? માટે એમના અંગે જરાય સમકિત ઘવાવાની અનુચિત કલ્પનામાં નહિ જવાનું.

પરંતુ આપણી જાત માટે તો અવશ્ય સાવધાન બનવાનું છે કે નાની પણ ભૂલ અને નાનો અલ્પ પણ કષાય જો ખોટો નહિ લાગે, ત્યાજ્ય નહિ મનાય, તો સમકિત ઘવાવાનો સંભવ છે. એટલે કદાચ સારું આચરવાનું–ઓછું બને, પણ માન્યતા તો સંપૂર્ણ જોઈએ કે, '**મોટું યા નાનું પણ પાપ. તે પાપ, ને પાપ એ ખોટું તે ખોટું.**'

આપણી વાત આ ચાલે છે કે સ્વાધ્યાયધર્મની સાધના આહારાદિની અને માનાકાંક્ષાદિ કષાયની સંજ્ઞાને દબાવીને કરવાની છે. તો એ શાસ્ત્રબોધનો પ્રયત્ન એકાંતે ફળદાયી બને. સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને શાસ્ત્રબોધ પર એટલી જરાક માનાકાંક્ષાની કષાયસંજ્ઞા ઊઠી અને એની પ્રવૃત્તિ કરી, તો પછીથી વાચનાચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામીએ એમને આગળ ભણાવવાની ના પાડી દીધી,

કેમ?

એમણે કહી દીધું કે 'તારી પાત્રતા આટલી જ છે,' સ્થૂલભદ્ર સ્વામીએ માનાકાંક્ષામાં બેનોને સિંહનું રૂપ બતાવાનું કર્યું હશે ત્યારે એમને આ થોડો જ ખ્યાલ હશે કે 'આમાં તો હું આગળના ચાર પૂર્વ પામવા અયોગ્ય ઠરીશ?' ના,

કશી એવી કલ્પના નહિ. નહિતર તુચ્છ લાભમાં મહાલાભ થોડો જ જતો કરે ? એટલે ભલે કલ્પના નહિ, છતાં ય ગુરુએ તો એમની જ્ઞાનપ્રગતિની કક્ષા એટલી જ બાંધી દીધી

ગુરુ અલ્પજ્ઞ નથી; મહાજ્ઞાની છે; શ્રુતકેવળી ભગવાન છે; એ જ્ઞાનથી, જે નક્કી કરે છે એ વ્યાજબી છે. એટલે એવા ગુરુએ એ બરાબર નક્કી ન કર્યું એમ કહેવાય નહિ. જરાક માનાકાંક્ષામાં કયાં પહોંચ્યુ ? માનના લોભે ઉપરનું મહા જ્ઞાન ગુમાવરાવ્યું. ખૂબી જુઓ; એમને ભણતાં એ ઉદ્દેશ નહોતો તોય વચમાં જરાક માનાકાંક્ષા લાવ્યા તો ય આ મહા નુકસાન ઊભું થયું. તો પછી આખુય શાસ્ત્રઅધ્યયન માનાકાંક્ષાથી કરે તો કેટલું ભયંકર નુકશાન ? માટે વાત આ છે કે—

અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાનની વાણીનાં શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય એ અનંતકર્મ ક્ષયકારી મહાપવિત્ર સાધના છે, મહામંગળકારી આરાધના છે; એને ક્રોધાદિ-સંજ્ઞાઓથી અભડાવો નહિ.

દુષ્ટ લાલસાઓ અને પાપવિચારોથી સ્વાધ્યાય સાધનાને ન અભડાવવાનું એક આ પણ ખાસ કારણ છે કે,

સ્વાધ્યાય ધર્મજ મલિન લાલસાઓ અને પાપના વિચાર અટકાવવા માટે અનન્ય ઉપાય છે. તો પછી એનોજ ઉપયોગ એ પાપોને પોષવામાં કેમ થાય ?

આજે ઘણાની બૂમ છે કે અમને ખોટા વિચારો બહુ સતાવે છે, ક્રોધ-માન આદિની કે હર્ષ-ઉદ્વેગ આદિની લાગણીઓ બહુ આવી જાય છે, પરંતુ અફસોસી આ છે કે આને અદ્દભુત પ્રતિકાર જે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય છે તેનો આશ્રય કરવો નથી ! નહિતર **જો ચિત્ત શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં જ રહે, તો ખોટા વિચારને જગા જ ન મળે.**

પ્રકરણ ૯ : સુબુદ્ધિનો ઉપદેશ : આત્માની સાબિતિ : વૈભવ અને ભોગના સુખનું રહસ્ય

મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારો એ ભયંકર આત્મરોગો છે. એથી આ જન્મ અને જન્માંતરોમા ભારે પીડાઓ ભોગવવી પડે છે.

ટી.બી.–કેન્સર–લકવાના રોગ હજી સારા, કે (૧) જે આ જનમમાં જ પીડે, ભવાંતરે નહિ, અને (૨) જેમાં સમાધિ હોય, કર્મવિપાકનું ધર્મધ્યાન હોય, તેઃ (૩) પેલા મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારોના રોગ મહાલે નહિ, તેથી (૪) એકાંતે ભરપૂર કર્મનિર્જરાનો લાભ મળે. આ દૃષ્ટિએ એ ટી.બી. વગેરે રોગ સારા, પરંતુ વિના શારીરિક દરદે પણ પણ મલિન લાગણીઓ તથા પાપ વિચારોનો રોગ ભૂંડો, શારીરિક આરોગ્ય હોય, પૈસા–પરિવાર–પ્રતિષ્ઠા પહોંચતી હોય, છતાં અંતરમાં જો કોઈ ક્રોધ–માનાદિની, શોક–ઉદ્વેગની, કે ભય–ચિંતાની લાગણી સળવળ્યા કરતી હોય, યા પાપવિચારો ચાલ્યા કરતા હોય, તો શાંતિ નથી, સમાધિ–શુભધ્યાન નથી, કર્મક્ષય નથી, શુભ કર્મોપાર્જન નહિ. ત્યારે ભવાંતર માટે તો આનાથી ઊભા થયેલાં થોકબંધ અશુભ કર્મ અને અશુભ સંસ્કારો તો પાર વિનાના અનર્થ કરશે, પીડશે–સતાવશે.

આસ્તિકનો વર્તાવ :–

ત્યારે આ આત્માના રોગોનો વિચાર–ચિંતા–સંતાપ ખરો? શરીરનો નાનો પણ રોગ ચિંતા કરાવે છે, મનને લાગી આવે છે; ચેન પડતું નથી, એનું વૈદું થાય છે; પણ અંતરના રોગ–વૈર--વિરોધ–ઇર્ષ્યા–ભય–ઉદ્વેગ વગેરેની કોઇ ચિંતા નહિ? એના માટે કશું લાગી આવે નહિ? એ જાલિમ રોગો હોય ને ચેન પડે? એનું વૈદું કરવાનુ સ્વપ્ને પણ ખ્યાલમાં ન આવે? કઇ નાસ્તિકદશા આ? નાસ્તિકને તો આત્મા જ માનવો નહિ, પછી શું કામ આ રોગોની ચિંતા જ કરે? પણ સાચા આસ્તિકને તો એની ચિંતા હોય. એટલે તો એ પોતાના તો શું, પણ આશ્રિતના ય આ રોગો માટે સચિંત હોય, એ રોગો નાબૂદ કરવાની ગડમથલમાં હોય.

મહાબળ રાજા અને સુબુદ્ધિ મંત્રી

ઋષભદેવ ભગવાન ચોથા ભવમાં મહાબળ નામે રાજા હતા. એમનો શાણો સુબુદ્ધિ નામનો મંત્રી એમને એક વાર કહે કે 'મહારાજ! આ જીવન ક્ષણભંગુર છે, રાજ્યસંપત્તિ ચંચળ છે, ને ભોગસુખો દારુણ વિપાકવાળા છે. માટે હજી શરીર–શક્તિ પહોચે છે ત્યાંસુધી એના મોહ છોડી આત્મહિતની સાધના કરી લેવા જેવી છે કે જે ભવાતરે ઓથ આપે'

સુબુદ્ધિની આ સલાહ સાંભળી ત્યાં બેઠેલા રાજાના ચાર માખણિયા મંત્રીઓ કહે છે,– 'મંત્રીશ્વર! આ ઊંધું શું ભરમાવો છો? તમને આ ભવ્ય રાજ્યવભવ અને આવા મીઠાં ભોગસુખો નથી મળ્યા એટલે ઇર્ષ્યા કરો છો? તે મહારાજાને એથી વંચિત કરવા છે? 'આત્માનું હિત આત્માનું હિત' રટો છો, પણ આત્મા છે જ કયા?,

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું ' મહાનુભાવ ! શા સારું આવું બોલીને મહારાજાને ખોટું મીઠું લગાડી રહ્યા છો ?

આત્માની સાબિતિ :–

કહો છો આત્મા જ નથી; પણ (૧) આત્મા જેવી સ્વતંત્ર ચીજ ન હોય તો તો કેટલાકને પૂર્વજન્મનાં સ્મરણ થઈ આવે છે, એ બને જ શી રીતે ? વળી

(૨) માણુસ મરી ગયા પછી જો કોઈ સગું એને બોલાવ બોલાવ કરતું હોય તો લોકો કહે છે ' ભાઈ ! રહેવા દો હવે બોલાવવાનું, જીવ તો ગયો, હવે તો આ ખોખું છે ' આમ લોકો પણ સમજે છે કે શરીર એ તો ખોખું; ને એમાં રહેનારો જીવ આત્મા એ જુદી ચીજ, એ આત્મા ઊપડી ગયો. આત્મા એ સ્વતંત્ર વસ્તુ જ ન હોય તો આ વ્યવહાર કેમ બને ? વળી

(૩) જ્ઞાન, ઇચ્છા લાગણીઓ, સુખ–દુઃખ, વગેરે જે ગુણો અનુભવાય છે તે કાંઈ જડ માટીની કાયાના ગુણ નહિ; નહિતર તો મડદામાં કેમ એમાંનો એક પણ ન દેખાય ? ક્ષણ પહેલાં એક બળતી દિવાસળીની ઝાળ ન સહન કરે એ શરીર આખી ચેહમાં બળવાનું સહન કરે ? રાડ ન પાડી ઊઠે ? કહેવું જ પડે કે સહન ન કરનાર અને રાડ પાડી ઊઠનાર જીવ તો ચાલ્યો ગયો પરલોકમાં. બળતાં દુઃખ લાગવાનું તો એને શરીરને નહિ, પણ એ શરીરમાં કેદ પૂરાયેલ જુદા જીવને હતું, પણ એ હવે છે જ ક્યાં ?

(૪) વળી આત્મા જેવી વસ્તુ જ ન હોત તો બાળપણામાં જ વગર શીખવ્યે પણ કોઇનામાં સારા ગુણો અને બીજામાં એથી ઉલ્ટા અવગુણો શાના દેખાય ? એમ, શીખવ્યા છતાં ય

કેટલાકમાં ગુણ નથી આવતા, ને બીજામાં આવે છે. એવું કેમ ? ત્યાં શરીર જાડા–પાતળા કે રૂપાળા કદ્રૂપાનો કોઇ હિસાબ નથી કે જાડામાં ગુણો અને પાતળામા અવગુણો જ હોય; અથવા રૂપાળામાં ગુણ અને કદ્રૂપામાં અવગુણો જ હોય એક જ માબાપના બે દીકરામાં ગુણ–અવગુણોનો ફરક દેખાય છે, તે જીવ–વસ્તુને લઇને છે. પૂર્વ ભવેથી જુદા જુદા સંસ્કારના વારસા લઇને આવેલા એ જીવો, એટલે અહીં કોઇ ક્રોધી, તો કોઈ ક્ષમાશીલ, કોઈ જૂઠો, તો કોઈ સત્યવાદી,... એમ એમનામાં જુદા જુદા ગુણ–અવગુણ જોવા મળે છે.

(૫) એટલા જ માટે એક જ માબાપથી બે છોકરાઓના શરીર બનેલા છતાં એ બંનેમાં જુદી જુદી હોશિયારી, જુદી જુદી રુચિ, જુદી જુદી ટેવો, વગેરે ખાસિયતોમાં ફરક દેખાય છે. આ જીવ જુદા જુદા સંસ્કાર લઇને આવેલાના કારણે છે.

(૬) એમ એ જીવનાં જ પૂર્વના શુભાશુભ કર્મનો હિસાબ છે કે અહીં એક ભાઈ જનમથી તગડો, ને બીજો ભાઈ જન્મથી માદો, એકને શ્રીમંતાઈ, બીજાને મધ્યમ સ્થિતિ; એકને યશ, આદેયતા–કોયલકંઠ, ત્યારે બીજા ભાઇને અપયશ–અનાદેયતા ભેંસાસૂર....આ બધો તફાવત શાના લીધે ? બંને એક જ માબાપના સંતાન છે, પછી આટલા બધા તફાવતનું કારણ શુ ? કહેવું જ પડે કે બંને સંતાન માત્ર શરીરરૂપ નથી, પણ શરીરમાં રહેલા આત્મા છે, અને એ આત્મા પૂર્વ ભવેથી તેવાં તેવાં શુભાશુભ કર્મ લઇને અહીં આવ્યા છે એનું તેવું તેવું ફળ ભોગવે છે.

પરલોકમાં ઓથ શાના પર ? :–

'અરે મહાનુભાવો ! જ્યારે નાશવંત શરીર નહિ પણ અવિનાશી આત્મા એ ખરી ચીજ છે, એ જ આપણે છીએ, તો પછી નાશવંત રાજ્યઋદ્ધિ અને ભોગવિલાસોનું મહત્ત્વ આંકો છો? સનાતન આત્માને તો એના સંયોગ આયુષ્યના અંત સાથે નષ્ટ થઈ જવાના છે. પછી આગળ આત્માને જવાનું છે. ત્યાં ક્યાં જવાનું ? કોની ઓથ ? કઈ સલામતી ને કઈ સગવડ ? જ્યારે પૂર્વનાં પુણ્યના હિસાબે જ આ બધી વૈભવ વિલાસની પ્રાપ્તિ છે, તો પછી જીવનના અંતે પુણ્યમૂડી ભોગવાઇ ખૂટી ગયે, અહીં કોઈ ત્યાગ–તપ–પરમાત્મ ધ્યાન આદિના સુકૃત વિના નવી પુણ્ય ભરતી નહિ. તો, આગળ ઉપર માલ મળશે કે માર ?

વૈભવમાં સુખ શાનું ? :–

ભાગ્યવાનો ! એટલું તો વિચારો કે અહીં મળેલા વૈભવ અને ભોગસુખોને મીઠાં કહો છો, પરંતુ એમાં મિઠાશ જેવું અહીં પણ શું છે ? કેમકે,

વૈભવ–સમૃદ્ધિનું સુખ જે મનાય છે તે તો માત્ર અભિમાનના ઘરનું છે, એટલે વસ્તુગત્યા એનામાં કશો સુખ ગુણ નથી, જીવ મનમાં ગર્વ લે છે કે 'હું આવો વૈભવી ! માટે બહુ સુખી !' પરંતુ એ વૈભવ હયાત છતાં કોઈ વિશેષ અણગમતું બને, ચિંતા–સંતાપનું કારણ ઊભું થાય, ત્યાં એ ગર્વ–હુંફ–તોષ પલાયન થઈ જાય છે, અને છતે વૈભવે દિલ દુખિયારું બને છે. વૈભવનું પોતાનું સુખ હોત યા વૈભવના સંયોગથી જીવમાં સુખ ગણાતું જ હોત તો એ છતે વૈભવે કાયમ

જ રહેત ને ? પણ ના એ તો અભિમાનના અને હુંફના ઘરનું હતું, તેથી જ એ ઊડતાં સુખ ઊડ્યું.

વૈભવ એનો એ છતાં સુખ નહિ :–

ખૂબી કેવી છે કે એક માણસ પાસે ધારો કે દસ હજાર રૂપિયા છે, એમાં એને વેપારમાં દસના વીસ હજાર થયા. તો ભારે સુખ લાગે છે; પછી વીસના ત્રીસ હજાર થાય, તો વળી સુખનો પાર નથી રહેતો. પરંતુ હવે જો કોઈ ખોટ કે ચોરી થવાથી ત્રીસના પાછા વીસ હજાર થઇ જાય તો જોઈ લો એની દશા ! આ વીસ હજારનો વભવ તો એ જ છે કે જે પૂર્વે ભારે સુખ લગાડતો હતો; છતાં એ જ વૈભવ હયાત છતાં અત્યારે કેમ મહાદુઃખ લાગે છે ? કહો ભારે સુખ એ વૈભવનું હતું જ નહિ, કિન્તુ 'હું દસના વીસ હજારવાળો બન્યો' એવા અભિમાનના ઘરનું હતું. તે અત્યારે તો હાય ! મારા ત્રીસમાંથી દસ હજાર ઊડયા એ દીનતાથી પેલું અભિમાન રવાના થયું એટલે એનું સુખ ગયું, અને દીનતાનું દુઃખ આવ્યું. હવે અહીં માણસ જો જરા શાણો હોય અને વિચારે કે 'ભલે ૧૦ હજાર ગયા, પરંતુ ૨૦ હજાર તો પાસે છે. પહેલાં તો દશ ઉપર કશું દેખવાનું જ કયાં હતું ? ત્યારે અત્યારે હજી વીસ હજારવાળો તો હું છું જ, શી ફિકર છે ?' આમ ધરપત રાખી સુખ માને, કિન્તુ તે ય સુખ રહ્યું તો અભિમાનનું જ. એટલે વાત આ છે કે વૈભવમાં કલ્પના ફેરવે તો સુખ, અને કલ્પના ફેરવે તો દુઃખ. વૈભવનું પોતાનું શું ? ત્યારે અહીં પૂછો,

પ્ર૦– વૈભવનું સુખ નહિ તેમ દુઃખ પણ નહિ ને ?

ઉ૦– ના, દુઃખ ખરું, કેમકે વૈભવ લાવતાં ય કષ્ટ પડે છે, સાચવતાં ય કષ્ટ પડે છે, ને ભોગવાઈ ઓછો થઈ જતાં ય દુઃખ લાગે છે. કહે છે ને,–

"પૈસા કમાવામાં દુઃખ, કમાયેલાના રક્ષણમાં દુઃખ, આવતાં દુઃખ અને ખરચતા દુઃખ! અનર્થના સ્થાનભૂત આવા પૈસાને ધિક્કાર હો, આ તો વૈભવની વાત.

ગધેડાને ભાર ઓછો થતાં જેવું સુખ :–

ત્યારે હે ભાગ્યવાનો! એ જુઓ કે જેમ વૈભવમાં ખરેખર સુખ નહિ, કિન્તુ એના પરના અસ્થિર અભિમાનના ઘરનું સુખ છે, એવી રીતે ભોગવિલાસમાં પણ વાસ્તવિક સુખ નથી, પરંતુ ક્ષણિક દુઃખનિવૃત્તિમાં ચળ–નિવૃત્તિમાં સુખનો આભાસમાત્ર છે. કુંભાર ગધેડાના માથે બે મણ ભાર ચડાવી ઉપર ચડી બેસી આગળ જઈ એ નીચે ઉતરી જાય ત્યારે ગધેડાને એમ થાય છે કે 'હાશ, હું સુખી થયો!' છે સુખ? ના, હજી તો ભાર છે; પરંતુ થોડું દુઃખ નિવૃત્ત થયું એને સુખ માને છે.

ખરજનું ખણવામાં જેવું સુખ :—

એમ ખરજવાની ચળ ઊપડી, તો જીવ એને ખણીને સુખ માને છે. શું ખણવામાં સુખ છે? ના, માત્ર ખણવામાં સુખ જ હોત તો તો વગર ખરજવે સાજા સારા શરીરે પણ ખણીને સુખ લાગવું જોઈએ, કિંતુ નથી. એટલે ખણવામાં સુખ નથી એ હકીકત છે.

પ્ર૦– તો પછી ખરજવુ ખણતાં અનુભવમાં તો સુખ લાગે છે તેનું કેમ?

ઉ૦- ત્યાં કહેવું પડે કે એ પેલી ચળનુ દુઃખ ઊપડ્યું ને એના પ્રતિકારરૂપે ખણ્યું એટલે સુખ લાગ્યું. ખરી રીતે તો એ દુઃખ ક્ષણવાર ટળ્યું એમાં સુખનો આભાસમાત્ર થયો, પણ ખરેખર સુખ નહિ. નહિતર તો જ્યારે જ્યારે ખણે ત્યારે ત્યારે સુખ લાગવું જોઇએ. પરંતુ એ સ્થિતિ છે નહિ. પણ સુખ ખણવાના ઘરનું નથી.

બસ, ભોગવિલાસમાં આવું જ છે. એમાં ખણવાની જેમ ખરેખર સુખ નથી. કિન્તુ ભોગની પહેલાં ઇન્દ્રિયોમાં જે ચળ ઊપડે છે, ચળનું આતુરતાનું દુ.ખ જાગે છે, એ આ ભોગથી ક્ષણ વાર શાંત પડે છે, ને એમાં જીવન સુખનો આભાસમાત્ર થાય છે. ખરજવાની ચળ વિના જેમ ખણવામાં સુખ નહિ, એમ ઇદ્રિયોની ચળ વિના તો ગમે તેવાં ભોગસાધનોનો સંયોગ થાય તોય સુખ નહિ લાગે. પકવાન્ન જમવા બેઠા ત્યારે જીભ પર ચળ ઉપડી હતી તેથી પકવાન્નના સંયોગે સુખ લાગ્યું, પરંતુ પેટપૂર કે તેથી થોડું વધુ પણ ખાઇ લીધા પછી જ્યાં જીભની ચળ જીભની રુચિ મટી ગઇ, પછી એ જ પકવાન્ન જીભે અડાડો ને, કશું સુખ નહિ લાગે. કેમ નહિ ? પકવાન્ન કે પકવાન્નના ભોગમાં ખરેખર સુખ છે જ નહિ, એ તો ચળ હોય તો જ એ ચળનું દુઃખ ઉતારવામા સુખ લાગે. એટલે દુ.ખનો પ્રતિકાર એ જ સુખ.

ઇલાચીપુત્ર સુખાભાસ પાછળઃ—

ઈલાચીપુત્રે નટ બની દોરડા પર ખેલ કરતા એક મકાનમા ચોકમાં મુનિની ચર્યા જોઈ આ વિચાર્યું. પોતે નટડી પાછળ ઘેલો બનેલો ! માબાપે સારી શ્રીમંત ઘરની ખાનદાન કન્યા પરણાવી આપવા કહ્યું. પરંતુ આને જે આ હલકા કુળની

નટડી જ પરણુવા ચળ ઉપડેલી તે બીજી રીતે ક્યાંથી શાંત થાય? અને નટડી કન્યાનો બાપ કેવો મળ્યો? હજારો રૂપિયાથી લલચાય એવો નહિ; એમ ગમે તેટલા રૂપિયા લઇ કન્યા વેચવા તૈયાર નહિ. એ તો ઉમેદવાર નટમંડળીમાં દાખલ થાય, નટના ખેલ ખેલી સારી રકમ કમાય, અને એ કમાણીથી આખી નાત જમાડવી વગેરે લગ્નવિધિ સાચવે, તો જ પોતાની કન્યા પરણાવવી, એ જાતની શરત હતી.

વિષયની ચળ શું કરાવે? :—

ત્યારે ઇલાચીપુત્રની ઈષ્ટ વિષયની ચળ કેવી હતી? આવી કપરી અને જાતને હલકાઇમા ઊતારનારી શરત પાળીને પણ એને નટ–કન્યા પરણુવાની અને એનાં સુખ લેવાની ખણુજ હતી. બસ આ ખણુજ ઉતારવા નટમંડળીમા દાખલ થયો, નટના ખેલ શીખ્યો સારા કુળમાં જનમવા હિસાબે કુદરતી પુણ્યોદયે બુદ્ધિ-શક્તિ સારી, તેથી નટવિદ્યામાં નિપ્ણાત થયો. ગામે ગામ ખેલ બતાવી પૈસા ભેગા કરે છે, પરંતુ સામાન્ય માણસોની ભેટમા શું વળે? એટલે હવે એક નગરમા રાજાને ખેલ બતાવી મોટા ઈનામની આશા રાખે છે.

સંદિગ્ધ સુખાભાસ પાછળ વેઠ, કિંતુ નિશ્ચિત સુખ પાછળ નહિ: દુર્દશા:—

ભોગનું માનેલું સુખ તો મળશે ત્યારે મળશે, કદાચ ન ય મળે, પરંતુ અત્યારે વેઠ કેટલી? સંદિગ્ધ સુખાભાસ ખાતર કેટલીય વેઠ ઉઠાવવા જીવ તૈયાર! ત્યારે નિશ્ચિત મોક્ષ–સુખ માટે ધર્મકષ્ટ સહવામાં અખાડા કરવા છે આ કેવી મોહમૂઢ દશા! કેવી દુર્દશા! ઇલાચીપુત્ર ખેલ કરીને રાજાની આગળ ઈનામ માગે છે.

પણ રાજાની દાનત 'ઈલાચીપુત્ર નાચતો પડીને મરે અને નટડી હાથ કરું' એવી છે તો એ શાનો દાન આપે? એણે તો બહાનાં કાઢી ફરી ફરીને ઇલાચીપુત્રને નાચવા ચડાવ્યો.

અહીં હવે ઈલાચીપુત્રનો ઉદય થાય છે. શાના પર? 'ભોગમાં ખરેખર સુખ નથી, પણ ચળનો પ્રતિકાર છે' એ સમજવા પર આ સમજવાનું કારણ ઊંચે દોરડા પરથી એણે એક મકાનમાં રૂપાળી પદ્મિની સ્ત્રી આગળ નીચી આંખે ઊભેલા મુનિને જોયા. પેલી પદ્મિની સ્ત્રી લાડું ધરીને 'લ્યો લ્યો કહે છે, ને મુનિ લેતા નથી. મુનિને વિશિષ્ટ અભિગ્રહ હશે તે એના પર વિચારતા નહિ લેતા હોય, એ તો બને. પણ વિશેષ એ છે કે એ નીચી મુંડીએ ઊભા છે; પદ્મિની જેવી રમણીના સામે જોવા તૈયાર નથી.

ઇલાચીપુત્રને કઇ ભાવના પર કેવળજ્ઞાન? -

ત્યાં ઇલાચીપુત્ર વિચારમાં ચડે છે એના મનને થાય છે કે 'અરે! હું ય માનવી, ને આ ય માનવી. આમને સામે કેવી રૂપ રૂપનો અંબાર પદ્મણી સ્ત્રી છે! જોવી હોય તો કોણ રોકે એમ છે? એવી સ્ત્રીની તુલનામાં આ નટડી તો કૂછ નહિ, છતાં હું મૂરખ એના જ ચિંતનમાં પડ્યો છું? કેમ મુનિમાં ને મારામાં આટલો બધો ફરક? એટલા માટે જ કે મુનિએ રૂપદર્શન વગેરે ભોગમાં સુખ જરાય દેખ્યું નહિ, જ્યારે હું એમાં સુખ માની રહ્યો છું. ખરી રીતે તો મુનિમાં ઇંદ્રિયની જરાય ખણુજ નથી, વિકાર નથી, ને હું ખણુજવાળો બન્યો છું, એટલે જ એને પોષવા વલખા મારું છું મારામાં વિષય-ભોગની લાલસાનો વિકાર ઊઠ્યો છે. એના પર ઇષ્ટવિષયના

સંપર્ક શોધું છું જેથી એ વિકાર શાંત પડે, અને સુખનો ભાસ થાય. પરંતુ આ ખોટું છે. ચિત્તના વિકારનો રોગ છે ત્યાં સુધી વિષયોની ગુલામી રહેવાની. માટે એ રોગને જ દબાવું. મારે ને એ વિષયો અંગેની ઇદ્રિયોની ચળને શું લાગે-વળગે ?....

'બસ, ભાવનામાં ચઢતાં ઈલાચીપુત્ર ધર્મધ્યાન અને પછી શુકલ-ધ્યાનમાં ચડી ગયા. ક્ષપકશ્રેણી માંડી કેવળજ્ઞાન લીધું.'

કેવળજ્ઞાન શાના પર મળ્યું ? એ સમજ પર કે 'ભોગમાં સુખ ખરેખર નથી, હોત તો હંમેશા એ સુખ દેખાડત. સુખ તો ઇન્દ્રિયખણુજને શાંત કરવા માટે કરવામાં આવતા વિષય-સંપર્ક પર લાગે છે, ને તે પણ ખણુજ શાંત થાય ત્યાં સુધી જ સુખ લાગે, પછી નહિ.'

પેલો સુબુદ્ધિ મંત્રી બીજા મંત્રીઓને કહે છે 'મહાનુ-ભાવો ! આમ ભોગવિલાસમા ય સુખ નથી અને વૈભવસમૃદ્ધિમા પણ કશું સુખ નથી. ભોગવિલાસમાં ચળનો પ્રતિકાર છે, અને વૈભવસમૃદ્ધિમાં અભિમાન છે, એ જ સુખનો આભાસમાત્ર કરાવે છે. સમજુને એમાં મિઠાશ શી ? વૈભવ મીઠા શા ? એને તો એ ખણુજ અને અભિમાનના રોગની વિટંબણા ખટકતી હોય.

રાગાદિમાં આત્માની વિટબંણા છે, માટે એ રોગ છે –

સુબુદ્ધિ મંત્રી મહાબળ રાજાને કહે છે,–

મહારાજા ! ભળતી વાતોમા મુંઝાશો નહિ, મુખ્ય જે આપણો આત્મા, એના જ સાચા હિતની ચિંતા કરો. એ આત્મા જે અનેક પ્રકારની રાગ-દ્વેષ, હર્ષ ખેદ, વૈભવાસક્તિ-ભોગલુબ્ધતા વગેરે વગેરે મેલી લાગણીઓ અને એની પાછળ ચાલતા પાપવિચારોથી વિડંબાઈ રહ્યો છે, એ બધા એના ભયંકર રોગો

છે. એનાં પરિણામ આત્માને પરલોકમાં તો દુઃખદ અનુભવવાં પડે જ છે, પરંતુ અહીં પણ એ જીવને જપવા દેતા નથી.

વૈભવનાં સુખ તો વૈભવના નહિ, પણ મિથ્યા અભિમાનના ઘરના છે.

એમ, ભોગનાં પણ સુખ ભોગના નહિ પરંતુ દુઃખદ ચળને ખણવાના અને ક્ષણિક પ્રતિકાર કરવાના ઘરનાં છે.

માટે એવાં સુખ મિથ્યા છે એ મનના અભિમાન અને ઇન્દ્રિયોની ચળનો રોગ પાછો એવો છે કે એ વૈભવ અને ભોગોથી જાલિમ વધે છે. એ ક્ષેત્રરોગ જેવા છે. એમા બીજા રાગ–દ્વેષ ચિંતા–સંતાપ વગેરે રોગો પાકે છે, તથા પાપવિચારો રૂપી બીજા અનેક અવાતર રોગો પાકે છે, અને એ આભાસ-સુખને તો ક્ષણિક ક્ષણમા ઊડે એવા કરી દે છે. બાકી તો એ રોગો દિલને કોચી કોચીને પીડે છે, સતાવે છે. ત્યારે એમ મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારો સતાવ્યા કરતા હોય ત્યાં ભર્યા વૈભવ અને ભરચક ભોગોથી પણ સુખ શુ ? શાતિ સ્વસ્થતા નિરાંત કયાં ?

આ આપના હિતૈષીઓ પોતાની જાત માટે પણ જો આ રોગોની વિટંબણાનો વિચાર નથી કરી શકતા, તો આપના માટે તો શું ય કરી શકે ? માટે આપ એમના અજ્ઞાનતાભર્યા ઉદ્‌ગારોથી મુંઝાશો નહિ, આપ આપના અંદરના પરલોકગામી આત્માનો વિચાર કરો. હવે એનું જ હિત વિચારો. હવે પરલોકહિતની ચિંતા રાખો.

નાસ્તિક મંત્રીઓ હવે શું બોલે ? એમની પાસે હવે દલીલ રહી નથી એટલે કહે છે, 'મંત્રીશ્વર! ભલે તમારું

સાચું હશે, પરંતુ હમણાં ને હમણા જ આત્મહિતની ઉતાવળ? હજી મહારાજાને કઈ ઉંમર વહી ગઈ છે?

રાજાને સુબુદ્ધિ મંત્રી કહે, 'આયુષ્યનો ભરોસો છે? જુઓ, હું બહાર ગયેલો એમાં વચમાં મહાજ્ઞાની ભગવંત મળ્યા. એમણે મારા પૂછવા પર મને કહ્યું છે તે આપને કહેતાં મારાથી અવિનય થતો હોય તો માફ કરજો, પરંતુ આપને ઠેઠ સુધી અંધારામાં રાખી ખોટા વિશ્વાસના ભોગ ન બનવા દેવા, એ હેતુથી આપને હું કહું છું. મને જ્ઞાની ભગવંતે કહ્યુ કે,

'તમારા રાજાનું હવે માત્ર એક જ મહિનાનું આયુષ્ય બાકી છે.'

હવે આપ વિચારી જુઓ કે જો આ સાચું પડ્યું તો તો આ હિતૈષીઓ જેની દલાલી કરે છે એ આ માની લીધેલી હજી બહુ બાકી ઉંમર ક્યા ઊભી રહેવાની? તેમજ રાજ્યવૈભવ અને ભોગો અંતકાળે છૂટા પડતા દેખાશે ત્યારે એ આપને શી શાંતિ આપી શકશે? વળી એ પરલોકમાં કઇ હુંફ કઈ ઓથ આપી શકવાના? ત્યારે પરલોકના હિતની હજી પણ અહીં કશી સાધના કમાઇ ન લીધી તો પરલોક કેવો જોવા મળશે?

બિમારીમાં ય ધર્મ સુઝાડનાર સગાં કેટલાં?

સુબુદ્ધિમંત્રી કેટલું નક્કર કહ રહ્યો છે! કલ્યાણમિત્ર વિના આ કોણ સુઝાડે? આજે જુઓ છો ને કે કોઇને ટી. બી. કેન્સર જેવા રોગ જાલિમ વધી ગયા હોય, ને હવે એ લાંબું જીવે એમ લાગતું ન હોય, છતાં ક્યાં સગા એને આત્માનું હિત સુઝાડે છે? ઠેઠ સુધી દવા-અનુપાન-આરામનું સૂઝાડયા કરશે, પરંતુ એની અંતકાળની સમાધિ અને પરલોકની હિત-સાધનાનો વિચાર કોણ કરાવે છે?

ત્યારે માણસને પોતાને એ વિચાર ક્યાં છે કે,

મારે અંતકાળ કેવો લાવવો છે? દુઃખની પોકનો? કે શાંતિ-સમાધિ-સ્વસ્થતાનો? જો શાંતિનો લાવવો હોય તો એ માટે તૈયારી કેવી જોઇએ? હૈયા પરથી મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારના ભાર કેટલા બધા ઓછા કરી દેવા જોઇએ? ઠેઠ સુધી એ ભારને ઊંચકયે રાખ્યા પછી અંતકાળે એ જ પીટવાના? કે શાંતિ સમાધિ અલિપ્તતા આવવાની?

જો અંતકાળ સુખદ લાવવાનો વિચાર નહિ તો પરલોક સુખમય બનાવવાનો વિચાર જ શાનો આવે?

અંતકાળ સારો સમાધિમય લાવવા માટે અને પરલોક સુખદ સર્જવા માટે આ જ એક ઉપાય છે કે રાગ દ્વેષાદિની અને હર્ષ-ખેદ વગેરેની મેલી લાગણીઓ તથા પાપવિચારોને ઓછા કરતા ચાલવું; બને તેટલું એને દબાવતા રહેવું. પછી એ માટે એ રોગો જેનાથી પોષાતા હોય, જેના પર એ રોગો સરવરતા રહેતા હોય, એનો ત્યાગ કેળવતા રહેવું. દા.ત. વિવિધ ખાનપાન પર રાગ-રતિનો રોગ મહાલે છે, તો એ ખાનપાનની વસ્તુ પર કાપ મૂકતા ચાલવું, અને જે ભોગવાય એના પર પણ વૈરાગ્ય વધારવો.

પુણ્યના ઉદયે ધર્મ? કે પુણ્ય ખૂટયે ધર્મ?:-

મહાબળ રાજાને ચોંટ લાગી ગઇ,-'હેં? માત્ર એક માસ જ જીવવાનું! પછી ઊપડી જવાનું?' એણે તરત મત્રીને કહ્યું કે 'તો હવે આપણે હમણાં જ સર્વ પાપનો ત્યાગ કરી એકલું આત્મહિત સાધવમાં લાગી જવું છે.

મંત્રી કહે 'એ માટે તો ચારિત્રધર્મ સાધુધર્મ જ લેવો પડે''

રાજા કહે છે 'તો ભલે મારે ચારિત્રધર્મ લઈ લેવો છે!'

આ ક્યારે સૂઝ્યું ? પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું ત્યારે. કેવી ખૂબી છે? તમો કહો છો 'પુણ્યનો ઉદય હોય તો ધર્મ સૂઝે' પણ શું એ સાચું કહો છો? પુણ્ય તો ઘણું ઉદયમાં છે. પરંતુ એના પ્રમાણમાં ધર્મસાધના કયા છે? ઉલ્ટું ધર્મને બદલે એના ભોગવટાના પાપમાં મહાલો છો. રાજાને એવું જ હતું. પરંતુ જયાં જાણ્યું કે હવે માનવઆયુષ્યનું મહાન પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું, ત્યાં ચોટ લાગી અને ચારિત્રધર્મ સાધવાનો તરત નિર્ણય કરી લીધો. તમને ય જો કોઈ દેવ કહે 'આ હવે તમે સાત દિવસના મહેમાન છો,' તો એ પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું કહેવાય. ત્યાં તમને ચાનક લાગી જવા સંભવ ખરો ને કે 'હેં ? આમ છે તો લાવ હવે ધર્મમાં જ બેસી જઉં?' પરંતુ ત્યાં ય જો ગાઢ વિષયાસક્તિ હોય, તો ધર્મ સૂઝવો મુશ્કેલ. આજે દેશ કાળની વિકટતા બતાવી રહી છે કે તમારે કેટલીય વાતનાં પુણ્ય ખૂટવા આવ્યાં છે છતાં ધર્મ કયાં સૂઝે છે? કેમ નહિ? વિષયોની ગાઢ આસક્તિ છે માટે.

રાજાને ચારિત્ર અને અનશન

રાજાને ધર્મ સૂઝયો, મંત્રીને કહે છે,– 'જુઓ ત્યારે, હવે મારે આ રાજ્યપાટ વગેરે સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લેવું છે.' મંત્રીને આનંદ થયો. બસ, આઠ દિવસ જિનેન્દ્ર ભક્તિ–મહોત્સવ અને ભરપૂર દાન કરી ચારિત્ર લીધું, અને 'હવે ૨૨ દિવસ માટે શું ખાવું પીવું હતું?' એમ વિચારી ચારિત્ર લીધા બરાબર જીવનભરનું અનશન સ્વીકારી લીધું.

એકલા અનશનથી ન પતે :–

અનશન લઈને પણ બીજું કરવાનું શું ? શાસ્ત્ર–શ્રવણ, સ્વાધ્યાય. મનને જો એમાં ન લગાડે તો મન ખાલી તો બેસી રહે નહિ, એટલે પેલી જીવનભર અને ભવોભવ અભ્યાસ કરેલી મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારોમાં મન અટવાતાં વાર ન લાગે. માટે તો શાસ્ત્ર કહે છે કે ‘ સ્વાધ્યાયાદિ વ્યાપાર વિનાના ઉપવાસની કશી કિંમત નહિ; કેમકે મનને પ્રત્યેક સમય શુભમાં પકડી રાખનાર કોણ ? ’

મનને શુભમાં વધુ પકડી રાખનાર કોણ ? સ્વાધ્યાય.

મન પવનથી ય અધિક વેગવાળું છે. એ સમયમાં ક્યાંનું ક્યાં ય પહોંચી જાય. એવા અતિશય ચંચળ મનને સમયે સમય શુભમાં બરાબર પકડી રાખનાર ન હોય તો એને અશુભમાં દોડી જતાં વાર કેટલી ? ત્યારે એવું એને કોણ પકડી રાખે ? આવશ્યકાદિ ક્રિયા તો અમુક જ કાળપૂરતી ચાલે. એટલે જો એ બરાબર લક્ષ પૂર્વક થાય તો એટલો કાળ એ એમાં પકડાયું રહે. પરંતુ બાકી મોટા ભાગનો સમય મનને પકડી રાખનાર કોણ ? ત્યાં શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય ઉપયોગી થાય. મન એમાં બરાબર પકડાયું રહે.

પ્રકરણ ૧૦ : અધ્યાત્મયોગ : તત્ત્વચિંતન

મન જાપમાં કેમ સ્થિર નહિ? : મન વિવિધતાનું રંગી

પ્ર૦– જાપ કે ધ્યાનમાં મન પકડાયેલું ન રહે? તે સ્વાધ્યાય જ મનને પકડી રાખે?

ઉ૦– મન લાંબો કાળ જાપમાં પકડાવું મુશ્કેલ છે, કેમકે અનંતા કાળથી મન વિવિધતાઓમાં રમવા ટેવાયેલું છે, એને જાપમાં વિવિધતા ન મળે. જુઓ છો ને કે નવરા બેઠા મન જ્યારે વિચારમાં ચડે છે ત્યારે એક ચીજ પરથી બીજી પર અને બીજી પરથી ત્રીજી પર એ કેવું ફરતું જાય છે? માણસ વાતો કરવા બેસે ત્યારે ભલેને એક અગત્યનો માનેલો મુદ્દો કાઢી વાત શરું કરે, પરંતુ પછીથી વાતચીતના મુદ્દા કેવા ફરતા જાય છે? શાથી આમ? મનને વિવિધતા જોઈએ છે તેથી વિચારમાં મુદ્દા ફરતા રહે છે એટલે એ વાતચીતમાં ઊતરે છે. મનનો આ જાણે સ્વભાવ પડી ગયો છે કે એક વાત પર સ્થિર પકડાયેલું રહે નહિ. એને વિચારતા રહેવા વિવિધ મુદ્દા જોઈએ છે; હવે એને કોઈ એક જ પદના જાપમાં કે એક જ વિષયના ધ્યાનમાં શી રીતે સ્થિર પકડાયેલું રાખી શકવાના?

એ તો વિવિધ વિષયો વિચારવાના હોય, તો મન એમાં પકડાયેલું રહે; મોટા યોગી પુરુષોની વાત કરતા નહિ કે 'એમને કેમ એક જ વસ્તુના ધ્યાનમાં મન સ્થિર રહે છે?' એ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે એમણે પહેલા શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં મનને પકડી રાખવાનો બહુ અભ્યાસ કર્યો છે. ત્યારે આપણે હજી

પ્રારંભિક અભ્યાસ–અવસ્થામા છીએ. માટે સ્વાધ્યાયની વિવિધ વસ્તુમાં મનને પકડી રાખવાનું.

મનને પકડાયું રાખવા બે ઉપાય :–

(૧) એટલે પહેલાં શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં મનને કલાકો, દિવસો, મહિના, અને વર્ષો સુધી પકડી રાખવાનું કરીએ, તે પણ બહુ આદર–બહુમાન–પ્રીતિ સાથે, ત્યારે મન બાહ્ય વિષયોથી સારી રીતે આઘું ને આઘું રહે.

એટલું જ નહિ પણ અધ્યાત્મની અને તત્ત્વની શાસ્ત્રોની વાતો મનમાં ખૂબ પજળાવ્યા કરવાથી બાહ્ય ભૌતિક વિષયો નિસ્સાર લાગ્યા કરે અને એથી એ વિષયો પર વારંવાર ઘૃણા વરસતી રહે. એથી પણ બહુ અભ્યાસે એ નિસ્સાર વિષયોનું આકર્ષણ ઊડી જવાથી મન એમા જતું હવે સહેજે અટકવાનું.

ત્યારે આપણે ફરિયાદ કરતા હોઇએ કે ધર્મક્રિયામાં મન કેમ સ્થિર નથી રહેતું ? કેમ બીજા વિચારો આવી જાય છે ? તો પહેલાં તો એ જોવું જોઇએ કે એ બીજા વિચારો શાના આવે છે ? આધ્યાત્મિક વસ્તુના ? કે ભૌતિક વાતવસ્તુના ? કહેવું જ પડશે કે ભૌતિકના જ વિચારો ઘુસી જાય છે. આત્માના આત્મહિતના વિચારો કયા સસ્તા પડયા છે ? કયાં રીઢા પડયા છે કે એ જલ્દી અને બહુ આવ્યા કરે ?

એટલે હવે સવાલ આ આવ્યો કે આ ભૌતિક વિચારો કેમ અટકે ? કેમકે એ જ્યાં સુધી અટકે નહિ ત્યાં સુધી ધર્મ-ક્રિયા શું, કે જાપ શું, કે ધ્યાન શું, એમા મન સ્થિર પકડાયેલું રહી શકે નહિ. એ તો પેલા જ વિચાર એમાં ઘુસી જવાના, ઉભરાઈ આવવાના. તો શી રીતે અટકે ?

બસ, એનો આ જ ઉપાય કે મનને શાસ્ત્રોની બહુ બહુ આધ્યાત્મિક તાત્ત્વિક વાતોમાં રસપૂર્વક પરોવાયેલું રાખો તો એમાં ને એમાં બહુ રમ્યા રહેવાથી પેલા ભૌતિક અને નિસ્સાર વિષયો પર ઘૃણા થતી રહેશે, અને એના વિચારો બહુ નહિ ઊભરાય. આના બહુ અભ્યાસથી એ ભાર મન પરથી ઊતરી જતાં મનને આધ્યાત્મિક ને તાત્ત્વિક વિષયોનું મમત્વ જાગશે, મમત્વ વધશે; પછી એ સ્થિતિએ પહોંચાશે કે મન એમાંના એક પદ કે એક તાત્વિક પદાર્થ પર અમુક સમય પકડાયેલું રહી શકશે. **મન પદ પર પકડાય એ જાપ; ને વિષય પર પકડાય એ ધ્યાન.**

એટલા જ માટે 'યોગબિન્દુ' શાસ્ત્રમાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વના ચિંતન પર જ અધ્યાત્મયોગ વગેરે પાંચ યોગ બતાવ્યા, એમાં પહેલો 'અધ્યાત્મ'–યોગ કહ્યો, બીજો 'ભાવના'–યોગ બતાવ્યો.

અધ્યાત્મ–યોગ

'અધ્યાત્મ'–યોગ એટલે (૧) વ્રત યુક્ત અને (૨) મૈત્રી આદિ ભાવવાળા ચિત્તનું (૩) જીવ–અજીવાદિ તત્વનું ચિંતન. આમાં ૩ વાત આવી. ત્યારે જો આમાં શ્રાવકના પણ 'સ્થૂલ અહિંસા' આદિ વ્રત ન હોય તો? તો શું? ત્યાં શુદ્ધ અધ્યાત્મયોગ નહિ, પણ બીજી બે વાત હોય તો અધ્યાત્મનો અભ્યાસ ગણાય. વ્રત વિનાના સમ્યગ્દૃષ્ટિને આ અભ્યાસરૂપ અધ્યાત્મ હોય. તો પૂછો,

મિથ્યાદૃષ્ટિને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ નહિ :

પ્ર૦– કોઈક મિથ્યાદૃષ્ટિને ય મૈત્રી આદિ ભાવ તો હોઈ શકે, ને સાથે તત્ત્વચિંતન હોય, તો પછી એને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ કેમ નહિ?

૭૦– એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. મિથ્યાદષ્ટિ પાસે સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા યથાર્થ જીવ–અજીવ આદિ તત્વ કયાં છે? એ જીવને જાણે અજીવને જાણે એ તો અસર્વજ્ઞે કહેલ મિથ્યારૂપે અને એકાંતરૂપે જાણે. પછી એનું તત્ત્વચિંતન જ અયથાર્થ હોય. એટલે એ અધ્યાત્મનો અભ્યાસ પણ કયાંથી બની શકે? અસત્ય તત્ત્વચિંતનને થોડું જ અધ્યાત્મ કહેવાય? થોડો જ એને યોગ કહેવાય?

એટલે તત્ત્વનું ચિંતન તો અનંતજ્ઞાની યથાર્થ વક્તા સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જ કહેલાં તત્ત્વોનું ચિંતન હોય તો જ તે અધ્યાત્મયોગ કહેવાય, યા એનો અભ્યાસ કહેવાય; અને આ માટે ઓછામાં ઓછું સમ્યગ્દર્શન જોઈએ, સમ્યકત્વ જોઈએ; કેમકે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને જ સર્વજ્ઞવચન પર શ્રદ્ધા હોય છે, સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વ પર જ શ્રદ્ધા હોય છે, અને એ જ એ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાયુકત ચિંતન કરી શકે. આમ અધ્યાત્મયોગ બનવા માટે તત્ત્વચિંતન જોઈએ, અને એમાં ત્રણ વસ્તુ હોય.

૧. શ્રદ્ધા,
૨. વૈરાગ્ય, અને
૩. મૈત્રી આદિ ભાવ. હવે આ ત્રણને ક્રમસર જોઈએ

(૧) તત્ત્વચિંતનમાં શ્રદ્ધાની શી જરૂર?

તત્ત્વચિંતનમાં શ્રદ્ધાની જરૂર એટલા માટે કે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ પંડિત પૈસા કમાવવા અર્થે સર્વજ્ઞોકત તત્ત્વ ભણાવવા ચાહતો હોય, ને એ માટે પહેલાં પોતે એ તત્ત્વો ઘેર બેઠે રટે–ચિંતવે, તો શું એને તત્ત્વની શ્રદ્ધા છે? શું એ તત્ત્વચિંતન કહેવાય? એને શું અધ્યાત્મયોગ કહેવાય? ભૂલશો નહિ,

'યોગ' તે છે કે જે મોક્ષની સાથે યોજી આપે. ત્યારે પૈસા કમાવવાના જ ઉદ્દેશથી જે કરે એ થોડો જ મોક્ષ-માર્ગ છે? એ મોક્ષ સાથે જોડી આપનારી સાધના છે? ના, એ તો સંસારક્રિયા છે. માટે એવો ઉદ્દેશ હોય ત્યાં તત્ત્વ સાચાં માનીને થોડો જ એ ભણાવે કે ચિંતવે છે? એ તો પૈસા કમાવવા ઉપયોગી તરીકે માનીને ચિંતવે-ભણાવે છે. એટલે એ ખરેખર તત્ત્વચિંતન-ક્રિયા જ નથી. તત્ત્વ શ્રદ્ધા તો એ મનાવે છે કે આ તત્ત્વનો બોધ મોક્ષ માટે ઉપયોગી છે.

તત્ત્વનું શ્રદ્ધાયુક્ત ચિંતન એ જ તત્ત્વચિંતન છે, એ જ અધ્યાત્મયોગ કે એનો અભ્યાસ બની શકે. તત્ત્વચિંતન કહ્યું એટલે શ્રદ્ધા એમાં આવી જ ગઈ; અને એ સમ્યક્ તત્ત્વ જ લેવાય, એ સર્વજ્ઞના કહેલા જ હોય એના પર શ્રદ્ધા સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ તત્ત્વચિંતન શ્રદ્ધાયુક્ત હોય, અને એ અધ્યાત્મયોગરૂપ બની શકે. એવા શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વ-ચિંતનો ચાલુ રહે, તો ભૌતિક ઇંદ્રિયવિષયોના ચિંતન અટકે, ને એનાં મમત્વ ઘટે; કેમકે તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પ ઘૃણા વૈરાગ્ય થયા કરે.

(૨) તત્ત્વચિંતનથી વિષય વૈરાગ્ય કેવી રીતે

પ્ર૦- તત્ત્વનું ચિંતન કરે એમા તો તત્ત્વોનાં સ્વરૂપની વિચારણા આવે, અને તે તો અભવી જેવા જીવો ચારિત્ર લઈને ય કરે જ છે, છતા એમને ક્યાં વિષયો પ્રત્યે ઘૃણા થાય છે?

ઉ૦- વાત સાચી, એવાને વિષય-ઘૃણા નથી થતી, પરંતુ એનું કારણ મૂળ પાયામાં શ્રદ્ધા નથી, તેથી વિષયઘૃણા નથી થતી. બાકી તત્ત્વચિંતન શ્રદ્ધા સાથે કરે, તો તો જરૂર ઘૃણા

થાય. કેમકે એ તત્ત્વોમાં જડ રૂપ–રસ–ગંધ–સ્પર્શ વગેરે વિષયોની આસક્તિ પણ તત્ત્વ છે, આશ્રવ તત્ત્વ છે. અને એનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે એનું ચિંતન કરતા કરતાં ઘૃણા થાય. **અરે ! થોડું પણ શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતન ઘૃણા કરાવે એવી એની તાકાત છે.**

શય્યંભવ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરાવતા હતા, ત્યા એમને ક્યાં એવી વિષયઘૃણા હતી ! પરંતુ જ્યા આર્યપ્રભવસ્વામી પાસેથી તત્ત્વપરિચય મળ્યો કે વિષયઘૃણા થઈ. આમ તો એ વેદશાસ્ત્રની શ્રદ્ધાથી 'આ યજ્ઞ કરે તો સ્વર્ગ મળે. આ કરે તો પુત્ર મળે આ કરે તો રાજ્ય મળે;' એવી શ્રદ્ધાવાળા હતા. એટલે યજ્ઞ કરાવતા સહેજે એવી કોક આશંસા રહે. ત્યાં ઘૃણા ક્યાથી હોય? પરંતુ મુનિઓ આવી બોલ્યા કે 'અફસોસ કે અહીં તત્ત્વની જ ગમત નથી,' તો એના પર સજાગ બન્યા, યજ્ઞગુરુને ધધડાવીને પૂછતા ખબર પડી કે 'ખરો મહિમા યજ્ઞસ્તંભની નીચે દાટેલ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની પ્રતિમાનો છે, એટલે તત્ત્વ એ છે. તરત સ્તંભ ઉખાડી જોતાં બરાબર મૂર્તિ મળી આવી. તરત દોડ્યા પ્રભવસ્વામી પાસે, અને તત્ત્વ સમજાવવા પ્રાર્થના કરી. તત્ત્વ સમજવા મળ્યાં, એના પર ચિંતનમાં ચડયા, મનને લાગ્યું –'અરે ! સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલાં વિશ્વનાં તત્ત્વ કેવાં કેવા સ્વરૂપના છે ! વિષયો કેવા નાશવંત, રાગદ્વેષપ્રેરક અને ભવસર્જક છે ! ત્યારે હું ક્યાં મૂઢ પ્રવૃત્તિમાં લાગી પડયો છું ? ધિક્કાર હો આ વિષયવાસનાને !' તત્ત્વ ચિંતનથી વિષયઘૃણા વધી ગઈ, અને ત્યાજ ચારિત્ર લીધું. આમ શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પર ઘણા થયા કરે.

ઇંદ્રિયવિષય–ઘૃણા યાને વિષય–વૈરાગ્ય કેળવવા માટે તત્ત્વચિંતન એક ઉત્તમ સાધન છે.

તત્ત્વચિંતનથી વિષયવૈરાગ્ય

તત્ત્વચિંતનમાં તે તે તત્ત્વ જ્ઞેય હેય યા ઉપાદેય તરીકે માનીને ચિંતવાય છે. એટલે હૈયા પર એની તેની તેવી અસરો પડે છે. હૈયાનું વલણ તેવું તેવું ઘડતું આવે છે.

(૧) જ્ઞેય તત્ત્વથી વૈરાગ્ય કેમ આવે ?

દા.ત. **જીવ અને અજીવ તત્ત્વ માત્ર જ્ઞેય તરીકે માની શું વિચારવું ? :–**

જ્ઞેય તરીકે માન્યા પછી એટલે કે ખાલી જાણવા લાયક માન્યા પછી હૈયાને લાગે કે

'આના પર રાગ–દ્વેષ કરવા લાયક નહિ; ગમતા પર રાગ અને અણગમતા પ્રત્યે દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ. માત્ર ઉદાસીન-ભાવે નિરખવા યોગ્ય.'

આમ હૈયાને લાગી જવાથી પછી એ જુએ છે કે

'સર્વજ્ઞ ભગવાને જે જીવો અને અજીવોનો બોધ આપ્યો છે એ એટલી બધી વિશાળ સંખ્યામાં છે કે એમાં મારી સામે આવતા વિષયો તો વિસાતમાં નથી. તો આના પર શા રાગ દ્વેષ કરવા જેવા છે ?'

જીવો પર રાગદ્વેષ અટકાવવા આમ વિચારાય :–

દા.ત. 'મને ગમતા વિષયોમાં જીવ તરીકે પત્ની પુત્ર પુત્રી કે સ્નેહી સંબંધીઓ યા જોવા મળતી અમુક ગણતરીની જ સ્ત્રીઓ વગેરે જ નજરમાં આવવાની. પરંતુ જ્ઞાનીએ ઓળખાવેલ જીવોમાં તો સ્વર્ગમાં અને મનુષ્યલોકમાં રૂપાળા કહ્યાગરા સેવાભાવી

કેટલાય દેવો દેવીઓ અને નર-નારીઓ છે. એ મહાજૂથની આગળ મળેલી સંખ્યા સમુદ્રમાં એક ટીપા તુલ્ય છે; તો એમ તો રાગ કરવો હોય તો તો એ બધા ક્યાં ઓછા છે? પરંતુ ક્યાં હું એના પર રાગ કરવા જાઉં છું ? અગર એ કરવા જાઉં તોય શું વળે ? જોવા ય મળવાના નથી. તો ભોગવવાની વાતે ય ક્યાં ? ત્યારે જો એવા મહા રમણીય અને કેટલાય બધાં રૂપાળા જીવો પર રાગ કર્યા વિના ચાલી શકે છે, તો પછી અહીં મળેલ નિર્માલ્ય અને અતિ અલ્પ જીવો પર રાગ ન કરું તો શો વાંધો આવે ? એ સંપર્કમાં આવ્યા તો ભલે આવ્યા. મારે તો માત્ર જોવાના; પણ એના પર રાગથી ઓવારી જવાનું નહિ.'

'એવી રીતે અહીં સંપર્કમાં આવતા અણુગમતા જીવો ઉપર દ્વેષ થાય છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને જે વિશાળ વિશ્વ બતાવ્યું, એમાં જીવોમાં પરમાધામી સુધીના કેટલાય અસંખ્ય ખરાબ જીવો છે. એમના પર ક્યાં હું દ્વેષ કરવા જાઉં છું ? અને નથી કરતો તો ય જીવન તો ચાલે જ છે. પછી અહીં મળેલા અણુગમતા તો કાંઇ એવા પરમાધામી જેવા દુષ્ટ નથી, તેમ એવી કોઈ મોટી સંખ્યામાં નથી, પછી એના પર દ્વેષ ન કરું તો એમાં મારું શું બગડે ? કાંઇ જ નહિ. મારે તો એ સંપર્કમાં આવ્યા તો માત્ર જોવાના, દ્વેષથી ઊકળવાનું નહિ.

'આમ, અહીં મને ગમતા કે અણુગમતા અલ્પસંખ્યક જીવો તો ભગવાને બતાવેલા રુડા-કૂડા જીવોની સંખ્યા અને રુડી-કૂડી ખાસિયત આગળ વિસાતમાં નથી; તો જેમ એ જ્ઞેય એટલે કે માત્ર જાણવા યોગ્ય, એમ આ પણ જ્ઞેય એટલે કે

માત્ર જાણવા યોગ્ય, કિન્તુ રાગ–દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ.'

જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકે અજીવ પર રાગદ્વેષ કેમ અટકે ?:–

–એવું આપણા સંપર્કમાં આવતી ગમતી–અણગમતી અજીવ વસ્તુ માટે ય આમ વિચારવાનું, કે

'એ મને પ્રાપ્ત જડ ચીજો પણ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વની સારી–નરસી અજીવ વસ્તુ આગળ વિસાતમાં નથી; સંખ્યામા ય નહીં અને ગુણવત્તામાં ય વિસાતમાં નહિ. દા.ત. દેવતાઈ વિમાન–વેશ–અલંકાર વગેરે ક્યાં ? અને અહીં મળેલું ક્યાં ? પેલાની સુંદરતા કેવી ? એની સંખ્યા કેટલી બધી ? ત્યારે નરકનાં સ્થાન, નરકની ધરતી, ઠંડી–ગરમી વગેરેની આગળ અહીંનું શી વિસાતમાં ? તો જેમ હું ત્યાં રાગ દ્વેષ કરવા જતો નથી, પણ એ વિષયો માત્ર જ્ઞેય રહે છે, એમ અહીં મળેલા પદાર્થો પણ માત્ર જ્ઞેય તરીકે જ સમજવાના, પણ રાગ કે દ્વેષ કરવા લાયક નહિ'

જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધાથી આર્તધ્યાન અટકે :–

બસ, સર્વજ્ઞ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વના સમસ્ત જીવ અને અજીવ તત્ત્વની 'જ્ઞેય' તરીકે શ્રદ્ધા–ચિંતવના કરાય એટલે આપણને મળેલા જીવ–અજીવ પદાર્થ પણ એવા એટલે કે માત્ર જ્ઞેય લાગે, રાગ–દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ; એટલે એના પર વૈરાગ્ય સુલભ બને. આમ જ્ઞેય તત્ત્વની ચિંતવના વૈરાગ્યની પ્રેરક બને. એ પદાર્થ પર ઉદાસીન ભાવ આવે એટલે પછી એના પરના રાગ–દ્વેષને લઈને એના જે બહુ વિચારો આવતા હતા, બહુ આર્તધ્યાન થતા હતા, તે હવે ઘટી જાય, અટકી જાય.

આમ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં મન પકડાયેલું રહે એમાં તત્ત્વ-

ચિંતન સુલભ બને અને તેથી જ્ઞેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા પર જીવ-અજીવ પર વૈરાગ્ય અને ઉદાસીનભાવ ઉપેક્ષાભાવ આવે તેથી એના વિચારો ઓછા થઈ જાય. આ કોને બને? શ્રદ્ધાવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને બને. એથી એનુ તત્ત્વચિંતન અધ્યાત્મયોગનો અભ્યાસ બને. મિથ્યાદૃષ્ટિને આ લાભ નહિ.

અહીં એક વસ્તુ સમજવાની છે,–

માત્ર જ્ઞેય તરીકે માનવાની ચાવી :–

પ્ર૦– જીવ-અજીવને માત્ર જ્ઞેય તરીકે શું મિથ્યાદૃષ્ટિ ન વિચારી શકે?

ઉ૦– ના, કેમકે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એકાંતવાદી છે. એટલે એ જીવાજીવ પદાર્થમાં જેને નિત્ય માનશે એને એકાંતે નિત્ય; અને જેને અનિત્ય માનશે એને એકાંતે અનિત્ય માનવાનો. એટલે પછી સારા લાગતા નિત્ય પદાર્થ ઉપર રાગ થવાનો, કેમકે એ નિત્ય છે, કાયમ છે, ત્યારે અનિત્ય માટે ભય રહેવાનો કેમકે એ અનિત્ય હોઈ જવાના છે. એટલે એ કેવી રીતે પદાર્થને માત્ર જ્ઞેય તરીકે જોઈ શકે?

અનેકાંતતા વસ્તુમાત્રમાં :–

ત્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તો સર્વજ્ઞે કહેલ તત્ત્વ પર શ્રદ્ધાવાળો છે, અને સર્વજ્ઞ અનેકાંતવાદી છે, એટલે એ જીવ-અજીવ પદાર્થોને અનેકાંત ધર્મવાળા માને છે અર્થાત્ નિત્યાનિત્ય માને, મૂળ દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ નિત્ય અને એના પર ફરતા પલટાતા પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન ને નષ્ટ થવાવાળા માને છે.

નિત્ય મનાતું આકાશ પણ નિત્યાનિત્ય છે. અને અનિત્ય મનાતો દીવો પણ નિત્યાનિત્ય છે.

કેમકે મૂળ આકાશદ્રવ્ય તરીકે એ નિત્ય, અને ઘટાકાશ મહાકાશ તરીકે ઉત્પત્તિ-નાશવાળું એટલે અનિત્ય. એમ દીવો એમાંના મૂળ અણુઓની દૃષ્ટિએ નિત્ય. એ કોઈ નાશ નહિ પામનારા; એ તો બળતા દીવામાંથી ઊડ્યા તો કાજળ તરીકે રહ્યા; પણ કાયમ રહ્યા ખરા. ત્યારે હમણાં દીવામાં એ અણુ ચળકતા અને ગરમ તરીકે ઉત્પન્ન થયા, તો પછી એ જ એ રૂપે નાશ પામી કાજળના કાળા અને ઠંડા અણુ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. એમ એ અનિત્ય. એટલે દીવો ય નિત્યાનિત્ય છે.

જીવ પણ નિત્યાનિત્ય :-

આમ જીવ પણ જીવદ્રવ્ય તરીકે નિત્ય છે, કિન્તુ બાળ કુમાર-યુવાન, યા મનુષ્ય-દેવતિર્યંચ તરીકે ઉત્પત્તિ-વિનાશવાળો હોય છે. માણસ એનો એ જ કાયમ, પણ બાળ મટીને કુમાર થાય છે, કુમાર મટીને યુવાન થાય છે. એટલે તે તે રૂપે એ અનિત્ય છે.

આમ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને અનેકાંતવાદી સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલ જીવ-અજીવ પદાર્થ નિત્યાનિત્ય તરીકે માન્ય છે, તેથી એ જુએ છે કે એમાં કયા પદાર્થ પર રાગ કરવા જેવો? કે કોની પર દ્વેષ કરવા જેવો? કેમકે જે અંશ યાને જે પર્યાયને લઇને રાગ થાય છે, એ પર્યાય તો અનિત્ય હોઈ જવાનો છે. એમ દ્વેષ અંગેનો અંશ પણ અનિત્ય હોઈ જવાનો છે. તો ફોગટિયા રાગ-દ્વેષ કરવાનું કામ શું? ત્યારે અંતિમ નિત્ય અંશ સ્વારથિયા વ્યવહારમાં ઉપયોગી લાગતો નથી, પછી એના પર શો રાગ થાય? તાત્પર્ય,

સમકિતી જીવ જગતની જડ-ચેતન વસ્તુ-માત્રને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત જુએ છે.

તેથી એને એના પર રાગ કે દ્વેષ કરવા જેવો લાગતો નથી. માટે વસ્તુમાત્રને માત્ર જ્ઞેય તરીકે એના મનમાં અંકિત કરે છે. એકાંતવાદી મિથ્યાદૃષ્ટિનું આ ગજુ નહિ.

વસ્તુને કેવળ જ્ઞેય તરીકે અપનાવવી હોય તો આ ચાવી છે, કે એ ગમે તેવી સારી કે ગમે તેવી નરસી દેખાતી હોય, પરંતુ એને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ નાશની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત તરીકે જોવી.

સર્વજ્ઞ-શાસ્ત્રેસાનો સ્વાધ્યાય શું આપે ? આ,- જ્ઞેય તત્ત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર આપે, કે જેમાં મન પણ પકડાયેલું રહે; તેથી એ ફજુલ વિચારોથી બચાવે, અને શુદ્ધ જ્ઞેયતાની ભાવના કરવાનું આપે, જેથી પણ જગતના જીવ-અજીવ પદાર્થમાં ઉત્પત્તિ-વ્યય-ધ્રૌવ્યની મહાસત્તાના ચાલુ દર્શન રહે; ને તેથી એનાં આકર્ષણ એના રાગ-દ્વેષ ઓછા થઈ જવાથી મન બહુ એમાં જાય નહિ.

વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ-નાશ-સ્થૈર્યનાં દર્શન કરો તો એના અંગે રાગ-દ્વેષ અટકે, આર્તધ્યાન અટકે.

જ્ઞેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાની જેમ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા સાથેનું તત્ત્વ-ચિંતન પણ અધ્યાત્મયોગના અભ્યાસરૂપ બને છે એ ચિંતન પણ વૈરાગ્ય પેદા કરે છે

હેય તત્ત્વનું ચિંતન વૈરાગ્ય કેવી રીતે પેદા કરે ?

આ સવાલ ઊભો થાય. એનો જવાબ એ છે કે હેય, તત્ત્વ છે (૧) આશ્રવ, (૨) પાપ, ને (૩) બંધ.

'આશ્રવ' એટલે ઇન્દ્રિયોની વિષાયાસક્તિ, ક્રોધાદિ કષાયો, અ-વ્રત, અને હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો, જેનાથી આત્મામાં અશુભ કર્મો શ્રવી આવે, વહી આવે તે.

'પાપ' એટલે એ અશુભ કર્મો.

'બંધ' એટલે એ કર્મોના નક્કી થયેલા જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મના સ્વભાવ, કર્મોની કાળસ્થિતિ, એના રસ અને પ્રદેશ.

આ આશ્રવ, પાપ અને બંધ હેય છે, ત્યાજ્ય છે, કેમકે એ દુઃખદ છે, જીવને સંસારમાં નિરાધારપણે ભમાવનારા છે, વિટંબણાકારી છે. એટલા માટે

આ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા એટલે એના પ્રત્યે અરુચિ થાય, ગ્લાનિ થાય, ભય લાગે, હૈયાનું એના પ્રત્યે આંતરિક વલણ અનાસ્થા-અવિશ્વાસ-અપ્રીતિનું હોય. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦– તો પછી જીવ હોંશે હોંશે વિષય-કષાયોરૂપી આશ્રવ સેવવા–લેવા–કરવા શું કામ જાય ? ને જાય તો અરુચિ ક્યાં રહી ?

ઉ૦– જુઓ, માણસ માંદો પડે તે દવા ખાય છે કે નહિ ? હોંશે હોંશે દવા લેવા જાય છે, અને હોંશે એ દવા ટાઇમ યાદ કરી કરીને ખાય છે ને ? છતાં એના અંતરમાં એ કડવી કે મીઠી દવા પ્રત્યે પ્રેમ છે ? ના, જેવો સારા ભોજન ઉપર પ્રેમ, તેવો દવા ઉપર નથી. એને તો રોગવશ ન છૂટકાની સમજે છે. અંતરથી તો એમ ઇચ્છે છે કે આ દવાની બલા ક્યારે છૂટે ? ત્યારે આરોગ્ય હોય તો ભોજન માટે કદી એમ નથી થતું કે આ ભોજનની બલા ક્યારે છૂટે ? કેમકે અંતરમાં એના પ્રત્યે પ્રીતિ છે, રુચિ છે, રસ છે. ત્યારે દવા પ્રત્યે એવો રોગ આવતાં રોગના નિકાલ પૂરતો ભલે કામચલાઉ રસ હોય, રુચિ હોય, પરંતુ ભોજન જેવો કાયમી રસ નથી, રુચિ નથી. રોગ છતાં ય અંતરમાં તો દવાને ગુલામી જ સમજે છે, વિટંબણા જ સમજે છે ત્યારે સારાં ભોજનને કદી એવું સમજતો નથી.

એ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે **દવા હોંશે ખાય છતાં હૈયું દવા પ્રત્યે વેઠનું અને ભોજન પ્રત્યે રુચિનું.**

બસ, એ જ રીતે હેય-ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાવાળો જીવ હેય જે હિંસાદિ આશ્રવ એને વેઠ સમજે છે; અને ઉપાદેય જે ધર્મ, એને આવકાર્ય સમજે છે. અલબત એ આશ્રવો સેવવા તો જાય છે, પણ તે પોતાના ચારિત્રાવરણ કર્મના રોગને લીધે જાય છે. રોગમાં માણસ દવા હોંશે હોંશે ય લાવે અને હોંશે હોંશે ખાતો દેખાય, પરંતુ અંતરમાં તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય, એમ ચારિત્રાવરણ કર્મનો રોગી જીવ આશ્રવ હોંશે સેવતો દેખાય, છતાં સમ્યકત્વના પ્રભાવે એના અંતરમા તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય. ત્યારે મિથ્યાત્વકર્મના રોગના લીધે અંતરમાં આશ્રવ-કુપથ્યની રુચિ હોય છે, પણ સમકિતીને એ રોગ નીકળી જવાથી એની રુચિ નહિ, અરુચિ હોય છે. છતાં ચારિત્રમોહનીય કર્મનો રોગ હજી ઊભો હોવાથી એના પર રાગ આકર્ષણ થાય છે, રાગથી એ સેવવા જાય છે.

વિષયવૈરાગ્ય કેમ જાગે ? :-

આમ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પરની શ્રદ્ધાથી હેય યાને ત્યાજ્ય આશ્રવ-તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઊભી થાય છે, તેથી અંતરમાં વિષય-કષાય આદિ આશ્રવો પ્રત્યે ગ્લાનિ-અરુચિ-નફરત અનુભવાય છે. એમ એના પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વધતો આવે છે. એ જુએ છે કે

(૧) જગતના સર્વ ઇષ્ટ ક્યાં લભ્ય છે ? :-

ભગવાને આમ તો વિશ્વમાં કેટલા બધા વિષયો હેય બતાવ્યા છે. હું ક્યાં એ ગમે તેવા સારા મનગમતા હોય તો

ય પામવાનો હતો ? એ સહેજે છૂટી ' ગયા છે. હું એના માટે ધખું તો ય એ નથી મળવાના. પછી સર્વજ્ઞ કહે છે એ ખાતર પણ એને છોડવા લાયક માનું, હેય માનું, એમાં મારું શું બગડે ?' આમ એને હેય તરીકે માનતાં માનતાં સમસ્ત હેય પદાર્થ પર સુગ થાય છે. એ જ વૈરાગ્ય. આ એક રીતે વૈરાગ્ય.

(૨) કોઇક પદાર્થના કડવા અનુભવે બાકીનાની સમાનતા :-

(૨) એમ, જગતના પદાર્થોનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં પણ એની અસારતા અને અનર્થકારિતા જણાઈ આવે છે, ને તેથી એ ત્યાજ્ય લાગે છે. એ લાગવા માટે પહેલાં તો જીવનમાં ક્યારેક કોઇ પદાર્થનો કટુ અનુભવ થાય છે. પછી જગતના પદાર્થોને ય એવા સમજવાથી એ પદાર્થો પર વૈરાગ્ય ઝળહળે છે.

ભર્તૃહરિને પિંગલા રાણી પર બહુ મોહ હતો. પરંતુ જ્યાં અમરફળનું પરાવર્તન જોયું;–પોતે એને બક્ષીસ કરેલું અમરફળ મહેલના ઝાડુવાળાની પત્ની પાસેથી ફરીને પાછું પોતાની પાસે આવેલું દેખ્યું,–એટલે ચોંક્યો ! તપાસ કરી તો પિંગલાનો એ ઝાડુવાળાની સાથે અયોગ્ય સંબંધ જાણવા મળ્યો. આમ પત્ની એટલે જગતનો એક પદાર્થ, એની અસારતા પ્રત્યક્ષ અનુભવવા મળી, એ પરથી જગતના બીજા પણ પદાર્થોની અસારતા સમજી લીધી; ને વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠ્યો.

વેપારીને ત્યાં માલમાંથી નમૂનો કાઢી જોતાં રાશિ લાગે કે ભેળસેળ યા બનાવટી લાગે, તો એનો બધો માલ એવો જ હોવાનું માનવા મન પ્રેરાય છે. એવું આ સંસારના માલનું છે. કોઈ

બજારમાં એક બે જગાએ ઠગાયા લૂંટાયા તો મનને એમ થાય છે કે 'આ બજાર ચોશટિયા લાગે છે. બજારના વેપારીઓ વિશ્વાસ કરવા લાયક નહિ.' તો પછી આ જગતની બે-ચાર ચીજમાં દગો દેખ્યો પછી એની બીજી ચીજો પર વિશ્વાસ કેમ બેસે?

જરાક લોભમાં લાભ કેવો જાય?

સુજ્યેષ્ઠાને સંસાર પરથી કેમ વિશ્વાસ ઊઠયો?:-

ચેડા મહારાજાની મોટી પુત્રી સુજ્યેષ્ઠાને આવું જ બન્યું. શ્રેણિકના ચિત્ર અને વર્ણન પરથી આકર્ષાઈ એની સાથે પરણવાનું નક્કી કર્યું. પરંતુ એ કાંઇ એ વખતે જૈન રાજા નહિ. એટલે બાપ ચુસ્ત શ્રાવક તે એને એની સાથે કેમ પરણાવે? તેથી શ્રેણિકે ગુપ્તપણે સુરંગથી આવીને એને લઇ જવી એવી ગોઠવણ કરી. શ્રેણિક આવવા નીકળી ગયો છે, અને સુજ્યેષ્ઠા સુરંગના નાકે પહોંચી રાહ જોતી ઊભી છે. એમાં એને યાદ આવ્યું કે રત્નના દાગીનાનો દાબડો લેવો રહી ગયો; તે લેવા માટે પાછી મહેલમાં ગઇ.

લોભમાં કેવી થાપ ખવાય છે?:-

માણસ કયાં થાપ ખાઈ જાય છે એની પોતાને ખબર નથી રહેતી. જરાકશા લોભમાં કટોકટીનો કેવો પ્રસંગ છે એ જોવું ભૂલી જાય છે. અહીં પરરાજ્યમાં શ્રેણિકે આવવાનું છે. અને સુજ્યેષ્ઠાએ એની સાથે ભાગવાનું છે. એ સમય કટોકટીનો છે. કેટલી જહેમતે સુરંગ ખોદાવી હોય, પાછું એ કાર્ય ગુપ્ત રાખ્યું હોય, જેથી ચેડારાજાને એની ગંધ ન જાય. હવે ત્યાં શ્રેણિક આવે તે શું રાહ જોતો ઊભો રહી શકે? પણ સુજ્યેષ્ઠાને લાગ્યું કે આ હું હમણાં જ દાબડો લઇને આવું છું; તે ગઈ અને તરત શ્રેણિક ત્યાં આવી ગયો.

શું સુજ્યેષ્ઠાને મગધસમ્રાટ જેવો પતિ મળ્યા પછી રત્નના દાગીના ન મળત? પરંતુ ભવિતવ્યતા ભૂલાવે છે. આ ભૌતિક લાભની વાત છે કે સમ્રાટ જેવો પતિ મળે, તો ય ત્યાં લોભવશ થાપ ખવાઈ જાય છે. ત્યારે આધ્યાત્મિક લાભ થવાની વાત હોય ત્યાં લોભ કેમ થાપ ન ખવરાવે?

થોડા લોભમાં આત્મહિત કેવું ગુમાવવાનું થાય છે, એ જુઓ. એક ભાઈને વર્ધમાન આંબેલ તપનો પાયો નાખવો હતો. એમાં પહેલી પાંચ ઓળી તો સાથે જ કરવી પડે? એક આંબેલ પર ઉપવાસ, એના પર જ બે આંબેલ ને ઉપવાસ,.... એમ છેડે પાંચ આંબેલ પર ઉપવાસે પાયો પૂર્ણ થાય. આ ભાઈએ પહેલા આંબેલમાં, પછી ઉપવાસમાં ઢીલા ન પડાય એ ગણતરીએ માપથી વધારે ખાવાનો લોભ કર્યો તો પરિણામ એ આવ્યું કે એ રાતે જ તબીયત નરમ પડી. સવારે ભાઈ ઢીલા પડયા. ઉપવાસની વાત ઊડી અને પારણું થઇ ગયું.

અંતરપારણે વધુ ખાવાથી ઉપવાસ બગડેઃ-

શું આ? જરાક વધુ ખાવાના અને શરીરને માનેલી શક્તિ આપવાના લોભમાં તપના પાયાનો આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવ્યો. શું માપ કરતાં વધુ ખાવાથી પછી ઉપવાસમાં શક્તિ રહે છે? ના, વાયુ વધે છે અને શરીર હાડકા ઢીલાં પડે છે માપથી જરા ઓછું હોય તો પેટ, આંતરડા, અને નાડીઓમા વાયુની ગતિ બરાબર રહે તેથી સ્ફુર્તિ સારી રહે, અને ઉપવાસ સ્ફુર્તિબંધ થાય. 'માંહી પડયું મહાસુખ પામે' એ સિદ્ધાન્ત બધે ન લગાવાય. એમ કરવા જતાં કેટલુંય ગુમાવવું પડે.

ઉપવાસમાં પેલા વાયુથી સ્ફુર્તિ નહિ, તેથી સ્વાધ્યાય વગેરે સાધનાઓ માલ વિનાની થાય. આ તો મામુલી વાત થઈ, બાકી

જરાક લોભમાં સુરેન્દ્રદત્તે શું ગુમાવ્યું ?–

દુન્યવી લોભ કરવા જતાં કેટલેય ઠેકાણે આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવવાના થાય છે. રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરત ચારિત્ર લેવાને તૈયાર છતાં લુચ્ચી પત્ની કહે ,હું પણ સાથે જ ચારિત્ર લેવાની છું ને ? પણ આ એક દિવસ કુમાર રાજ્ય કેવી રીતે કરે છે તે જોઈને પછીના દિવસે ચારિત્ર લઈશું !' ત્યાં રાજા એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડયો: તો પરિણામ એ આવ્યું કે રાણીએ તંબોળમાં ઝેર આપી દીધું અને રાજા અસમાધિમાં મર્યો ! મરીને તિર્યંચ ગતિ મોરનો અવતાર પામ્યો! એથી તો પછી ભવોની પરંપરા બગડી. રાજાએ આગલી રાતે જ રાણીનો દુરાચાર તો નજરે જોયો હતો, પરંતુ સાથે દીક્ષા લેવાની એની મીઠી મીઠી વાતમાં તણાયો, અને એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડયો, ત્યાં પછી એના ભવ બગડી ગયા. માટે આ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું કે ધાર્મિક–આધ્યાત્મિક લાભ થતો હોય ત્યાં બીજા ત્રીજા લોભમાં નહિ પડવાનું.

સુજ્યેષ્ઠાને બદલે ચેલણા :—

સુજ્યેષ્ઠા રત્નનો દાબડો લઈ આવવાના લોભમાં પડી, તો અહીં શ્રેણિક સુરંગના નાકે આવી ગયો. ત્યાં સુજયેષ્ઠા તો જોવા ન મળી, પરંતુ એની નાની બેન ચેલણા જોવા મળી. ચેલણા બેનને મૂકવા આવી હશે, તે ઊભેલી. સુજ્યેષ્ઠાની બેન છે ને ? તે લગભગ સમાન રૂપવાળી; એટલે શ્રેણિક સમજ્યો કે આ જ સુજયેષ્ઠા છે, તે એને રથમાં ઊપાડીને તરત ચાલી ગયો.

હવે અહીં પાછળથી સુજ્યેષ્ઠા દાબડો લઈ આવી પહોંચી. ત્યાં જુએ છે કે 'શ્રેણિક તો આવીને ચેલણાને લઇને ચાલી ગયો. હવે શું કરવાનું ?' જો કે અહીં થોડા લોભમાં આ ગુમાવવાનું થયું, પરંતુ સારા આત્મા માટે તો આ લાભમાં ઊતરવાનું બને છે.

ભૌતિક નુકસાન આત્મિક લાભમાં ઊતરે એવો નિયમ નહિ, પરંતુ સારો બુદ્ધિમાન જીવ એ લાભ ઊભો કરી જાય.

સુજ્યેષ્ઠાને આ વસ્તુ બનવા પર ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન થઇ ગયું. આ એક પ્રસંગ પરથી એણે સંસારનો કયાસ કાઢયો. એક તો એણે જોયું કે 'દિલમાં શ્રેણિકને પતિ કરવાનું ધાર્યો પછી હવે એને છોડીને બીજો પતી કરવાનું કેમ ધરાય ? ત્યારે વળી ભવિષ્યમાં એનો સમાગમ મળશે એવી આશા રાખીને ય કેમ બેસી રહેવાય ?' બીજું એ કે જ્યાં પૂરેપુરો વિશ્વાસ હતો કે શ્રેણિક મને લઇ જ જશે ત્યાં જો એ વિશ્વાસનો ભંગ થયો, તો પછી સંસારના બીજા પણ એવા પ્રસંગ પર શો વિશ્વાસ મૂકાય ? સંસારના કોઈ જ પ્રસંગ કે પદાર્થ ઉપર ભરોસે રહેવા જેવું નથી. માટે હવે તો આ ઘટનાથી શિખામણ મળી, તે મહાવીરપ્રભુનું જ શરણું લઉં, એમની પાસે ચારિત્રજ લઉં એમના પર રાખેલા વિશ્વાસનો કદી ભંગ નહિ,'– આમ વિચારી સુજ્યેષ્ઠા ચારિત્રમાર્ગે ચડી ગઈ

વિવેકી-અવિવેકીમાં ફરક :—

વિવેકી લઘુકર્મી જીવને સંસારમાં એકાદ ઠોકર ખાવા પર આત્મહિત સાધવાનો વિચાર આવે છે.

ત્યારે અવિવેકી ભારે કર્મી જીવને ઉદ્વેગ, કષાય દુર્ધ્યાન અને નવા પાપાચરણ કરવાનું સૂઝે છે. ખજારમાં પૈસા ખોયા પછી 'લાવ ત્યારે આમ પૈસા ગયા, તો સુકૃતમાં ખરચવા દે,' એવો વિચાર કેટલાને આવતો હશે ? ખાઇને શરીર બગડવા પર 'લાવ ત્યારે, હવે તપ કરવા દે' એવી ભાવના કેટલાને ? એમ વિવેક જાગવો મુશ્કેલ છે કે,

'જો અશુભ કર્મ પૈસા અને ખાવાનું છોડાવે, તો પછી ધર્મ સાધવા એ કાં ન છોડું ?'

સુજ્યેષ્ઠાને આ વિચાર આવ્યો કે 'આમ મારાં અશુભ કર્મના સંયોગે ઠેઠ નજીક આવેલો મનગમતા પતિનો મેળાપ જો જતો રહ્યો , તો પછી નથી ને એવા બીજા કર્મ સંજોગ ઊભા થાય તો બીજા ય વૈભવ આદિના યોગ ઊપડી જતાં વાર શી ? કર્મની મારી એ છોડવું પડે એના કરતા તો ભગવાનની ખાતર આ બધું છોડવા દે, ત્યાગમાર્ગે જવા દે.'

ભગવાનની સાથે સબંધ કેમ જોડાય ?

ત્યાગ કેમ ભગવાનની ખાતર ? ભગવાનની સાથે સંબંધ જોડાય એટલા માટે.

ભગવાનની સાથે સંબંધની શરૂઆત ક્યાંથી ? ભગવાનનો વિચાર કેવા તરીકે :—

વીતરાગ ભગવાનનાં વચન પર અટલ શ્રદ્ધા થાય, એમણે જે સર્વ સૂક્ષ્મ-બાદર જીવોને અભયદાન અને સર્વ પાપોનો ત્યાગ પોતે અપનાવીને જગતના હિત માટે કહ્યો છે, એના પર શ્રદ્ધા-રુચિ-પ્રેમ થાય, એ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ અભિ

લાષા થાય, ત્યારે ભગવાન સાથે સબંધની શરૂઆત થઇ. હવે એ ભગવાનનો કાંઇ વિચાર કરી શકશે. ભગવાન વીતરાગ છે, સર્વને અભયના દાતા છે, સર્વપાપના ત્યાગી છે, તો ભગવાનનો વિચાર કરવાનું એ લાઇન પર જ હોય. 'ભગવાન રાજ્યવૈભવવાળા, સંસાર–ભોગી, કે ઘરવાસના મોટા આરંભ સમારંભવાળા હતા,' એ તરીકે એમનો વિચાર ન થાય; એવો વિચાર વીતરાગ ભગવાનનો કર્યો ન ગણાય, એમ એ વૈભવ–વિલાસ–આરંભ સમારંભના ઉપદેશક તરીકે ય એમનો વિચાર ન થાય, પણ એ બધાના ત્યાગનો ઉપદેશ કરનાર તરીકે જ એમનો વિચાર થાય. એ વીતરાગ ભગવાનનો વિચાર ગણાય.

ભગવાનનું મહત્ત્વ આંક્યું ક્યારે ગણાય ?

માટે ભગવાન સાથેના સંબંધમાં પહેલું તો આ જોઈએ કે સર્વ જીવોને અભયદાન અને સર્વપાપ–ત્યાગ કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા હોય. એ હોય એટલે સર્વની અહિંસા અને સર્વ-પાપત્યાગનું મહત્ત્વ ઊંચું આંક્યું ગણાય; ને એ આંક્યું એથી સર્વ–અહિંસક અને સર્વત્યાગી વીતરાગ ભગવાનનું ઊંચું મહત્ત્વ આંક્યું ગણાય. તો જ એમની સાથે મમત્વનો સંબંધ ઊભો કર્યો ગણાય. નહિતર તો **જો અહિંસા અને ત્યાગનું મહત્ત્વ ન લાગતું હોય તો એ–વાળા ભગવાનની સાથે સંબંધ શો ?**

ભગવાન સાથે સંબંધનું બીજું પગથિયું :–

આ તો પ્રાથમિક સંબંધની વાત થઇ. પછી જીવનમાં એ અહિંસા અને એ પાપત્યાગ ઉતારાય ત્યારે ભગવાનની સાથે વિશેષ સંબંધ જોડાય. કારણ સ્પષ્ટ છે,–એ હિંસા અને પાપો

ત્યારે એ જુઓ કે જગતના પદાર્થો પર શા વિશ્વાસ મૂકવા ? કાયા–કંચન–કામિની–કુટુંબ–કીર્તિ વગેરે એકેએક ચીજ એવી છે કે એ મૂકીને જ મરવું પડે છે. ત્યારે જો એના પર મોહ છે, રાગ છે, તો મૂકતાં રોવું પડે છે.

જેની પાછળ મોહથી રોવું પડે, એના પર મોહ શો કરવો ?

ગુરુવિયોગ પાછળ રોવું કેવું ?

પ્ર૦–એમ તો ગુરુ ચાલી જતાં રોવાનું થાય છે, તો શું ગુરુ પાછળ મમતા–પ્રેમ–રાગ નકામા ?

ઉ૦– સવાલ મજેનો છે. આમાં સમજવા જેવું એ છે કે

(૧) એક તો એ જુઓ કે ગુરુના વિયોગે રોવાનું કેમ થાય છે ? વિયોગે જે રોવાનું થાય છે તે શું એમ સમજીને કે (i)' બહારથી ગુરુનો સંયોગ હોય એટલા માત્રથી આપણું કલ્યાણ થાય ?' કે (ii) ' ગુરુ તો મોટા ગૌતમસ્વામી જેવા મળ્યા હોય છતાં આપણા દિલમાં એમનો ઉપદેશ ઉતારીએ તો જ કલ્યાણ થાય, નહિતર ગુરુનો સંયોગ હોવા માત્રથી કશું ન વળે ?' આમાંની કઈ સમજ પર રોવાનું થાય છે ?

જો પહેલી જ હોય તો તો ધરાર કશું વનમાં ઉતારવું નથી, પછી ગુરુના સંયોગમાત્રથી શું વળવાનું ? તો એવા સંયોગની મમતાનો કશો અર્થ નથી. એમાં તો વૈયક્તિક ગુરુનું કાં સુંદર રૂપ, યા કોઇ મીઠામીઠા શબ્દ વગેરેની મમતા રહેવાની, અને એના મોહનો કશો અર્થ નથી.

ત્યારે જો ગુરુનો હિતનો ઉપદેશ દિલમાં ઉતારાય છે, તો પછી મુખ્ય વસ્તુ તો એ હિતનો અમલ કહેવાય. પછી ગુરુ

તરસી દિવસો પસાર કરે છે.એમાં મહાવીર ભગવાનનું ધ્યાન એવું લાગ્યું છે કે એ જાણે ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ તન્મય સંબંધમાં છે. ખાવાપીવાની ક્રિયા તો નથી, પરંતુ એની વિચારણા ય નથી કે 'ખાવાપીવાનું ક્યારે મળશે ?' અરે એય વિચાર નથી કે બે દિવસથી અહીં કોઈ આવતું નથી તો શું આમજ અહીં ભોંયરામાં પૂરાયા ભૂખે મરી જવાનું ? ભગવાન સાથે સંબંધ શું એમ જ જોડાતો હશે ?

ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા, ચીજવસ્તુ રા-સૂકવા વગેરેના વિચાર કરવાનું ખુલ્લું હોય, અને ભગ-વાનમાં મનને તન્મય બનાવવું છે, એ વાત બને નહિ.

દેરાસરમાં પેસતા નિસીહિ કહેવાનું શા માટે છે ? આટલા જ માટે કે સંસારના વિચારનો નિષેધ નક્કી કરી પછી મંદિરમાં પેસો તો ત્યાં ભગવાનનો તન્મય વિચાર ચાલે, મનને ભગ-વાનનું તાન લાગે.

પ્રતિક્રમણમાં પહેલું સામાયિક શા માટે ઉચ્ચરવાનું ? આટલા જ માટે કે પછીની દેવવંદન-ગુરુવંદન-પાપ પશ્ચાત્તાપ વગેરે ક્રિયાઓમાં તન્મય તો જ થવાય કે જો સામાયિકથી સાવદ્ય યોગો યાને પાપવ્યાપારોનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો હોય. જેથી પછી એના વિચાર જ ન આવે.

ચંદનબાળાએ ખાવાપીવા વગેરેના વિચાર બંધ કર્યાં છે. તેથી પ્રભુમાં તન્મય થઈ છે.

સુજ્યેષ્ઠાએ બધા સંગ છોડી પ્રભુનું શરણું લીધું. શ્રેણિકનો ધારેલો એક મેલાપ ન બન્યો એ પરથી જગતના પદાર્થો પરનો વિશ્વાસ ઊઠી ગયો.

તેથી સાવધાની નહિ હોય તો ઉલ્ટું અનાદિના કુસંસ્કાર જાગતા થઈને મને હિતમાર્ગથી હેઠે ઉતારી દેશે....'

આમ, ગુરુના વિરહે હિતમાર્ગ પર રાગ–મમતા–સાવધાની વધી જાય છે. તો એ રોવાનું ખરેખર રોવાનું નહિ પણ હિતમાર્ગ પર મમત્વ વધારવારૂપ બને છે. માટે ત્યાં ગુરુની મમતા ખોટી નથી ઠરતી.

દુન્યવી ચીજ અને ગુરુની મમતામાં ભેદઃ–

ત્યારે દુનિયાના માણસો પર કે દુન્યવી ચીજવસ્તુ પર રાગમમત્વ હોય છે તે તો પોતાની ઇન્દ્રિયોના વિષયોની આસક્તિના લીધે હોય છે. એટલે એમનો વિયોગ થતાં જે રડવાનું થાય છે એમાં તો એ વિષયો–વિષયસુખો ખોવાવાનું દુઃખ છે; એમાં ગર્ભિત વિષયરાગ તાજો થાય છે. એટલે જ કલ્પાંત છે કે 'હાય ! હવે આ વિષયસુખ શી રીતે મળશે !' **આમ દુનિયાની ચીજ વિયોગમાં રોવરાવનારી બને છે તે વિષયાસક્તિને દૃઢ કરવા માટે;** એટલે મૂળમાં એ ચીજનો મોહ ખોટો ઠરે છે. ત્યારે પહેલાં કહ્યું તેમા **ગુરુનો વિયોગ થતાં રોવાનું થાય છે તે હિતમાર્ગ પર મમત્વ અને વધુ સાવધાની માટે થાય છે.** એટલે એ વસ્તુ લાભમાં હોઈ ગુરુ પરનું મમત્વ ખોટું નથી ઠરતું.

એટલે હવે અંતે જે રોવરાવનારું હોય એના પર મોહ-મમતા શી કરવી ? એ અહીં ગુરુ વગેરે અંગે લાગુ નહિ પડી શકે. કેમકે અહીં તો રોવા પર પણ ગુણનો લાભ થાય છે. માટે એ ગુર્વાદિ ઉપર વૈરાગ્ય નથી કરવાનો. કિન્તુ સંસા-

એમના નિયમમુજબ ભલે ચાલી ગયા પણ પછી રોવાનું શું કામ? ગુરુ આપણી પાસે હોઇને પણ એમના કહેલા હિત-માર્ગના આચરણ પર જ કલ્યાણ સમતર હતા, તો ગુરુના જવા પછી પણ એ હિતમાર્ગ તો આપણી પાસે છે જ, અને એ આરાધીએ એથી કલ્યાણ નિશ્ચિત છે. પછી રોવાનું શું કામ? હાં, ઉપકારી ગુરુ ગયા એ મનને લાગે; પરંતુ એમાં કાંઈ એકલું રોયા કરવાનું ન હોય; કેમકે જીવનમાં મુખ્ય તો હિતમાર્ગ પર લક્ષ છે, ને એ ગુરુ પાસેથી મળેલ છે. એટલે મુખ્યતયા રાગ-મમતા હિતના માર્ગ પર રાખવા ઉપયોગી છે. એ વિના એકલા ગુરુ-રાગથી શું વળે?

પ્ર૦- પણ ગુરુ હોય તો નવા નવા હિતમાર્ગ આપણને બતાવે ને? યા જુનામાં સ્થિર કરે ને?

(૨) ઉ૦- બસ, અહીં બીજી વાત આ આવી કે ગુરુ-પર રાગ છે તે હિતમાર્ગના રાગને લીધે છે. ગુરુ પાસેથી એ મળે છે માટે ગુરુની ઉપર રાગ રહે છે એટલે ગુરુના જવાથી રોવું થાય છે. એમાં તો પેલા હિતમાર્ગની ચાહનાના અંગે રોવાનું થાય છે. એટલે,

ગુરુની પાછળ રોવામાં હિતમાર્ગનો પ્રેમ વ્યક્ત થાય છે. અરે! કેટલીક વાર તો ગુરુવિરહમાં હિતમાર્ગનો રાગ વધે છે. મનને એમ થાય છે કે 'હવે ગુરુની હાજરી નથી તો મારે વિશેષ સાવધાન થવાનું; અને હિતમાર્ગ બરાબર સાચવવાનો, હિતમાર્ગે આગળ વધવાનું. જો આ સાવધાની નહિ રાખું તો હવે કાંઈ ગુરુ કહેવા-ટકોરવા નથી આવવાના.

જાણવા યોગ્ય જ છે' એવું મનને ઠસતું જશે. એથી એના પર વૈરાગ્યે જામશે-ખીલશે-વધશે. એ રીતે (૨) આશ્રવ, પાપ, અને બંધ એ હેય તત્ત્વ. એનું હેય તરીકે ચિંતન કરતા રહો તેથી દિલને બરાબર હેય તરીકે ઠસી જવાથી એના પર આંધળો રાગ નહિ થાય, વૈરાગ્ય થશે. (૩) એવું ઉપાદેય તત્ત્વ સંવર નિર્જરા, એની એ તરીકેની શ્રદ્ધા પર રાગ થશે, અને તેથીજ ઉપાદેય નહિ એવા સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય થશે.

(૩) ઉપાદેય તત્ત્વશ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય

પ્ર૦- શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય કે વૈરાગ્યથી શ્રદ્ધા ?

ઉ૦- સમ્યગ્દર્શનનાં પાંચ લક્ષણ શમા, સંવેગ, વગેરે. માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે એનો ચાલુ ક્રમ, પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ, એ પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ છે; અથાત્ સૌથી પ્રધાન શમ, પ્રશમ, એનાથી બીજા નંબરે સંવેગ, પછી નિર્વેદ ત્રીજા નંબરે, અનુકંપા ચોથા નંબરે, આસ્તિકય પાંચમા નંબરે. એ રીતે પ્રધાનતાનો ક્ર છે. પરંતુ આ લક્ષણ-ગુણોનો ઉત્પત્તિ ક્રમ પશ્ચાનુપૂર્વીથી છે, અર્થાત્ પહેલાં આસ્તિક્ય આવે, પછી અનુકંપા, પછી નિર્વેદ, પછી સંવેગ, છેલ્લો શમગુણ ઉત્પન્ન થાય. આમાં દેખાશે કે 'આસ્તિક્ય' યાને જિનવચનની અટળ શ્રદ્ધા પહેલાં ઉત્પન્ન થાય, ને નિર્વેદ યાને ભવવૈરાગ્ય પછી થાય. -મ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

જુઓ મેઘકુમાર સુબાહુકુમાર જંબૂકુમાર વગેરેએ જિનવાણી સાંભળી એના પર શ્રદ્ધા ઊભી કરી, તો તેથી જ વૈરાગ્ય ઝળહળી ઉઠયો. ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમે મહાવીર પ્રભુનાં વચન સાંભળ્યાં,

રની બીજી ચીજો તો અંતે રોવરાવનારી અને જીવને નિરાધાર બનાવનારી, સાથે પાપ અને દોષની વૃદ્ધિ કરનારી હોઈ પહેલેથી જ એની પર મમતા કરવી ખોટી.

વાત આ હતી કે હેય તત્ત્વની બરાબર શ્રદ્ધા હોય તો પણ વૈરાગ્ય ઝળહળે. એનું કારણ એ કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઇન્દ્રિયોના વિષયો–કષાયો વગેરેને જે હેય યાને ત્યાજ્ય કહ્યા છે, તે શાથી?

વિષય–કષાયો હેય એટલા જ માટે, કે એ સંસારની જડ છે, ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે, ઊંચા માનવભવને બરબાદ કરી, નકામો કરી, ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણાના અવતાર સુધીમાં પટકનાર છે. માટે જ એ હેય છે. આમ જો એ ખતરનાક હોઈ ત્યાજ્ય છે તો એના પર સહેજે વૈરાગ્ય થાય. મનને એમ થાય કે 'અરેરે! જો આ વિષયો–કષાયો અને હિંસાદિ પાપો, પૈસા, પરિવાર વગેરે આત્મઘાતક છે, અને એ પાછા આ એક જીવનમાં ય પૂરા ટકે કે નહિ એની કોને ખબર? ત્યારે જીવનના અંતે તો અવશ્ય છૂટા જ પડનારા છે, તો પછી એના પર શા રાગ કરવા? એની પાછળ આ ઉચ્ચ જીવન ખતમ કરવામાં શી બુદ્ધિમત્તા?' એમ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય જાગતો થઈ જાય.

વાત આ ચાલે છે કે અધ્યાત્મયોગમાં શ્રધ્ધા સાથે તત્ત્વચિંતન કરવાનું હોય છે. એથી વૈરાગ્યની વૃધ્ધિ થાય છે. એ કેવી રીતે? એના ઉત્તરમાં એ જોયું કે તત્ત્વ ત્રણ પ્રકારે, જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય. એમાં (૧) જ્ઞેય તત્ત્વ જીવ અને અજીવ, એનું માત્ર જ્ઞેય તરીકે ચિંતન કરતા જાઓ તો એ જીવ–અજીવ પર રાગ યા દ્વેષ કરવ યોગ્ય નહિ લાગે, 'માત્ર એ

આખી દુનિયા એ જંજાળથી છૂટી મોક્ષ પામી ગઈ હોત. ના, એ વિષયોના રંગરાગ, અને એની પાછળ કરાતા ક્રોધાદિ કષાયો, તથા હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો તો જીવને ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં ભમાવે છે, જનમ-મરણ જનમ-મરણ કરાવ્યા જ કરે છે. એટલે વિષયોના રંગરાગ, કષાયો અને હિંસાદિ એ કાંઈ સમજદારીવાળા મનુષ્ય-ભવનું કર્તવ્ય ન હોય. કર્તવ્ય તો એ વિષય કષાય-અને હિંસાદિના ત્યાગ કરી અહિંસા-સંયમ-તપ આરાધના એ જ હોય. તો પછી એ વિષયસંગ, એ કષાયો અને એ હિંસાદિ શા માટે હવે કરું ?' આમ ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય ઝળહળી ઉઠયો.

ધર્મ ક્યારે ? પુણ્યના ઉદયે ?:-

ખૂબી કેવી છે કે માણસને આયુષ્ય વગેરેનું સારું પુણ્ય પહોચતું હોય ત્યાં સુધી પાપ છોડવાનું સૂઝતું નથી, તો પછી પુણ્ય ખૂટવા આવે ત્યારે એ છોડી ધર્મ કરવાનું સૂઝે ? ધર્મ ક્યારે સૂઝે ? પુણ્ય ભરચક હોય ત્યારે ? કે પુણ્ય ખૂટવા આવે ત્યારે ? ધર્મની વાત આવે,' ધર્મ કેમ નથી કરતા ?' એવો સવાલ આવે ત્યારે એમ કહે છે કે 'પુણ્યનો ઉદય નથી.'

શું આ વ્યાજબી જવાબ છે ? હેં ? પુણ્યનો ઉદય છે માટે ધર્મ નથી થતો ? કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો ? દેખાય જ છે કે પુણ્યના ઉદયથી સુખની સગવડ સામગ્રી મળી છે માટે જ એના રંગ-રાગ-ભોગવિલાસમાં જીવ પડયો હોઈ ધર્મ નથી સૂઝતો. પુણ્યના ઉદયે તો ધર્મ મોંઘો થઇ ગયો.

ધર્મ માટે કોઇ પુણ્ય છે ? :-

વચને કહેલાં તત્ત્વ પર રુચિ થઇ, એથી વૈરાગ્ય પામી ત્યાં ને ત્યાં ચારિત્ર સ્વીકારી લીધું. આમ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

શ્રધ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનમાં અનેરી તાકાત છે એમાં ઉપાદેય તત્ત્વ પ્રત્યે ઉપાદેય તરીકેની શ્રધ્ધા થાય, અર્થાત્ પુણ્ય-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ ચારે મહાકર્તવ્ય લાગે, સંસાર પર વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠે.

પહેલાં આપણે જોઈ ગયા ઋષભદેવ ભગવાનના જીવ મહાબળ એ રાજામાં આજ બન્યું. મંત્રીએ બહારથી જ્ઞાની ભગવંત પાસેથી રાજાનું આયુષ્ય માત્ર એક માસનું બાકી જાણી, આવીને રાજાને સાવધાન કર્યા કે 'મહારાજ! સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવાન માનવ-જીવનમાં અહિંસા-સંયમ-તપને જ કર્તવ્ય તરીકે બતાવે છે.' પરંતુ રાજાને પહેલાં તો આ જિનવચન પર એવી શ્રધ્ધા ન થઈ. તેથી વૈરાગ્ય ક્યાંથી થાય? એનું કારણ એ રંગરાગમાં મસ્ત તો હતા જ, એમાં ખુશામતિયા મંત્રીઓ સંસારસુખની વાહવાહ ગાતાં હતા, એટલે મહાબળ રાજા તો આનંદથી રાજ્યપાટ ભોગવતા બેઠા હતા, પરંતુ 'હવે એક જ માસનું આયુષ્ય બાકી છે' એમ મંત્રી દ્વારા જ્ઞાની ભગવંતનું વચન જાણવામાં આવતાં જ ચોંકયા! મનને થયું કે 'અરે? જિનેશ્વરદેવ જીવનમાં કર્તવ્ય શું કહે છે, અને હું શું કરતો બેસી રહ્યો છું?' ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રધ્ધા થઈ એથી એ સિવાયના સંસાર પર વૈરાગ્ય થયો. મનને થયું કે 'વિષયોના ભોગ અને રંગરાગ જ જો કર્તવ્ય હોય તો એ તો નાના કીડા-મંકોડાથી માંડી મોટામોટા હાથી જેવા પ્રાણીઓ ય કરી રહ્યા છે. પણ એથી શું જન્મ-મરણની જંજાળ મટે? એમ થતું હોત તો

ખાનપાનાદિ સારી સામગ્રી મળી છે, એટલે જ જીવ એના ભોગ-વિલાસમાં ડૂબ્યો છે. અનુકૂળ ન મળ્યું હોત, ઓછું મળ્યું હોત, તો તો રંગ-રાગ ઓછા સૂઝત, આ તો, 'મળ્યાના મીર નહિતર ફકીર' એવી વાત છે.

વાત એ છે કે પુણ્ય જોરમાં છે ત્યાં સુધી રંગરાગ સૂઝે છે. પણ એમાં ધક્કો લાગે ત્યારે ચોંકામણ થાય છે કે 'હેં ? હવે આ જવાનું ?' પછી ત્યાં કોઈ પણ શક્ય ધર્મ સાધના કરી લેવાનું મન થાય છે, ઉદ્યમ થાય છે. આ ક્યારે થયું ? પુણ્યના ચાલુ ઉદયને ધક્કો લાગ્યો ત્યારે ને ?

એટલે આ સમજી રાખવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયે ધર્મ નહિ, રંગરાગ સૂઝે છે. માટે ત્યાં સાવધાન રહેવા જેવું છે, ને ધર્મમાં લાગી જવા જેવું છે. પુણ્યના ઉદયમાં આ વિચારવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયથી મળેલ સામગ્રી, જો ધર્મ નહિ સધાય તો, મહાન પાપારંભોમાં વપરાશે, ને મદ-માન-મમતાદિ કષાયો મોટા કરાવશે, માટે પુણ્યના ઉદયમાં તો દાનાદિ ધર્મ ખાસ કરું.'

જો પુણ્ય ખૂટવાનાજ અવસરે ધર્મ કરવાનું રાખ્યું તો ઠગાવાનું થશે. કેમકે જો આયુષ્યનું પુણ્ય ખૂટ્યું તો ધર્મ કરવા અવસર જ નહિ રહે. ત્યારે જો પૈસા વગેરેનું પુણ્ય ખૂટી ગયું તો પેટ ભરવાની જ મોટી ચિંતા રહેશે ત્યાં ધર્મ ક્યાંથી સૂઝવાનો ? ત્યારે જો શરીરશક્તિનું પુણ્ય ખૂટ્યું તો ત્યાં તો શરીરની જ ચિંતા અને શરીરની જ સેવા મુખ્ય બની જશે, પછી ધર્મને જોગ જ ક્યાંથી ? ત્યારે આમાંના કોઈ પણ પુણ્યનો થોડો અંશ બાકી હશે ત્યારેય ધર્મ સૂઝવાનું મોઘું છે; કેમકે એ બાકીની ખબર જ પડવી મુશ્કેલ છે. એ તો મહાબળ રાજા

પ્ર૦— પણ એ તો ભોગનું પુણ્ય ને ? ધર્મનું પુણ્ય ક્યાં ઉદયમાં છે ? એ ન હોય તો ધર્મ ક્યાંથી થાય ?

ઉ૦— આ તો ઉડાવવાની વાત છે, સમજ વિનાનો ઉત્તર છે. ખરી રીતે એ વિચારો કે ધર્મનું પુણ્ય એટલે શું ? ધર્મની બુદ્ધિ થવી, ધર્મ કરવો; એ ? ના, એ તો પોતાની ઇચ્છા ગરજ અને ઉદ્યમની વસ્તુ છે. દુનિયાના વિષયોમાં દેખાય છે કે એ વિષયોની ઇચ્છા હોય છે તો એ મેળવવા–સેવવાની બુદ્ધિ ઝટ થાય છે. સમજ એનો ઉદ્યમ પણ થાય છે. જીવને એ વિષયોની ગરજ છે, પછી એ મેળવવા સેવવાની લાલસા સહેજે જાગે છે, અને પુરુષાર્થ પણ ઝટપટ થાય છે. એમ ધર્મની ગરજ હોય, એની ઉત્કટ ઇચ્છા હોય, તો ધર્મ કરવાની બુદ્ધિ અને ઉદ્યમ શું કામ ન થાય ?

'ધર્મનું પુણ્ય નથી એટલે ધર્મ નથી થતો' એમ કહેવામાં તો સવાલ એ આવીને ઊભો રહે કે એ કયું પુણ્ય ? મનુષ્ય જન્મ, ઉચ્ચ કુળ, આર્ય દેશ, દેવગુરુનો સંયોગ, દીર્ઘ આયુષ્ય, પાંચે ઇન્દ્રિયોની પટુતા, આ બધું મળવાનું પુણ્ય હોય ને એ મળે, ત્યાં ધર્મ કરવાની સગવડ થઈ; હવે શું જોઈએ ? પુરુષાર્થ. એ જગાવવા પુણ્યથી પ્રાપ્ત જિનવાણી યાને જિનાજ્ઞાનુસારી ગુરુ–ઉપદેશનું શ્રવણ જોઈએ. આ પણ પુરુષાર્થ માંગે છે; પુણ્ય તો ઉપદેશ મળવાનો સંયોગ આપે. પછી સાંભળવા માટે તો ઉદ્યમ જ જોઈએ. એમ સાંભળીને દિલમાં ઉતારવા અને આચરણમાં લાવવા માટે પણ પુરુષાર્થ જ જોઈએ.

માટે કહેતા નહિ કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો. પુણ્યના ઉદયે તો સારું શરીર, સારી ઇન્દ્રિયો અને

તત્ત્વ છે એમ (૨) બાર પ્રકારના તપને મહાહિતકર બતાવ્યા છે; એ નિર્જરા તત્ત્વ છે. માટે જ આ સંવર-નિર્જરા તત્ત્વ ઉપાદેય અર્થાત્ આદરણીય, સેવ્ય, આરાધ્ય કહ્યા છે. જગતમાં સંવર-નિર્જરા એ જ સારભૂત છે, એથી બીજું બધું અસાર છે, તુચ્છ છે, આદરણીય નથી. એના પર શા રાગ કરવા ? શો એનો આશરો માનવો ? એ રીતે ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય.

તત્ત્વશ્રદ્ધા સાથે વૈરાગ્ય કેમ સંકળાયેલો ? :-

એમ, જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય, ત્રણે ય પ્રકારના તત્ત્વની શ્રદ્ધા વૈરાગ્યને જગાવનારી છે અથવા એમ કહો કે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ખરેખરી શ્રદ્ધા હોય તો વૈરાગ્ય એની અંદર સમાવિષ્ટ જ હોય જેને સંસાર પર વૈરાગ્ય નથી, એને તો સંસાર સારભૂત લાગે છે, એને સંસારનો જ રસ રહે છે, સંસારથી એને કોઈ કંટાળો નથી. એવાને તત્ત્વ સાથે શો સંબંધ ? તત્ત્વમાં શિરોમણિ મોક્ષ તત્ત્વ છે. હવે જો સંસારમાં જ રસ છે, તો એને મોક્ષની શી જરૂર ? શી પરવા ? મોક્ષ એટલે સંસારથી છૂટકારો. સંસાર-રસિયાને એવા મોક્ષ માટે શો રસ હોય ? જો એ નહિ, તો પછી મોક્ષ- સાધક સંવર-નિર્જરામાં ય શો રસ ? અને મોક્ષ-વિરોધી આશ્રવ-બંધ તરફ સૂગ પણ શાની હોય ? તો એને જીવ-અજીવને જાણીને શું કામ ? તાત્પર્ય, જીવ-અજીવ આદિ જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા એવા સંસાર-રસિયાને હોય જ નહિ. એટલે,

તત્વ શ્રદ્ધાની અંતર્ગત વૈરાગ્ય હોવો જ જોઇએ. જ્યાં વૈરાગ્ય નહિ ત્યાં તત્વશ્રદ્ધા નહિ.

ભાગ્યશાળી કે એને એક માસનું આયુષ્ય બાકી હોવાની ખબર પડી, ને જાગી ઊઠ્યા.

વૈરાગ્ય વિનાના ત્યાગમાં મઝા નહિ :–

મહાબળ રાજાને જાગૃતિ આવતાં માનવ જીવનમાં જ શક્ય એવા ઉપાદેય તત્ત્વોની આરાધના તરફ દૃષ્ટિ ગઈ, એની ચિંતા જાગી. એમાંથી વૈરાગ્ય ઊભો થયો. વૈરાગ્ય વિના તો વિપુલ રાજ્યસંપત્તિ–પરિવાર–વિષય–સુખો કેમ છોડાય? ને વૈરાગ્ય વિના છોડવામાં મઝા ય શી આવે? મનમાં એ સંપત્તિ–સગવડો યાદ–આવ્યા કરે, ને ચિત્તસંતાપ અગર એવી નવી પ્રાપ્તિની ઝંખના મનને સતાવ્યા કરે. એટલે વૈરાગ્ય તો જોઇએ જ.

રાજાને વૈરાગ્ય શી રીતે જાગ્યો ? ઉપાદેય તત્વની શ્રદ્ધા પર. મનને એમ થયું કે 'જ્યારે જીવનમાં આવી સુંદર સંવર-નિર્જરાની યાને અહિંસા–સંયમ–તપની સાધના એ મહા કલ્યાણ કર્તવ્ય રૂપ પડી છે, તો પછી બીજું બધું બેકાર છે, અસાર તુચ્છ છે.' બસ ઊઠ્યા, ૮ દિવસ જિનભક્તિ–ઉત્સવ કરી ચારિત્ર લીધું, અને ત્યા જ જીવનભરનું અનશન કરી દીધું. શું કામ બાકી રાખે ?

ઉપાદેય તત્વની શ્રદ્ધા એવી કરવી કે એમાં વૈરાગ્ય થાય.

એ શ્રદ્ધામાં એમ થાય કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઉપાદેય–કર્તવ્ય આદરણીય તરીકે (૧) અહિંસાદિ ધર્મ, ક્ષમાદિ ગુણ, અનિત્યતા અશરણ આદિ ભાવના, તેમજ ક્ષુધા–તૃષાદિ પરિસહો વગેરેને બતાવ્યા છે, અને એને મહા કલ્યાણકારી કહ્યા છે. એ સંવર

તત્ત્વ છે એમ (૨) બાર પ્રકારના તપને મહાહિતકર બતાવ્યા છે; એ નિર્જરા તત્ત્વ છે. માટે જ આ સંવર-નિર્જરા તત્ત્વ ઉપાદેય અર્થાત્ આદરણીય, સેવ્ય, આરાધ્ય કહ્યા છે. જગતમાં સંવર-નિર્જરા એ જ સારભૂત છે, એથી બીજું બધું અસાર છે, તુચ્છ છે, આદરણીય નથી. એના પર શા રાગ કરવા ? શો એનો આશરો માનવો ? એ રીતે ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય.

તત્ત્વશ્રદ્ધા સાથે વૈરાગ્ય કેમ સંકળાયેલો ? :-

એમ, જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય, ત્રણે ય પ્રકારના તત્ત્વની શ્રદ્ધા વૈરાગ્યને જગાવનારી છે અથવા એમ કહો કે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ખરેખરી શ્રદ્ધા હોય તો વૈરાગ્ય એની અંદર સમાવિષ્ટ જ હોય જેને સંસાર પર વૈરાગ્ય નથી, એને તો સંસાર સારભૂત લાગે છે, એને સંસારનો જ રસ રહે છે, સંસારથી એને કોઈ કંટાળો નથી. એવાને તત્ત્વ સાથે શો સંબંધ ? તત્ત્વમાં શિરોમણિ મોક્ષ તત્ત્વ છે. હવે જો સંસારમાં જ રસ છે, તો એને મોક્ષની શી જરૂર ? શી પરવા ? મોક્ષ એટલે સંસારથી છૂટકારો. સંસાર-રસિયાને એવા મોક્ષ માટે શો રસ હોય ? જો એ નહિ, તો પછી મોક્ષ-સાધક સંવર-નિર્જરામાં ય શો રસ ? અને મોક્ષ-વિરોધી આશ્રવ-બંધ તરફ સૂગ પણ શાની હોય ? તો એને જીવ-અજીવને જાણીને શું કામ ? તાત્પર્ય, જીવ-અજીવ આદિ જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા એવા સંસાર-રસિયાને હોય જ નહિ. એટલે,

તત્વ શ્રદ્ધાની અંતર્ગત વૈરાગ્ય હોવો જ જોઇએ. જ્યાં વૈરાગ્ય નહિ ત્યાં તત્વશ્રદ્ધા નહિ.

વૈરાગ્યગર્ભિત તત્ત્વશ્રદ્ધા એ આસ્તિક્ય-તત્ત્વશ્રદ્ધા.
એવી શ્રદ્ધાથી તત્ત્વચિંતન એ અધ્યાત્મયોગ.

આવી વૈરાગ્ય-ગર્ભિત શ્રદ્ધા સાથે જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનું ચિંતન, યા તત્ત્વ પૈકી એકેક તત્ત્વનું ચિંતન, એનું નામ અધ્યાત્મયોગ. એ પણ મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવવાળા દિલથી હોય, તો જ એ અધ્યાત્મયોગ. દિલમાં એના બદલે જો કોઈના પ્રત્યે વેર-વિરોધ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, કઠોરતા વગેરે સળવળતા હોય, તો એવા દિલના તત્ત્વચિંતનમાં માલ નહિ, એ અધ્યાત્મયોગ નહિ. એટલે ત્રણ વાત આવી, તત્ત્વ ચિંતનમાં (૧) શ્રદ્ધા (૨) વૈરાગ્ય, અને (૩) મૈત્રી આદિ ભાવ જોઈએ. ત્યારે પૂછો ને,

(૩) તત્ત્વચિંતનમાં મૈત્રી આદિ ભાવની શી જરૂર ?

પ્ર૦– કોઈના પર દ્વેષ કે ઈર્ષ્યા હોય એમાં તત્ત્વચિંતનને શો બાધ આવે ?

ઉ૦– પણ અહીં પહેલાં જોઈ આવ્યા છીએ કે અધ્યાત્મયોગમાં તત્ત્વનું ચિંતન કોરું સુક્કું નથી ચાલતું. એ તો વૈરાગ્ય અને શ્રદ્ધાથી લથબથતું હોવું જોઈએ. ત્યારે જો ધરાર કોઈ જીવ પર દ્વેષ વિગેરે કરવા જાય છે તો શું એ સમયે જીવની માત્ર જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધા રહી? મનને એમ કહેવાનું કે 'હું દ્વેષ કરું છું એ ખરાબ છે; જીવમાત્ર રાગ-દ્વેષ કરવા લાયક નથી, પણ માત્ર જ્ઞેય છે.' એમ દ્વેષ એ આશ્રવ તત્ત્વ છે, તો હેય તરીકે એની શ્રદ્ધા રહેશે?

આ બહુ સમજવા જેવી વસ્તુ છે. બોલતાં ને ચાલતાં તત્ત્વચિંતન થઈ શકે. બે મિનિટની ફુરસદ મળે ત્યાં આ ફરી

શકાય. માત્ર એ ખાસ કે ખ્યાલ-તકેદારી આ રાખવાની કે દિલમાં અમૈત્રી યાને કોઈના પ્રત્યે વૈર-વૈમનસ્ય, નિર્દયતા-કઠોરતા, કે ઈર્ષ્યા--ઝેર--અસૂયાની લાગણી નહિ રાખવાની. નહિતર તે તે જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય ભાવથી ચિંતન નહિ થઈ શકે. દા. ત.

જીવનું ચિંતન કરવું છે એમાં 'જીવ સ્વભાવથી જ્ઞાન-દર્શન-અરૂપિતા આદિ ગુણવાળો છે, અને વિભાવથી રાગ-દ્વેષ આદિ ગુણવાળો છે, કર્મથી બંધાયેલો છે, ચૌદ રાજલોકમાં ભટકતો છે,' વગેરે વગેરે વિચારી શકાય.

હવે આ ચિંતન જીવનું જ્ઞેયભાવે કરવાનું છે; ન તો એ દ્વેષ્ય તરીકે, કે ન અનુરંજ્ય તરીકે; અર્થાત્ જીવને દ્વેષ કે રાગ કોઈના ય વિષય તરીકે ન બનાવાય એવો છે. પરંતુ જો અહીં હૈયાની ખટક વિના કોઈના પર દ્વેષ કરતા હોઈએ, યા કુટુંબી પર રાગ ઊછળતો હોય, તો જીવનું શુદ્ધ જ્ઞેય તરીકે ચિંતન ક્યાંથી ચાલવાનું? તત્ત્વનું શુદ્ધ ચિંતન આપણા મનને બાંધી દે છે, અંકુશમાં મૂકે છે. ચિંતનના સમયપૂરતું ય રાગ-દ્વેષ હટાવી દેવા પડે. એ હટાવવા માટે દિલમાં મૈત્રી-કરુણાદિના ભાવ વિકસાવવાના છે. મૈત્રીભાવ ચીજ જ એવી છે કે એ દિલમાં આવતાં સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્નેહ ઊભરાય; ત્યાં દુશ્મન પ્રત્યે પણ સ્નેહ ઊભરાય એટલે એના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ-દ્વેષ ન ઊભો રહે.

એમ આશ્રવતત્ત્વનું હેય તરીકે ચિંતન કરવાનું છે. એમાં દ્વેષ પણ હેય તરીકે આવી જાય છે. હવે જો કોઈના પર મૈત્રીને બદલે અમૈત્રી-દ્વેષ કરાય, તે ય નિઃસંકોચ કરાય, તો ત્યાં દ્વેષ રૂપી આશ્રવનું ત્યાજ્ય તત્ત્વ તરીકે ચિંતન કેમ બનશે? માટે મૈત્રી

જરૂરી છે. તો જ તત્ત્વચિંતન સાચું ચિંતન બને ત્યારે એ ધ્યાન રાખો કે

માનવમન એ મહામૂડી

માનવમન એ મહાન મૂડી મળી છે. એનાથી સાચા તત્વચિંતનનો સર્વોત્તમ ધંધો થઇ શકે છે; જેના નફામાં અઢળક પાપક્ષય, પુણ્યસંચય અને સુસંસ્કાર સિંચનની કમાઈ થાય છે.

ખોટા વિચાર કેમ અટકે ? :–

આની જો બરાબર કિંમત સમજાય તો અતિ ઊંચી મન-મૂડીને આડાઅવળા યા કષાયોના વિચારમાં વેડફી નાખતાં આંચકો લાગે એમાં મન માત્ર વેડફાતું નથી, પરંતુ મહા નુકશાનમાં ઊતરે છે. એનો આંચકો ન લાગે ? આઘાત ન લાગે ? બોલો, આવો અનુભવ ક્યારે ય કર્યો છે ખરો કે કોઈ એવા ફજુલ વિચાર યા રાગ–દ્વેષાદિમાં મન પડ્યું ને પછી આઘાત લાગ્યો કે 'અરરર ! આ મેં શું કર્યું ?' જો આવો આંચકો લગાડતા જાઓ, તો કંઈક કંઈક સાવધાની આવતી જશે, ને મન ખોટા વિચારમાં ચડવા જાય ત્યાં એને અટકાવવા પ્રયત્ન થશે; અને બીજી બાજુ તત્ત્વનું ચિંતન ચાલુ કરાશે; જેથી પેલો વિચાર ભૂલાશે, બાજુએ પડ્યો રહેશે. એમ જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળ્યો કે તરત તત્ત્વ ચિંતનનો અભ્યાસ રખાશે. માત્ર આટલું સમજી રાખવાનું કે 'માનવમન' એ મહામૂડી છે એનો વારે વારે તત્ત્વચિંતનથી સદુપયોગ કરી લઉં; એને ફજુલ અથવા કષાયના વિચારમાં વેડફી ન નાખું'

બસ આટલો નિર્ધાર કરી રાખ્યો, પછી તો જીવનમાં

બનતા પ્રસંગે પ્રસંગને તત્ત્વની દૃષ્ટિથી જોવાનું બનશે

તત્ત્વદૃષ્ટિથી કેમ જોવાય અને એનો શો લાભ ? એ જુઓ.

(૧) જીવ યા અજીવ, બંનેમાંથી કોઈ એક તત્ત્વ ત્યા લાગુ તો થાય જ. એટલે દુનિયાના પ્રસંગને, જીવના કે અજીવના ગુણ–સ્વભાવ–આસિયતની દૃષ્ટિથી નિર્લેપપણે વિચારી શકાય; જેથી રાગ દ્વેષ અટકે. અથવા

(૨) પુણ્ય કે પાપ, બંનેમાંથી કોઈ એકના ઉદયની દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય કે આ પુણ્યોદય છે યા પાપોદય ? તેથી હર્ષ ખેદ અટકી ચિત્તસમાધિ રહે. અથવા

(૩) આશ્રય કે સંવર બેમાંથી એકનો વિચાર થઈ શકે. જેથી પ્રસંગને પાપસ્થાનકરૂપ બનતો અટકાવી ધર્મપ્રસંગરૂપ બનાવી શકાય. દા.ત. ઋતુની ગરમી પર વિચાર આવ્યો તો જોવાય કે જો આમાં મનને ઉદ્વેગ થયો કે ‘ હાય ! બહુ ગરમી ! ’ તો આ વિચાર કષાયકારી બનવાથી આશ્રવના પ્રસંગરૂપ થશે. એના બદલે જો મનને એમ થયું કે ‘ ચાલો, આ એક પરીસહ સહવાની તક મળી. ગરમી સહવી તો પડવાની જ છે. પછી ઊંધો વિચાર અને ઉદ્વેગ શા માટે કરવો ? ’ ગરમીનો પરીસહ વધાવી લઈ સારી રીતે સહી લેવાય તો એ સંવર તત્ત્વ બની જાય

(૪) એમ બનતા પ્રસંગને બંધ કે નિર્જરા, બેમાંથી એક તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય. દા.ત. દુન્યવી સુખ મળ્યું ત્યા વિચારી શકાય કે ‘ જીવ ! ધ્યાન રાખજે, આમાં મળેલા સુખના પ્રમાણમાં પુણ્યકર્મ ભોગવાઇને ખત્મ થઈ જવાનું એ તો નિશ્ચિત વાત છે. હવે જો દિલમાં વૈરાગ્ય, દયા દાન દેવગુરુ-

ભક્તિ વગેરેનો શુભ ભાવ રાખીશ તો શુભ કર્મનો બંધ થશે, અને સ્વાર્થ, મમતા, નવો વેપાર, નવો આરંભ સમારંભ વગેરેનો વિચાર લાવીશ તો અશુભ કર્મનો બંધ થશે.' આમ જોવાથી અશુભ ભાવ ટાળી શુભ ભાવ રાખી શકાય.

(૫) એમ કોઈ સેવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યાં (i) જો જીવ ઉપેક્ષા– આંખમિચામણા કરવા જાય તો સ્વાર્થાંધતાના વિચારને લીધે કર્મબંધ થાય, ને (ii) હોંશથી સેવા ઉપાડી લે તો કર્મ-નિર્જરાને અવકાશ મળે.

આશ્રવ-સંવર તરફ ગ્લાનિ-આનંદ :-

કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે નવતત્ત્વમાંના કોઈ ને કોઈ તત્ત્વને પ્રસંગ–પ્રસંગમાં લાગુ કરી શકાય, ને એને આત્મહિતમાં ઉતારી શકાય. ત્યાં હેય તત્ત્વના હિસાબે ગ્લાનિ અને ઉપાદેય તત્ત્વના હિસાબે આનંદ સાથે રહે, તો એ તત્ત્વ-વિચાર સાચું તત્ત્વચિંતન બને. કોરા સર્ટિફિકેટથી ન ચાલે. કોરા હૃદયે કહી દીધું કે 'આ આશ્રવનો પ્રસંગ છે, યા બંધનો પ્રસંગ છે, અથવા સંવરનો પ્રસંગ છે, કે નિર્જરાનો પ્રસંગ છે,' આટલેથી ન ચાલે. પણ સાથે હૃદયને ઉદ્વેગ યા આનંદનું વલણ થાય. જો બંધ કે આશ્રવ છે એ વિચારની સાથે ગ્લાનિ હોય; એમ સંવર યા નિર્જરાનો પ્રસંગ છે તો એવા વિચારની સાથેસાથ આનંદનો ભાવ હોય. ત્યારે એ સાચું તત્ત્વચિંતન બને.

આશ્રવના વિચાર સાથે ગ્લાનિ : કુમારપાળ

મહારાજા કુમારપાળને કુબેર શેઠની સંપત્તિ જોવા જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ગયા, અને નજીક પહોંચતાં સાથેના માણસો કહે છે,

'મહારાજા ! આ સામે ઊંચે ધજાઓ ઊડતી દેખાય છે એ કુબેર શેઠની હવેલીઓ ઉપરની ધજાઓ છે'

ત્યાં કુમારપાળ રાજાને એ અનિત્ય અજીવ તત્ત્વ તરીકે દેખાય છે, સાથે એના મોહ પ્રત્યે ગ્લાનિ થાય છે, એટલે એ કહે છે, 'જુઓ આ ધજાઓ ફરફર થઇને કહી રહી છે કે આ મહેલાતનો સંયોગ અનિત્ય છે, એક દિ' ફર ફર ફૂ થઇને આ સંયોગ ઊડી જવાનો છે.'

હજુરિયાઓ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા કેમકે એમને તો આ હવેલીઓની કતાર જાઇને મનમાં રાગનાં ગિલગિલયાં થતાં, અને અહીં તો વૈરાગ્યનું વચન સાંભળવા મળ્યું, એવું અંદર જતાં બન્યું, હાથીઓની કતાર વગેરે અઢળક સંપત્તિ અંગે પણ કુમારપાળ રાજાનાં વચન વૈરાગ્યભર્યાં જ સાંભળવા મળ્યાં. આ હતી કુમારપાળ રાજાની તત્ત્વવિચારણા. ગુરુ હેમચંદ્ર-સૂરિજી મહારાજ પાસેથી તત્ત્વનો બોધ મળ્યો.

પછી અંતરમાં એવો ઊઘાડ થઇ ગયો કે કોઇ પણ દર્શન, શ્રવણ, કે સ્મરણચિંતન તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જ ચાલે. ત્યારે તો એનો પ્રભાવ એ પડયો કે સંસારને ત્રણ ભવમાં જ મર્યાદિત કરી દીધો ! વધારામાં ગણધર પદવી નક્કી થઈ. કેમ ? તત્ત્વચિંતન સાથેનો કરુણાભાવ એટલો ઊંચો હતો કે પોતાની અઢાર દેશની પ્રજાને જુગાર શિકાર વગેરે સાત વ્યસનો અને હિંસાના પાપથી બચાવી, જેથી કેમ એ ક્રમશઃ જિનશાસનરસિક થઈ મોક્ષમાર્ગે ચડી જાય.

જિન-ગણધર-કેવળી કેમ બને ? :-

'પંચસંગ્રહ' શાસ્ત્ર કહે છે કે (૧) જગતના સમસ્ત જીવોને મોક્ષમાર્ગે ચડાવવાની કરુણાભાવના પ્રગટે તો તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય ઉપાર્જિત થાય છે; અને (૨) દેશ-જ્ઞાતિ-કુટુંબને પ્રભુશાસનના માર્ગે ચડાવી તારવાની કરુણા જાગે તો ગણધરપણાનું પુણ્ય ઊભું થાય છે. ત્યારે (૩) જો પોતાના આત્માને તારવાની ભાવના જાગે તો એ ક્રમશઃ 'મુણ્ડ કેવલી' અર્થાત્ પોતે કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જી જાતનો ઉદ્ધાર કરનાર બને છે કુમારપાળ મહારાજાએ પોતાના રાજ્યની પ્રજાની કરુણા ચિંતવી, ગણધરપદનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું.

કરુણા આગળ પૈસા શી વિસાતમાં ? :-

સહેલું કામ છે ? પ્રજામાં કોઈ જુગારી-શિકારી-માંસાહારી હોય, હિંસા કરનાર ખાટકીઓ-પારધી-માછીમારો હોય, એમનાં મન વધારી એ બધાં પાપ બંધ કરાવવા એ કામ ભારે કઠિન છે. એ બધાને આજીવિકાનો પ્રબંધ કરાવવો પડે ને ? કેટલો ખર્ચ થાય ? પરંતુ દિલમાં જીવો પ્રત્યે ભાવકરુણાનો ધોધ ઊછળ્યા પછી પસાનું શું મહત્ત્વ છે ?

સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રકાશેલાં જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વોનું જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તરીકે ચિંતન અભ્યસ્ત થાય ત્યાં દ્રવ્ય-ભાવ કરુણા સહેજે આવે. સમકિતના પાંચ લક્ષણમાં આસ્તિક્ય યાને જિનોક્ત તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થયા પછી અનુકંપા પ્રગટે છે. તત્ત્વનું ચિંતન કોરું ન ચાલે.

જ્યારે ખરેખર તત્ત્વચિંતન કરવું છે, તો જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તરીકે ધરીને જ તત્ત્વનું યથાર્થ ચિંતન

થાય. ત્યાં અમૈત્રીભાવ, અપ્રમોદભાવ વગેરેને કમમાં કમ તત્ત્વ-ચિંતનકાળ પૂરતું અલગ જ રાખવા પડે. આમાં દા.ત. અમૈત્રી નડતી હોય, દ્વેષ-ઈર્ષ્યા નડતી હોય, તો એ હટાવવા મૈત્રી પ્રમોદભાવ કેળવવા પડે. એ હોય તો જ તત્ત્વચિંતન સાચું ચાલે.

બસ, મોક્ષ માટેના પાંચ યોગ પૈકી પ્રથમ યોગ યાને પાયાનો યોગ 'અધ્યાત્મયોગ' એમાં તત્ત્વચિંતન કર્તવ્ય છે. એ તત્ત્વ જ્ઞેય, હેય કે ઉપાદેય હોય. તેથી એના તરફ દિલમાં એને એને અનુરૂપ વલણ રાખીને એનું ચિંતન કરાવું જોઈએ.

અહીં મન એક બચાવ કરવા પ્રેરાય કે

પ્ર૦– "તત્ત્વની શ્રદ્ધા સાથે તત્ત્વચિંતન કરાય ત્યાં અંતરાત્મામાં રાગાદિ દોષો તો હજી બેઠા હોય છે એટલે મૈત્રી કરુણાને બદલે અમૈત્રી, કઠોરતા સંભવી શકે છે. અલબત્ 'એ દોષો સારા છે. કરવા જેવા છે' એવું ન લાગે, પણ ત્યાજ્ય લાગે, પછી અમૈત્રી આદિ હોય એમાં શો વાંધો ?"

ઉ૦– આપણું મન ચોર છે એટલે આવો બચાવ કરવા પ્રેરાય, અને દિલમાં વૈરવિરોધ, ઈર્ષ્યા વગેરે હોવા છતાં તત્ત્વ-ચિંતન પર અધ્યાત્મનો સિક્કો લગાવે.

પરંતુ અહીં યોગબિંદુ શાસ્ત્રમાં અધ્યાત્મયોગની વ્યાખ્યા-મા તત્ત્વચિંતન સાથે અહિંસાદિ વ્રત અને મૈત્રીભાવ આદિ ભાવને સામેલ કરેલ છે, તે સૂચવે છે કે અધ્યાત્મયોગ બનાવવા માટે મૈત્રીભાવ વગેરેની ખાસ જરૂર જ માની છે, પણ અમૈત્રી-ભાવ હોય અને એનો ખેદ હોય એ ન ચાલે. દા.ત. કોઈના પર હૈયામાં ઈર્ષ્યા સળગતી હોય અને મનને માત્ર એમ થાય કે

આ હું ઇર્ષ્યા કરું છું, ને એ ખોટું છે' તો તેટલા માત્રથી ન ચાલે; પરંતુ ઈર્ષ્યા જ ન જોઇએ. ઈર્ષ્યામાં તત્ત્વચિંતન જ ચે કખું ન ચાલી શકે, ને તેથી અધ્યાત્મયોગ ન બને.

અધ્યાત્મયોગ એટલે તો શુદ્ધ આત્માની સાથે તાર બાંધવાના છે. આ મોક્ષ માટેનો યોગ છે ને? તો મોક્ષ એટલે શુદ્ધ આત્મા; એના તરફ પ્રયાણ જોઇએ. એ કોરા તત્ત્વચિંતનથી ન થાય. અંતરમાં વૈર-વિરોધ કે ઈર્ષ્યા સળગતી હોય ત્યાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની ખરેખરી જાગૃતિ ક્યાં? ખરેખરો ખ્યાલ ક્યાં? પૂછો,

શુદ્ધ આત્માની જાગૃતિ હોય તેથી દ્વેષ-ઇર્ષ્યા કેમ અટકે?

કારણ આ છે કે જ્યાં જે ખામી માટે સામા પર દ્વેષ વૈર ઊઠવા જતા હોય, ત્યાં એ માટે મનને એમ થાય કે

'આ ખામી એ કાંઈ સામાના શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ નહિ; એ તો બિચારાને ભાડુતી કર્મની વિટંબણા છે. તો એ બિચારો એ કર્મવિટંબણા ભોગવતો હોય ત્યાં મારે દ્વેષ શો કરવો?'

એમ વિચાર કરવા પર દ્વેષ ઓસરી જાય.

ઇર્ષ્યા કેમ ટળે?:

એમ ઇર્ષ્યા થવા જાય એ શાના પર? સામાના કોઈ બાહ્ય ધન-સન્માન વગેરેના વિકાસ પર, યા આભ્યન્તર જ્ઞાનાદિ-ગુણવિકાસ ઉપર. પરંતુ શુદ્ધ આત્માની જાગૃતિ-સાવધાનીના લીધે એમ વિચાર થાય કે

'જો હુ શુદ્ધ આત્માનો પ્રેમી છું, ખપી છું, તો

(૧) સામાનો આત્મા ગુણવિકાસ પર તો શુદ્ધસ્વરૂપની દિશામાં છે તો ત્યાં પ્રેમ થવો જોઇએ. ઇર્ષ્યા શું કામ? ઇર્ષ્યામાં તો ઉલ્ટું મારો જ આત્મા અશુદ્ધ થઇ રહ્યો છે, પછી ત્યા મારા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશા કયાં રહેશે?

ત્યારે (૨) જો સામાના ધન-સન્માન વગેરે બાહ્ય વિકાસ પર ઇર્ષ્યા થાય છે, તો એ વિકાસ કોઇ એના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, કે શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશા નથી; પછી એને મારે શા સારુ લેખામાં જ લેવું?

આત્માના અરૂપી નિર્વિકાર સ્વરૂપના ખપી મારે ભળતી વસ્તુને મહત્ત્વ જ ન આપવું.

પ્રકરણ ૧૧ : મંત્રી કલ્પક :

અરૂપી–નિર્વિકાર સ્વરૂપ ની મમતા

મનની પવિત્રતા અને સ્થિરતા કેળવવા આ મહાન ચાવી સર કરવા જેવી છે કે આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપનો અનહદ રાગ અને તીવ્ર ભૂખ ઊભી કરવી.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું ? અરૂપિતા અને નિર્વિકારતા. હવે જુઓ કે એનો અનહદ રાગ કેમ ઊભો થાય ? એટલા જ માટે કે (૧) રૂપી દેહ, રૂપી ઇંદ્રિયો અને એને અનુકૂળ રૂપી પૌદ્ગલિક ચીજોમાં ચિંતા સંતાપ દુર્ધ્યાન વગેરે આપદાઓ છે, અને એ રૂપીમાં સરવાળે મીંડુ છે, તો એ રૂપીના રાગ કરતાં પોતાના અરૂપી આત્માનો રાગ શો ખોટો ? એમ (૨) રાગ–દ્વેષ કામ–ક્રોધ–લોભ–મદ–ઈર્ષ્યા વગેરે તો વિકારો છે, રોગ છે, ભવમાં ભટકાવનારા છે. એમાં તણાવા કરતાં આત્માનું નિર્વિકાર સ્વરૂપ શું ખોટું ? આમ અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપ પર ભારે રાગ મમત્વ થાય, પછી એની ભૂખ ઊભી કરાય.

આને દિલમાં ખૂબ મમરાવાય, તો એ એક એવી ચાવી સર થાય કે પછી મનને અપવિત્ર બનાવનારા લોટબંધ (જથાબંધ) દોષો સામે ટક્કર ઝીલાય. મહાપુરુષોએ મહાપ્રલોભનના પ્રસંગમાં શું, કે વિચિત્ર સંયોગોમાં યા મહા ઉપદ્રવોના પ્રસંગમાં શું, મન ન બગાડ્યું; એ શાના બળ પર ? આત્માના અરૂપી અને

નિર્વિકાર સ્વરૂપના અતિ રાગ અને તીવ્ર ભૂખના બળ ઉપર.

વજ્રસ્વામી વિચરતા વિચરતા એક એવા નગરમાં પહોંચ્યા કે જ્યાં એક ક્રોડપતિ શેઠની કન્યા રુકિમણીએ નક્કી કર્યું હતુ કે 'પરણું તો વજ્રસ્વામીને જ પરણું, બીજાને નહિ !' આમ નિર્ણય કરવાનું કારણ એ બનેલું કે સાધ્વીઓએ વજ્રસ્વામીજીના રૂપની ખૂબ પ્રશંસા કરેલી. આ છોકરી બિચારી ભોળી, તે એને ખબર નહિ કે 'આ તો ત્યાગી સાધુ મહારાજ હોઇ લગ્ન કરે નહિ,' તેથી એમને પરણવાનો વિચાર કર્યો. હવે વજ્રસ્વામી મહારાજ ત્યાં પધાર્યા એટલે છોકરીના બાપે એમને એક ક્રોડ રૂપિયાના ધન સાથે રૂપાળી છોકરી સ્વીકારવા પ્રાર્થના કરી.

કેવું પ્રલોભન આવ્યું ? યુવાન વય છે, રૂપવતી યુવતી મળે છે, સાથે મોટી ક્રોડ જેવી રકમ મળે છે. પરંતુ (૧) સ્વાત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપના ભૂખ્યા એ રૂપમાં શાના એંચાય ? (૨) કામરાગ અર્થરાગનો વિકાર શું કામ વહોરે ? એમણે તો એવો ઉપદેશ કર્યો કે રુકિમણી ચારિત્ર માર્ગે વળી ગઈ.

મંત્રી કલ્પકનુ તત્ત્વચિંતન

રાજા પહેલા નંદનો કલ્પક મંત્રી હતો. બાળપણથી સંસ્કાર સારા મળેલા, કેમકે પિતા બ્રાહ્મણ છતાં મુનિઓના સંપર્કથી જૈનધર્મની પાકી શ્રદ્ધાવાળા બનેલા; તે દીકરાને ય ખાસ કરીને ધર્મના જ સંસ્કાર આપતા. વળી મુનિઓનો સમાગમ પણ સાધતા. એથી તત્ત્વનું અરૂપી નિર્વિકાર અને અનંત જ્ઞાનાદિમય સ્વરૂપ જે સમજવા મળેલું, એણે કલ્પકનું દિલ પકડી લીધું.

કલ્પકને આત્માના આ શુદ્ધ સ્વરૂપની એવી ભૂખ લાગેલી કે એને પરણવું ય નહોતું, તેમ મંત્રી પણ બનવું નહોતું

ગૃહસ્થજીવન પણ એ એવું કામ-લોભના ઉપશમ ભર્યું જીવતો કે ન તો એને ચામડાના રૂપ-સ્પર્શ ભોગવવાની કોઇ ખણજ, કે ન તો એને રૂપિયા ઘરભેગા કરવાનો કોઈ અભખરો. પોતાના આત્માનાં અરૂપી સ્વરૂપની આગળ પુદ્ગલનાં રૂપ એને મન કૂછ નહિ, કોઇ વિસાતમાં નહિ. એમ સ્વાત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપની માયા એવી લાગેલી કે કામ ક્રોધ-લોભ વગેરે વિકારો પોષવાનું એને ગમતું નહિ.

બ્રાહ્મણનો કન્યાદાનનો પેંતરો :-

આમ છતાં એક બ્રાહ્મણના પેંતરાથી એને વચને બંધાવું પડ્યું. બ્રાહ્મણે પહેલાં તો કલ્પકની આગળ માગણી કરી કે મારી કન્યા તમે પરણો. પણ કલ્પકે ઘસીને ના પાડતાં એણે એવો પેંતરો રચ્યો કે કલ્પકના જવા-આવવાના રસ્તામાં એક ખાડો ખોદાવી એમાં પોતાની કન્યા ઉતારી દીધી. પછી રસ્તા પર પોક મૂકતો બેઠો કે 'હાય ! મારી કન્યા ખાડામાં પડી ગઈ છે ! તે કોઈ કાઢી આપે એનો બહુ ઉપકાર માનું.' કલ્પક ત્યાંથી જતો હતો તે એને દયા આવી ગઇ. ઝટ ઉતર્યો ખાડામાં, અને કન્યાને બહાર લઈ આવ્યો.

અહીં પેલા બ્રાહ્મણે પોક મૂકેલી એમાં ધીમા સ્વરે સાથે ઉમેરેલું કે 'તો એને હું કન્યા આપી દઉં.' પરંતુ કલ્પકના દિલમાં માત્ર દયા કરવાના શબ્દ સાંભળતાં એકદમ જ દયાના કામમાં લાગી ગયો, તે પેલા પાછળના શબ્દ સાંભળેલા નહિ, નહિતર તો પહેલેથીજ ચોખવટ કરત કે 'જો ભાઈ! તારી કન્યા બહાર કાઢી આપું, પરંતુ પરણવાની શરત ન હોય તો !' હવે કન્યા બહાર તો કાઢી પણ બ્રાહ્મણ કલ્પકને ગળે પડયો

કે 'આ કન્યાને પરણી લે. હું તો બોલી ચુકેલો છું એટલે મારાથી ફરી જવાય નહિ. મારે તો કન્યા દેવી જ જોઈએ. વળી તું ના પાડે તો ય બીજાને દેવાય નહિ, કેમકે કન્યા એક વાર જ અપાય. તો એનો ખાડામાંથી ઉધ્ધાર કરનારને મેં દઈ દીધેલ છે તેથી બીજાને કેમ અપાય?' બસ, આમ કલ્પકને ફસાવું પડયું અને પરણવું પડયું.

રાજાનો મંત્રી બનાવવાનો પેંતરો :–

ત્યારે નંદરાજાએ એને મંત્રીપદ લેવા આગ્રહ કરેલો પરંતુ આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપના ભૂખ્યા કલ્પકને એમાં મહાવેઠ લાગતી, તેથી એનો સ્વીકાર ન કર્યો. તો રાજાએ એવો પેંતરો રચ્યો કે કલ્પક જે ધોબીને કપડાં ધોવા આપતો, એ ધોબીને રાજાએ આજ્ઞા કરી કે તારે કલ્પકના કિંમતી કપડાં ધોવા આવે ત્યારે તારે એને પાછા ન આપવા.

ધોબીએ એમ કરવા કલ્પકનાં કપડાંને બહાનાં કાઢી કાઢી બે વરસ સુધી કપડાં પાછા ન આપ્યાં. કલ્પક શાંત સ્વભાવી કપડાની ઉઘરાણી કરે, પરંતુ પેલો બહાનું કાઢી ન આપે તો આ ગુસ્સો ન કરે, છતાં હવે બે વરસ થઇ ગયા ત્યારે સહેજ કડકાઇથી ઉઘરાણી કરતાં ધોબી રાજાની હુંફ પર જેમ તેમ બોલ્યો એટલે કલ્પકને આવેશ આવી ગયો અને આવેશમાં એવું મારી દીધું કે ધોબી મરી ગયો; એથી ધોબીની નાત ખળભળી ઊઠી અને રાજા પાસે ફરીયાદ લઈ ગઈ.

રાજાને આટલું જ જોઈતું હતું; કલ્પકને ગમે તેમ કરી ગુનામાં લાવવો હતો. તે આવી ગયો ગુનામાં. બસ, રાજાએ કલ્પકને બોલાવી મંગાવ્યો.

અહીં કલ્પકને પોતાના હાથે આવેશમાં થઈ ગયેલ ધોબીની હત્યા માટે પારાવાર પસ્તાવો હતો, તેથી ગમે તે સજા વહોરી લેવાની તૈયારી સાથે રાજા પાસે ગયો. રાજાએ ધોબીઓને રવાના કર્યાં, અને કલ્પકને કહ્યું, 'આવો ભયંકર ગુનો તેં કર્યો?'

'હા, ગુનો થઇ ગયો છે. જે સજા કરવી હોય તે સ્વીકારી લેવા તૈયાર છું.'

રાજા કહે, 'બસ, તારે મંત્રીપદ સ્વીકારી લેવું. એ જ તને સજા છે.'

થયું ? કલ્પકે ગમે તે સજા વધાવી લેવાની તૈયારી બતાવી છે, એટલે વચનથી બંધાઈ ગયેલો છે. હવે ક્યાં છૂટે ? આમ એને મંત્રી બનવું પડયું.

આત્માના અરૂપીપણાની અને નિર્વિકાર દશાની મમતા ઘણી, તેથી જ લગ્ન અને મંત્રીપદ બંનેથી કલ્પક દૂર રહેલ. છતાં કર્મસંજોગે બંને ય માથે આવી પડયાં. તો હવે એને નભાવે છે. પણ રસ તો પેલો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ છે. લગની કેવી લાગી હશે ? જન્મ બ્રાહ્મણને ત્યાં, છતાં પણ પિતાનું સંસ્કરણ અને સાધુસમાગમ બંનેને કલ્પકે કેવા ઝીલ્યા હશે કે આટલી બધી નિસ્પૃહા !

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની મમતા નહિ તેથી અપાર તૃષ્ણા :-

આજે તો જુઓ છો ને સારી રૂપાળી કન્યા પરણવા માણસ કેટકેટલા અભખરા કરે છે ! ત્યારે M. L. A. પાર્લોમેન્ટના સભ્ય તરીકે ચૂંટાવા અને આગળ વધીને મુખ્ય મંત્રી તરીકે ચૂંટાઇ આવવા કેટકેટલા પ્રપંચ થાય છે ? કેવી કેવી

આત્મશ્લાઘા ગવાય અને ગવરાવાય છે ? જે કાળમાં આવડી મોટી ભૂખ, અભખરા, અને મથવાનું ચાલતું હોય તે કાળમાં નાની વસ્તુની લાલસાનું તો પૂછવું જ શું ! પૈસા માનપાન સત્તા વગેરેની કેટલી ભૂખ અને કેટલા અભખરા છે ? કેમ એમ ? કહો પોતાના આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપની કોઇ જ મમતા નથી, આકર્ષણ નથી, ભૂખ નથી.

કલ્પકને અનિચ્છાએ માથે આવી પડેલી મંત્રીપણાની જવાબદારી અદા કરવી પડી. પરંતુ એનો પ્રતાપ એવો પડયો કે બહારના રાજાઓને દબાયેલા રહેવું પડયું. આટલો બધો કલ્પકનો પ્રભાવ વિઘ્નસંતોષીઓ કે ઇર્ષ્યાળુ યા સત્તાના ભૂખ્યાઓ કેમ સહન કરી શકે ? એટલે કલ્પકને હલકો પાડવાની પેરવીઓ ચાલી. પરંતુ નંદ રાજાને એના પર એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે કશું ધ્યાન પર લે નહિ.

કલ્પક પર આરોપ :—

ત્યારે, એકવાર એવું બન્યું કે કલ્પકને પોતાને ત્યાંના કોઇ પ્રસંગ પર રાજાને સુંદર મુગટ વગેરે ભેટ કરવા માટે એ ઘડાવાનું ચાલ્યું. કલ્પકના ઘરે જ કારીગરો કામ કરતા. ઇર્ષ્યાળુઓએ આ તકનો લાભ લઈ રાજાને એવું ભળાવ્યું કે 'હવે કલ્પકની આપને ઉઠાડી મૂકી પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. એ માટે તપાસ કરાવો તો દેખાશે કે ખાનગીમાં એના ઘરે મુગટ વગેરે સામગ્રી તૈયાર થઈ રહી છે. સેના વગેરે બધું એના તંત્રમાં તો છે જ, હવે આ તૈયાર થાય એટલી જ વાર, આપનું રાજ્ય જવાનું એના છોકરાના હાથમાં.'

વાત એવી રીતે મિલાવીને કરી કે રાજાને રોજ કાન પર એવું ને એવું કાંઈ ને કાંઇ આવતું તો હતું જ, એમા આવી વાત આવી એટલે એને એ સાચી હોવાનો વહેમ પડયો. તપાસ કરાવી તો માલુમ પડયું કે 'મુગટ વગેરે રાજાયોગ્ય સામગ્રી તૈયાર થઈ રહી છે' બસ, મૂર્ખ રાજાનું મન ફર્યું, હવે કલ્પકને પૂછવા વાર ન રાખી કે 'આ શાની તૈયારી થઇ રહી છે?,' માની લીધું કે પૂછીએ સાચું તો ય એ શાનો બોલે?' એટલે એને ભયંકર દ્રોહી સમજીને તરત કુટુંબ સાથે પકડાવી એક કૂવામાં કેદ દીધો. કોઇ ખુલાસો પૂછાવી સાંભળવાનો અવકાશ જ રાખ્યો નહિ.

'વિના ગુન્હે સજા' ત્યાં નિમિત્ત કર્મ-ઉદય:-

કહો, અહીં કલ્પની કોઇ ભૂલ હતી? એ તો ઉલ્ટું રાજાને રાજસામગ્રી ભેટ કરી રાજાનું સન્માન કરવા ચાહતો હતો. તો પછી વિના ગુન્હે આવી સજા, આવું ઉલટું જ કેમ બન્યું? બસ, અહીં કર્મ-થિયરી કર્મસિદ્ધાન્ત આગળ આવે છે. અશુભ કર્મનો ઉદય થવાનો હોય ત્યારે એ ગમે તે નિમિત્ત મેળવી લે છે. નિમિત્ત ખોટું જ હોય એવું નહિ. સારું ય નિમિત્ત એમાં કામ કરી જાય.

એક માણસે ચોર-ડાકુ ચડી આવવાની ગરબડ સાંભળી, એટલે એણે બંદુક તૈયાર કરી ઘોડો ચડાવીને ટેબલ પર તૈયાર મૂકી બીજા કામમાં લાગ્યો. બન્યું એવું કે એના નાના છોકરાએ ત્યાં આવી કાંક ગરબડ મચાવી, તે બંદુક ટેબલ પરથી નીચે પડી ઘોડો દબાઇ ગયો, ગોળી છૂટી, અને એ છોકરો જ એમાં ફસાઈ ગયો, તે મર્યો. આ શું? બાપનો ને

છોકરાનો અશુભનો ઉદય; તે સારું ચોરથી બચવાનું સાધન જ એ કર્મના ઉદયમાં ઉપયોગી થયું.

કલ્પકને એવું જ બન્યું. પોતાના અશુભનો ઉદય થવાનો તેથી સારું પણ સાધન એમાં નિમિત્ત બની ગયું. ભેટ માટે તૈયાર થતા મુગટ વગેરે, એ રાજય પડાવી લેવા માટે છે એવો ભાસ ઊભો કરાયો. આમાં માણસનું શુ ચાલે ? આમા મોટા તીર્થંકર ભગવાનનું ય ચાલતું નથી. મહાવીર પ્રભુને અશુભનો ઉદય આવવાનો તે સર્વજ્ઞ હોઈ પહેલેથી ગોશાળો આવી શું કરશે એ જાણવા છતાં એની સામે કશી આડ ન ઊભી કરી; તેમ જઘન્યથી એક કરોડ દેવતા હંમેશા પ્રભુની સાથે રહેનારા, એ ય કાંઈ કરી શકયા નહિ. પ્રભુની પાસે ગોશાળો આવ્યો, એણે બખાળા કાઢયા, અને પ્રભુની ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી. અલબત્ બીજો કોઈ હોત તો તો એથી બળીને ખલાસ થઈ જાત, પણ અહીં તો પ્રભુ લોકોત્તર પુરુષ છે, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યસમૂહ અને અનંત વીર્ય વગેરે અતિશયોથી ભરેલા છે, નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા છે. એથી તેજોલેશ્યા પ્રભુના શરીરમાં પેસી શકી નહિ, પરંતુ પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને પાછી ફરી, અને ગોશાળાના શરીરમાં પેસી ગઈ. પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને ગઈ એથી પ્રભુના શરીરમાં દાહની પીડા ઊભી થઈ.

બોલો, અહી તીર્થંકર ભગવાનનું ય શું ચાલ્યું ? કર્મનો ઉદય થતાં કોઈનું ય ન ચાલે,

કલ્પકને ય એવા અશુભ કર્મનો ઉદય થયો કે પોતાની સારી પણ રાજસન્માન કરવાની પ્રવૃત્તિ પોતાને કૂવાની કેદમા

ઉતારનારું નિમિત્ત બન્યું. પરંતુ એ જરાય વ્યાકુળ ન થયો, હાયવોય કરવા ન બેઠો, કેમકે એની નજર સામે આત્માનું શુદ્ધ અરૂપી નિર્વિકાર સ્વરૂપ હતું.

માનવમનનો ઉપયોગ અશુભોદય જોવાય એ :–

આપણે ભાગ્યે જ આવા કોઈ અશુભ કર્મનો ઉદય જોવાનો અવસર આવે છે. આવે તો સામાન્ય સામાન્ય અશુભોદય આવીને ઊભો રહે; પરંતુ એમાં, વિચારો, કેટલા બધા આકુળવ્યાકુળ થઈએ છીએ? કેવા કષાયમાં ચડીએ છીએ? કેવા દુર્ધ્યાનમાં ઊતરી જઈએ છીએ? ત્યાં ભાન નથી રહેતું કે 'આપણને વિશિષ્ટ માનવમન મળ્યું છે, તો એનો કોઈ ખાસ ઉપયોગ ખરો? જો ઉપયોગ હોય તો આ વિચાર, –

'આ સામો કાંઇ તારું બગાડે તો એ તારા અશુભના ઉદય વિના નહિ. એટલે મુખ્ય બગાડનાર તો પોતાનાં અશુભ કર્મ છે. વળી એ કાંઇ ઉદયમાં આવ્યા ફળ દેખાડયા વિના રહે નહિ એવા છે. તો શા સારુ ઊંચોનીચો થાય? પોતાના અશુભ સામે ન જોવું અને સામા પર ઊતરી પડવું, કષાય કરવા, સામા પર ન ચાલે ત્યાં અંતરમાં બબડાટ કરવો–આ બધું તો પશુને ય આવડે છે. તને વિશિષ્ટ માનવમન મળ્યું છે, તો તારી શી કરણીમાં વિશેષતા? **અશુભોદય જોવાની આવડત પશુમાં નહિ, તારામાં છે.** તો એનો કોઈ ઉપયોગ ખરો કે નહિ? તારે માનવમનથી અશુભોદય જોવાનો નહિ? ખરું આભ્યન્તર કારણ ન જોતાં બહારના ઉપલકિયા નિમિત્તને જોવામાં વિશિષ્ટ શક્તિવાળા માનવમનનો શો ઉપયોગ થયો?

કલ્પક તો રાજાની અન્યાય પર કૂવામાં પૂરાયો છે. પણ પોતાના જ અશુભ કર્મને દોષ દે છે. પરંતુ વિશેષ તો એ છે કે એ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને જુએ છે કે (૧) 'અરૂપી આત્મા પર આવા ઉપદ્રવોથી કશી હાનિ નથી. આ કેદ વગેરે તો રૂપી દેહ પરની આપત્તિ છે, તો હું તો અરૂપી આત્મા, તે મારે એનું મહત્ત્વ લેખવા જેવું નથી. (૨) વળી હું નિર્વિકાર આત્મા, એનામાં રાગ-દ્વેષ વગેરે વિકાર શા સારુ ઘાલવા ?'

શાંતિ માટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની મમતા કેળવો:-

કલ્પકનું આ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપદર્શન, અને એના મનને અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપની મમતા, આકર્ષણ, એવાં જોરદાર હતાં, કે મોટા મંત્રીપણાના હોદ્દા પરથી નીચે કૂવામાં કેદ પૂરાવાની સ્થિતિ પર ઊતરી જવું પડ્યું. છતાં, આ બધું તો રૂપી પુદ્ગલના ખેલ સમજી એણે એના પર મન જરાય બગાડ્યું નહિ, કે દીનહીન કર્યું નહિ. કૂવામાં ખોરાક પણ પરિમિત ભાત આવતો જે બધાને પૂરે નહિ. તેથી કલ્પકે અંતે પોતે ભૂખ્યા રહી એ કુટુંબને આપવાનું રાખ્યું. આટલી બધી આપદામાં પણ પોતે મનથી શાંત-સ્થિર-ધીર રહેતો. શુદ્ધ આત્મસ્-વરૂપની મમતા કેવી શાતિ આપે છે!

નંદરાજા પર શત્રુની ચડાઈ :-

એમાં બન્યું એવું કે નન્દના દુશ્મન રાજાએ જોયું કે 'હવે કલ્પક મંત્રી નથી તેથી નન્દના રાજય પર આક્રમણ કરવાથી વિજય મળશે,' તેથી એણે લશ્કર લઇ આવી નન્દની

રાજધાનીને ઘેરો ઘાલ્યો. રાજા નન્દનો નવો મંત્રી એવો બાહોશ છે નહિ તેથી નન્દ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરાવી અંદર બેઠો ખરો, પરંતુ ચિંતામાં પડયો કે દુશ્મનને હટાવવો શી રીતે? કલ્પક જેવો કોઈ હોશિયાર અને પ્રભાવવંતો મંત્રી છે નહિ, ને આમ ને આમ કેટલું ચાલી શકે? આ તો રાજ્ય જશે.' અંતે રાજાએ કલ્પકની સહાય લેવી એમ નક્કી કર્યું.

રાજાને કલ્પકની ગરજ પડી :-

કહે છે ને કે 'જેનાં કામ જે કરે.' માણસને અજ્ઞાનદશામા ભાન નથી રહેતું કે 'અમુક મારે હિતકારી છે, તો એનો સંગ ન છોડું,' તેથી કોઈ અસત્ કલ્પનાવશ આવેશમાં આવીને એને તરછોડી દે છે. પરંતુ ગરજ પડે એટલે કયાં જાય? નંદ રાજાને કલ્પકની સહાયની ગરજ પડી, પરંતુ એને તો પોતે બૂરી હાલતમાં મૂકયો છે, તે હવે એની પાસે માગણી કેમ મૂકવી એ વિચાર થઈ પડયો. ગમે તેમ પણ કટોકટી એવી છે કે બીજો કોઈ ઉપાય જ નહોતો તેથી કલ્પકને બહાર કાઢવો પડયો અને પાસે બોલાવી બધી પરિસ્થિતિ સમજાવી, માગણી કરી કે 'હવે લશ્કરનું સુકાન હાથમાં લઈ જે રીતે ઠીક લાગે તે રીતે રાજ્યની રક્ષા કરો. મારી ભૂલ થઈ કે આપ જેવાને અમે કેદમાં પૂર્યા.'

ઊંચી તત્ત્વદૃષ્ટિ પર ક્ષુદ્રતા નહિ :-

અહીં જુઓ કે કલ્પકની ઊચી તત્ત્વદૃષ્ટિ, અને એના પર કેળવાઇ તૈયાર થયેલ અતિ ઉમદા દિલ કેવા આગળ આવે છે! એના મન પર સ્વાત્માના અરૂપી અને વિકારરહિત સ્વરૂપનું ભારે મહત્ત્વ છે, મમત્વ છે, તેથી રાજાએ એને વગર ગુન્હે

કરેલી આવી ભયંકર સજા પર દિલ સાંકડું કરવાનું અને રાજાને સાફ સંભળાવી દેવાનું મન નથી થતું. કેમકે એ સમજે છે કે

અરૂપી સ્વરૂપ પર મહાન વિચાર :–

'જીવને એક વાર જેલવાસનું અપમાન મળે કે બીજી વાર પુનઃ મહામંત્રીપદનું સન્માન મળે, એ બધું રૂપી પુદ્ગલના ખેલ છે. અરૂપી આત્માએ ખેલ–નાટકના પલટતા ભાવને શા મહત્ત્વ આપવા હતા ? રૂપીના ભાવો સાથે આત્માના અરૂપીપણાને કશું લાગેવળગે નહિ અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ રૂપી વસ્તુથી અરૂપીપણા પર શી લાભ-હાનિ ? કાયા રૂપી છે, એ નાનીમાથી મોટી થાય, કે કુબડીમાંથી સારી થાય, એથી આત્માના અરૂપીપણા પર શો ફેરફાર ? કશો નહિ. જો કાયાથી ય નહિ, તો બહારના ધન-માલ–ભોજન વગેરેથી તો ફેરફારની વાતે ય શી ? માટે એમા દિલ ક્ષુદ્ર નહિ કરવું.'

કલ્પક આ બરાબર સમજે છે, તેથી 'રાજાએ પહેલાં અપમાન સાથે વિટંબણા કરી તો હવે લાવ એને ચોકખું સંભળાવી દઉં કે હવે શું કહેવા આવ્યા છો ? રાજ્યની રક્ષા તમારા નવા મંત્રીથી કરી લેજો. મારાથી એ નહિ બને;' આવો કશો હલકો વિચાર ન આવ્યો.

રૂપી પુદ્ગલના ખેલ પર એવા ક્ષુદ્ર વિચાર શા કરવા હતા ?

ગમે તે સંયોગમાં આત્માનું અરૂપીપણું તદવસ્થ છે, માટે સંયોગો પર હરખ-શોક નકામો.

તેમ રાગ-દ્વેષ, હરખ-શોક એ વિકાર છે તેથી આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપથી આઘા પડવાનું થાય; માટે એવા વિકાર કરવા યોગ્ય નહિ

કલ્પક ખૂબ સ્વસ્થ મનવાળો છે. એણે રાજાની માગણી ઝીલી અને કહ્યું કે 'કોઇ ચિંતા ન કરો. મારી શારીરિક શક્તિ નથી, તેથી મારાથી ચલાશે નહિ. પણ માત્ર મને ખાટલામાં બેસાડી કિલ્લાની ઉપર ફેરવો, જેથી બહારનું લશ્કર અને એનો સેનાપતિ રાજા વગેરે મને દેખી શકે. પછી ચિંતા નહિ રહે.'

કલ્પકનો પ્રભાવ :–

બસ, રાજાએ એ પ્રમાણે કરાવ્યું. શત્રુ રાજા કલ્પકને જોતાં ઠંડો પડી ગયો. એને લાગ્યું કે 'ઓહો ! કલ્પક હજી મંત્રી તરીકે જીવંત છે ? તો તો કદાચ એના વ્યૂહમાં ફસાઈ જવું પડે' વિચારણા માટે એનો મંત્રી આવ્યો. એને કલ્પકે બુદ્ધિપૂર્વકની યોજનાથી એવો ડઘાવી દીધો કે 'તમારા આખા લશ્કરનો ઝૂંદો કરી નાખવાનો છે,' પછી તો એણે બિચારો પોતાના રાજા પાસે જઈ એને સમજાવીને તરત પાછા ફરી જવાનું કરાવ્યું.

કલ્પકની આવી બુદ્ધિશક્તિ હતી, પ્રભાવ હતો, પ્રતિષ્ઠા હતી, છતાં એને ઘમંડ નહિ, લાલસા નહિ, તેમ પૂર્વે રાજાએ એને ખોટી રીતે ભયંકર દંડી નાખેલ છતાં રાજા પર કોઈ દ્વેષ કે પછી એને દામવાની વાત નહિ. બધું શાના પર ? પોતાના આત્માના અરૂપી સ્વરૂપની મમતા પર, કે જેની સામે રૂપી જડ પદાર્થની કોઈ કિંમત નહિ. એમ આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપ પર મમતા; કે જેના લીધે વિકારો ઝેરરૂપ લાગે; આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની મમતાની બલિહારી છે.

સ્વાત્મા–પરમાત્મા સાથે તાર જોડો :–

તત્ત્વચિંતન એવું થવું જોઇએ કે જેથી આત્માના પરમાત્મા

સાથે હૈયાના તાર જોડાય. તે શું એમજ જોડાશે ? **જડ રૂપી પુદ્ગલો પર પ્રેમ-આસ્થા-આશ્વાસન એટલા ને એટલા ઊભા રાખવા છે, ને અંતરાત્મા-પરમાત્મા સાથે તાર જોડવા છે, એ વાત નહિ બને.** રૂપીની આસ્થાને હુંફ પડતા મૂકી અરૂપીનો પ્રેમ-આસ્થા વધારવા જોઈએ. એ આસ્થામાં એનું અરૂપીપણું બહુ ગમે, એની નિર્વિકાર દશા બહુ ગમે

અધ્યાત્મયોગ યાને શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્ય સાથેનું તત્ત્વચિંતન દિલને સાબદું (જાગતું) અને કૂણું તથા સીધી લાઈનનું કરી આપે છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જ એવું કહ્યું છે કે એને જેમ વિસ્તારથી ચિંતવતા જઈએ તેમ તેમ આત્મા સાબદો થતો જાય, શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશામાં પ્રયાણ કરતો રહે; અને આત્માના કેઈ દોષો ધક્કે ચડે, રવાના થતા જાય, ઘસાતા જાય.

જીવાદિતત્ત્વ-ચિંતનમાં આત્માના નિર્વિકાર અરૂપી શુદ્ધ સ્વરૂપની જેમ જેમ મમતા વધતી જાય, તેમ તેમ દોષોની પકડ દોષોનું જોર ઘટતું આવે.

તત્ત્વચિંતનથી કેવી ગુણવૃદ્ધિ ? :-

ધર્મી જીવન જીવીને આ જ કરવાનું છે કે અંતરમાં જામ થઈ ગયેલા મિથ્યામતિ, સંસારરસ, અને વિષય-રાગ, મદ, માયા, અને ઈર્ષ્યા, દેહાધ્યાસ અને હિંસાદિ પાપવૃત્તિ વગેરે દોષો ઘસાતા આવે. એથી જ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકની પરિણતિ જાગતી જાય છે. તો જેમ જેમ શ્રદ્ધાપૂર્વક તત્ત્વના વિસ્તારનું ચિંતન વધતું જાય, તેમ તેમ સર્વજ્ઞવચન-શ્રદ્ધા, મોક્ષ-પ્રીતિ, વિષયવૈરાગ્ય, મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા, લઘુતા-સરળતા, અહિંસક-

વૃત્તિ વગેરે વધતું આવે છે; એથી પેલા દોષો કપાતા જાય એ સહજ છે. બીજી બાહ્ય ધર્મસાધના દેખાવમા કદાચ એની એ જ ચાલુ હશે, પરંતુ આ ગુણવૃદ્ધિથી સાધનોનો પાવર સાધનાનું ઓજસ વધતું જાય છે, અને એ ગુણવૃદ્ધિ:શ્રદ્ધાયુકત તત્ત્વચિંતન પર આવે છે.

બસ, આવા મહાલાભદાયી તત્ત્વચિંતન માટે તત્ત્વનું અધ્યયન તત્ત્વ-સ્વાધ્યાય જરૂરી છે. સ્વાધ્યાય શું આપે ? આવાં મહા-કિંમતી તત્ત્વચિંતન આપે, અધ્યાત્મયોગ આપે એટલા માટે શાસ્ત્ર કહે છે ને

मज्झायसमो तवो न भूओ न भविस्सइ ।

'સ્વાધ્યાય જેવો તપ થયો નથી, થવાનો નથી.' આ ચોથો આભ્યન્તર તપ છે. એના લાભ અવર્ણનીય છે. સ્વાધ્યાયમાં તત્ત્વચિંતન ચાલુ રહે છે, એથી મોટો લાભ આ, કે મન એમા પકડાયેલું રહેવાથી એ ખોટા વિચારોમાં જતું નથી. મનનું કામ સીધું છે. એને એક ઠેકાણે પકડાયેલું રાખો, તો એના જ વિચાર કરશે; ત્યાં બીજાના વિચાર નહિ ચાલે.

પ્ર૦– તો નવકારવાળીમાં ચિત્તને નવકાર વગેરેનો જાપ નો પકડાવીએ છીએ, છતાં ત્યાં બીજા વિચાર કેમ આવે છે?

ઉ૦– ચિત્ત બરાબર પકડાય જ કયાં છે? ચિત્ત જો જાપના અક્ષર અક્ષર પર બરાબર પકડાયેલું રખાય તો બીજા વિચાર નહિ આવે.

પ્રકરણ ૧૨ :

આજે ધ્યાન કેમ પસંદ પડે છે ?

મન સારા વિષયમાં પકડાય એ ધ્યાન. એ એક ઉત્તમ તપ છે. 'ધ્યાનના વિષયમાં આ 'ધ્યાનશતક' શાસ્ત્ર જૈન દર્શનની મૌલિક વાતો બતાવે છે. આ વાતોની જેને ખબર નથી હોતી એ એ રીતે શુભ ધ્યાનનો આશ્રય ન લેતાં એમજ 'ધ્યાન એજ ખરી સાધના છે' એવા અભિનિવેશથી ઊંધા માર્ગે દોરવાય છે. ત્યારે એ વિચારણીય થઈ પડે છે કે **ખરેખર ધ્યાન માર્ગ શો હોઇ શકે ?**

આ માટે પહેલાં એ વિચારવું પડે 'કે આજના ઉપરોક્ત અભિનિવેશવાળાને ધ્યાન કેમ પસંદ પડે છે? તથા એમાં એમની ગણતરી કેવી ભૂલ ભરેલી છે. ? '

આજે ધ્યાન કેમ પસંદ પડે છે?:-

'ધ્યાન'નો વિષય માણુસને બહુ પ્રિય પડી જાય છે. કેમકે એમાં એક તો એમ લાગે છે કે "આ મનથી સાધવાની વસ્તુ છે, એટલે આમાં કશુ બીજું કષ્ટ નહિ; નહિ પૈસા ખરચવાના, નહિ શીલ-વ્રત-નિયમ પાળવાના , કે નહિ કોઇ તપસ્યા કરવાની. વળી ન કોઇ ત્યાગ કરવો પડે, યા ન કશી ક્રિયા કરવી પડે. ધન-વિષયોપભોગ-ખાનપાન- આરામી વગેરે બધું સલામત રહે, ક્રિયાનું કાયકષ્ટ નહિ, વેપારધંધાને આંચ આવે નહિ, ને મનથી ધ્યાન કરી શકાય.". એક તો આમ લાગે ને,

(૨) બીજું એમ લાગે છે કે "છેવટે તો 'મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ-મોક્ષયોઃ' મન પર જ બંધ-મોક્ષનો આધાર છે

ધ્યાનથી મન ૐકરમાં, હ્રીંકારમાં કે પરમાત્મમાં લગાડી દઇએ એટલે પાપના થોક નાશ પામી જાય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'એક ક્ષણ પણ મન પરમાત્મમાં લય પામી જાય, તો બેડા પાર થઇ જાય.'' આમ હિસાબ માંડવાથી માણસને ધ્યાન બહુ પસંદ પડી જાય છે.

હવે જોવાનું એ છે કે આ હિસાબ અને પસંદગી બરાબર છે કે નહિ ?

ધ્યાન માટે આ હિસાબ ખોટો.

આ હિસાબમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે (૧) દાન, શીલ, તપ, આચાર, ધર્મક્રિયા અને ત્યાગ, આ બધા વિના ચાલે એવો દિલમાં ભાવ છે. 'ચાલે' એટલે કે એ પવિત્ર સાધનાની ઉપેક્ષા છે. (૨) એની સામે પૈસા–વિષયોપભોગ–ખાનપાન, કાયાની સુખશીલતા તથા ધંધાવેપાર આદિની એવી ભારે તૃષ્ણા–મમતા આસક્તિ છે કે એમાં સ્વેચ્છાએ કશું ઓછું કરવાનું નહિ, કરવાની જરૂરજ લાગતી નથી. 'એ ભારે આસકિત મમતા હોવા છતાં ધ્યાન કરી શકાય છે,' એવી એમાં માન્યતા છે. વળી એ પૈસા વગેરે સલામત રખાય, એમાં કશું ખોટું જ લાગતું નથી. પરંતુ આ હિસાબ ખોટો છે, એનું કારણ,

(૧) જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા એ પહેલી મોટી ભૂલઃ–

પહેલી વાત તો એ છે કે દાન–શીલ–તપ–ભાવના એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવોએ ફરમાવ્યો છે, અને તે આત્માને સંસારથી છૂટી મોક્ષ પામવા માટે અત્યંત જરૂરી બતાવ્યો છે. જયારે 'એ દાનાદિ વિના ચાલે' એનો તે અર્થ એ થયો કે એ જિનોક્ત દાનાદિની દિલમાં ઉપેક્ષા છે,

એટલે કે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનનાં વચનની ઉપેક્ષા છે. જયાં જિનવચનની ઉપેક્ષા અવગણના–બેપરવાઇ હોય, ત્યાં ગમે તેવું કલાકો–દિવસો–મહિનાઓ કે વર્ષોનું પણ ધ્યાન ધર્મરૂપ ન બની શકે. 'ધમ્મો આણાએ પડિબધ્ધો' ધર્મ વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકરભગવાનના વચનનીઆ જ્ઞામાં બંધાયેલો છે. એટલે એમની બધી તો શું, કિન્તુ એક પણ આજ્ઞાની ઉપેક્ષા–બેપરવાઇ કરવામાં સર્વેસર્વા આજ્ઞા–પ્રતિબધ્ધતા રહે નહિ, તેથી ગમે તેવી ધ્યાનસાધના ધર્મરૂપ ન બની શકે.

અલબત દાન–શીલ–તપ વગેરે ઓછું આરાધાય એમ બને, કિન્તુ ન બની શકતાની ય ઉપેક્ષા થાય એ ન ચાલે. મન કહે, 'કમનસીબ છું, પામર છું, કે જોઇએ તેવા દાનાદિ નથી સાધી શકતો. બાકી એ સાધવા માટેની પ્રભુની આજ્ઞા બરાબર જ છે. ક્યારે એવો ધન્ય દિવસ આવે કે જિનાજ્ઞાને સંપૂર્ણ અમલમાં મૂકું, ને ઉત્કૃષ્ટ કોટિનાં દાનાદિ ધર્મ સાધું.' એકલા ધ્યાનની પસંદગીમાં આવો મનનો ભાવ રહેતો નથી; ઉલ્ટું ધ્યાનથી જ મોક્ષ માન્યો, દાનાદિની જરૂર નહિ માની, એટલે અંતર્ગત રીતે દાનાદિની ઉપેક્ષા આવી, ને એમાં જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા થઈ, જિનાજ્ઞાની ઉપરવટ થવા જેવું થયું. ગર્ભિત રીતે મનમાં આ બેઠું કે 'જિનાજ્ઞા ભલે દાનાદિ ધર્મ સાધવાનું ફરમાવે, પરંતુ એવું કાંઇ નહિ, એ વિના જ ધ્યાનથી મોક્ષથઇ શકે છે' આમ એકલા ધ્યાનની પસંદગી પાછળનો હિસાબ ખોટો છે.

જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા અને ઉપરવટતામાં ધર્મ કે મોક્ષસાધના હોઇ શકે જ નહિ

(૨) આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ એ બીજી ભૂલ :-

હિસાબ બીજી રીતે પણ ખોટો હોવાનું કારણ એ છે, કે પૈસા, વિષયોપભોગ અને ખાનપાન તથા કાયાની સુખશીલતા વગેરે સલામત રાખવાની હોંશ રહી, અને એમાં કશું ખોટું કે પાપરૂપ લાગ્યું નહિ, એટલે એમાં આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ ઘર કરી રહેવાનાં. કેમકે,

પૌદ્‌ગલિક ઇષ્ટ વસ્તુઓનાં સંયોગ મળવાનું કે ટકવાનું તન્મય ચિંતન એ આર્તધ્યાન છે. તેમજ,

પૌદ્‌ગલિક ઇષ્ટ વિષયો સલામત રાખવામાં કશું ખોટું ન લાગે એમાં પરિગ્રહપાપ હેય-ત્યાજ્યને બદલે ઉપાદેય-આદરણીય લાગવાથી મિથ્યાત્વ લાગે છે.

જ્યાં આર્તધ્યાન સલામત હોય, આર્તધ્યાનના સંસ્કાર સલામત હોય, 'મારે ધન-માલ-કાયાદિને હાશ ! ધક્કો નથી પહોંચતો' એવી કલેજે ઠંડક હોય,, ત્યાં ધર્મધ્યાન શાનું લાગે ? ધર્મધ્યાન-શુભધ્યાનમાં તો મનનો વળાંક આત્માની વિષયાસક્તિ કષાયાવેશ વગેરે તરફથી ખસી વૈરાગ્ય-ઉપશમ નિર્વિકારતાદિ આત્મગુણો તરફ ઢળતો હોય. એના બદલે મનનો વળાંક વિષયાસક્તિ આદિમાં તદવસ્થ ખડો રહેતો હોય એવા મનમાં શુભધ્યાન પેસે જ શી રીતે ? એવું મન શુભધ્યાનમાં લાગે જ શાનું ? તેમ વિષય-આરંભસમારંભાદિ પાપો ચાલુ રહે એમા મનને કશો વાંધો ન લાગે, એ પાપો અકર્તવ્ય ન લાગે; એ તો ગાઢ મિથ્યાત્વ ઊભું રહ્યું. આવું ગાઢ મિથ્યાત્વ ઊભું હોય ત્યાં શુભ ધ્યાનનું અસ્તિત્વ જ શાનું ? તામલી તાપસ, ભર્તૃહરિ જેવા મિથ્યા માર્ગમાં પડેલા છતાં મંદ મિથ્યાત્વવાળા હોઈ

આ પાપોને ભયંકર આત્મઘાતક લેખતા હતા તો જ સમકિતીની અપેક્ષાએ ઊતરતા પણ કાંઈક શુભધ્યાનમાં રહી શકતા હતા. ત્યારે અહીં એકલા ધ્યાનની પસંદગીમાં તો પાપો સલામત રાખવા છે, એ સલામતની કલેજે ઠંડક રાખવી છે. એવા ઠંડકવાળા મનમાં શુભધ્યાનનો પાયો જ ક્યાં મંડાય ?

શુભધ્યાન માટે પહેલું આ જરૂરી છે કે પાપોની બળતરા જોઈએ. આ બળતરા છે ? અનંતા ભૂતકાળમાં ચારિત્ર જેવા ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ અનંતી વાર સાધ્યા, એમાં ધ્યાન પણ ક્યાં ઓછા કરેલા ? પરંતુ વિષયાસક્તિ–પાપની બળતરા નહોતી તેથી એ સાધના ને એ ધ્યાન બધાં જ નિષ્ફળ ગયા, આત્માનો લેશ પણ ઉદ્ધાર ન થયો અહીંના ચારિત્રમાં દેખીતો વિષયત્યાગ હતો, પણ સરવાળે ઊંચા દેવતાઈ વિષયો કે માનસન્માનરૂપ વિષય જોઈતા હતા. દિલના ઊંડાણમાં એની આસક્તિ હતી. તેથી ધ્યાનનો ચાળો માત્ર થયો, ખરેખર શુભધ્યાન નહિ. તો પછી અહીં પણ એકલા ધ્યાનની પસંદગી પાછળ રહેલા પાપપ્રેમ આદિ દિલના મલિન ભાવ છતે શુભધ્યાન શાનું ?

શુભધ્યાન લગાડવા માટે (૧) અશ્રદ્ધા (૨) આર્તધ્યાન અને (૩) મિથ્યાત્વ હટાવવાની જરૂર છે.

અશ્રદ્ધા, આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ કેમ હટે ?:–

(૧) અશ્રદ્ધાને હટાવવા માટે પૂર્ણ જિનવચન–રાગ જોઈએ

(૨) આર્તધ્યાન મિટાવવા માટે (I) દાન, શીલ, તપ, ભાવના ધર્મ, (II) ધર્મક્રિયાનાં કાયકષ્ટ, અને (III) વેપાર આદિમાં ખૂબ પરિમિતતા, આ ત્રણ, તથા ચોથી વસ્તુ (iv) કષાયોના આવેશની અટકાયત જોઈએ. તથા,

(૩) મિથ્યાત્વ હટાવવા માટે આ ચોક્કસ માનવું જોઈએ કે (i) આ ચારેય શુભ–સાધનાઓ વિના ન જ ચાલે. [ii] સાધનાઓના, વિરોધી ધનપ્રેમ, વિષયરાગ, નિરંકુશ ખાનપાન, અને અશુભ સંકલ્પ વિકલ્પો તથા વિકથા કુથલીઓ; તેમજ જગતનું બહુ જોવાના રસથી ડાફોળિયાં, અને જ્યાં ત્યાં આંખ નાખવી, વગેરે ગોઝારા છે, અકર્તવ્ય છે. તેમજ (iii) કાયાની સુખશીલતા, વેપાર આદિમાં રમણતા, અને કામ ક્રોધ લોભાદિ કષાયોના આવેશ, એ મહાઆત્મઘાતક છે,...એવી દૃઢ માન્યતા જોઈએ

પૂર્ણ જિનવચન–રાગ છે અટલે જિનવચને કહેલ 'એકલું ધ્યાન નહિ પણ એ પહેલાં (૧) દાનાદિ ધર્મ, (૨) સામાયિક જિનભક્તિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય આદિ ધર્મક્રિયા, (૩) વેપારાદિથી નિવૃત્તિ, તથા (૪) 'ક્ષમાદિ ગુણો અત્યંત જરૂરી છે,' એમ લાગશે. જિનવચન–રાગથી આ બધા ઉપર પણ અનહદ રાગ રહેશે. પછી મનને એમ નહિ આવે કે 'આ બધાની શી મહત્તા છે? મહત્તા ધ્યાનની છે, માટે આપણે ધ્યાન કરો.' ના, આ વિચાર તો જિનવચનની અશ્રદ્ધાના ઘરનો છે. એટલે એવી અશ્રદ્ધા કેમ કરાય? જો 'ધ્યાન એ તારક છે,' એવી ખબર જિનવચનથી પડી એટલે જ ધ્યાન કરવાનું મન થાય છે, તો પછી 'જિનવચનનું કહેલું એકે માન્ય, અને બીજું માન્ય નહિ,' એવું કેમ કરાય?

એટલે, પહેલું શુભધ્યાન તો આ જ વારંવાર કરવું જોઈએ કે 'અહો! કેવા અનંત કલ્યાણકર જિનવચન! કેવા અનંતજીવોને અભયદાન–દેવરાવનારા જિનવચન! કેવાં અનંત-જીવોના ઉદ્ધારક જિનવચન! જિનેશ્વર અરિહંત તીર્થંકર પણ

બન્યા એ જેના આધારે, એ જિનવચન કેટલાં ઊંચા મહત્ત્વનાં ? આમ માનવને મહામાનવ મહાત્મા–માનવ યાવત્ લોકોત્તર પુરુષ બનાવનારાં કેવાં ચમત્કારિક જિનવચન ! જિનવચને એ અનંત કલ્યાણ સધાવ્યા, અનંતા જીવોને અભયદાન દેવરાવ્યા, અનંતાના ઉદ્ધાર કર્યા અને લોકોત્તર પુરુષ પરમાત્મા બનાવ્યા, એ બધું જિનવચને એકલું ધ્યાન કરાવીને નહિ, પણ ભરચક દાનાદિ ધર્મ, ધર્મક્રિયાઓ, વેપારાદિત્યાગ પૂર્વક આત્મગવેષણા અને ક્ષમાદિ ગુણસાધના કરાવીને કર્યું.

જુઓને પ્રભુશ્રી મહાવીર ભગવાને છેલ્લા ભવમાં પણ આ બધું કયા ઓછું સાધ્યું છે ? નહિતર એમને ઘરમાં બેસી રહી અમન ચમન ઉડાવતાં અને વૈભવાદિમાં મહાલતાં ધ્યાન કરવાનું નહોતું આવડતું ? તો કેમ એમ ન કર્યું ? અને વર્ષીદાન રૂપ **મહાદાન**, ભીષ્મ મહાવ્રતરૂપી **મહાશીલ**, એમાં વળી ૧૨ાઃ વર્ષમા ૧૧ાા વર્ષ જેટલા ચોવિહારા ઉપવાસના **મહાતપ**, ઘોર પરિસહ ઉપસર્ગોમાં પણ તત્ત્વચિંતનરૂપી **મહાભાવનાનો** ધર્મ કેમ સાધ્યા ? રોજ લગભગ એકવીસ કલાક ખડા ખડા કાઉસ્સગ્ગની **મહા ધર્મક્રિયા** કેમ કરતા ? ચારિત્રજીવનમાંય બીજા સાથે વાતચીત સરખી નહિ એવી બાહ્ય–ભાવથી નિવૃત્તિ કેમ લીધી ? એમ ઘોર ચામડાતોડ ઉપસર્ગો કરનારા ઉપર પણ મહાક્ષમા, મહાકરુણા, મહાનિરભિમાનિતા, એક વસ્ત્રનો ય સંગ્રહ નહિ એવી મહાનિર્લોભતા, શરીર ચળ આવ્યે ખણવાનુંય નહીં એવો મહાસંયમ, ઈન્દ્રાણીઓ સામે મટકુંય નહીં ને એનો મનમાં વિચાર સરખો નહીં એવું મહાબ્રહ્મચર્ય, આ બધું પ્રભુએ કેમ સાધ્યું ? ખાધેપીધે દિવાળી, દુશ્મનને ડામ અને

શરીરે સુખશીલતા રાખી એકલા ધ્યાનથી કેમ ન પતાવ્યું ?

પ્રભુએ બધી મહાસાધનાઓ કરી એ સૂચવે છે કે એ બધાની જરૂર છે. એકલા ધ્યાનથી ન પતે. તો આ બધું ઉપદેશનારાં જિનવચન જગતમાં કેવાં અનન્ય અને સર્વતોમુખી-દૃષ્ટીવાળાં વચનરત્ન !' આ શ્રદ્ધા પહેલી જોઈએ.

આ શ્રધ્ધા હોય અને વારંવાર જિનવચનનાં મહત્ત્વનું તન્મય ચિંતન થાય એ પણ ધર્મધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર આરી વિષય તરફ લઈ જાય છે. તો પછી મનમાન્યા એકલા ધ્યાન કરતાં આ શ્રદ્ધાયુક્ત જિનવચનનું ધ્યાન શું ખોટું ?

આમ છતાં એટલું ખ્યાલમાં રહે કે શુભધ્યાન માટે જીવનમાં આર્તધ્યાનથી બહુ બચવાની જરૂર છે. નહિંતર મનમાં આર્તધ્યાન આવતાં શુભધ્યાન ઊભું નહિ રહે. આર્તધ્યાનથી બચવા માટે આર્તધ્યાનને લાવનારા, પૂર્વે કહ્યા તે અનહદ ધનરાગ, વિષયરાગ, નિરંકુશ ખાનપાન, કાયાની સુખ–શીલતા, વેપારાદિની રમણતા વગેરે પર કાપ મૂકવાની જરૂર છે. નહિતર જો એ બધા સલામત, તો આર્તધ્યાન સલામત રહેવાનાં, કેમકે આર્તધ્યાન એ બધી પીડાનું જ ધ્યાન છે. ત્યારે આર્તધ્યાનનાં એ કારણોથી બચવા માટે ધનત્યાગ–વિષયત્યાગ અર્થાત્ દાન અને શીલ–વ્રત નિયમો તથા સંયમ, એમ વિવિધ તપ, ધર્મસાધનાની કાયકષ્ટિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય–સામાયિકાદિમાં બહુ પ્રવૃત્તિ, બિનજરૂરી બોલવાનો પણ ત્યાગ કરી મૌન, એમ ક્ષમાદિ ગુણો વગેરે સાધતા રહેવાની જરૂર છે. નહિતર ધન–વિષયાદિ સંસાર જ ચલાવે રાખ્યે આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે સુલભ થવાનું.

તાત્પર્ય, શુભધ્યાન કરવું છે ? તો જિનવચન-રાગ ખૂબ કેળવો, આર્તધ્યાનથી બચો, આર્તધ્યાનનાં કારણોથી બચો. એ બચવા માટે દાનાદિ ધર્મ, ધર્મક્રિયાઓ, ક્ષમાદિ ગુણો વગેરે સાધતા રહો. એના પ્રતિપક્ષી ધનરાગ વિષયરાગ, આરંભ-સમારંભ. કાયસુખશીલતા તથા કામ-ક્રોધાદિ કષાયોને અત્યંત હાનિકારક અને એ ત્યાજય માનતા રહો, જેથી દાનાદિ વિના ચાલે એવું જરાય મનમાં ન આવે.

આર્તધ્યાનની હયાતિમાં શુભધ્યાનના ફાંફા :-

આર્તધ્યાન હયાત હોય ત્યાં ધર્મધ્યાન-શુભધ્યાન ઊભું ન રહે. આપણી પાસે મન એકજ છે. તેથી એ જો આર્તધ્યાનમાં પરોવાયું, તો શુભધ્યાનમાં નહિ પરોવાઇ શકે-આ બરાબર ખ્યાલમાં રાખી પહેલી જરૂરિયાત નાજુક મનને ખૂબ સાચવવા જેવું છે, કે રખેને એ આર્તધ્યાનમાં પડી ન જાય....!

મહાન સાધકોએ પણ જો મન નાજુક છે આ ખ્યાલ ગુમાવ્યો તો **જીવનભરની શુભધ્યાનની સાધના છતાં કોઇ અણધારી પળે એમનું નાજુક મન આર્તધ્યાનમાં ઘસડાઇ ગયું. અને એ એમને એકવાર તો તિર્યંચગતિમાં તાણી ગયું.**

પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ પહેલા ભવમાં મરુભૂતિ એ મહાન શ્રાવકધર્મની સાધના કરનારો હતો. બ્રાહ્મણ કુળમાં જનમવા છતાં એને પાછળથી જૈનધર્મ નવો મળેલો, એટલે એની હૈયે ભારે કદર હતી, અને તેથીજ શ્રાવકના ઉંચા આચાર-વિચાર અને વ્રતનિયમોની સુંદર આરાધના કરતો એમાં શુભ ધ્યાન વારંવાર રહ્યા કરતુ. એનોજ એક પ્રભાવ એવો પડયો કે

પોતાની જ સ્ત્રી સાથે કુકર્મ કરનાર પોતાના ભાઇ કમઠને રાજા શિખામણ આપે એ માટે મરુભૂતિએ રાજાને વિનંતિ કરી. રાજાએ શિખામણ આપવા જતાં કમઠે ઉદ્ધતાઈ બતાવી, તો રાજા એને નગર બહાર વનમાં કઢાવી મૂક્યો, કમઠ બહાર વનમાં તાપસ થયો........!

આચારપાલન દ્વારા સધાતા શુભધ્યાન–શુભભાવનાનો પ્રભાવ જુઓ કે આમાં મરુભૂતિનો જરાયે વાંક ન હતો છતાં એના મનને લાગ્યું કે "અરે! મેં આ રાજાને કહ્યું અને રાજાએ કમઠને નગર બહાર કઢાવ્યો, ને કમઠ કષ્ટમાં પડયો તેથી એના કષ્ટમાં હું નિમિત્ત બન્યો. માટે હું એની ક્ષમા માગી લઉં. ક્ષમા ન માગું તો મારા દિલમાં ઉપશમ ન રહે, શલ્ય રહી જાય, ને તેથી મારો પરલોક બગડી જાય". કેવી સુંદર શુભ વિચારસરણી!

કમઠ અયોગ્ય હતો એટલે રાજાએ એની પાસે જવા સલાહ ન આપી. છતાં પાપના અત્યંત ભયવાળો મરુભૂતિ ગયો કમઠ પાસે ક્ષમા માગવા. જ્યાં એ કમઠના પગમાં પડી ક્ષમા માગે છે ત્યાં કમઠે મોટી પત્થરની શિલા ઉઠાવી મરુ-ભૂતિના મસ્તક પર ઠોકી. માથું ફૂટયું અને મરુભૂતિને મરવાની ઘડી આવી. અહીં કસોટીનો કાળ હતો, નાજુક મનને સાચવવાનું હતું. પરંતુ વર્ષોનો સારો ધર્મસાધક અને શુભધ્યાનનો ખપી મરુભૂતિ અહીં ભૂલો પડી ગયો. ખોપરી ફૂટવાની ભયંકર વેદ-નામાં એ વિહ્વળ થઇ ગયો. હવે તો મરવાને ક્ષણવારનો સોદો હતો, છતાં એટલામા વેદનાનો હાયકારો આવ્યો, વેદનાનુ આર્તધ્યાન લાગ્યું, ને શુભધ્યાનને જગા જ ન રહી. મરુભૂતિ

આ આર્તધ્યાનમાં મરી વિંધ્યાચલની અટવીમાં હાથણીના પેટમા હાથી તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

તીર્થંકરને જીવ, તેય સમ્યગ્દર્શન પામેલો, અને વર્ષો-સુધી ઉત્તમ વ્રત–નિયમોથી સુશોભિત શ્રાવકજીવન જીવનારો તેમજ શુભધ્યાનના સારા અભ્યાસવાળાં, એ અણધારી પળે આર્તધ્યાનમાં ફસાઇ પડે, ને શુભધ્યાનને ગુમાવે, ત્યારે મનની કેવી નાજુક-સ્થિતિ ! તેમ

આર્તધ્યાનની હયાતીમાં શુભધ્યાનના કેવા ફાંફા ?

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે જેને એકલો ધ્યાનમાર્ગ પસંદ પડે છે, અને ધર્મમાં પૈસા ખરચવાના અખાડા કરવા છે, કાયાને કષ્ટ આપવાના વાંધા છે, થોડા પણ ખાનપાન છોડી તપ કરવો હરામ છે, વેપારધંધામાં પાકું લક્ષ છે, બીજી મોજમજાહ ખપે છે, એ સહેજે એના આર્તધ્યાનમાં ફસેલો હોય, એ શુભ-ધ્યાન શું કરશે ?

એટલે શુભધ્યાન લાવવું હોય, ધ્યાન સાધના કરવી હોય, તો પહેલું આ જરૂરી છે કે આર્તધ્યાન અટકાવવું જોઇએ. એ અટકાવવા એનાં કારણો ઓછાં કરવા અત્યંત જરૂરી છે. કારણો એ જ, અત્યંત ધનરાગ, વિષયરાગ, બહુ આરંભ સમારંભ....વગેરે.

પૂણિયા શ્રાવકે આર્તધ્યાન રોકવા શું કર્યું ? :–

કહે છે પુણિયો શ્રાવક પહેલાં પૂરણચંદ શેઠ હતો, સારો ધાર્મિક ક્રિયારુચિ જીવ. સાધુને કહે "સાહેબ ! બધું કરું છું, પરંતુ મન એમાં સ્થિર નથી રહેતું. આડા અવળા વિચારો બહુ આવે છે. શું કરૂં ?" સાધુ કહે " જીવનમાં ધન–વિષય-

આરંભ–સમારંભાદિની બહુ લપ રાખવાથી મન પર એના ભાર, એનાં આકર્ષણ રહે છે. તેથી મન એમાં તણાઇ જઇ એના વિચારો ને આર્તધ્યાન કરે છે. એ લપ ઓછી કર્યા વિના આર્તધ્યાન અને ફજુલ પાપવિચારો ઓછા નહિ થાય."

શ્રાવકને વાત ગળે ઊતરી, એણે જોયું કે 'પૈસા સારા રાખ્યા છે, ને એ મહત્વનાં માન્યાં છે, માટેજ બીજાના પૈસા નોજ વિચાર આવે છે. એવું બીજી જડ બાબતોમાં. માટે હવે તો આ પૈસા વગેરે જડની લપ જ કાઢી નાખું. 'બસ મોટું મકાન સુદ્ધાં બધું ધર્માર્થ કરી દઇ, નાના ભાડુતી મકાનમાં રહી રૂની પુણિયો વણી રોજના ૧૨ાા દોકડા કમાવવાનું, અને એના પર જ જીવન જીવવાનું રાખ્યું. માટે નામ પુણિયો શ્રાવક પ્રસિદ્ધ થયું. હવે આર્તધ્યનનાં ઘણાં કારણો છૂટી જવાથી આર્તધ્યાન બંધ જેવું થઇ ગયું. તેથી સ્થિર મનથી સામાયિક અને શુભધ્યાન એવાં સારાં ચાલવા લાગ્યાં કે પ્રભુએ એને પ્રશંસ્યો.

વાત આ છે,– ધ્યાન પસંદ પડે છે, પણ આર્તધ્યાન અને એનાં કારણ ઓછા કરવાની તત્પરતા છે ?

નોકર અને મરુભૂતિ વચ્ચે અંતર :–

પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ પ્રથમભવમાં મરુભૂતિ શ્રાવક વર્ષોનો ધર્મસાધક અને શુભધ્યાનનો અભ્યાસી તેમજ પોતે નિર્દોષ છતાંય કમઠની ક્ષમા માગવા ગયેલો, તો પણ ક્રોધિલા ભાઈ કમઠે એના માથે શિલા મારતાં એણે શુભધ્યાન ગુમાવ્યું. વેદનાના આર્તધ્યાનમાં પડયો ને મરીને જંગલનો તોફાની હાથી થયો.

ત્યારે સુદર્શન શેઠનો જીવ પૂર્વભવે એ જ ઘરમાં ઢોરા ચરાવી આવનાર નોકર. એને મહાત્મા પાસેથી. 'નમો અરિહંતાણં'

પદ સાંભળવા મળેલ, એની ખૂબ શ્રદ્ધાથી રટણા કરવાનો જ માત્ર ધર્મ સાધેલો. પરંતુ એકવાર નદીના પેલે પાર ચરવા ગયેલા ઢોરોને સંભાળવા માટે વચમાં આવી ગયેલા નદીના પૂરમાંથી તરી પેલે પાર જવા જ્યાં એણે નદીમાં ઝંપલાવ્યું ત્યાં જ એકાએક નદીની અંદર ખૂંચેલો લાકડાનો ઊભો ખૂંટો એનું પેટ ફાડી અંદર પેસી ગયો...! ત્યાં વેદનાનું આર્તધ્યાન ન કરતાં "નમો અરિહંતાણં" ની એ રટણા રાખી રહ્યો, તો મરીને એજ ઘરના શેઠ અર્હદ્દાસનો પુત્ર સુદર્શન થયો. એ સુદર્શન કેવો? મહાસદાચારી, રાણી અભયાના એકાંતમાં ભોગાર્થ ઉપદ્રવમાં ભારે બ્રહ્મચારી, રાણીને માર ન પડે એ માટે જ પોતાની ઉપર રાણીએ ચડાવેલ ખોટા આરોપનો રાજા આગળ પોતે ખુલાસો ન કરવાના સત્ત્વવાળો, યાવત્ શૂળિની સજાને વધાવી લેવાના તથા ઠેઠ શૂળિએ ચડી જવાના મહાસત્ત્વવાળો!

બન્ને વચ્ચે કેવું અંતર! અંતે વેદના બન્નેને એકાએક આવી. પણ અણુપઢ અને નવકાર-પ્રથમપદનીજ સાધનાવાળો પણ અંતસમયે મરણાંત વેદનામાં સત્ત્વપૂર્વક આર્તધ્યાન રોકી "નમો અરિહંતાણં" પદમાં લીન બનનારો નોકર સુદર્શનનો અવતાર અને એમાં આટલા ઊંચા સત્ત્વ સુધી પહોંચ્યો! ત્યારે મરુભૂતિ વર્ષોનો મહાન ધર્માત્મા અંતસમયે સત્ત્વહીન બની મરણાંત વેદનાના આર્તધ્યાનમાં પડ્યો, તો જંગલી તોફાની હાથીનો અવતાર પામ્યો!

આ પરથી એ નથી વિચારવાનુ કે "તો પછી જો અંતે આર્તધ્યાન આવતું હોય તો જીવનભરની સાધનાનો શો અર્થ?" સાધનાનો અર્થ છે. પેલા નોકરે જીવનમાં "નમો અરિહંતાણં"

પદની ખૂબ રટણા કરેલી, તેથી જ અંતે એ રટણા પેટ ચિરાઇ જવાની ભયંકર વેદના વખતે ય આવીને ઊભી રહી. જીવનમાં જો એની ખૂબ રટણારૂપી સાધના ન હોત, તો અંતે એ ક્યાંથી યાદ આવત? પ્રશ્ન થાય,

મરુભૂતિ ભૂલ્યો કયા કારણે? :–

પ્ર૦– તો મરુભૂતિને તો જીવનમાં નવકારની રટણા ઉપરાંત બીજા ય ઘણા સત્કાર્યોનો સારો અભ્યાસ હતો તો એને કેમ અંતે એની રટણા ન આવી? ને પેલા નોકરને પીડા એવી જ ભયંકર છતાં નવકાર પ્રથમપદની રટણા આવી?

ઉ૦– બન્નેના સંયોગો પરથી અંતિમ સ્થિતિમાં બન્ને વચ્ચે પડેલા ફરકમાં આ કારણનું અનુમાન થઈ શકે,–

[૧] સુદર્શન શેઠના જીવ નોકરને "નમો અરિહંતાણં" પદની રટણા એવી લાગેલી કે એમાં, એને ઢોરો ચરાવનાર નોકરપણાની ગરીબ સ્થિતિને લીધે કાયાનાં સુખસાધનોમાં મહાલવાની મમતા નહોતી, તેથી અકસ્માત જાગેલા મરણાંત કષ્ટમાં એવું કાય–મમત્વ નડ્યું નહિ કે જે હાયવોય ને આર્તધ્યાન કરાવે. મરુભૂતિ મહાન ધર્માત્મા શ્રાવક ખરો, પણ પુણ્યવંતો હોઇ સુખસાધનની સગવડવાળો, તેથી એ ભોગવતાં છૂપી સામાન્ય પણ કાયમમતા પોષાઈ હોય, જે મમતા અંતિમ સમયે એકાએક આવી પડેલી વેદનાના કાયકષ્ટ વખતે હાયવોય અને આર્તધ્યાન કરાવી ગઈ.

[૨] બીજું કારણ આ હોઈ શકે કે બન્નેને કષ્ટ આવ્યું ખરું, એકને ખોપરી ફૂટી, બીજાને પેટ ફાટ્યું, પરંતુ મરુભૂતિને જે ગુનેગારની પણ પાસે ક્ષમા માગવા ગયો, એના તરફથી

ખોપરી ભંગાઈ, તેથી "હું ક્ષમા માગું છું, ને આ આમ કરે છે? મારું માથું ફોડે છે?" એમ સહેજે કચવાટ આવ્યો હોય, અહંત્વ નડયું હોય કે "તું ભારે ગુનેગાર, અને હું તારા કષ્ટમાં સહેજ નિમિત્ત બનવાં રૂપે ગુનાવાળો બન્યો ખરો, પણ આમ તો સદાચારી અને તને રાજા પાસે સજા કરાવવા કશું કહેનારો ય નહિ, અરે! એવું ચિંતવનારો ય નહિ. એવા મને તું આમ કરે?" આવી રીતે, મરુભૂતિની સામે પીડા આપનારો કમઠ ચેતન જીવ હોઈ, અભિમાન ઊઠયું હોય તેથી મન અશુભધ્યાનમાં પડી ગયું. ત્યારે પેલા નોકરને પીડા જડ લાકડાના ખૂંટાથી આવી. એ જડની સામે અભિમાન જાગવા અવકાશ ન રહ્યો તેથી એ નિમિત્તે અશુભધ્યાન થતું અટકયું.

[૩] બાકી, ત્રીજું કારણ તો એ છે કે કાયા પર એકાએક આવી પડેલી વેદનામાં તત્કાલ હાય કે વોય ન થાય એવા જીવો જગતમાં વિરલ. એ હિસાબે મરુભૂતિ ભૂલો પડે એમાં નવાઈ નથી. છતાં એજ પાછો પછીના હાથીના ભવે, એજ રાજા અરવિંદ જે અવધિજ્ઞાની મુનિ બનેલ એમનાથી "બુજઝ બુજઝ મરુભૂઈ!"ના અનેકવારના ઉદ્બોધનથી પૂર્વજન્મનું સ્મરણ પામી પ્રતિબોધ પામ્યો, તો પછી સાવધાની એવી આવી કે આગળ જલચર સાપે એને જોરથી ગંડસ્થલમાં ડંસ માર્યો, મરણની ઘોર પીડા આવી, છતાં તત્ત્વના ચિંતન પર એણે આર્તધ્યાન ન કરતાં શુભધ્યાન રાખ્યું, ને એ મરીને દેવ થયો

આ પરથી મમજાય એવું છે કે વેદનામાં હાયવોય જ થાય' એવું નથી. તત્ત્વદષ્ટિ જ્ઞાનદષ્ટિ તત્ત્વચિંતન એ હાયવોય અટકાવી શકે છે...! **હાયવોય અટકાવવાશું વિચારવું?**

તત્ત્વદૃષ્ટિમાં શું આવે ? :–

એટલા જ માટે મુનિઓ રોગાદિ પીડામાં તત્ત્વચિંતન –તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખી હાયહોય–આર્તધ્યાનથી બચી શકે છે...!

તત્ત્વદૃષ્ટિ આ, કે (૧) પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ તપથી નષ્ટ ન કર્યાં તો ભોગવવા જ પડે છે. પછી વ્યર્થ હાયહોય શા માટે કરવી ?

(૨) વેદનાથી ભોગવાય છે એટલા પાપકચરા સીલિકમાંથી ઓછા જ થાય છે. કચરો સાફ થાય એ તો દિવાળી, એમા ખેદ શાને ?

(૩) રોગાદિ એ તો શરીર પુદ્ગલની ખરાબી છે, એમાં આત્માની નિર્મળ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને કશી હાનિ નથી. ઉલ્ટું હાયહોય કરવામાં અશુભધ્યાનથી આત્મામાં ખરાબી પેસે છે...! એ તો જાતે પેસાડી તો જ પછી કર્મે ખરાબ કર્યું એના પર હવે હાથે કરીને જાતે ખરાબ શા માટે થવું ?

(૪) રોગાદિ પ્રતિકૂળમાં જ સત્ત્વ ખીલે છે, જે સત્ત્વ પર જ અંતે વીતરાગ બનાય છે. હાયવોયમાં સત્ત્વનો નાશ થાય છે. તો શા માટે એ કરવી ?

મુનિ દવા લે એમાં ચાર મહાન હેતુ : —

પૂર્વે એ જોયું કે મુનિ રોગાદિમાં તત્વચિન્તન–તત્વદૃષ્ટિ રાખી હાયવોય નથી કરતા. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે તો પછી મુનિ દવા શા માટે કરે છે ? શાસ્ત્ર કહે છે, –

काहं अछित्तिं, अदुवा अहिस्सं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं ।
गणं च नीतीं अणुपालवेस्सं, सालंबसेवी समुवेई मोक्खं ॥

અર્થાત્ '(૧) હું શાસન અને શ્રુતની પરંપરા અવિચ્છિન્ન વહેતી રાખીશ, અથવા (૨) હું સ્વાધ્યાયમાં લીન રહીશ.

યા (૩) તપ–યોગ–ઉપધાનનો ઉદ્યમ કરીશ, અથવા

(૪) 'મુનિગણની શાસ્ત્રનીતિ મુજબ સંભાળ કરીશ,' આવા કોઈ આલમ્બને (હેતુએ) જ દવાદિ અપવાદ માર્ગ સેવે એ પણ મોક્ષની નિકટ થાય છે.

આમાં ચાર આલમ્બન બતાવ્યા,—

(૧) શાસન–શ્રુતનો–અવિચ્છેદ,

(૨) અધ્યયન,

(૩) તપ–ઉપધાન, અને

(૪) ગણરક્ષા.

મુનિ આ ચાર આલમ્બન પૈકી કોઈ પણ એક આલંબનના હિસાબે દવા વિગેરે અપવાદ સેવે, તો એ મોક્ષના રસ્તા પર છે, મોક્ષ તરફ એનું આગે પ્રયાણ છે, પરન્તુ પીછેહટ નહિ.

મુનિને રોગ સહન કરવામાં જો વાંધો નથી, જો વેદનાની હાયવોય નથી, તો સહન જ કરી લે ને ? પણ ના,

સહન કરી લેવામાં જે કર્મનિર્જરા કર્મક્ષયનો લાભ છે, એના કરતાં શાસન–શ્રુત ટકાવ, શ્રુતસ્વાધ્યાય, તપયોગાદિ સાધના, અને ગણરક્ષામાં વધુ કર્મનિર્જરા અને બીજા લાભો છે.

આ એટલા માટે કહેવાય છે કે રોગાદિ પીડા એવી છે કે જેમાં આ મહાન કાર્ય થઇ શકતા નથી, તે તો રોગ શમે તો જ થાય. દા.ત.

(૧) **શ્રુત ટકાવ** :– તાવ વગેરે ધીખતો હોય તો, અન્ય વિદ્વાન મુનિ પાસેથી લેવાતું વિશિષ્ટ ઊંચું શ્રુતજ્ઞાન લેવાનું અટકી જાય તે વળી ઉચ્ચજ્ઞાન બીજા મુનિ ગ્રહણ કરી શકે

એવાં ન હોય, અને આ બિમાર મુનિ રોગમા ઠેઠ સુધી અશક્ત રહે શ્રુત પેલા વિદ્વાનના મૃત્યુની સાથે લુપ્ત થઇ જવાથી એની આગળ પરંપરા ન ચાલે તો ભાવી–શ્રમણસંઘને એ શ્રુતની ખોટ રહે. ત્યારે રોગની દવા કરી લઇ સ્વસ્થ થયાથી એ નીરોગી બનેલ મુનિ શ્રુત ગ્રહણ કરી શકે, અને પછી આગળ પોતાનાં શિષ્યોને એ આપી શકવાથી એની પરંપરા ચાલી શકે. એથી ઘણાનું કલ્યાણ થાય. આ બધો લાભ એકલા રોગ સહી બેસી રહેવાથી ન થાય.

(૨) **અધ્યયન :–** એમ, ભલે કોઈનામાં વિશિષ્ટ શ્રુત લેવાની શક્તિ ન હોય, છતાં જો એ રોગમાં જ પડયો રહે તો પોતાનો શ્રુત સ્વાધ્યાય અને અને નવું નવું અધ્યયન રટીને ન કરી શકે. ત્યારે સિદ્ધયોગીની વાત ન્યારી કે એ રોગી છતાં એમની પાસે એટલું બધું અગાધ શ્રુત છે કે એનું પારાયણ ચિન્તન કરવામાં પોતે મગ્ન રહી. શકે. એ માટે એમને શ્રુતની ખોટ નથી. તેમજ સારા અભ્યસ્તયોગી હોવાથી ચિત્તમાં રોગનો વિકલ્પ આવવાને જગા નથી, નિર્બળતા નથી. પરન્તુ યોગના અભ્યાસીને તો ભરચક શ્રુતમાં પરોવાયા રહેવાનું હજી કેળવવાનું છે. એ માટે હજી શ્રુતબળ અર્થાત્ ભરચક આગમશાસ્ત્રો રટેલા તૈયાર જોઈએ. તેથી એ રટવાનું ને રોજે પુનરાવર્તન કર્યેજ જવાનું છે. આમાં પરોવાવા રહેવાથી, (i) મનમાં રોગનો વિકલ્પ ઊઠવાને જગા ન રહે. તેમજ (ii) નવું નવું જ્ઞાન મળયે જવાથી સંવેગ વૈરાગ્ય વધતો રહે, વળી (iii) વિશેષ વિશેષ તત્વદર્શન થતું રહે, (iii) એ આત્મામાં સહિષ્ણુતા–સમભાવાદિ– યોગબળ વધારતા રહે છે શ્રુતનાં નવાં નાં અધ્યયન-

પારાયણનાં આ લાભ છે. એકલા રોગને સહી લઇ બેસી રહેવામાં શ્રુતસ્વાધ્યાય-અધ્યયન ન થઈ શકવાથી આ બધા લાભ ક્યાંથી પમાય. ?

ચિત્ત કલાકોના કલાકો, દિવસોના દિવસો, મહિનાનાં મહિના, ને વર્ષોના વર્ષો ..ત-આગમશાસ્ત્રોમાં જ પરોવાયું રહી શકે. એમાં ય એવાં શાસ્ત્રોથી સૂક્ષ્મ બોધ વધતાં મન એમાં વિશેષ પકડાયું રહે; તો રોગાદિ અને શરીર સ્વસ્થતાદિના વિકલ્પ ન ઊઠે.

'અમારું મન સ્થિર નથી રહેતુ' આ ફરિયાદ ટાળવાનો આરામબાણ ઉપાય છે કે શાસ્ત્રનાં રટન-અધ્યયનમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવું.

એનાથી મન સ્થિર રહેવા સાથે ઉપરોક્ત લાભો પણ છે. મુનિ હાયવોય વિના રોગ સહી તો શકે છે. પણ એમ કરવા જતાં એવો ધીખતો શ્રુતવ્યવસાય અને એના ભરચક લાભ ક્યાંથી પામી શકે ? માટે એ રોગની દવા કરે છે.

(૩) યોગ-ઉપધાન :- એવા શાસ્ત્રવિસ્તાર અને સૂક્ષ્મ-પદાર્થનાં અધ્યયન કરવાની શક્તિ ન હોય એને પણ તપના અનેક પ્રકાર, યોગોદ્વહન ને આચાર્યાદિવૈયાવચ્ચ કરવાની શક્તિ હોઇ શકે છે, ને એના પણ લાભ અપરંપાર છે. લાભો કેવા ?

(૧) વિશિષ્ટ તપથી અપૂર્વ કર્મક્ષય, (૨) સ્વેચ્છાકૃત વિશિષ્ટત્યાગ અને કાયકષ્ટથી અપૂર્વ સત્ત્વવૃદ્ધિ, (૩) વિશિષ્ટ વિનયથી અથાગ બહુમાન વૃદ્ધિ, (૪) આચાર્યાદિના વૈયાવચ્ચથી જબ્બર કર્મનિર્જરા અને એમના અલૌકિક ગુણોનું વૈયાવચ્ચમાં બીજાધાન, અપ્રતિપાતિ ગુણાનુવૃત્તિ અર્થાત્ ભવાન્તરે પણ વૈયાવચ્ચની

સળંગ ધારા યાવત્ તીર્થંકરનામકર્મનું ઉપાર્જન, (૫) વિશિષ્ટ ધ્યાન કાયોત્સર્ગથી આત્મસ્વરૂપ-રમણતા, (૬) યોગ-ઉપધાનથી શ્રુતારાધના અને જિનાજ્ઞા–બહુમાનવૃદ્ધિ,....વગેરે....વગેરે... આ બધા લાભો માટે વિશિષ્ટ ત્યાગ-તપ-કાયકષ્ટ-વિનય-વૈયાવચ્ચ –ધ્યાન–કાયોત્સર્ગ વગેરે જ સાધવા જોઇએ. પણ જો આ બધું કરવાનું રોગાદિ પીડા છતે ન થઈ શકતું હોય, તો એ લાભો ક્યાંથી પામી શકે? હાયવોય વિના રોગાદિ સ ને એકલા બેસી રહેવા માત્રથી આ લાભો ન પમાય. માટે મુનિ રોગની દવા કરે છે, ને રોગ શમ્યે આ બધી સાધનામાં લાગી જઈ અપૂર્વ લાભો ઉપાર્જે છે

(૪) **ગણરક્ષા :–** એમ મુનિ જો મહાન આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, કે ગણાવચ્છેદક–ગણાનુવર્તક વગેરે હોઇ મુનિ–સમુદાયના સંયમ–જ્ઞાનાદિની સંભાળ કરનારા હોય, તો એના તો વળી અદ્ભુત લાભો છે દા.ત. એ મુનિઓ જે જ્ઞાનાદિની સાધના કરે, ઉન્માર્ગથી બચે, આરાધક બની ઠેઠ મોક્ષ સુધીની સદ્ગતિની પરંપરા સર્જે, એમ એ મુનિઓ વળી જે બીજા મુનિઓને પકવી એમને આરાધક બનાવે, સદ્ગતિની પરંપરાના સર્જક બનાવે, એ વળી જે બીજાને એવા બનાવે,....એમ જે શ્રમણ પરંપરા અવિચ્છિન્ન ચાલે, એથી જે લોકમાં પણ ધર્મસાધના ચાલે,.... આ બધાનાં નિમિત્ત બનવાનો લાભ કેટલો અદ્ભુત! પરન્તુ જો એ ગણસંરક્ષક મુનિ તેવા રોગાદિની પીડામાં શરીરે નરમ પડ્યા હોય તો આ મહાલાભદાયી ગણરક્ષા ક્યાંથી કરી શકે?

પોતે હાયવોય વિના રોગાદિ શાંતિથી સહી લઈ આરાધક તો બન્યા પણ પોતાના જેવી ગણરક્ષા કરનાર બીજા કોઇ સમર્થ

ન હોઇ એ ગણુરક્ષા અટકવાથી, એ ગણનું શું ? આગળ સુવિહિત-(આચારબદ્ધ)ની પરંપરા કયાં ? માટે, મુનિ ગણુરક્ષાર્થે રોગાદિમાં દવા–ઉપચાર કરી લે....

આ પરથી એ સૂચિત થાય છે કે

(૧) રોગાદિ પીડામાં દવાદિ ઉપચાર કરવાથી આર્તધ્યાન જ હોય એવો નિયમ નથી. જો ઉપરોક્ત જેવા ઊંચા ઉદ્દેશ હોય તો આર્તધ્યાન અટકી શકે છે. તેમજ

(૨) જીવનને એવા ઉદ્દેશ રાખી મહાન લાભ કમાઈ લેવામાં સફળ કરી લેવું ઘટે છે.

પ્રકરણ ૧૩ : આભ્યન્તર તપ, ૫ : ધ્યાન

મન સારા વિષયમાં પકડાય એ ધ્યાન, એ એક ઉત્તમ તપ છે. ધ્યાનના વિષયમાં આ 'ધ્યાન શતક' શાસ્ત્ર જૈન દર્શનની મૌલિક વાતો આપે છે. એમાં ધર્મ-શુક્લ ધ્યાનમાં મન બરાબર પકડાય છે એનું અક્ષરના ધ્યાનમાં ય મન પકડાય છે.

જાપમાં મન કેમ પકડાય? પ્રત્યેક અક્ષર પર ધ્યાન-

મન 'પકડાયેલું' એટલે સમજો છો ને? ચિત્ત બંધ-આંખે જાણે નજર સામે બરાબર એ અક્ષર વાંચે; એના હ્રસ્વ દીર્ઘ ઈ-ઉ કાનો માત્રા બરાબર જુએ. આંખ મીંચીને એક નમસ્કાર-મંત્ર બરાબર આ રીતે એક જ વાર ગણી જુઓને. અક્ષર-અક્ષર જુદો પાડીને જોજો; એટલે જણાશે કે મન એમાં કેવું પકડાય છે, અને બીજો કોઈ વિચાર જ નહિ. જોવાનું આમ '**ન...મો...અ....રિ....હં....તા....ણં,....ન....મો....**' બસ એ પ્રમાણે આંખ મીંચીને મનથી નજર સામે જોતા આવો, તે ઠેઠ છેલ્લા '**મં....ગ....લં**' અક્ષર સુધી. પછી એમાં જુઓ કે મન કેવું પકડાયું. એમ એક વાર નવકાર ધાર્યો પછી ફરીથી તરત જ એ પ્રમાણે બીજી વાર શરુ કરો, મન બરાબર 'પકડાયેલું' રહેશે. કોઈ બીજો વિચાર નહિ આવે. ત્યારે તમને લાગશે કે

પ્ર૦- પણ આમાં તો કેટલો બધો વખત લાગે?

ઉ૦- કિંતુ સમય બચાવીને શું કરવું છે? કાં તો સાંસારિક અસત્ બાબતોનો બહુ રસ છે, એટલે આ ઝટ પતાવીને એમાં સમય જોઇએ છે, અથવા મનમાની રીતે બીજી સત્પ્રવૃત્તિ

માટે સમય જોઇએ છે. તો ત્યાં એવા અસત્‌ના રસ શા કામના? એ હોય ત્યાં મન સારામાં ક્યાંથી ચોંટવાનું? ત્યારે સત્પ્રવૃત્તિ પણ મનમાની રીતે કરવી છે, રખડતા ચિત્તે કરવી છે, તો એથી ય શો બહુ લાભ થવાનો? માટે ધીરજ રાખો. ગણતરીના ૨૦૦--૫૦૦ નવકાર ગણી કાઢવા છે. એ લોભ પણ રહેવા દો.

ભલેને બહુ ઓછી સંખ્યામાં નવકાર ગણાય, પરંતુ એમાં ઠરો, ડૂબો, તન્મય તરબોળ બની જાઓ. અનંતા કાળથી ભટકતા આવેલા ચિત્તને ક્યાંક સારામાં અલ્પ વાર પણ સ્થિર થવા દો.

એનો આ એક સરળ પ્રયોગ છે કે : સવારે જાગીને તરત પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર કરી પછી એક જ નવકારજાપ, પણ અક્ષર અક્ષર છૂટા પાડીને, અને એ દરેક અક્ષર નજર સામે દેખાય એ રીતે બોલો યા ચિંતવો. એ રીતે કરવામાં મન પકડાશે, પરોવાઇ જશે. ત્યાં પછી બીજો કોઈ વિચાર નહિ ઘુસે. એમ એક 'લોગસ્સ' યા એક 'ઉવસગ્ગહરં' બોલી શકાય.

વધુ જાપ યા ક્રિયામાં મન સ્થિર રાખવા :–

પ્ર૦– હવે આ તો એક નવકારની વાત, પણ વધુ નવકાર ગણવા હોય, યા ચૈત્યવંદન પ્રતિક્રમણ જેવામાં સૂત્ર બોલવા હોય, ત્યાં આ રીતે એકેક અક્ષર પર ધ્યાન તો રહે નહિ, પછી મન સ્થિર કેમ રહે?

ઉ૦– એનો ય રસ્તો છે.

અક્ષર અક્ષર જુદા જુદા બોલવાનું ન પાલવે પરંતુ પદ પદ તો અલગ સ્પષ્ટ બોલી શકાય ને? તે એ જ રીતે કે જાણે સામે એ પદ પદ લખેલ વંચાય. બોલતાં કે સાંભળતાં એક

પદ જાણે સામે લખેલું વંચાયા વિના ન જાય. એમ કરવામાં મનને એમાં પરોવવું પડે. પરોવ્યા વિના પદ વંચાય નહિ એટલે મન સહેજે એમાં પકડાય. પછી જયારે પદે પદનાં અર્થ આવડે ત્યારે એ અર્થ પર મન લગાવાય.

લક્ષ વિના ક્રિયા જમે ન થાય :–

હવે જયારે સમૂહ ક્રિયા થતી હોય, ત્યારે સમૂહમાં કોઈક સૂત્ર બોલે તે સાંભળવાનું હોય. પરંતુ એમાં ઘણાનો અનુભવ છે કે મનને શ્રવણમાં જોડયું ન જોડયું ને થોડા જ પદ સાભળતાં મન બીજા વિચારમાં ચડી જાય છે. એ વખતે બોલાતા પદ પર મન નહિ રહેવાથી એ પદો સાંભળયા જ નથી, અને સૂત્ર તો એક કે અનેક બીજાથી એમજ બોલાઈ ગયા; છતાં સાંભળવામાં લક્ષ વિના જ જીવ એને જમે કરી લે છે! કેમ જાણે આપણા વતી કોઈ બોલ્યું તે ભલે આપણે સાંભળ્યું કે નહિ, કિન્તુ આપણી ક્રિયા ખાતે જમે થઈ ગયું! તે એને પોતે યાદ કર્યા વિના એમજ આગળની ક્રિયામાં લાગુ થઈ જાય છે; આ કેવી રેઢિયાળ ક્રિયા?

કહે છે, 'પણ ભાઇસાબ! એમ તો મન સૂત્રે સૂત્રે વચમાં વચમાંથી કયાંક ચાલ્યું જાય, તે પછી ન સાંભળેલાં પદ કયાં ફરી ફરી બોલવા બેસીએ?' આમ કહેવાનો અર્થ તો એ જ ને કે ક્રિયામાં આપણે પદો ન સાંભળયાં કે ન બોલ્યાં, છતાં ય આપણે ક્રિયા થઈ ગઈ માની લેવાની?

લક્ષનો સચોટ : ઉપાય શબ્દને કાનમાં લાવો :–

ખરી રીતે શું કરવું જોઈએ? સાંભળવાની રીતમાં ફેરફાર કરવાનો ફેરફાર આ, કે આપણા કાનનું લક્ષ, જે સામો

બોલતો હોય એના મોં પાસે એના શબ્દ પાસે લઇ જઇએ છીએ, કિન્તુ એમ નહિ. એથી ઉલ્ટું એના શબ્દો આપણા કાનમાં ધારી ત્યાં જ આપણા કાનની અંદર એના પર લક્ષ કેન્દ્રિત કરવાનું. એટલે કે કાનને દૂર શબ્દ તરફ ન લઈ જતાં, શબ્દને કાનમાં લાવવાના. શબ્દ ઉત્પન્ન થતાં ચારે બાજુના પ્રદેશમાં પ્રસરી જ જાય છે. એટલે એ પ્રદેશમાં આપણે હોઇએ તો આપણા કાનમાં પણ શબ્દ આવે જ છે. કિન્તુ આપણે કાનનું લક્ષ બહાર બોલનારના મોં તરફ લઇ જઈએ છીએ તે ન લઇ જતાં અંદરમાંના ઉત્પન્ન શબ્દ પર લગાવવાનું છે.

હવે આ અંદરમાં લક્ષ જો બાંધીએ તો મન એ ચોકસ શબ્દને પકડવામા લાગે છે. કાન ને મનને જાણે એ તત્પરતા તાલાવેલી રહેશે કે અંદરમાં કયા શબ્દ આવે છે.પછી આમાં મનને બીજા વિચારમાં જવા માટે જગા જ નથી.

આખા ને આખા ભાષણ વ્યાખ્યાન આ રીતે સાંભળી શકાય એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે અંદરમાં સાંભળવું છે એટલે આંખ અડધી મીંચેલી જોઇએ, જેથી બહારનું બહુ નજરે ન ચડે; એથી મનની ચોંટ અંદરમાં કયા શબ્દ આવે છે એના પર જ રહે. નહિતર બહાર બોલાતા શબ્દ કરતાં દેખાતી બીજી વસ્તુ પર મન સહેજે સરી પડે છે.

અંદરમાં જોવાનો પ્રયોગ :-

આખ અર્ધ-મીંચેલી રાખી અંદરમાં જોવાનો કે સાંભળવાનો પ્રયોગ એટલો બધો જોરદાર છે કે મન એમાં બરાબર પકડાય છે. ત્યાં પછી બીજા ત્રીજા વિચારને જગા નથી મળતા દા. ત અંદરમા શ્રી સિદ્ધગિરિ મહાતીર્થને ક્રમસર તળેટીથી

જોવા બેઠા, તો તળેટીના બાજુનાં દેરાસરનું દૃશ્ય, પછી ઉપર ઉપરના હુઠાનું દૃશ્ય....એમ કરતાં ઠેઠ ઉપર ક્રમસર નવ ટૂંકના દૃશ્ય મનની સામે આવ્યા કરશે. મન ચાહીને એ જોવાનું કરે છે એટલે મનને એમાં જ પરોવાવું પડે.

અંદરમાં સાંભળવાનો પ્રયોગ :-

એવું અંદરમાં સાંભળવા અંગે છે. ભલે બહાર કોઈ બોલનારું નથી, તો ય અર્ધ-મીંચેલી આંખો અંદરમાં કોઈ મોઢું બોલતું દેખાય, એના માત્ર હોઠ ફફડતા દેખાય, અને એમાંથી નીકળતા શબ્દ સંભળાય. જાતે એકલા જ કોઈ ચૈત્ય-વંદન-પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરતા હોઇએ ત્યારે આ પ્રયોગ ઉપયોગી થાય. એમાં ચિત્ત ગાથા ગાથા અલગ સાંભળશે, ગાથાના પદ પદ સ્પષ્ટ સાંભળશે, એમાં કાનને સરવો રાખવા પડે. એ સાંભળવા મન સજાગ હોય. આખાં શાસ્ત્ર આ રીતે અંદરમાં સાંભળી શકાય. સાથે એ દરેક પદના અર્થ પર પણ મન લાગશે અને મન પદાર્થોનો ખ્યાલ કરતું જશે. એમાં જ્યાં એકાગ્રતા થશે ત્યાં ધ્યાન બનવાનું.

વાત આ છે કે મનને કશા સારામાં પકડાયું રાખો; તો એ રખડતું રઝળતું નહિ બને, બીજા ત્રીજા વિચાર માટે નવરું જ નહિ હોય. **શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય અને ચિંતન-ધ્યાન આ અપૂર્વ અદ્ભુત ચીજ છે,** કે એ ભણવા ભણાવવામાં, પુનરાવર્તન કરવામાં, કે એના પર ચિંતન-મનન કરવામાં મન પકડાયેલું રહે છે તેથી એટલો સમય મનમાં અસદ્ વિકલ્પો-વિચારો, દુર્ધ્યાન વગેરેથી બચી જવાય છે. વધારામાં શાસ્ત્રવાણી જિનવાણીમાં મન લીન બનવાથી ભરપૂર કર્મક્ષય થાય છે. એટલે

સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન એ જબરદસ્ત નિર્જરા કરાવનાર આભ્યન્તર તપ છે.

પીડા કેમ ભૂલાય ?

વળી સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનનો મહિમા એવો છે કે મન એમાં પકડાયેલું રહેવાથી પરીસહોની પીડા તરફ લક્ષ નથી જતું. જેમ નોટો ગણવામાં કે ચોપડા લખવામાં લીન બનેલા વાણિયાને એટલો સમય ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તાપ, માખી-મચ્છર વગેરેનું કશું ભાન રહેતું નથી. એમાંથી નવરો પડશે એટલે ભલે લાગશે કે 'ભૂખ લાગી છે,' તાપ બહુ પડે છે, 'મચ્છર કરડે છે,' પરંતુ પેલી લીનતા વખતે આ કશો ખ્યાલ નહિ. એમ મહાત્માઓ સ્વાધ્યાયની લીનતામાં એ પરિસહોની પીડા ભૂલી જાય છે. અરે ! આગળ વધીને ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવ સહવાનો આવે, ત્યાં પણ મન સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં લીન રહી એની પીડા ભૂલી શકે છે. અંતકાળે કોઈ એવી પીડા છતાં પણ નવકારમંત્ર કે અરિહંતનાં ધ્યાનમાં મન લીન બને છે, અને એ મરણાન્ત કષ્ટ તરફ પણ ધ્યાન રહેતું નથી, તો ત્યાં દુર્ધ્યાનથી બચી પરમેષ્ઠી કે અરિહંતનાં ધ્યાનમાં લીન બનતાં જીવ સદ્ગતિમાં જાય છે. તિર્યંચ અને શૂળીએ ચડેલા ચોર પણ એમ સદ્ગતિ પામ્યા છે.

ત્યારે સદ્ગતિ એમ જ થોડી જ મળે છે ? મન પીડાની હાયવોયમાં કે પીડા આપનાર પ્રત્યે કષાયમાં હોય તો કાંઈ સદ્ગતિ મળે કરે નહિ.

જુઓ પાર્શ્વકુમારે કમઠ તાપસના બળતા કાષ્ઠમાંથી બહાર કઢાવેલો સાપ મરીને ધરણેંદ્ર થયો. એના એજ પાર્શ્વકુમાર

પોતે પહેલા ભવમાં મરુભૂતિ શ્રાવક હતા છતાં કમઠના હાથે શલાનો માર ખાતા મરીને હાથણીના પેટમાં ગયા ! પેલો એક સાપ એટલે જનમનો પાપી, અને આ શ્રાવક એટલે વરસો સુધી સુંદર ધર્મનું પાલન કરનારા, બોલો, **સદ્‌ગતિનો કોણ હકદાર ?** સહેજે કહેવાય સદ્‌ગતિનો હકદાર તો ધર્મનો પાલક. ત્યારે અહીં ઊંધું બને છે. ધર્મપાલક તિર્યંચગતિમાં જાય છે, અને પાપી દેવગતીમાં જાય છે, તે પણ ઈન્દ્રપણાના હોદ્દા પર ! આમાં કોનો પ્રભાવ ? કહેવુંજ પડે કે આયુષ્ય બંધાવા વખતે ચિત્ત જો શુભ ભાવમાં હોય તો સદ્‌ગતિનું આયુષ્ય બંધાય, અને અશુભ ભાવમાં હોય તો દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાય.

સાપ અને મરુભૂતિ : ધ્યાન નવકારમાં અને પીડામાં :-

કમઠના લાકડામાંથી નીકળેલા અર્ધ-બળેલા સાપને મરણાંત કષ્ટની પીડા છતાં ધ્યાન નવકારમંત્રમાં રહ્યું તો એ શુભ ભાવ બન્યો, અને પીડામાંથી મન ઉચકાઈ ગયું તો અશુભ ભાવથી બચી જવાયું. સંભવ છે કે આયુષ્ય ત્યાં બંધાયું હોય, મરીને ધરણેંદ્ર થયો !

નવકારની એકલી ખબર નહિ ચાલે :-

ત્યારે મરુભૂતિનેય મરણાંત કષ્ટ તો આવ્યું પરંતુ ત્યાં ધ્યાન પીડામાં ગયું. એ શ્રાવક છે એટલે નવકારમંત્રની ખબર તો ખરી, પરંતુ એકલી ખબર શું કરે ? ચિત્તનો ઉપયોગ યાને મનનું ધ્યાન એવાં જોઈએ ને ? ધ્યાન ગયું પીડામા, એ અશુભ ભાવ છે. તો કર્મને કાંઇ શરમ છે ? તીર્થંકરના જીવની કે સારા સાધુ યા શ્રાવકની કશી શરમ નહિ, 'જેવું ધ્યાન, જેવા ભાવ,

એવા કર્મ બાંધો, અને જેવાં બાંધો એવાં ભોગવો'. મરુભૂતિ તીર્થંકરનો જીવ છે, સારો શ્રાવક છે પરંતુ પીડાની હાયવોયમાં અશુભ ધ્યાને તિર્યંચ ગતિમાં ફેંકાઇ ગયો.

હાથીને મરણ પીડામાં શુભ ધ્યાન :-

એજ મરુભૂતિ હાથી પાછો અંતકાળે કમઠના જીવ સાપથી મરણાંત કષ્ટ પામ્યો, પરંતુ હવે હાથી તો ત્યાં પૂર્વ જીવનનું સ્મરણ અને અરવિંદ રાજર્ષિથી બોધ પામેલો છે. એટલે પૂર્વના મૃત્યુકાળે બનેલ અશુભ ધ્યાનની સ્થિતિ તથા એનું દુઃખદફળ જાણતો હોઇ હવે અહીં એણે મનને પીડાને બદલે નવકારમંત્ર અને અનશન પચ્ચક્ખાણ તથા સમતા-ઉપશમમાં લગાડ્યું; તો એ શુભ ધ્યાનથી મરીને સ્વર્ગમાં ગયો.

ધ્યાનનું ફળ :-

ધ્યાન એ આભ્યન્તર તપ છે; અને ધ્યાનની બલિહારી છે. ક્ષણવારનું દુર્ધ્યાન દુર્ગતિ દેખાડે છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ રૌદ્રધ્યાનમાં સાતમી નરકનાં પાપ ભેગ કર્યાં, અને મરુભૂતિ શ્રાવક આર્તધ્યાનમાં તિર્યંચ હાથી થયો. એજ પાછા શુભ ધ્યાનથી એક કેવળજ્ઞાની, દેવ થયા.

ધ્યાનનો આ મહિમા બતાવે છે કે મનને બને તેટલું શુભ ધ્યાનમાં રાખો. એ માટે જીવને શકય એટલી પ્રવૃત્તિમાં જોડી રાખો.

સારી ધર્મક્રિયા, સારા ધર્મ-બોલ, સારા આચાર, સારી ભાવના-વિચારણા, એમાં જોડાયા રહેવાથી મન સહેજે શુભ ધ્યાનમાં રમતું રહી શકે.

ક્રિયામાં ધ્યાનનો ઉદ્દેશ છે ? :-

પ્ર૦- સારી ક્રિયામાં બીજા-ત્રીજા વિચારોમાં મન રખડે છે તેનું કેમ ?

ઉ૦– એનું કારણ એ છે કે શુભ પ્રવૃત્તિથી મનને શુભ ધ્યાનમાં રાખવાનો ઉદ્દેશ નથી રાખ્યો. એવું પ્રણિધાન નથી, એવી ચોંટ નથી કે મારે શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા મનને શુભ ધ્યાનમાં રાખવું છે. ત્યારે, બાઈ ચૂલો સળગાવે, પણ મનમાં જો ઉદ્દેશ રાખે છે કે મારે આનાથી રસોઇ કરવી છે, તો જ રસોઇ થાય છે. પરંતુ એવો ઉદ્દેશ જો ન હોય અને શિયાળાનો દહાડો હોય, તો તો એ રસોઈને બદલે તાપણું જ કરવાની. પરંતુ તેથી કાંઇ એમ ન કહેવાય કે 'ચૂલો સળગાવવો એ રસોઇનું સાધન નથી.' 'ચૂલો રસોઈનું સાધન તો જરૂર છે, પણ જેને રસોઇ કરવી હોય એના માટે એ સાધનરૂપ થાય, એમ શુભ પ્રવૃત્તિ શુભધ્યાનનું સાધન જરૂર છે, કિંતુ જેને એનાથી શુભ ધ્યાન કરવું હોય એના માટે એ સાધનરૂપ અવશ્ય બને.

શુભ પ્રવૃતિમાં ઉદ્દેશ એ જ કે શુભ ધ્યાન

એટલે હવે આ સવાલ છે કે 'બોલો શુભ પ્રવૃત્તિ કરો છો એથી શુભ ધ્યાન જ કરવું છે? શુભ ધ્યાન માટે જ એ પ્રવૃત્તિ કરો છો?' ત્યાં વાંધા પડે છે. ઉદ્દેશ કોઇ બીજા બીજા હોય છે. જેમકે ધર્મ કરવાથી લોકમાં ધર્મી તરીકે સારા દેખાઇએ, લોકમાં કીર્તિ મળે, માન મળે, પુણ્ય વધવાથી પૈસા મળે, દીકરો મળે, એવા એવા ઉદ્દેશ હોય છે. દિલમાં એ બેઠું હોય છે કે 'મારે આ જોઇએ, આ જોઇએ, માન જોઇએ, માલ જોઇએ" પરંતુ 'મારે શુભ ધ્યાન જોઇએ' એવો ઉદ્દેશ ક્યાં છે? એ ઉદ્દેશ હોય તો એના માટે તકેદારી ન રહે? ખબર નથી કે,

દુન્યવી એકાદ પણ ચીજની તીવ્ર લાલસા રાખવા જતાં ક્યારેક ભયંકર દુષ્કૃત્ય આવીને ઊભું રહે છે.

卐

પ્રકરણ ૧૪ : કેવી સ્ત્રીજાત પર પ્રેમ ?

મહાવીર ભક્ત કોણિક કેમ ડૂબ્યો ?

કોણિક પહેલાં તો પિતા શ્રેણિકનો વૈરી અને પિતાને કેદમાં નાખનારો હતો. પરંતુ પછીથી પશ્ચાત્તાપ સાથે પોતાની જાતે પિતાને જેલમાંથી બહાર કાઢવા જનારો, અને શ્રેણિકે ગેરસમજથી આપઘાત કરતાં એના પર ભારે શોક કરનારો બનેલો. શોક એટલો બધો કે હવે સમૃદ્ધ રાજધાની રાજગૃહ–નગરી ખાવા ધાય છે. તેથી એણે ચિત્તની સમાધિ માટે ચંપાનગરીને રાજધાની બનાવી ત્યાં જઈ રહેવાનું રાખ્યું. વળી ભગવાન મહાવીરદેવ પધાર્યા ત્યારે યાદગાર સામૈયું કરેલું. તે માન મેળવવા નહિ, પણ પ્રભુ પ્રત્યેની દિલની ભક્તિથી.

બોલો, તીર્થંકર પ્રભુ પ્રત્યે આટલી ભક્તિ દુષ્કૃત્યની ગર્હા, પ્રશ્ચાત્તાપ, વગેરે હોય ત્યાં દુર્ગતિ થાય ? છતાં કેમ દુર્ગતિ થઈ ? એનું એક કારણ આ, કે એને હલ્લ–વિહલ્લ પાસેથી દિવ્ય હાર અને સેચનક હાથી મેળવવા અભિમાન અને તીવ્ર લાલસા થઇ. એમાંથી મહાયુદ્ધ થયું, પ્રપંચ ચાલ્યો, લશ્કરનો ખોડો નીકળ્યો, અને એણે મુનિસુવ્રત સ્વામીનો સ્તૂપ તોડાવ્યો.

બન્યું એવું કે શ્રેણિકે અભયકુમારની દીક્ષા પછી જોયું કે હવે રાજ્ય કોણિકને આપવાનું છે, તેથી એક દિવ્ય હાર અને સેચનક હાથી હલ્લ–વિહલ્લને આપ્યા. પછી તો કોણિક પોતે જ રાજ્યગાદી પર ચઢી બેઠો, અને ભાઇઓને રાજ્યમાંથી ભાગ આપવાના અવસરે હલ્લ–વિહલ્લને દિવ્ય હાર અપાયો છે માટે રાજ્યભાગ ન આપ્યો. દુન્યવી એક ચીજની લગન

કેવું કામ કરે છે? મોટું મગધ દેશનું રાજ્ય મળ્યું છે પરંતુ મનને લાલસા મારે છે, 'મને દિવ્ય હાર કેમ નહિ' એ ઇ રીસમાં એક નાનો રાજ્યભાગ ભાઇઓને ન આપ્યો.

એક વાર કોણિકની પટ્ટરાણી પદ્માવતીએ હલ્લ–વિહલ્લની રાણીઓને એ હાર પહેરી સેચનક હાથી પર બેસી મસ્તીથી ફરતી જોઈ, કોણિક પાસે એ મેળવી લેવાની માગણી કરી. કોણિકે પહેલાં તો કહ્યું કે 'પિતાજીએ એમને એ આપેલ હોવાથી કેમ પડાવી લેવાય?' પરંતુ સ્ત્રીહઠ આગળ નમતું જોખી હલ્લ–વિહલ્લ પાસે એની માગણી કરી.

હલ્લ–વિહલ્લે કહ્યું 'રાજ્યનો ભાગ આપો, તો આપીએ.'

કોણિકની શિરજોરી :–

અહીં કોણિકને હુંપદ નડ્યું. મનને થયું કે 'એમ હું મોઢા કરીને શાનો લઉં? હું મગધસમ્રાટ છું તે સત્તાના બળથી લઇશ.' એટલે હલ્લ–વિહલ્લને હુકમ કરે છે કે 'સીધી રીતે હાર અને હાથી આપી દો નહિતર તમારે આપી દેવાની ફરજ પડશે.'

હલ્લ–વિહલ્લે જોયું કે અહીં આપણે નિરાધાર છીએ તેથી કોણિકની સામે કાંઇ ચાલશે નહિ, માટે કોઇ આધાર પકડી લઇએ! એમ વિચારીને રાતોરાત હાથી અને હાર સાથે વૈશાલીમાં દાદા ચેડામહારાજ પાસે પહોંચી ગયા, અને હકીકત કહી. ચેડા રાજાની પુત્રી ચેલ્લણા, એના કોણિક, હલ્લ અને વિહલ્લ પુત્રો હતા. એટલે ત્રણેના ચેડા રાજા માતામહ દાદા થાય. એમણે હલ્લવિહલ્લને આશરો આપ્યો.

કોણિકને ખબર પડી કે હલ્લ–વિહલ્લ દાદા પાસે પહોંચી ગયા છે, તેથી દાદાને કહેવરાવ્યું કે એમની પાસેથી હાર અને હાથી લઇને મોકલી આપો, અથવા એમને ત્યાંથી કાઢો.'

ચેડા મહારાજે કહેવરાવ્યું કે 'તું રાજ્યનો ભાગ આપ, તો તને એ બંને વસ્તુ આપી દેવા તૈયાર છે. બાકી તો એ અહીં શરણે આવેલા છે. એટલે શરણાગતને છેહ કેમ દેવાય ?'

બસ, કોણિકને આ વાત શાની ગળે ઊતરે ? એણે મોટું લશ્કર લઈ ચેટક રાજાના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી. કેટલી વાત પર ચઢાઈ ? વહાલી પત્નીને હાર–હાથી જોઈએ છે માટે દાદા પર જ યુદ્ધ !

સ્ત્રી ઝગડાનું નિમિત્ત :–

આ જગતમાં સ્ત્રીઓ ક્યાં ક્યાં સગાસંબંધીઓમાં ઝગડો કરાવનારી બની હશે એ તપાસો તો શું માલુમ પડે ? દીકરા માબાપથી જુદા રહેવા જાય છે કોના કારણે ? ભાઈ–ભાઈને જુઆરા થાય એ કોના કારણે ? ઘણા ભાગે સ્ત્રીનો સહજ ક્ષુદ્ર સ્વભાવ અને ઈર્ષ્યા એવી કે એ સાસરિયાનું સારું સહન ન કરી શકે. પાડોશી સાથે પણ ઝગડા કરાવે. પૂછો,

સ્ત્રીમાં સહજ તુચ્છતા અને ઇર્ષ્યા કેમ ?

કારણ સ્પષ્ટ છે. એ જે સ્ત્રીવેદ ભોગવે છે એનું કર્મ પૂર્વે બાંધેલું તે માયા–તુચ્છતા–ઈર્ષ્યા વગેરે મલિન ભાવના કારણે બાંધેલું, એટલે એ ભાવોના સંસ્કારો સાથે આવેલા કહો, કે એનાં મોહનીય કર્મ સાથે બાંધી લાવેલ કહો, તે અહીં ઉદય પામતાં પોતાનું ફળ દેખાડે, એ સહજ છે. ત્યારે પૂછો,–

સ્ત્રી ગુણિયલ કેમ ? –

પ્ર૦– પણ કોઈક સ્ત્રીઓમાં ઉદારતા ગંભીરતા ક્ષમા વગેરે સારા ગુણો દેખાય છે તેનું કેમ ?

ઉ૦--એનું કારણ એ છે કે પૂર્વ જીવનમાં એનામાં ગુણો સારા હશે, ધર્મ સારો હશે, પરંતુ ક્યારે કોઈ છૂપી માયા વગેરેની ભૂલ થઈ હશે તેથી માત્ર એ વખતે સ્ત્રીવેદનું કર્મ બાંધી દીધું હશે એટલે અહીં સ્ત્રીપણું મળ્યું, કિંતુ પૂર્વના સારા ધર્મ અને ગુણમય જીવનનો આ પ્રભાવ પડયો કે એનો અહીં વારસો મળ્યો, અને એના બળમાં પેલું મોહનીય કર્મ દબાઈ ગયું, તેથી અહીં તુચ્છતા વગેરે નથી દેખાતા.

જુઓ, સીતા, દમયંતી, રાજીમતી વગેરે વગેરેને સ્ત્રીનો અવતાર મળ્યો હતો, છતાં એમનામાં સ્ત્રીસુલભ ક્ષુદ્રતા, માયા, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષો નહોતા. કેમ નહિ ? એટલા જ માટે કે પૂર્વનાં જીવન સુંદર ગુણસંપન્ન હતાં. સ્ત્રીવેદ કર્મ તો એમને કોઇ અણુ-ધારી પળની ગફલતમાં બંધાઈ ગયું હશે, તેથી સ્ત્રી બનવું પડયું. પરંતુ પૂર્વનાં લગભગ સમગ્ર જીવનના ગુણોની આ છાયા, કે અહીં એ ગુણો સારા વિકસ્વર રહ્યા, તેથી કોક વારના અલ્પ દોષને દબાઇ જવું પડયું.

બાકી સામાન્યથી જીવનમાં વારે વારે દોષોમાં રમવાનું ચાલુ હોય, સહેજમાં માયા સહેજમાં ઈર્ષ્યા, સહેજમાં અહંકાર કરાતા હોય એવાને તો એનો રસાલો ભવાંતરે કેટલાય જન્મો સુધી ચાલ્યા કરે છે. એવા રસાલા—વાળી સ્ત્રીજાત સસરાને, જેઠને, દિયરને, નણંદને, દેરાણી—જેઠાણીને ન સહન કરે અને ઝગડો કરાવે એમાં શી નવાઈ?

કેવી સ્ત્રીજાત પર પ્રેમ ? :—

વિચારો, આવી સ્ત્રીજાત પર પણ હૈયાથી કેટલો પ્રેમ વરસી જાય છે ? ખબર છે ને કે પોતાના માતા—પિતા—ભાઈ—બેન વગેરે

પહેલાં કેટલા પ્રેમાળ અને પ્રેમપાત્ર હતા ? છતાં પોતાની સ્ત્રી પરણીને આવી પછી રગડા ઊઠયા, એ જ ખણુખોદ કરવા લાગી કે 'આ જુઓને તમારા બાપાજી કેવા છે ? તમારી બા કેવી છે ? આમ બોલે છે, આમ ચાલે છે...' ખબર ન પડે કે આ ઝગડો ઘાલે છે ? છતાં એના પર પ્રેમ કેટલો ? વિશ્વાસ કેટલો ? સગા મા-બાપ કરતાં વધુ ! કેમ ? એક કામરાગના અંધાપાને લીધે !

પરલોકમાં એ ક્યાં લઇ જશે ? આવી સ્ત્રીજાત જીવનભર કેટલાંય જોઇતાં ન-જોઇતાં પાપો કરાવે, રગડા કરાવે, દોષો સેવરાવે, એનો પરલોકે વારસો કેવો ચાલવાનો ? પરણીને શો સાર કાઢવાનો ? છતાં વાંઢાને પરણવાના જ વિચારો ચાલ્યા કરે છે; અને પરણેલાને કોઈ દિવસ આનો પશ્ચાત્તાપ નથી કે 'અરેરે ! આ એક સ્ત્રીને ઘરમાં ઘાલીને હું કેટલો બધો પતનના રસ્તે છું ?' કેવી મોહિની !

અબુઝ જીવને મોહનો નશો એવો કે હકીકતની ખબર જ ન પડવા દે.

ઉલ્ટું, મોહના નશામાં વાંક સગાઓનો કાઢે, મા-બાપનો કાઢે, અને સ્ત્રીને તારણહાર માને ?

પછી સંતાનો માટે પણ એવાં લગ્નજીવન જ ઇચ્છે, એમાં શી નવાઇ ? કહો, કદી તમને વિચાર આવે છે ખરો કે 'આ મેં સ્ત્રી કર્યા પછી મારા જીવનમાં દોષો અને પાપોનું સેવન વધ્યું કે ઘટ્યું ? સ્ત્રીએ આવીને મને શું આપ્યું ? રાગના મોહના વિષકટોરા ? કે દાનાદિ ધર્મના રસઘુંટડા ?' આ વિચાર નહિ, પછી સ્ત્રીને તારણહાર માને એમાં નવાઇ નથી.

રાણી પદ્માવતીના આગ્રહથી રાજા કોણિકે હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી લેવા માટે દાદા ચેડા મહારાજ સામે યુદ્ધ તે કેવું મચાવ્યું ? ભયંકર ખૂનખાર ! કરોડો માણસ મર્યા હશે ! છતાં જીતાયું નહિ. ત્યારે દેવીના કહેવાથી જણાયું કે 'કૂલવાલક મુનિનો માધવિકા વેશ્યા સાથે સંબંધ થાય તો વશાલીમાં પ્રવેશ મળે.' એટલે હવે એ સંબંધ કરાવવાની તૈયારી કરી.

વિચારજો આ બધું શાની પાછળ ? એક દુન્યવી ચીજની તુચ્છ લાલસા અને દુરાગ્રહ પાછળ. 'બસ, મારે સત્તાની રૂએ હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી જોઈએ,'—આ અભિમાન સાથેની લાલસામાં ખૂનખાર યુદ્ધ કર્યું અને તે ય ઉપકારી જનેતાના પિતા તથા ભાઈઓ સાથે લડયો. હવે વળી મુનિને વેશ્યાથી પતિત કરવાનો નિર્ણય લીધો.

દુન્યવી ઉદ્દેશની ભયંકરતામાં કોણિક દૃષ્ટાન્ત :-

આપણી વાત એ ચાલે છે કે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી તે શુભ ધ્યાનના ઉદ્દેશથી કરવી, 'એ ધર્મ પ્રવૃત્તિના હિસાબે મન સારાં ધ્યાનમાં રહે' એ ઉદ્દેશથી કરવી, પરંતુ માન કે દુન્યવી ચીજવસ્તુના ઉદ્દેશથી નહિ. કેમ એમ ? એનું આ કોણિક એક દૃષ્ટાન્ત છે કે માન-મદ અને દુનિયાની વસ્તુની લાલસા જીવને કેટલી અધમતા સુધી ઘસડી જાય છે, અને કેવી નરકની તૈયારી કરાવે છે. કોણિક હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી પડાવવા માટે એ કરી રહ્યો છે. દાદા સાથેના ખૂનખાર યુદ્ધમાં દાદા ચેડા મહારાજ શરણાગતનું રક્ષણ કરી રહ્યા છે અને કોણિકને વૈશાલીમાં પ્રવેશ નથી મળતો તેથી હવે મુનિને પતિત કરવાનું કરે છે.

વેશ્યાની ચાલબાજી : સ્ત્રી સંપર્ક સાધુને ઢીલા કરે :–

રાજાએ માગધિકા નામની વેશ્યાને બોલાવી ફૂલવાલક મુનિને વશ કરવા કહ્યું. રાજાનું કથન એટલે, એક તો આમે ય જાતની વેશ્યા, પછી કરવામાં શુ બાકી રાખે? ઊપડી શ્રાવિકા બનીને. કયાં? જંગલમાં. કેમ? ફૂલવાલક મુનિ તપસ્યા કરી જંગલમા આતાપના લેતા હતા. જઇને મુનિને વંદના કરી. મુનિએ ધર્મલાભ આપ્યો એટલે એ પોતાનો પરિચય કહેતાં કહે છે,–

આ હું શ્રાવિકા છુ. યાત્રાએ જતી હતી, એમા અકાળે આંબો ફળવા જેમ આપસરખા મહામુનિનાં દર્શન મળ્યે. ! ધન્ય ભાગ્ય, મારે આજનો દિવસ મંગળમય બની ગયો! મારાં તો ભાગ્ય ઊઘડી ગયાં. મને ભાતામાંથી લાભ આપી પાવન કરો'

એની સુફિયાણી ભાષામા મુનિ લપટાયા, એને લાભ આપ્યો, વહોરી લાવીને વાપર્યું. પરંતુ ઉઠાવગીર વેશ્યા કાંક એવું બનાવી લાવેલી કે એ વાપર્યા પછી મુનિને ઉપરાપર ઝાડા લાગ્યા. વેશ્યાને એટલું જ જોઇતું હતું. જંગલમાં મુનિનું સંભાળનાર બીજું કોઇ હતું નહિ, એટલે વેશ્યાને ફાવતું જડયું. મુનિની સેવા એ કરવા લાગી. મુનિ બહુ અશકત થઈ ગયા છે એટલે ઊઠવા–કરવાની ય હામ નથી. ઉઠાડવા પડે, સુવાડવા પડે, કપડાં સાફ કરવા પડે, શરીર દબાવવું જોઇએ,....આ બધામાં વેશ્યા શું કામ બાકી રાખે? મુનિને એક તો તબીયત ઢીલી, ને એમાં વેશ્યાના રેશમ જેવા હાથના સુંવાળા સ્પર્શ મળે, પછી પતનના જ માર્ગે કે સંયમના ?

એમાં વળી વેશ્યા 'હે' મહારાજ સાહેબ ! બહુ અશકિત ? તમે તો બહુ તપસ્યા કરી કરી જુઓને આ કાયા કેવી કરી

નાખી છે ? તે હે મહારાજ સાહેબ ! આપણે શરીર આમ તોડી નાખવાનું ? શરીરથી તો આગળ આરાધનાનું કામ લેવું છે તે એકદમ એને તોડી નખાય. ને હે માહારાજ સાહેબ ! તે આપની સેવામાં કોઈ નથી ? પણ સારું થયું, નહિતર વળી મને આવો સેવાનો અપૂર્વ લાભ ક્યાંથી મળવાનો હતો ?' એવા એવા 'હે મહારાજ સાહેબ !' ના લટકાળા સંબોધન–ભર્યા કોમળ આકર્ષક બોલ બોલતી જાય છે, હાવભાવ, અંગ મરોડ અને આંખના કટાક્ષ વગેરે કરતી જાય છે, ત્યાં ફૂલવાલક મુનિ ટકી શકે ? મંડ્યા પડવા. સ્ત્રીનાં કોમળ બોલ વગેરે તો મહા કામણ છે. મૂળમાં સ્ત્રી જાત કેવી, એ સમજી રાખી, 'એવી સ્ત્રીજાતનાં રૂપ–શબ્દ–હાવભાવ અને સંગ ન ખપે' આ નિર્ણય રાખે એવા ભાગ્યશાળી બચે. પણ એ વિરલા, કે જે બિલ્લીથી ઉંદર સતત ડરતા રહે એમ સ્ત્રી સામાન્યથી ડરતા રહે.

કુળવાન સ્ત્રીનો પણ સંગ ખોટો ;–

એકલા વિચરવામાં મુનિને આ ભય છે. એમ સમજતા નહિ કે વેશ્યા જ પાડે, ને બીજી કુળવાન બાઈ ન પાડે. દારુ ને દેવતાનો સંયોગ થયો કે ભડકો થાય. એમ એકલા મુનિ અને એકલી બાઈનો યોગ થાય એ ખતરનાક છે. બંનેને ભલે ને પહેલાં ખોટો વિચાર ન હોય, પરંતુ એમનો સમાગમ વસ્તુ જ ભૂંડી, નિમિત્ત પાડનારું. માટે સાધુને એકલા વિચરવામા મોટું જોખમ છે છેવટે શરીર માંદું પડે ત્યાં પુરુષો તો સવારે સાંજે ખબર લે, પરંતુ બપોરે એ ધંધાર્થે ગયા પછી તો બાઈઓ જ ખબર લેવા આવવાની ને ? ત્યારે એકાંત ભયંકર છે. સહેજે મનને થાય કે અહીં કોણ બીજું જુએ છે ? એમ કરી સામાન્ય સ્પર્શમાં પડાય, પછી પતન આગળ વધે.

મુનિને ગચ્છમાં પણ એકાંતવાસ નિષિદ્ધ :-

ત્યારે શાસ્ત્રકારો કહે છે ને કે એકાત સેવો નહિ. મુનિઓને પણ એક જ સ્થાનમાં સાથે બેસવા–ઊઠવા–સૂવાનું કહ્યું, એકાંત ઓરડીમાં નહિ. કોઇ મુનિ જો જુદી ઓરડી સેવે તો એને પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું. તે ય ધરાર એમ દુરાગ્રહથી ચાલુ જ રાખે તો બીજા મુનિઓ સાથેના વ્યવહારથી બહાર થઈ જાય એમ કહ્યું. જ્ઞાનીઓની આમાં દીર્ઘ અને ઊંડી દૃષ્ટિ છે. સમુદાયની સાથે રહેવામાં પણ જો એકાંત સેવવાનો નહિ, તો એકલા વિચરીને તો એકાંત સેવવાની વાતે ય શી ? ત્યાં કાંઇ શુભ ધ્યાનની ધારા ન ટકે; કેમકે જગતની વચમાં રહેવાનું છે, તે કેઇ ભાતના સંયોગ–પ્રસંગ આવે, પદાર્થો નજર સામે આવે. એમાં રાગ–દ્વેષ અને આકર્ષણ–અરુચિ વિનાના શુદ્ધ ભાવમાં ટકાય શી રીતે ? સમુદાયની રૂએ કેટલાક સંયોગ ન આવે. દા. ત. એકલી બાઇ આવતી હોય તો સમુદાયને દેખી અટકી જાય, કદાચ પરગામથી વંદનાર્થે કોક આવી તો ય કોઈ સાધુ સાથે વાત કરવાની હામ નહિ. એથી ઊલટું એકલા સાધુ પર આક્રમણ કેવાં ?

ગૃહસ્થની મર્યાદા એકલી સ્ત્રીવાળા ઘરમાં નહિ જવું :-

ગૃહસ્થ માટે પણ આ આપત્તિ જોઇને શાસ્ત્રકારોએ એકલી સ્ત્રીવાળા ઘરમાં જવાની શ્રાવકને મનાઈ કરી, પછી ભલેને મિત્રનું કે સગા ભાઇનું ઘર હોય તો ય શું ? ઘરમાં જો પુરુષ નથી તો નહિ જવાનું. શું શાસ્ત્રકારો બધાને લુચ્ચા યા ઢીલા સમજે છે ? ના, પણ અનંત અનંતકાળનાં વિજાતીયનાં આકર્ષણના સંસ્કાર એવા પડેલા છે કે એથી અસત્ નિમિત્ત મળતાં સારો પણ જીવ ગોતું ખાય.

અરે ! એકાંત સંયોગ કે દર્શનની તો શી વાત, માત્ર વિજાતીયનું સ્મરણ જ કરે તો ય વિચાર બગડવા માંડે છે. ઉંમરે પહોંચેલો વૃદ્ધ પણ જો એવું વિચારવા જાય કે 'ફલાણાની છોકરી સારી રૂપાળી છે....' તો ય એના દિલમાં કામરાગ ઊછળવા માંડશે.

જો સ્ત્રીનાં સ્મરણમાં પણ કામરાગ ઊછળે, તો દર્શનમાં પૂછવાનું શું?

આજે જાહેરાતોમાં શું આવે છે? છાપાઓમાં શું? પુસ્તકોમાં શું? પિક્ચરોમાં શું? રસ્તાઓ પર પુરુષ કેટલા મળે ને સ્ત્રીઓ કેટલી મળે? તેય કેવા વેશમાં? દિવસભરમાં આ સ્ત્રીદર્શનો મળ્યાં કરે પછી અંતરમાં એના જ ફોટા વધુ પડવાના? કે પ્રભુનાં ને મુનિઓનાં? આજના કેવા જગતમાં રહો છો? આવાં અસદ્ દર્શન ઢગલાબંધ મળે એવા ને? તો કોઈ ભડક નથી લાગતી?'

કોઈ ચિંતા નથી કે 'આજના જગતના સ્ત્રીદર્શનોનાં કચરા મગજમાં ભરી ભરીને મારે ક્યાં જવાનું ને કેવી મારી અધમ દશા થવાની?'

વળી આ કચરા બહુ ભરાય ત્યાં પરમાત્મ-સ્મરણ અને તત્ત્વચિંતન પણ ક્યાંથી બહુ ચાલે? તેમ,

પેલાં સ્ત્રીદર્શનો મિઠાશથી કર્યાં હોય, પછી આ પ્રભુદર્શન-સ્મરણ વગેરે મિઠાશથી ક્યાંથી થાય?

પ્રભુનાં દર્શન અને સ્મરણ ગદ્‌ગદ દિલે કરવાં છે તો મિઠાશથી સ્ત્રીદર્શનોને કરવાનું બંધ કરો.

વિષયની મિઠાશ અને વીતરાગની મિઠાશ બે સાથે ન અનુભવી શકાય, બેની સાથે હુંફે ન લાગે

કેમકે જેમણે વિષયોના રંગ મુદ્દલ છોડયા છે, જેમણે એના પ્રત્યે લેશ પણ રાગ નથી, તેથીજ જે વીતરાગ બન્યા છે. હવે જો આપણને વિષયો ગમે છે, તો એ વીતરાગ પ્રભુ ક્યાંથી ગમવાના ? વીતરાગ એટલેજ વિષયવિરોધી. વિષયોમાં જો હુંફ લાગતી હોય તો એના વિરોધીમાં હુંફ ક્યાંથી લાગવાની ? દાણચોરીમાં જેને હુંફ રહે છે, એને દાણચોરીના વિરોધી ઓફિસર પર હેત નથી રહેતું, હુંફ નથી લાગતી.

'હુંફ' સમજો છો ને ?

પૈસા મળ્યા, સ્ત્રી મળી, રુડા ખાનપાન મળ્યાં, એટલે મનને જો લાગે કે, 'હાશ ! આપણે નિરાંત. આ બધુ મળ્યું છે એથી હવે આપણે કોઈ ચિંતા નથી, સુખ જ સુખ ભોગવશું' આવું લાગે તો એ વિષયોમાં હુંફ લાગી ગણાય, હવે આવા જીવને વીતરાગમાં શી હુંફ લાગે ? શી મિઠાશ લાગે ?

એ તો વિષયો ભડકાવે, અકારા લાગે, એમાં હુંફને બદલે ભય લાગે, તો જ વીતરાગમાં હુંફ મનાય, મનને એમ થાય કે 'અરે ! આ વિષયો કેવા ગોઝારા મળ્યા છે ? સારું થયું કે વીતરાગ પ્રભુ મળ્યા છે, તેથી એમને દિલથી યાદ કરતા કરતાં એ વિષયોનાં ઝેર નહિ ચડે. વીતરાગ મળ્યા છે. તેથી હાશ ? હવે ચિંતા નહિ.'

શેમાં હુંફનો અનુભવ ?

ત્યારે તપાસો કે હુંફનો અનુભવ ક્યાં થાય છે ? દુનિયાના અનુકુળ વિષયો મળ્યા છે એમાં ? કે વીતરાગ મળ્યા છે એમાં ? જો જો હોં, બંનેમાં હુંફ કહેતાં નહિ, નહિતર ઢોંગ

થશે. બ્રહ્મદત્ત ચક્રીને વિષયોમાં હુંફ હતી તેથી વીતરાગમાં હુંફ નહોતી લાગતી. શ્રેણિક કૃષ્ણ મહારાજને વીતરાગમાં હુંફ લાગતી હતી. તેથી વિષયોમાં એમને જો કે રાગ થતો પરંતુ હુંફનો અનુભવ નહોતો, કિંતુ ભડક હતી, રોતા હતા 'અરે ! આ ગોઝારા વિષયો પર રાગ કરી એને અમે છોડતા નથી, તો અમારું શું થશે ?' એવી સ્થિતિ મગધસમ્રાટ શ્રેણિક અને આનંદ-કામદેવાદિ મહા શ્રીમંત શ્રાવકોની હતી.

સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતાઓને પણ વિષયોમાં હુંફ નથી.

વિષયો કેવા મળ્યા છે ? વિમાન કેવા ? દેવાંગનાઓ કેવી ! ઉદ્યાન કેવા ? બધું દિવ્ય ! મનુષ્યની કલ્પનામાં ન આવે એવું ! એ પણ ૫૦–૧૦૦ વર્ષ માટે નહિ, કિન્તુ અસંખ્ય વર્ષો માટે મળ્યા છે. છતાં એમાં સમકિતી દેવને હુંફ નથી કે 'હાશ ! આ ઠીક મળ્યું, ચાલો નિરાંત થઈ, હવે આપણે કોઈ ચિંતા નહિ, કોઈ ભય નહિ.' ના, એ તો એમાં સચિંત છે, એને કર્મનું ગોઝારું નાટક દેખે છે. 'નાટક' એટલે ન ટકે એવું. ભલે અસંખ્ય વર્ષે પણ જાય એવું; અને ગયા પછી દશા કઈ ? અરે ! જવાનું છે એમ દેખાય ત્યાં પણ કેવી દશા ? શાસ્ત્ર કહે છે પાણી બહાર કાઢેલી માછલી તપેલી રેતી પર તરફડે એવી દશા દેવતાની આયુષ્યના છેલ્લા છ માસ બાકી રહેતા થાય છે. કેમકે એને અત્યાર સુધી ડોકમાંની પુષ્પમાળા રોજ તાજી રહેનારી હવે કરમાયેલી દેખાય છે, વિમાનનાં રત્ન ઝાંખાં દેખાય છે. દેવાંગનાના પ્રેમ ફિક્કા જણાય છે, તેથી એને સમજાઈ જાય છે કે 'હવે હું અહીંથી ઊડયો ! મારું નિકટમાં મોત છે' કહો,

આ અંતિમકાળની સ્થિતિના વિચાર પર સમકિતી દેવતાને વિષયોમા હુંફ ક્યાંથી લાગે?

ત્યારે તમને દેવની અપેક્ષાએ શું મળયું છે? વિષયોમાં શો ભલીવાર છે? તે પણ કેટલી હાડમારી ભય ચિંતા-જંજાળથી ભરેલા વિષયો? તે ય કેટલો કાળ ટકનારા? છતાં એમાં તમને હુંફ લાગે છે કે 'હાશ! ઠીક મળ્યું છે. ચિંતા નથી. આટલાથી આપણુને કશો વાંધો નહિ આવે.' પેલા સમકિતી દેવતાને મહાન વિષયો મળયા છતાં એમાં ભારે વાંધો આવવાનો દેખાય છે, અને તમને ઠીકરા જેવા મળયા અને એમાં કષાયો તથા પાપોથી ચિટકાઇ ગયા છતાં વાંધો આવવાનો નથી લાગતો.

ભૂલો નહિ,

વિષયોમાં હુફને બદલે ભડક ઊભી કર્યા વિના વીતરાગમાં હુંફનો અનુભવ નહિ થાય.

એટલું વિચારો કે 'વિષયો ક્યાં મળે? ભવોભવ. વીતરાગ ક્યાં મળે? આર્ય માનવ અવતારે. તો પછી મારે આ દુર્લભ વીતરાગ વહાલા કરવા છે. એમનામાં હુંફનો અનુભવ કરવો છે, એમનાથી જ મારે નિરાંત નિશ્ચિન્તતા અનુભવવી છે, તો વિષયોને અકારા કરવા દે. અનંતા ભવોમાં અનંતીવાર વિષયોને તો દેખ્યા છે. અહીં એ નવા શા જોવાના હતા'? વળી,

જે વિષયો

(૧) અઢળક પાપસ્થાનકો સેવરાવે છે,

(૨) પૂર્વનાં પુણ્ય ને ખત્મ કરે છે,

(૩) વીતરાગને ભુલાવે છે, અને એમણે કરેલી ધર્મસાધનાને ભૂલાવે છે, શુભ ધ્યાનને આઘું રખાવે છે,

(૪) રાત દિન આર્તધ્યાન, ચિંતા, સંતાપ, અસમાધિ તથા બગડવા–નાશપામવાના ભય કરાવ્યા કરે છે,

(૫) અને જે અંતે તો ખોવાઇ જ જવાના છે, ને તે પણ રોવરાવીને જશે,

એવા વિષયોમાં હુંફ અનુભવવી એ મહામૂઢતા છે, સરાસર મૂર્ખાઇ છે, બુદ્ધિનો વિકાર છે. માટે હવે એ હુંફ ન અનુભવતાં ભડક અનુભવું. વિષયોને સુખકારક મિત્રવત્ નહિ, કિન્તુ ભયંકરતા સર્જનાર દુશ્મન દેખું.'

–આમ વિષયોમાં ભડક અનુભવાય, તો વીતરાગમાં હુંફનો અનુભવ થાય,

એક પતનમાંથી પતનની હારમાળા

પેલા કૂલવાલક મુનિને વેશ્યાના હાથેથી સેવા મળી, તો વિષયોમાં મિઠાશનો સુખનો અનુભવ થયો. એ પડયા, અને વેશ્યામાં લીન બન્યા. તપમાને વીતરાગમાં હુંફ લાગતી, તે હવે સેવા લેવામાં, વિષયોમાં, વેશ્યામાં હુંફ લાગવા માંડી ગબડયા નીચે, સાધુપણાનું લીલામ કરી નાખ્યું. દુનિયાની એક પણ ચીજની જોરદાર લાલસા–લંપટતા જાગી તો જીવનો મામલો ખત્મ! પછી પતન પર પતન ચાલુ થઈ જાય છે. માટે ચેતતા રહેવા જેવુ છે. કોણિક કેટલો નીચે ઊતરી ગયો છે! શાના પર? એક હાર અને હાથી મેળવવા પર જ ને? એટલે,

જો જીવનમાં શુભધ્યાન ખૂબ સાચવવું સેવવું હોય તો દુન્યવી ચીજના આગ્રહ આવેશ ને લાલસા લંપટતા છોડો.

ફૂલવાલક મુનિનું કેટલી હદે પતન ? :-

ફૂલવાલક મુનિને વેશ્યા હવે રાજા કોણિક પાસે લઈ આવી. રાજાએ સ્વાગત કર્યું; માનભેર બેસાડી પૂછે છે.-

'મહારાજ ! આ વિશાલા કેમ જીતાતી નથી ? આપ કાંઇક ઉપાય બતાવો તો બહુ ઉપકાર માનું.'

રાજાના આ પ્રશ્ન વખતે વેશ્યા સાથે છે એ એમાં ટેકો પૂરતી કહે છે 'ખરી વાત, આવા મોટા મહારાજા જ્યારે આપણુ-ને વિનંતિ કરે, ત્યારે તો આપણે એ ધ્યાન પર લેવી જોઇએ !'

મુનિને મન હવે વેશ્યા કોણુ છે ? પ્રાણુથી અધિક અને સુખનો ભંડાર; એટલે એનું વચન જાણે બ્રહ્માનું વચન ! તે રાજાને કહે છે કે 'હું નગરીમાં જઇને તપાસ કરું છું.'

બસ કૂલવાલક ઊપડયો નગરમાં. તપાસ કરતાં જોયું કે 'અહીં શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનનો સ્તૂપ એવા શુભ મુહુર્તે પ્રતિષ્ઠિત થયો છે કે એના પ્રભાવે નગરી બીજાથી લઈ શકાતી નથી,' એણે એના પર એ સ્તૂપને ઊખેડી નખાવવાનો વિચાર કર્યો. કોણિકને એના ખબર આપ્યા. કોણિક ખુશી થયો.

વેશ્યાની આસક્તિએ સમ્યક્ત્વનાશ :-

કેટલો ભયંકર વિચાર ? ફૂલવાલક એકવાર મુનિ હતો, અરિહંતનો ભક્ત હતો, તે આજે અરિહંતનો પ્રભાવશાળી સ્તૂપ તોડાવી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો. કેમ વારુ ? વેશ્યામાં આસક્ત થઈ ગયો હતો તેથી....

ત્યારે આ જોવાનું છે કે એક સ્થાને પતિત થયા પછી શતશઃ વિનિપાત થાય છે, અહીં સ્તૂપનો નાશ ચિંતવવામાં સમ્યક્ત્વ ક્યાં ઊભું રહે ? વેશ્યાના સંપર્કમાં ચારિત્ર ગયું, પણ સમ્યક્ત્વ જાય એવો વિચાર શા માટે આવે ?

આપણને એમ લાગે કે એક ભૂલ કરી એક દોષ સેવ્યો એને બીજી ભૂલ કે દોષ સાથે શો સંબંધ?

પરંતુ ભૂલો વચ્ચે ન ધારેલી કડી જોડાઇ જાય છે. અહીં વેશ્યાથી પતન થયું એમાં પછી વેશ્યાની ઉપર એટલો બધો રાગ બંધાઇ ગયો કે પછી એ જે કહે તે માની લેવું છે. તો એમાં આવું સ્તૂપનાશનું ઘોર કૃત્ય કરવાનું કહે તો એ પણ માન્ય કરી લેવું છે. પછી ત્યાં સમ્યકત્વ પણ ક્યાંથી ટકે? એક પતન પછી બીજા પતનની કેવી કડી જોડાઇ ગઈ!

સિંહગુફાવાસી મુનિ વેશ્યાને જોતાં જ પડયા. આમ તો માત્ર ઇર્ષ્યા અને અભિમાનમાં ચડયા હતા કે વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું કર્યાથી શું સ્થૂલભદ્રમુનિ દુષ્કરદુષ્કરકારક? લાવ, એમ તો હું પણ એમ ચોમાસું કરી બતાવું!' પરંતુ આ એક પતનમાંથી બીજા એ પતનમાં પડયા કે ગુરુએ એમને વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસુ કરવાની ના પાડી છતાં એ ઉપડયા વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસુ કરવા, અને ગુરુની આજ્ઞા અવગણી.

પછી પતનના માર્ગે આગળ વધ્યા. વેશ્યાને ત્યાં જઇ એને જોતાં જ મોહમૂઢ બન્યા. તો પછી હવે પોતાની નબળાઇ જાણીને પાછા ન આવતા રહે? પણ ના, કામવાસના બિચારી સ્થૂલભદ્રજીથી હારી, એટલે જાણે વૈર વાળવા એણે આ મુનિ ઉપર જોરદાર હુમલો કર્યો!

પછી તો વેશ્યા આગળ મુનિએ ભોગની પ્રાર્થના કરી, પેલીએ નેપાળ દેશમાંથી રત્નકાંબળ લઇ આવવા કહ્યું તો એ લેવા માટે ચોમાસામાં ઊપડયા નેપાળ. ત્યાંના રાજા પાસેથી કાંબળ મેળવી. લઈને આવતાં ચોરો ઝૂંટવી ન લે એ માટે

પોલા વાંસમાં છૂપાવીને ચાલ્યા. કેવાં કેવાં પતન **પર** પતન થતાં જ ગયાં ? ચોમાસામાં વિહાર, કિંમતી કાંબળનો પરિગ્રહ, એ મળવા પર 'ચાલો હવે વેશ્યાના ભોગ મળશે' એવી વિષયભોગની હોંશ, કાંબળ છૂપાવીને લાવવાની માયા....વગેરે વગેરે કેટલુંય ચાલ્યું. એ તો સારું થયું કે વેશ્યાએ રત્નકાંબળ ખાળમા નાખી દઈ મુનિની આંખ ખોલી નાખી અને ગુરુ પાસે પાછા વાળ્યા. નહિતર તો વેશ્યા અનુકૂળ થતાં પૂરું પતન જ થઈ જાત. એક પતનમાથી બીજા કેટલાં પતન ઊભાં થાય છે !

ફૂલવાલક જોષી બને છે :–

ફૂલવાલક ચાલ્યો છે પતનના માર્ગે. એણે હવે જોષીનો વેશ કર્યો અને વૈશાલીમા જયોતિષ કહેતા ફરે છે. ત્યારે લોકોએ પૂછ્યું કે,–

'આ વૈશાલી પરનો કોણિકનો ઘેરો કેમ નથી ઊઠતો ?'

ફૂલવાલક કહે છે, 'જયાં સુધી આ સ્તૂપ છે ત્યાં સુધી ઘેરો નહિ ઊઠે. જો એને ઊખેડી નાખો તો તરત ઘેરો ઊઠી જશે.' તમારે આનો પ્રયોગ કરવો હોય તો કરવા માડો એટલે દેખાશે કે જેમ જેમ સ્તૂપ ઊખેડાતો જશે તેમ તેમ દુશ્મનનું લશ્કર પાછું હટતું હશે,'

બસ, આટલે સુધીની ખાતરી આપી પછી લોકોના મન પર એ વાત બેસતાં શી વાર ? અને ફૂલવાલકે કોણિક સાથે એવો સંકેત સાધી રાખ્યો કે 'સ્તૂપ વધુ ને વધુ ખોદાવાના જેમ જેમ સમાચાર મળે તેમ તેમ લશ્કરને વૈશાલીથી આઘે ને આઘે લઈ જવું.'

થયું. અહીં લોકને વિશ્વાસ બેસવાથી સ્તૂપને ખોદી નાંખવાનું કામ શરૂ થયું. બીજી બાજુ કોણિકનું લશ્કર હટતું ગયું.

એટલે લોકોને ખાતરી થઇ કે ' આ સ્તૂપ જ અપમંગળરૂપ હતો તેથી દુશ્મનનો લશ્કરી ઘેરો હતો. માટે હવે એને તદ્દન સાફ જ કરી નાખો.'

વેશ્યામાં પતન પછી લોકોને સ્તૂપના દ્વેષી કરે છે.

જોયું ? ફૂલવાલક કેટલા ભયંકર પાપ વધારી રહ્યો છે ! એક તો પ્રપંચ લગાવ્યો, અને બીજું લોકોના દિલમાં સ્તૂપ પ્રત્યેની જે પવિત્ર ભાવના હતી તેનાથી બિલકુલ ઉલ્ટી જ દ્વેષની ભાવના કરાવી. કોઈ એકની પણ ધર્મભાવના તોડવી એ કેટલું મોટું પાપ ? ત્યારે અહીં તો જનસમૂહની તોડી નાખી, ત્યાં પાપનો પાર રહ્યો ? એમાં વળી લોક મહાપવિત્ર જિનસ્તૂપને હોંશ પૂર્વક તોડતા ગયા, એ તોડવાના ગોઝારા કૃત્યને કરાવવાનાં પાપે તો માઝા મૂકી. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનનો એ સ્તૂપ એટલે લાખો વરસથી એ પૂજાતો આવ્યો હશે, કેટલાય લાખો જીવોને ભવિષ્યમાં પણ બોધિબીજ, બોધિ સમ્યગ્દર્શન વગેરે પામવા અને પામેલાને શુદ્ધ કરવામાં એ કારણભૂત, એને તોડાવી નાખવાના પાપની અવધિ રહે ?

કોણિક પટ્ટરાણીના મોહમાં કેવો પાપી થયો ?

બસ, ફૂલવાલક મરીને તો નરકમાં ગયો, પરંતુ પછી અનંત સંસાર ભટકવાનું ઊભું કર્યું. કોણિકે સ્તૂપ પૂરેપૂરો ખોદાઇ સાફ થઇ ગયાના સમાચાર મળતા પાછા ફરી વૈશાલી પર છાપો માર્યો કોણિકને આ નગરીનું ખેતર બનાવી ગધેડાથી ખેડી નખાવવી છે એટલે હલ્લો જોરદાર કર્યો. અહીં એને તો લોક-દયા છે જ ક્યાં ? પરંતુ સુજયેષ્ઠાના પુત્ર સત્યકી મહેશ્વરને દયા આવી એણે પોતાની પાસેની વિશાળ વિદ્યાના બળે લોકોને ત્યાથી બચાવી લઈ બીજે મૂકી દીધા. કોણિકે વૈશાલી જીતવામા

મહેનત પડી એનું ખુનસ વૈશાલીને સાફ કરી નાખવામાં ઉતાર્યું. આ અને બીજા પાપોથી અંતે એ છઠ્ઠી નરકમાં ગયો. મૂળ શું ? પટ્ટરાણીનો મોહ. એમાં મન બગાડી ચડયો લડાઇએ.

એકવાર મન બગડ્યા પછી માણસ કેવો નીચે નીચે ઊતરતો જાય છે ? કેવા અધિક અધિક ખરાબ ધ્યાનમાં પડે છે અને ભયંકર દુષ્કૃત્યો આચરતો જાય છે ?

મન બગડયા પછી જાણે કોઇ બચાવનાર બેલી જ ન મળે.

કોણિકને અને કૂલવાલકને એવું જ બન્યું. કૂલવાલકે વેશ્યામાં મન બગાડયા પછી હવે આગળ મન વધુ ને વધુ બગાડતો ગયો, એમાં કોઇએ એને રોકયો નહિ, ત્યારે જાતે અટકવાની તો ત્રેવડ જ કયાં છે ? એમ કોણિકે પટ્ટરાણીના મોહમાં અન્યાયથી સેચનક હાથી અને દિવ્ય હાર મેળવવા મનને બગાડયા પછી એ પણ વધુ ને વધુ મન બગાડતો ચાલ્યો. એણે યુદ્ધમાં પોતાના દશ બળવાન ભાઇઓ કાળ, મહાકાળ વગેરે એકેકને એકેક દિવસ આગેવાની આપેલી. પરંતુ ચેડા રાજાના અમોઘ બાણથી એ બધા ખત્મ થયેલા. ત્યારે કોણિકે અઠ્ઠમ કરી સૌધર્મેન્દ્રને સાધ્યા, અને ચેડા રાજાને વશ કરી આપવા માગણી કરી. ઇંદ્રે ના પાડી, કહ્યું 'એ મહાન શ્રાવક છે, એના પ્રત્યે અમારાથી એવું થાય નહિ. પરંતુ તને હારવા નહિ દઈએ.'

'જુઓ મન બગાડયા પછી કોઈ બેલી છે ? અહીં સમ્ય ગ્દૃષ્ટિ ગણાય એવો ઈન્દ્ર આવે છે, એ પણ કોણિકને પાપથી પાછો વાળતા નથી. કોણ જાણે આમ પાછો કોણિક ભગવાનનો ભક્ત છે તે એના દાક્ષિણ્યમાં ઇંદ્ર તણાયો કે શું, તે એના પાપમા સહાયક બની જાય છે !

પ્રકરણ–૧૫ ચિત્તનિર્મળતાની ભાવના

જિનદર્શને ચિંતન

ધર્મસાધના કરો તે મનને સુધારવા માટે કરો :–

વાત આ છે મન બગાડ્યા પછી એલી મળવા મુશ્કેલ છે. માટે જાતે સમજીને જ મન બગડવા દેવું નહિ. મન સુધારવાનો ઉપાય પવિત્ર ધર્મસાધનાઓ છે. પરંતુ ઘણાની ફરિયાદ છે કે 'એમાં મન સ્થિર જ રહેતું નથી.' એટલે જ આ વિચારણા ચાલે છે કે બધી ય ધર્મસાધના કરતાં આ ચોંટ રાખો કે 'મારે આ સાધના મનને સુધારવા માટે સ્થિર કરવા માટે કરવાની છે. એટલે મન એવું બને છે ને? એ જોયા કરું.'

ત્યારે જો મનને એમ થાય કે,–

મનને પવિત્ર કરનારી ભાવનાઓ :–

(૧) 'દુનિયાદારીમાં તો મન બહુ અશુભ વિચારોમાં અને અશુભ ધ્યાનમાં જાય છે. એવા પાપી બન્યા રહેતા મનને પવિત્ર શી રીતે કરવાનું? ત્યારે દુનિયાદારી તો જીવનભર રહેવાની. તો પછી ઠેઠ સુધી મન શું અપવિત્ર પાપી જ રાખવાનું? ના, રખાય નહિ; કેમકે ભવાંતરે એના ભયંકર દુઃખદ પરિણામ છે. ત્યા વારસો આ અપવિત્ર પાપી મનનો, અને તેથી તો પ્રવૃત્તિ બધી પાપિષ્ઠ જ ચાલે. ત્યારે ભાવી ભવો માટે આ એક ભયંકર વારસો બની જાય! એ કયાં લઈ ચાલુ? માટે મનને પવિત્ર શુભ ધ્યાનવાળું રાખવા શુભ પ્રવૃત્તિમાં રહું.'

(૨) 'વળી અહીં મન પાપી અપવિત્ર રહ્યા કરવાથી આત્મા પર અશુભ કર્મોના ગંજના ગંજ ખડકાયા કરે, એનાં

ફળમાં દારુણ દુઃખ ક્યાં વેઠ્યા કરું? માટે, એ અટકાવવા મનને પવિત્ર રાખું, ને એ શુભ પ્રવૃત્તિથી રહે.'

(૩) 'ત્યારે મોટી વાત આ, કે મન પવિત્ર કરવા માટે ને ભાવ શુભ કેળવવા માટે તો મનુષ્ય ભવ જ અનન્ય સાધન છે. એટલે આ ભવને જો એ કાર્ય કર્યા વિના એળે કાઢું, તો પછી ફરી આવો માનવભવ ક્યાં મળવાનો? અને મન પવિત્ર કરવાનું કાર્ય ક્યાં થવાનું? મન અપવિત્ર રાખીને તો હલકા તિર્યંચના ભવોમાં તે ઠેઠ એકેન્દ્રિય સુધીના ભવોમાં ઊતરી જવાનુ થાય. પછી ઊંચે ક્યારે અવાય? એટલે

માનવભવ મનને પવિત્ર કરવા માટેની જ Refinery છે, સંશોધનશાળા છે.

'એમાં એ જ કામ કરવાનું હોય; અને એ મન પવિત્ર કરવા માટે શુભ ધ્યાન કેળવવું પડે, એ કાંઈ દુનિયાદારી ચલાવવામાં ન થાય.'

—આમ જો વારંવાર વિચારવામા આવે, તો મનને પવિત્ર બનાવવાની એક ભૂખ ઊભી થાય. એ ભૂખ પણ જોરદાર ભૂખ બને તો પછી એના માટે ખોજ રહે કે 'ક્યાં ક્યાં મનને પવિત્ર રાખ્યા કરું?' ત્યાં દેખાય કે,

દુનિયાદારીની પ્રવૃત્તિમાં તો મન આરંભ-પરિગ્રહ, વિષયો-વિલાસો, અને મદ-માનાકાંક્ષાદિમાં રમ્યા કરે છે, ત્યાં પવિત્રતા ક્યાં?

'એમાં તો મન અપવિત્ર જ રહ્યા કરે. માટે શુભ ધર્મક્રિયા, ધર્મ-બોલ, ધર્મ-આચાર જો સેવ્યા કરું તો મનને એમાં સહેલાઈથી શુભ ધ્યાનમાં રમતું રાખી શકાય, અને એથી મન

પવિત્ર બન્યા કરે. બસ, બધી ય તન-મન-ધન તથા વચન અને ઇન્દ્રિયોથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરું તે શુભ ધ્યાન માટે, મન પવિત્ર રાખવા માટે, મન સુધારવા માટે

આ ધગશ જો જાગી જાય, તો દરેક દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા કરતાં આ ચોંટ રહેશે કે આમાં મન શુભ ધ્યાનમાં રહે છે ને? કોઈ અશુભ ધ્યાન ઘુસી નથી જતું ને?

વાત આ છે કે

ધર્મપ્રવૃત્તિ શુભ ધ્યાનના ઉદ્દેશથી થવી જોઈએ.

'આ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં મારે મનને શુભ ધ્યાનમાં રાખવું છે,' -એ ઉદ્દેશ, એ ચોંટ, એ તકેદારી જોઈએ. પછી એ ચોંટથી ધર્મપ્રવૃત્તિ શરું કરી એટલે એમા સાવધાની રહેશે કે મન એ પ્રવૃત્તિના જ ધ્યાનમાં છે ને? નાની દેવદર્શનની ક્રિયા વખતે પણ આ ચોંટ રાખી એટલે પછી ત્યાં મન બીજા-ત્રીજા વિચારમાં નહિ જાય, કોઇ કષાયમા નહિ જાય, કે ડાફોળિયાં નહિ મરાય, યા મન સુસ્ત નહિ બને. ભય છે કે 'રખે ને શુભ ધ્યાન ગુમાવાય તો?' એટલે દર્શન કરતાં કરતાં મનને બરાબર પરમાત્માનાં સ્વરૂપમાં, જીવનમા, ગુણોમાં, અને ઉપકારમાં લગાવાશે. ત્યાં મનને એમ થશે કે,-

પ્રભુદર્શને શુભ ધ્યાન શું કરવું?

'પ્રભુ! તમારું જીવન કેટલું બધું આદર્શ અને અદ્ભુત! ઠેઠ બાળપણાથી વૈરાગ્યે ઝળકતું! માતા પિતા વગેરે તમારા પર અથાગ રાગ વરસાવે છે, પરંતુ તમને એમના ઉપર કોઇ આસક્તિ નથી. કોઈ રાગ નથી. કેવા

જ્વલંત વૈરાગ્ય! ત્યારે, તમારું **જીવન કેટલું ઉમદા,** કે રાજકુળમાં વૈભવવિષયો તો ઊંચી કોટિના છે જ, એમાં વળી દેવતાઓ તમારા હિસાબે ઘરમાં કરોડો રત્ન–મોતી–સોનૈયાના વરસાદ વરસાવે છે. છતાં તમને એનું જરાય ગુમાન નથી, એના પર લેશમાત્ર રાગ-આકર્ષણ મમત્વ નથી! જીવન કેવું ઉમદા? ત્યારે,

વાહ પ્રભુ! કેવું પરાક્રમી તમારું જીવન કે સુકોમળ અને સમૃદ્ધિ–સન્માનભર્યા શરીરે પણ કઠોર સંયમ અને ભીષ્મ ત્યાગ–તપસ્યા આદરવાનું તથા ઘોર ઉપસર્ગ–પરિસહોને સહવાનું કર્યું ! કેવું પરાક્રમ !

પ્રભુ! તમારું કેવું દિવ્ય જીવન, કે કેવળજ્ઞાન પામી કૃતકૃત્ય બન્યા, શિવસુંદરી સાથે સગાઈ થઇ જઇ વિવાહ–લગ્ન નક્કી થઈ ગયા, છતાં આપ પાછા ઘરે ન જઈ બેઠા, પણ પૃથ્વીતલ ઉપર પગે ચાલીને ચારિત્રજીવનથી વિચર્યા !

આમ, કેટલું બધું ઊંચું ધન્ય જીવન તમારું !

'ત્યારે હે નાથ! તમારા અનંત ગુણોને હું તો શું, કિંતુ મોટા કેવળજ્ઞાની પણ ન ગાઈ શકે. એ એકેક ગુણ કેવો ઊંચો! વૈરાગ્ય–અનાસક્તિ–અમમત્વ અજોડ કોટિના !

ગંભીરતા કેવી ઊંચી કે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને ટપી જાય એવી! ઘરમાં રહ્યા પણ અવધિજ્ઞાનથી બીજાના પૂર્વ ભવ અને અહીંના ખાનગી માયા–પ્રપંચ જાણી શકો છો, છતા સાગરવર–ગંભીર આપ એ કશી જાણકારી બહાર દેખાડતા નથી !

ત્યારે, આપનો કરુણાગુણ કેટલો બધો ભવ્ય, કે આપના પર ઘોર ઉપસર્ગ–ઉપદ્રવ વરસાવી જાય એના માટે પણ દયા ચિંતવો છો કે 'આ બિચારાનું શું થશે !'

મારા નાથ ! આપનો વિનય-ગુણ કેટલો અદ્‌ભુત ! કે જન્મથી આપ અવધિજ્ઞાની અને ઇંદ્રપૂજ્ય છતાં માતાપિતા મોટાભાઈની આગળ આપની ગજબ નમ્રતા ભારે અદબ-આમન્યાનું પાલન ! આની સામે અમારી કેવી રાંકડી અભિમાન-ઉદ્ધતાઈની સ્થિતિ ! અમારામા જ્ઞાનનાં કે માન મળવાનાં કોઈ ઠેકાણાં નહિ. છતાં અકડાઈ-અતડાઈનો પાર નહિ ! પ્રભુ ! મારે ક્યાં ઊભા રહેવાનું ? આપ મહાજ્ઞાનીની અજ્ઞાન મા-બાપ પ્રત્યે પણ નમ્રતા ! અને અજ્ઞાની અમારી મહાજ્ઞાની ગુરુ પ્રત્યે પણ ઘમંડિતા ! ત્યારે,

નાથ ! આપનામાં મૈત્રી આદિ કેવા અનુપમ ! પ્રભુ ! આપના ગુણુના શા ગુણ ગાઉં ? આપનામાં જીવો પ્રત્યે અ-મૈત્રી, ઈર્ષ્યા, દુર્ભાવ-તિરસ્કારનું નામનિશાન નહિ; ભય-કાયરતા નિઃસત્ત્વતા કે અસહિષ્ણુતા-ક્ષુદ્રતાનું નામનિશાન નહિ; કિન્તુ આપનામાં મહામૈત્રી, મહા ગુણાનુરાગ, સદ્‌ભાવ, મહાસત્ત્વ, મહાસહિષ્ણુતા, મહાઉદારતા....વગેરે ગુણો અનન્ય, અદ્‌ભુત અને અપરંપાર !

આપનો સહનવૃત્તિનો ગુણ કેટલો ગજબ કે સાધના-કાળમાં એકલા અટુલા વિચરતાં, અનાડી યા કષ્ટમય પ્રદેશમા પણ પ્રસન્ન ચિત્તે વિચર્યા, જેથી સહન કરવાનું ખૂબ મળે ! અને એવું ઘોર સહન કરવા વખતે પણ આપની કેવી અચિંત્ય ક્ષમા-કરૂણા ! તથા તત્ત્વચિંતન અને શુભધ્યાનનો ઉપયોગ કેટલો અજબ ! પ્રભુ ! આપની આગળ અમે ક્યાં ઊભીએ ? કશું ખાસ સહન કરવાનું અમે રાખતા નથી, છતાં મન શુભ ભાવમાં નહિ !

ત્યારે, નાથ ! તમારા ઉપકારની અવધિ નથી. જગતને અનન્ય અને ત્રિકાલાબાધ્ય ટંકશાળી મોક્ષમાર્ગ

અને તત્ત્વજ્ઞાન આપો છો ! એવા સૂક્ષ્મ પણ જીવોની ઓળખ આપો છો કે એથી એ અનંત જીવો પ્રત્યે ભવ્યાત્માઓ દયા પાળે છે. પ્રભુ ! કેટલો ગજબ ઉપકાર કે આપ જીવોને સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર આપી એની અનંત ભવપરંપરા છેદી નાખો છો !

ધ્યાનાદિ એ અરિહંતનો જ ઉપકાર છે :–

હે અરિહંત નાથ ! મોક્ષમાં જઈ બેઠા છતાં તમારો ઉપકાર ચાલુ છે. ભકતો (૧) આપની મૂર્તિનું, (૨) આપની વાણીનું, અને (૩) આપના જીવનનું આલંબન લઈ અચિંત્ય અકલ્પ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં ભક્તો જે આપનું દર્શન, આપનાં ગુણગાન, આપનું સ્મરણ, આપનું ધ્યાન, આપની ભકિત,....વગેરે વગેરે જે કરે છે એમાં પ્રધાનતા દર્શનાદિની કરતા આપની છે. ધ્યાન વગેરે તો કરે, પણ જો બીજાનું કરે તો ફળ ફાસકુસિયું; જયારે ધ્યાનાદિ આપનું કરે તો અચિંત્ય ફળનો લાભ થાય છે. અર્થાત્ ધ્યાનાદિ ક્રિયા તો બંને ઠેકાણે સરખી છે, છતાં ફળમાં એટલો મોટો તફાવત આલંબનના ફરકને લીધે પડે છે. તેથી પ્રધાનતા આલંબનની છે. તો પ્રભુ ! તું અમારા માટે વિશ્વશ્રેષ્ઠ આલંબન બની મહાલાભ કરાવે છે, એ તારો કેટલો બધો અનન્ય ઉપકાર !

આમ પ્રભુ ! તારા ઉપકારોની પણ અવધિ નથી. આપનું સ્વરૂપ નિર્મળ સ્ફટિક જેવું, નિરંજન, નિર્વિકાર, અનંત જ્ઞાનમય છે....'

શુભ ચિંતનના ૪ લાભ :–

–આ રીતે પ્રભુદર્શનની ક્રિયામાં જો ચિંતવના રખાય

તો; ત્યાં મન સુસ્ત ન બને બીજા-ત્રીજા વિચારો ન કરે; પણ સારા ધ્યાનમાં પકડાય. એમ દરેક ક્રિયામાં લક્ષ આ જોઈએ કે 'આથી મારે મનને સારા ધ્યાનમાં રાખવું છે,' તો એ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે (૧) ક્રિયાનું રહસ્ય ચિંતવાય, (૨) સ્વરૂપ વિચારાય, (૩) ક્રિયામાં સૂત્ર બોલવાના હોય તો સૂત્રના પદ પદ લક્ષમાં લેવાય ને (૪) એનો અર્થ-ભાવાર્થ વિચારાય. ક્રિયાનો ઉદ્દેશ જ આ રાખ્યો કે 'આ કરીને મનને સારા ધ્યાનમાં રાખવું છે,' તો સહેજે એનો પ્રયત્ન રહેવાનો, સારૂં ચિંતવન રહેવાનું. તેથી (૧) મન પવિત્ર બનતું જવાનું અને (૨) શુભ પુણ્ય તથા શુભ સંસ્કારનો સંચય થવાનો તથા (૩) વિપુલ કર્મક્ષયનો લાભ મળવાનો, (૪) તેમ ધ્યાનધારા લાગવાની. ધ્યાનથી સર્વ કર્મક્ષય થાય છે. ભૂલતા નહિ, 'શુભ ધ્યાનથી સારું સંસ્કરણ થાય અને શુભ કર્મનો બંધ થાય તેમજ વિપુલ પાપક્ષયનો પણ લાભ મળે,'-આવી વાત આવે ત્યારે આ શુભધ્યાન એટલે માત્ર ખૂણામાં એકાંતમા બેસીને કોઈ 'ૐ' 'અર્હં' વગેરેનું ધ્યાન ધરાય એ જ ધ્યાન, એમ સમજતા નહિ; કિન્તુ કોઇ પણ શુભ પ્રવૃત્તિમાં મન નિરાશંસ ભાવે વિશુદ્ધ ભાવનાથી તન્મય થાય એ બધું અહીં શુભ ધ્યાન તરીકે સમજવાનું છે

મનને થશે કે 'તો શું આના આટલા ઊંચા લાભ?'

હા, આના એવા ઊંચા લાભ કે જે આપણી કલ્પનામાં ન આવે.

પ્રકરણ ૧૬ : શુદ્ધક્રિયા કેમ થાય ?

કુમારપાળની પૂર્વ ભવે પુષ્પ પૂજા કેવી ? :-

કુમારપાળ રાજાના જીવે પૂર્વ ભવમા માત્ર પાંચ કોડીથી ફૂલ ખરીદી ભગવાનની પુષ્પપૂજા કરી, એટલાથી બીજા ભવે ૧૮ દેશનાં સામ્રાજ્ય જેટલો મોટો વૈભવ, સત્તા, સન્માન વગેરે મળવાનું પુણ્ય શી રીતે ઊભું થયું ?

કહો, એ શુભ ક્રિયામાં મન કોઈ પણ જાતના ફળની આશંસા વિના ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવનાથી તન્મય થઈ ગયું, અર્થાત્ પ્રબળ શુભ ધ્યાનમાં લાગી ગયું હતું એથી એવાં ઊંચા પુણ્ય, સાથે કેઈ પાપના ક્ષય, અને જબરદસ્ત શુભ સંસ્કરણ થયુ.

આ પૂજામાં જો મન બીજે રખડતું હોત, અગર આમા ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવનાથી તન્મય ન હોત, તો કાંઈ આવા ઊંચાં ફળ નીપજત નહિ. આ રીતે તો તમે ય કયાં કમીના રાખો એમ છો ? પાંચ શું, પાંચસો કોડીનાં ફૂલ ચડાવી દો એમ છો અરે ચડાવ્યાય હશે. તો તેથી શું એ હિસાબનાં તમને ફળના ઢગલા મળશે ? 'ભગવાન ભગવાન' કરો, એમ કાંઈ રખડતાં ચિત્તો કે મુડદાલ ચિત્તો એવાં ફળ મળે કરે નહિ. આ બતાવે છે કે કોઇ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવનાથી મન તન્મય થાય, અર્થાત્ ધ્યાનસ્થ બને એનાં અકલ્પ્ય અચિંત્ય ઊંચાં ફળ મળે છે.

પુષ્પપૂજાનાં ધ્યાનથી કયાં ફળનાં કેવાં પરિણામ ?

રાજા કુમારપાળના જીવને એવાં પુષ્પપૂજામાંનાં ઊંચાં ધ્યાનનાં જે ફળ નીપજયાં એનાં પરિણામ કેવાં આવ્યાં એ જુઓ.

(૧)પુણ્યોનો થોક ઉપાજર્યો એથી ૧૮ દેશનું સામ્રાજ્ય, એટલો ઊંચો વૈભવ, ક્રોડો કે અબ્જોનું ધન, સુંદર શરીર, મહા-સત્તાધીશતા, મહાન સન્માન–યશ–સૌભાગ્ય વગેરે વગેરે કેટલુંય મળ્યું. ત્યારે,

(૨) જે પાપક્ષય થાય, એથી સંસારનો તીવ્ર રાગ, વિષયોની આંધળી આસક્તિ, મહા મિથ્યાત્વ,ક્ષુદ્રતા, નિર્દયતા, પાપની પ્રચંડ પ્રીતિ વગેરે કરાવનારા કેઇ પાપો નષ્ટ થઇ ગયાં.

આની સામે બીજું પાપ જુઓ કે સિદ્ધરાજના ભયથી જીવ બચાવવા વર્ષો સુધી રખડતા અને ચિંથરેહાલ રહેવું પડ્યું, એ પાપોદય આ સંસારનો તીવ્ર રાગ વગેરે કરાવનાર પાપોદયની સામે શી વિસાતમાં છે? એટલે એવા ભટકાવનારા પાપોદયને મહત્ત્વ આપતા નહિ. મહત્ત્વ તો જે મહા મિથ્યાત્વાદિ કરાવનારાં પાપો ગણાય એનું છે. પરંતુ એ તો સાફ થઈ ગયા. તેથી જ આત્મિક મહા ઉન્નતિને જગા મળી.

નહિતર તો સંસારરંગ, મહામિથ્યાત્વ, અંધ વિષયાસક્તિ વગેરે કરાવનારાં પાપ ઊભાં હોય પછી ગુરુ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા ભલે ને મળે, તેમજ કાન પર જિન-વાણીના ધોધ ભલે ને વરસે, એનું એવું સારું ફળ ન આવે. એ તો એ પાપક્ષય પહેલાં કરો, પછી જ સારું પામવાની આશા રાખો. એ પાપોનો ક્ષય ચિત્તને શુભ ધ્યાનમાં રાખવાથી થાય. હવે,

(૩) શુભ સંસ્કરણના લાભની વાતમાં કુમારપાળને પૂર્વ ભવે પુષ્પ પૂજામાંનાં શુભ ધ્યાનથી ત્રીજો લાભ શુભ સંસ્કરણ-નો થયો. એનું પરિણામ વળી કેવું સુંદર આવ્યું એ જુઓ પુણ્યયોગે આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ મળી

ચા. કુમારપાળ જન્મે જૈન નહોતા, પરંતુ આચાર્ય મહા-
જ પાસેથી વીતરાગ અરિહંત પરમાત્મા, નિર્ગ્રન્થ મુનિ અને
ન ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવા મળ્યું તો તે પૂર્વના સુસંસ્કારના
ગે ઝટ ગળે ઊતરી ગયું. એવું ઊતરી ગયું કે ૧૮ દેશના
મ્રાજ્યની સંપત્તિ એમજ ઊભી રહી અને જૈનધર્મનો અને
ળમૂજીઠ રંગ લાગી ગયો, અને શક્ય અમલ ચાલુ થઈ ગયો.

શ્રવણ ગળે ઊતર્યું શાને કહેવાય ?:-

સાભળેલું આ ગળે ઊતરવું સહેલું નથી; અંતરને પૂછી
ને કે આપણને પણ આ સાંભળવા ક્યાં ઓછું મળે છે?
ાં કેટલું ગળે ઊતરી અસ્થિમજ્જા ચોંટી જાય છે? અહીં
કુમારપાળને પૂર્વભવની પૂજામાંના પ્રબળ ધ્યાનથી એવું શુભ
:કરણ થઇ ગયું છે કે એ સંસ્કારના યોગે અહીં સાંભળવા
લા શુદ્ધ ધર્મ માટે એમ લાગે છે કે 'બરાબર આ વ્યાજબી
દેવ-ગુરુ-ધર્મ આવા જ હોય; અને એ જો મહાદુર્લભ વસ્તુ
ાં મળે છે તો એને શા માટે જતી કરવી? આ તો એટલી
ી ઊંચી ચીજ છે કે આની આગળ દુન્યવી કોઇ ચીજ, કોઇ
, કોઈ સન્માન કિંમતી નથી, લેશ પણ મહત્વનાં નથી.'

શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ગળે ઊતરવા એટલે એની ાળ કોઇ જ દુન્યવી સુખ-સગવડ-સામગ્રી-સન્માન પણ મહત્વનાં ન લાગે. કશીજ કિંમતના ન લાગે.

બોલો, તમને આ રીતે દેવ-ગુરુ-ધર્મ હયે ચોંટી ગયા
એજ મહત્વના, અને દુનિયાના પદાર્થ માલ વિનાના, એવું
ખરું? હયે ચોંટયાની આ પરીક્ષા છે. તપાસી જોજો. એવુ
ખાય તો હૃદયમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ ચોંટાડવા માટે આ ઉપાય

છે કે દુનિયાને માલ વિનાની લેખો. પૈસા–ટકા, મેવા–પકવાન્ન, સારાં રૂપ સ્પર્શ, કામિની–કુટુંબ વગેરેનું કશું મહત્વ નથી એમ દિલને ઠસાવો. એ બધું મરણ પછી આપણું નથી, તેમજ પરલોકમા સારુ સ્થાન નક્કી કરી આપતું નથી, ને ઊલટું દુર્ગતિમા ઉતારનારું છે. તો પછી એનું મહત્ત્વ શું લેખાય?

મહારાજા કુમારપાળને ધર્મ મળ્યા પછી દુનિયા કોડીની લાગી ગઇ હતી, તેથી દેવ–ગુરુ–ધર્મ હૈયામાં તાણેવાણે વણાઇ ગયા હતા. તેથીજ એમના જીવનની ધર્મની વાતો અલૌકિક જેવી જાણવા મળે છે। અઢારદેશનો સમ્રાટ પોતાના ૧૧ લાખ ઘોડાને પણ ગળેલું જ પાણી પીવરાવવાની કાળજી રાખે? લડાઈ લડવા જવું છે એ વખતે યુદ્ધના ઘોડે બેસતાં પહેલાં બેસવામાં કોઇ જીવજંતુ ન મરે એ માટે પૂંજણીથી પલાણ પૂજે? 'ચોમાસાના ચારે માસ બ્રહ્મચર્ય, નિત્ય એકાસણાં, પાંચ વિગઈત્યાગ, પાટણ બહાર તો નહિ પણ પાટણમાંય જીવરક્ષાર્થે ઘર દેરાસર અને ઉપાશ્રય સિવાય પ્રાયઃ ક્યાંય ફરવું નહિ,...' આવો આવો ધર્મ કરે?

કુમારપાળે એવો ઉચ્ચ કોટિનો ધર્મ કર્યો, આખા રાજ્યમાંથી જુગાર શિકાર માંસાહાર દારૂ ચોરી પરસ્ત્રી અને વેશ્યાગમન એ સાત વ્યસન દૂર કરાવી દીધાં! ને એમાં ભલે લાખોના ખર્ચ કરીને પણ પ્રજાને ઘોર પાપોથી બચાવી,....આ બધું શી રીતે બન્યું? દેવ–ગુરુ–ધર્મ હૈયે ચોંટી ગયા હતા અને એ માટે દુન્યવી સુખ–સામગ્રીને કોડીનાં લેખ્યા હતાં એટલે એ બન્યું.

આ બનવાની પાછળ મૂળ કારણ કોણ? પૂર્વ જન્મે પાંચ કોડીના પુષ્પથી કરેલી જિનેન્દ્રપૂજામાં મનથી ઊછળતા ભાવોલ્લાસવાળું તન્મય ધ્યાન રહ્યું હતું એનો એ પ્રતાપ હતો કે એથી

ઊભા થયેલા સુસંસ્કરણે અહીં ધર્મ શ્રદ્ધા અને ધર્મસાધના અવ્વલ કોટિનાં બનાવ્યા. ત્યારે કહો,

શુભ ક્રિયામાં એવું શુભ ધ્યાન શું કામ કરે છે? આ અથાગ પુણ્યોપાર્જન, અઢળક પાપક્ષય અને જબરદસ્ત શુભ સંસ્કરણ. શ્રાવક કે સાધુ ધર્મના શુભ આચાર અને શુભ ક્રિયાઓની બેપરવાઈ કરી એકાંતમાં ખૂણે બેસી ૐ કે એવું કોઈ ધ્યાન કરે એનાં આવાં ઊંચા ફળ આવ્યાના દાખલા ઓછા જાણવા મળશે. ત્યારે શુભ ક્રિયા વખતનાં શુભ ધ્યાનનાં ઊંચા ફળના દાખલા બહુ જાણવા મળશે. જુઓ,–

દાનધર્મમાં શાલિભદ્રના જીવે પૂર્વ ભવે કરેલ ખીરનાં દાન વખતે જે ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવના સાથે ગુરુ ને દાન ધર્મમાં તન્મયતા સાધી અર્થાત્ એમાં એકતાન ધ્યાન કર્યું તો કેટલું ઊંચું ફળ આવ્યું? દાન કર્યા પછી પણ મર્યો ત્યાં સુધી 'અહો કેવા ગુરુ! કેવું દાન!' એમ અનુમોદનાનું જ ધ્યાન રાખેલું, એટલે ક્રિયાના વિષયમાં તન્મય મન એ જ ધ્યાન. એથી મહાલાભ! આને બદલે મુનિને જતા કરી ખીર પોતે જ ખાઇ ગયો હોત અને ૐ નું ધ્યાન કર્યું હોત તો શું પામત?

શીલ યાને વ્રત નિયમના ધર્મમાં વંકચૂળ ચોર જેવાએ નિયમ–પાલનમાં જે તન્મયતા યાને શુભ ધ્યાન રાખ્યું, એનું ફળ કેટલું ઊંચું આવ્યું? એ, બારમા દેવલોકે જઈ અવતર્યો!

દયાધર્મમાં મેઘકુમારના જીવ હાથીએ જે સસલાની દયા કરવામાં તન્મય મન રાખ્યું એનાં ઉચ્ચ ફળમાં મેઘકુમારનો અવતાર અને રાજઋદ્ધિ છોડી ચારિત્ર–ગ્રહણ મળ્યાં.

બધે શુભ ક્રિયામાં વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસથી મનની તન્મયતા યાને શુભ ધ્યાન રહેવું જોઇએ.

તપ ધર્મમાં એજ શાલિભદ્ર સંયમ લઈ સંયમ-તપ-સ્વાધ્યાયમાં એકતાન ધ્યાનવાળા બન્યા, તો એના ઉચ્ચ ફળ તરીકે અનુત્તર વિમાનમા અવતાર પામ્યા! અરે! સ્થુલભદ્રનો ભાઇ **શ્રીયક** માત્ર એક ઉપવાસના તપમા આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નીતરતા શુભ ધ્યાનવાળા બન્યા રહ્યા, તો સ્વર્ગમાં ગયા!

ક્રિયામાં નિરાશંસ વિશુદ્ધ તન્મયતાથી ઉચ્ચ આત્મદશા :-

ભરત મોટા ચક્રવર્તી અને **બાહુબળજી** મોટા બળવાળા કેવી રીતે બન્યા? એમાં ય વળી એકને આરિસાભવનમાં અને બીજાને યુદ્ધભૂમિ પર કેવળજ્ઞાન મળવા જોગી ઉત્તમ આત્મદશા કેમ બની આવી! પૂર્વ જીવનની કઈ સાધના પર? કયા શુભ ધ્યાન પર? શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે ૫૦૦ મુનિઓની ભક્તિ વૈયાવચ્ચમાં ચિત્તની તન્મયતા કરેલી. એના પર એ સમૃદ્ધિ, એ-બળ, અને એમાં ય વિશેષ તો એ ઉચ્ચ આત્મદશા મળી. એટલે આ આવ્યું કે

(૧) મન વિનાની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચથી કોઇ એવું ઊંચું ફળ મળે નહિ. તેમ,

(૨) મન હોય છતાં કોઈ પૌદ્ગલિક ફળની આશંસાવાળી ભક્તિ-વૈયાવચ્ચથી કોઈ એવી ઉચ્ચ આત્મદશા ન મળે.

(૩) સુસ્ત મન, સામાન્ય મન રાખ્યું હોય તો ય તે એવું ઊંચું ફળ મળે નહિ.

એ તો એ મહાન આત્માઓએ ભકિત-વૈયાવચ્ચની ક્રિયામાં બહુ ઊંચા ઊછળતા ભાવવાળું તન્મય મન રાખેલું તેથી એટલું ઉચ્ચ ફળ અને ઉચ્ચ આત્મદશા પ્રાપ્ત થઇ. કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે, કે

મન વિનાની યા પૌદ્ગલિક ફળની આશંસાવાળી અથવા સુસ્ત એકલી ક્રિયાથી ઊંચું ફળ નહિ, કિન્તુ ક્રિયામાં એને અનુરૂપ ઉચ્ચ ભાવોલ્લાસ, ઉચ્ચ લેશ્યા, અને ઉચ્ચ પ્રણિધાન યાને મનની તન્મયતા રખાય એવી જે ધ્યાનદશા. એથી એટલા ઊંચાં ફળ અને ઊંચી આત્મદશા પ્રાપ્ત થાય.

ભરત અને બાહુબળના જીવે પૂર્વભવે આ કરેલું, પણ આને બાજુએ મૂકી ગૂફામાં જઈ કોઈ ધ્યાન લગાવીને બેઠેલા નહિ. **ધ્યાન આ હતું કે આ ભક્તિ-વૈયાવચ્ચની સાધનામાં ભારે વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસવાળું તન્મય મન રાખેલું એ જ ધ્યાન, એથી જ એવી ઉચ્ચ આત્મદશા મળી.**

આ ઉપરથી શીખી લેવા જેવું છે કે ભગવાને કહેલ શ્રાવક અને સાધુ જીવન માટેના સુંદર આચાર તથા અનુષ્ઠાનની આરાધના કરતા રહેવું; માત્ર એમાં આવી ઊંચી મનની તન્મય સ્થિતિ લાવવી, એ જ ધ્યાન દશા કેળવવી. એથી અચિંત્ય ફળના અધિકારી બનાય. ક્રિયા–આચાર વિના એકલા ધ્યાનને પકડવા જતાં ઠગાવાનું થાય.

ખરું કેળવવા જેવું આ ક્રિયામાં શુભ ધ્યાન છે.

નાની પ્રભુ–દર્શનની ક્રિયા કરતા હોઈએ કે મોટી બીજી ધર્મક્રિયા કરતા હોઈએ, પણ એમા મન કેવુ લાગેલું હોય ? **દરેક ધર્મ-ક્રિયામાં ઊંચા સંવેગ–વૈરાગ્ય સાથે પરમાત્મ ભક્તિના ઉછળતા ભાવોલ્લાસ અને ઊંચી ધર્મ-લેશ્યા સાથે તન્મય મન બનેલું હોય.** મનની આવી કેળવણી કરવા જેવી છે કે એ બધી ય ક્રિયા–આરાધના–સાધનામાં આ રીતે

મન લાગેલું હોય. એનાથી આ ભવે, નહિતર આગામી ભવે અચિંત્ય ઊંચી આત્મદશા પ્રાપ્ત થાય.

મનનો રખડપાટ કેમ અટકે ? :–

જયારે ક્રિયામાં આવી ઊંચી માનસિક તન્મયતા જરૂરી છે, તો સવાલ થાય કે રખડતા મને એ લાવવી કેવી રીતે? એનો જવાબ આ જ છે કે ક્રિયાને આવું તન્મય મન બનાવવા માટે જ આરાધવી, જીવને જાગ્રત્ રાખવો કે 'હું આ ક્રિયા કેમ કરું છું? મનને તન્મય બનાવવા માટે. તો લાવ એમ મન તન્મય રાખું.' આ ઉદ્દેશ નક્કી કરીને પછી વારે વારે એ નજર સામે લાવવાથી મનનો રખડપાટ ઓછો કરી શકાય, તન્મયતા વધારી શકાય. ઊંચા ભાવોલ્લાસ જગાવી શકાય.

મનને એમ રહ્યા કરવું જોઇએ કે

'મારે આ જીવનમાં શું કમાઇ જવા જેવું છે?

સારું મન, સારું ધ્યાન,

બસ એ માટે જ બધીય સાધના કરું. સાધના કરતાં કરતાં એવા ઊછળતા વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસ સાથે મન તન્મય રહે એ જોયા કરું. બીજા ફળની ચિંતા નથી. આવું મન આવું ધ્યાન બન્યું રહે એ જ મારે મહાન ફળ છે. એથી જ જીવની મુક્તિ નિશ્ચિત થઇ જવાની.'

વલ્કલચીરીને ભાંડાની પડિલેહણમાં મન લાગ્યું તો કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. નાગકેતુને પુષ્પ પૂજામાં એવી તન્મયતા થવાથી કૈવલ્ય પ્રાપ્ત થયું. **ધર્મરુચિ અણગાર** જીવસંહારક કડવી તુંબડી જાતે જ ખાઇ જઇ જીવદયામાં મન પરોવ્યું, તો અનુત્તર વિમાને જઇ અવતર્યા.

શાસ્ત્ર કહે છે કે,

દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિ–ધર્મક્રિયા જો મનના એકાગ્ર ઉપયોગથી થાય તો એ ધ્યાનમય બને છે, કેમકે એકાગ્ર ચિંતન એ ધ્યાન છે એટલે જ સાધુ એક તો જ્ઞાનમાં અર્થાત્ સ્વાધ્યાયમાં લીન હોય તથા બીજું ધ્યાનમય ક્રિયા આચરતા હોય તો એ 'જ્ઞાન–ધ્યાન' માં લીન રહેનારા ગણાય. પછી અવસરે વિશેષ ધ્યાન ધર્મધ્યાન પદસ્થાદિ ધ્યાન કરે; એ એના આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, નવકારપદ, અરિહંતપિંડ, અરિહંત સ્વરૂપ વગેરે પ્રકારનું ચિંતન રાખ્યાથી થાય. પરંતુ સામાન્યથી 'જ્ઞાન–ધ્યાનમા ઉદ્યમ રાખજો' એમાં 'ધ્યાન' નો અર્થ એકાગ્ર ચિત્તથી ક્રિયા.

પ્રકરણ–૧૫

આભ્યન્તર તપ–૬ : કાયોત્સર્ગ

બીજાના ન્યાય–અન્યાયમાં ન પડો.

હવે એકલા ધ્યાનમાં ધ્યાન પણ કાયોત્સર્ગ સાથે હોય એનો જબરદસ્ત પ્રભાવ છે. કેમકે કાયોત્સર્ગમાં પ્રતિજ્ઞા સાથે કાયાને અને વાણીને સ્થિર કરી દેવામાં આવે છે, તથા અમુક ચોક્કસ પ્રકારનું નક્કી કરેલ ચિંતન કરાય છે.

શુભમાં મન–વચન–કાયાની સ્થિરતા એ અતિ ઉચ્ચ કોટિની સાધના છે. કાયોત્સર્ગમાં એ મળે છે. એથી કોટિ જનમનાં પાપ નાશ પામતાં વાર લાગતી નથી. મોટાં ઉપસર્ગમાં ગજસુકુમાળ, ખંધકસૂરિના ૫૦૦ શિષ્ય, વગેરે. એ સ્થિરતાથી સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ પામ્યા. ગિરિરાજ પર ૫ કોડ, ૧૦ ક્રોડ વગેરે મુનિઓ પણ એ સ્થિરતાથી મોક્ષ પામ્યા.

રોગમાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ ? :–

આર્તધ્યાનના પ્રકરણમાં આ વાત આવી કે મુનિને રોગ આવે તો એમને વેદનાનુબંધી આર્તધ્યાન કેમ નહિ ? એના ઉત્તરમાં કહ્યું કે મુનિ સમજે છે કે 'એવા કર્મનો ઉદય થાય તો રોગ આવે જ. પરંતુ રોગ ભોગવાતાં કર્મ ભોગવાઇ જાય છે, ને એથી કર્મક્ષય થાય છે, એ લાભ છે. તો પછી રોગમાં હાયવોય શી ?' આમ મનની સ્થિરતા થવાથી મહાન લાભ છે

'આ જનમનાં કર્મ તો પ્રતિક્રમણ–આલોચના–પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ પામે છે, ત્યારે ભવાંતરનાં કર્મ તપથી યા ભોગવાઇને

નષ્ટ થાય છે. એટલે પૂર્વનાં નષ્ટ નહિ થયેલાં કર્મ આ જનમમાં ઉદય આવતાં ભોગવવાં ય પડે.' મુનિને આમ સમજ હોય એટલે રોગ ભોગવતાં એમને આર્તધ્યાન ન થાય.

કર્મના ઉદય બે પ્રકારે :–

પ્ર૦– તો પછી એ રોગ ભોગવી જ લે ને ? દવા–ઉપચાર શું કામ કરે ! એથી થોડો જ કર્મ–ઉદય માટે ?

ઉ૦– કર્મના ઉદય બે જાતના હોય છે,–એક, દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવની અપેક્ષા રાખનારા, અને બીજા, એવી અપેક્ષા નહિ રાખનારા. બહુ મરચા ખાઈ જાય તો અંદરમાં લ્હાય ઊઠે એ મરચાદ્રવ્યની અપેક્ષા રાખીને અશાતાવેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું ગણાય. પરંતુ એમ જ એકાએક કેન્સર–લકવા જેવો વ્યાધિ ઊઠયો અને પીડા ઊપડી એમાં બાહ્ય દ્રવ્યાદિની અપેક્ષા વિના અશાતાકર્મનો ઉદય જાગ્યો કહેવાય.

ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર૦– દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાથી જે કર્મ ઉદય પામે તેને શું ઉદયનો નિયત કાળ નહિ કે અમુક કાળની જ એની સ્થિતિ પાકે ત્યારે ઉદય થાય જ ?

ઉ૦– દરેક કર્મને કાળસ્થિતિ તો નિયત હોય; પરંતુ કેટલાંક કર્મ સનિમિત્તક ઉદયવાળા હોય છે; એટલે એવાં કર્મ એની કાળસ્થિતિ પાકયે ઉદય તો પામે, પરંતુ નિમિત્ત કોઈ દ્રવ્ય–ક્ષેત્રાદિ જો ત્યાં હાજર હોય તો ઉદય વ્યક્ત દેખાય, ફળ પ્રગટ થાય; અને નિમિત્ત હાજર ન હોય તો ફળ પ્રગટ ન થાય; અને કર્મ એમ જ ઉદય પામી ચાલ્યું જાય. આવા ઉદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે. ફળ દેખાડે એ વિપાકોદય.

નિમિત્તની વ્યક્ત કર્મોદય પર પ્રચંડ અસર!:-

દા.ત. બિમાર હતા તો ત્યાં અશાતા વેદનીય કર્મ ઉદયમાં હોઇ ફળ પ્રગટ હતું. પણ પછી આબૂ પર જઇ રહ્યા ને તબીયત સુધરી ગઈ, તો ત્યાં એ ક્ષેત્રના નિમિત્તથી શાતા–વેદનીય પ્રગટ ઉદય પામ્યું, ને ફળ પ્રગટ દેખાયું, ને અશાતાવેદનીય હવે કાળ પાકેલું ઉદય તો પામ્યું પરંતુ ફળ દેખાડ્યા વિના એમ જ ચાલ્યું જાય છે. એથી ઉલટું કાર્ય; સાજા સારા હોય અને પ્લેગની હવામાં જઈ વસે, ત્યાં બને છે.

આવું મોહનીય કર્મમાં પણ બને છે. મંદિરમાં ગયા, સારા ભાવ જાગે છે ત્યાં મોહનીય કંઈક દબાય છે. પરંતુ એવામાં કોઇ આધુનિક વેશવાળી સ્ત્રી આવી, એના પર જો દૃષ્ટિ નાખી તો એ નિમિત્તથી રાગ–મોહનીય કર્મ વ્યક્ત ઉદયમાં આવે છે, અને પ્રબળ રાગ પ્રગટ દેખાડે છે. પહેલાં એવું જ કર્મ સારા નિમિત્ત યાને સારા ભાવની સામે એવું પ્રગટ ફળ નહોતા દેખાડી શકતા. પરંતુ હવે એ માટેનાં નિમિત્ત આવી મળતા જોર મારે છે, અને પોતાનું ફળ પ્રગટ કરે છે.

કેવા કેવાં નિમિત્ત કેવી લપ ઊભી કરે છે :-

આ સનિમિત્તક ઉદયવાળાં મોહનીય કર્મનો અર્થ એ થયો કે જ્યાંસુધી ખરાબ નિમિત્ત ન સેવો ત્યાંસુધી એ કર્મ તેવાં પ્રગટ ફળ ન દેખાડે; ને અસત્ નિમિત્ત સેવો કે તરત પ્રગટ ફળ ઊભું થયું જ સમજો. દા.ત.

(૧) કોઇનો સારો બંગલો બગીચો મોટર વગેરે યા પરસ્ત્રી કે એનું ચિત્ર વગેરે ન જુઓ ત્યાંસુધી જીવ ડાહ્યો શાણો; પરંતુ એ જોયું તો રાગનો ઉછાળો આવ્યો સમજો.

(૨) એમ, ધર્મપુસ્તક વાંચે ત્યાં શાણપણ; કિન્તુ નોવેલ નવલિકા કે દુનિયાના સમાચાર જ્યાં વાંચ્યા કે તરત રાગ દ્વેષ ઊછળ્યા જ સમજો. એમ,

(૩) બીજા પણ ક્રોધનાં–અભિમાનનાં–લોભનાં નિમિત્ત સાથે જો ટકરાયા, તો એ ક્રોધાદિનાં કર્મ ઉદય પામતાં આમ ફળરૂપે તરત ક્રોધ આદિની લાગણી ઊભી કરવાના.

નિમિત્તથી કહો કેવી લપ ઊભી થાય છે?

આ પરથી ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે બૂરા નિમિત્તોથી આઘા જ રહીએ, નહિતર એ રાગ દ્વેષ કામ ક્રોધ વગેરે કોઈ મોહની લાગણી ઊભી કરશે, મોહનીય કર્મને વિપાકોદયમાં લાવશે.

ઝગડો જોવામાં શું નુકસાન?:–

દા.ત. કોઈનો ઝગડો જોવો એ અસત નિમિત્તનું સેવન છે. તમે રસ્તેથી ચાલ્યા જાઓ છો, એમાં વચમાં કોઇ માણસોમાં ઝગડો ચાલી રહ્યો છે. હવે જો તમે જોવા ઊભા, તો સમજી રાખો કે એ ઝગડો કરનારામાં એકના પર રાગ અને બીજા પર દ્વેષ જાગવાનો શી જરૂર હતી ભાઈ! આ રાગ–દ્વેષ વહોરવાની?

પ્ર૦– પણ ન્યાયી પર રાગ થાય એમાં શો વાંધો?

ઉ૦– વાંધો એ, કે પછી એ ઝગડો કરે છે એના પર પણ રાગ થવાનો, ને એ ખોટું.

બીજાનાં ન્યાય–અન્યાય જોતાં નુકસાન

ન્યાયીને પણ ઝગડો કરવાનો અધિકાર નથી.

ઝગડો ચીજ જ સારી નથી કેમકે એમાં ચિત્ત ક્લેશ–કષાયમાં પડે છે

હવે ન્યાયી પર રાગ કરવા ગયા એટલે સહેજે એના ઝગડો એનો ચિત્ત-ક્લેશ અને એનો કષાય વ્યાજબી લાગવાના, એની અનુમોદના થવાની. મનને એમ થવાનું કે 'આવો તે અન્યાય કેમ સહન થાય? એવા અન્યાયીને તો બરાબર દબાવવા જ જોઇએ' શું કર્યું આ? ચિત્તક્લેશ તો કર્યો, પણ 'સહન ન થાય. સહન કરાય એ ખોટું' એમ કરી ચિત્તક્લેશના પાપ પર કર્તવ્યતાની મહોર છાપ મારી, કષાયને વ્યાજબી ગણ્યો આમાં તો સમ્યક્ત્વ પણ નાશ પામે. તો કેટલું ખોયું?

બીજાનો ઝગડો જોવામાં સમકિતનો નાશ.

મનની વૃત્તિઓ તપાસવા જેવી છે કે, એ મિથ્યાત્વ સુધી તો નથી પહોંચી જતી ને? એની તકેદારી રાખવી પડે. આપણે પોતે ન્યાયી હોઈએ, આપણે ગુનો ન કર્યો હોય, છતાં એ શાહ થતો હોય, ઉપરથી પોતાનું ઢાંકી આપણને બભડાવતો હોય તો ત્યાં આપણા મનને શું લાગે? 'સામા અન્યાયીને દબાવવો જ જોઈએ, આપણે ન્યાયી છીએ તો સામા અનાડીને દબાવવાનો આપણો અધિકાર છે,'—આવું લાગે કે નહિ? ને જો લાગે તો મનને થાય ને કે 'આ કરવામાં કશું ખોટું નથી કરતા? એમ પાપમાં ખોટાપણું ન લાગે ત્યા આપણે મિથ્યાત્વમાં પડ્યા કે નહિ? ભૂલશો નહિ, સામાને દબાવવાનું કષાય કર્યા વિના કરી શકીશું? ના, તો પછી ન્યાયથી દબાવવાનું ઠીક માન્યું ને? ત્યારે જુઓ,

જૈનશાસન શું કહે છે?

'સામાનો વાંક હોય તો એના પર ક્રોધ કર્તવ્ય, અને નહિ તો ક્રોધ કર્તવ્ય નહિ,'—એવું શાસન કહે છે? ના, શાસન

અપ્રશસ્ત કષાયોને તો અકર્તવ્ય જ કહે છે, પછી ભલે સામો અનાડીવેડા કરતો હોય, પણ દુન્યવી ચીજ ખાતર કષાય એટલે તો ઝેર, વિષભક્ષણ. તો એ અકર્તવ્ય જ.

ઝાંઝરિયામુનિ, ખંધકમુનિ, ગજસુકુમાળ વગેરે કેવળજ્ઞાન કેમ પામ્યા? એમના પર ઉપસર્ગ કરનાર સામા અનાડી જ હતા ને? હવે જો એના પર કષાય કરવાનું કર્તવ્ય માન્યું હોત તો કેવળજ્ઞાન મળત? ના, સામાને પછીથી ભારે પશ્ચાત્તાપ થતાં કેવળજ્ઞાન થયું, પરંતુ આ મુનિ જો કષાયને કર્તવ્ય માનવા ગયા હોત તો કેવળજ્ઞાનની તો વાતે ય શી? સમ્યકત્વ પણ ગુમાવી નાખત.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ સમ્યકત્વ ગુમાવ્યું ને! નહિતર સમકિત ગુમાવ્યા વિના સાતમી નરકના પાપ કયાંથી બાંધત? નરકને યોગ્ય કર્મ પહેલા જ મિથ્યાત્વ–ગુણસ્થાનકે બાંધે એ નિયમ છે. એટલે ભલે પોતાના મનથી પોતાની જાતને ન્યાયી માની, 'દિવાને નાના છોકરાનું રાજ્ય બથાવી લીધું એટલે ભારે વિશ્વાસઘાતી છે, ગુનેગાર છે,' એમ કરી એને અન્યાયી માન્યો અને હુવે એને શિક્ષાયોગ્ય માની એના પર કષાયમાં ચડયા. 'ન્યાયથી કરાય કે અન્યાયથી પણ કષાય એ પાપ છે' એમ જોવું ભૂલ્યા, એટલે પણ મિથ્યાત્વ–ગુણઠાણે ઊતર્યા, અને કષાય અતિ ઉગ્ર કોટિનો અનંતાનુબંધીના ઘરનો કર્યો; તેથી પણ સમ્યક્ત્વ ગુમાવી મિથ્યાત્વે પડયા. પછી તો ત્યાં ઉત્તરોત્તર નીચી નીચી નરકનાં પાપ બાંધવા માંડયા, તે ઠેઠ સાતમી સુધી પહોંચ્યા! 'અન્યાયીને તો દબાવવા જ જોઈએ' એવો અધિકાર બજાવવામાં શું પરિણામ આવ્યું?

સારાંશ, ન્યાયીને પણ કષાય કરવાનો ને સામાને દબાવવાનો અધિકાર પહોંચતો નથી,

અધિકાર માને અર્થાત્ સામાને એના અન્યાય પર દબાવવો જ જોઇએ એવું માને એમાં તો પરપીડા, અભિમાન, વગેરેને કર્તવ્ય માનવાનું થાય, ને એમાં તો સસ્ક્તિ જાય. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કેમ પડયા હતા ? અન્યાયી દિવાનને દબાવવાનો અધિકાર માન્યો અને એથી મનોમન એની સાથે ઝગડયા એમાસ્તો.

લાખો પૂર્વવર્ષો સુધી માસખમણ પારણે માસખમણ કરનારો અગ્નિશર્મા કેમ પડયો ? રાજાને પારણું ચૂકાવનાર તરીકે અન્યાયી માની એને દબાવવાનું કર્તવ્ય માન્યું એટલે ચૂકયો.

ખંધકસૂરિ અન્યાયની ભાંજઘડમાં અટકયા ?

પાલક પાપીએ ખંધકસૂરિના ૫૦૦ મુનિશિષ્યોને ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા, એમાં આચાર્ય મહારાજે છેલ્લા બાળ મુનિની પહેલાં પોતાને પીલવા લેવાનું કહ્યું, અને પાલકે તે માન્યું નહિ, એટલે આચાર્યને એનો અન્યાય લાગી એને દબાવવાનું મનમાં આવ્યું. તો જો કે પાંચસો તો ઘાણીમાં પીલાઇ પીલાઇને મોક્ષ પામી ગયા, પણ આચાર્ય ઘાણીમાં પીલાવા છતાં સંસારમાં અટકી પડયા મરતાં આર્ત–રૌદ્ર ધ્યાન એવું નહિ હોય એટલે દુર્ગતિમાં ન જતાં દેવગતિમાં ગયા, પણ ત્યાં જઇને પછી કામ શું કર્યું ? ગુસ્સામાં આવી આખા નગરને ધૂળથી દાટી દીધું. નગરના બધા સ્ત્રી–પુરુષ બાળબચ્ચા પશુ બધા જ સાફ! કેવું ભયંકર કૃત્ય ? 'હું ન્યાયી, ને પાલક છેલ્લે આટલું પણ મારુ નથી માનતો તે અન્યાયી ' એમ ફસાયા.

ત્યારે અન્યાય ન જોવામાં ૫૦૦ તરી ગયા; કેમકે એમને આચાર્યે જ બતાવ્યુ કે,-"જોજો હોં પાલકને દુશ્મન કે અન્યાયી માનતા નહિ કે 'અમને વગર વાકે પીલવા તૈયાર થયો છે.' આપણા પોતાનાં પૂર્વ પાપકર્મ સિવાય આપણને પીડા આવે જ નહિ. બાકી પાલક તો ઉપકારી છે કે એ આ રીતે આપણાં કર્મ ભોગવાઈ નાશ પામવામાં સહાય કરી રહ્યો છે. માટે એને ઉપકારી માની એના પર લેશમાત્ર પણ દ્વેષ નહિ કરતા." આમ સાધુઓને શિક્ષા મળેલી, તેથી એમના મનમાં પાલકનો જરાય અન્યાય ન લાગ્યો, તો જ મોક્ષ પામ્યા. પીલાઈ તો ગયા હોત, પણ ન્યાય-અન્યાયની ગડમથલમા પડયા હોત તો સંસારમા અટકી પડત, મોક્ષ પામત નહિ.

ખંધકસૂરિ પોતે પણ અહીં સુધી અન્યાય પર ચિત્ત લઈ ગયા નહોતા, પરંતુ બાળ મુનિની પહેલાં પોતાને પીલવાની માગણી કરી, અને પાલકે એ ન સ્વીકારી ત્યાં મન પાલકના અન્યાયની ગડમથલમાં પડયું,-'હેં ? ૪૯૯ ને તું પીલી નાખે ત્યાસુધી હું બોલતો નથી, ને તું આટલું પણ નથી માનતો ? હવે બતાવીશ તારા અન્યાયનું ફળ ' બતાવ્યું, પણ એથી વળ્યું શું ? પોતાનો મોક્ષ થયો ? ના, તો શું પાલક સુધરી ગયો ? ના, નગરવાસીઓ ધૂળમાં દટાઇ ગયા એમની સદ્ગતિ થઈ? ના; કશું સારૂં નહિ. ચારસો નવાણુંને પીલી નાખવા સુધીમાં અન્યાય ન જોયો, અને છેલ્લા બાળ મુનિને પોતાની પહેલાં ન લેવાનું ન કર્યું એમાં અન્યાય માન્યો, તોય સંસારમાં અટકી ગયા, પાંચસોને જે ક્ષપકશ્રેણી ને કેવળજ્ઞાન પર પોતે ચડાવ્યા હતા તે પર પોતે ન ચડી શકયા. તો પછી સામાના વિશેષ અન્યાયની ગડમથલનાં પડવામા શો લાભ થાય ?

એમ સમજતા નહિ કે 'આ તો સાધુ મહારાજની વાત છે. ને એમને બીજાના અન્યાય જોવાના ન હોય; બાકી ગૃહસ્થને તો એ જોવા પડે, એને વાંધો નહિ;'—આવું સમજતા નહિ. કેમકે ગૃહસ્થ પણ એ જોવા જશે તો એને ય કષાય, પરપીડાબુદ્ધિ, અને દુર્ધ્યાન જ થવાનું. એથી દુર્ગતિ જ થાય.

શ્રેણિકને કોણિકનો અન્યાય જોતા શું થયું ?:-

રાજા શ્રેણિક ન્યાયી, કોણિક ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારે માતાને એના પાપે પતિ શ્રેણિકના આંતરડા ખાવાનો દોહદ થયેલો એથી માતાએ કોણિકને જનમતાં ઉકરડે મૂકાવેલો. પરંતુ શ્રેણિકને ખબર પડતાં એને પાછો લેવરાવી અલગ ઉછેરાવેલો. હવે એ મોટો થઈ જતાં અભયકુમારની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પ્રપંચ કરીને પિતા શ્રેણિકને કેદમાં નખાવી પોતે રાજ્યગાદી પર ચડી બેસે છે. બોલો, ઉકરડેથી કોણિકને બચાવી લેનાર પિતાના આ હાલ કરવા, એ કોણિકનો ઘોર અન્યાય ખરો ને ? પરંતુ શ્રેણિકે એ મન પર લેવાનો અધિકાર ખરો ? ના, અને શ્રેણિકે કેદમાં પડયા પણ એ મન ઉપર લીધો નહિ. ત્યાંસુધી લેશ્યા સારી. પરંતુ અંતકાળે ભૂલ્યા. મન પર એ આવી ગયું કે 'હેં ? મેં તને જનમતાં બચાવેલો, ને તું હરામખોર આ અન્યાય કરે ?....' બસ, સામાનો અન્યાય મન પર લીધો એટલી વાર ! શુભધ્યાન ગયું, ભયંકર રૌદ્રધ્યાન અને કૃષ્ણ લેશ્યામાં ચડયા. પરિણામ ? પટકાઈ ગયા નરકમાં. બોલો, બીજાનો અન્યાય જોવામાં કાંઇ સારૂં મળે ?

સામાનો ઘોર અન્યાય પણ આપણે મન પર ન લઈએ તો જ સુખી અને શાંત.

શું શ્રીપાળે ધવળનો અન્યાય મન પર લીધો ? :-

શ્રીપાળકુમારની સામે ધવળશેઠનો કેટકેટલો અન્યાય હતો ? પહેલાં તો એણે થંભેલા વહાણ ચલાવવા શ્રીપાળનો બત્રીસ-લક્ષણા પુરુષ તરીકે ભોગ આપવા ધારેલું; અને એ માટે ઝઝુમેલો. પણ એમાં પાસા ઊંધા પડયા. પોતાના જ સુભટો ઘવાયા. હવે એ શ્રીપાળને વિનવણી કરે છે કે 'મારાં વહાણ ચલાવી આપવા મહેરબાની કરો,' તો શું એ શ્રીપાળકુમારે એનો અન્યાય મન પર લઈ એને તતડાવ્યો ખરો કે 'શું મોઢું લઇને આ માગણી કરી રહ્યો છે ? તારે તો મારો ભોગ આપીને વહાણ ચલાવવા હતા ને ? ચલાવ ત્યારે.' શું આવો ટોણો માર્યો ? ના, જરાય નહિ. એ તો તરત ઊઠીને ગયા બંદરે, અને વહાણ ચલાવી આપ્યા. કેમ ? મન પર સામાના અન્યાયની લોથ લીધી નહોતી. તો શું બગડયું ? પરોપકાર કરવાની તક મળી તે સાધી.

અન્યાયના વમળમાં અટવાયેલું મન પરોપકાર માટે મુડદાલ હોય છે;

પછી પણ ધવળે શ્રીપાળને દરિયામાં ફેંકવા જેટલો મહાન અન્યાય કરેલો છતાં, અને થાણાના રાજાની આગળ શ્રીપાળને ડુંબ-ભંગીના સગા તરીકે ઓળખાવવા અન્યાયી પેંતરો રચેલો છતાં, રાજાને સાચી હકીકતની ખબર પડી તો શ્રીપાળની વાહવાહ થઈ. રાજાએ ધવળને મારી નાખવા લીધો ત્યાં શ્રીપાળે શું કર્યું ? એનો ઘોર પણ અન્યાય મન પર ન લેતાં એને જીવતદાન અપાવ્યું. શ્રીપાળનું એમાં શું બગડયું ? કહેજો,

પ્ર૦- બગડયું તો ખરું જ ને ? ધવળ એમને મારી નાખવા રાતના એમના મહેલ પર ચડયો ને ?

ઉ૦– ચડયો ખરો, પણ શું તેથી શ્રીપાળનું બગડયું ? ના, ભાગ્ય જોરદાર હતું તેથી બગડે શાનું ? ને ભાગ્ય જ નબળું હોય તો બગડે, પણ તે કાંઇ અન્યાયીને પીટો એટલે ન જ બગડે એવું નહિ માનો ને કદાચ ધવળને થાણાના રાજાએ મારી નાખ્યો હોત, તો પણ જો શ્રીપાળનું ભાગ્ય નબળું હોત તો બીજા કોઈ તરફથી એનું બગડત. એટલે,

આપણું બગડવા ન બગડવાનો આધાર તો આપણાં ભાગ્ય પર છે; પણ નહિ કે અન્યાયીને શિક્ષા ન કરવા પર, યા શિક્ષા કરવા ઉપર.

જ્ઞાની કહે છે,–

"સતાં પુવ્વકયાણં કમ્માણં પાવ એ ફલવિવાંગ,
અવરાહેસુ ગુણેસુ ય નિમિત્તામેત્ત પરો હોઇ ॥"

–અર્થાત 'જીવને બધો ય (સારો નરસો) ફળપાક પોતાના પૂર્વકૃત કર્મનો જ મળે છે. નરસું થાય કે સારૂં થાય એમાં બીજો તો નિમિત્તમાત્ર હોય છે, (ખરું તો સ્વકૃત પૂર્વ કર્મ જ જવાબદાર છે.)'

આ સનાતન સત્ય છે. સર્વ કાળ માટે આ નિયમ કે જીવને પોતાના શુભાશુભ કર્મથી સારૂં–નરસું ભોગવવાનું થાય પંચસૂત્રકાર કહે છે,–

'જીવ અનાદિ છે, જીવનો સંસાર અનાદિ છે, એ અનાદિ કર્મસંયોગથી બનેલો છે.'

જીવને કર્મનો સંયોગ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે, એ હોય એટલે એનું ફળ ભોગવવું પડે જ, ફળ ભોગવાતાં એ કર્મ જાય. ત્યાં વળી કર્મસંયોગનાં કારણ હાજર હોય એટલે નવા કર્મસંયોગ થાય. પછી એના લીધે ફળભોગ કરવા પડે.

સમ્યક્ત્વનાં ષટ્સ્થાનમાં ત્રીજું–ચોથું સ્થાન આ છે,–

'જીવ કર્મનો કર્તા છે; કર્મના ફળનો ભોક્તા છે.'

આહાર-વિહારની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે એટલે રોગ ઊભો થાય. એ ઊભો થયો એટલે પીડા ભોગવવી પડે એ ભોગવતાં વળી ચૂકે તો રોગવિકાર ઊભા. પછી એની પીડા ભોગવવાની. રોગ વિના પીડા નહિ. કર્મ વિના ફળભોગ નહિ.

કર્મફળની શ્રદ્ધા હોય તો શુભ ફળમાં અભિમાન-ઉન્માદ ન થાય, અશુભ ફળમાં દુઃખદીનતા નહિ.

શુભ ફળમાં દેખાય કે 'આ તો કર્મની શાબાશી છે. મારે અભિમાન શું કરવું ? એ કર્મ વળી શાશ્વત નથી, નાશવંત છે; ભોગવાઈ પૂરૂં થઇ જશે. પછી શુભકર્મ ખલાસ, તો શુભ ફળ ડૂલ. માટે વર્તમાન ચંચળ ફળમાં ઉન્માદ ઘેલછા શી કરવી ? ત્યારે અશુભ ફળ એ અશુભ કર્મના ઉદયમા નિર્ધારિત સ્થિતિ છે. એવાં કર્મ ઉદય પામે એટલે આવું ફળ આવે જ. સાંજ પડે એટલે સૂર્યાસ્ત થાય જ. ત્યાં દુઃખ શું કરવું ? દીન રાંક શું બનવું ?

આ જબરદસ્ત આશ્વાસન છે કે શુભાશુભ ફળ શુભાશુભ કર્મના લીધે જ. ત્યાં જાતવડાઇ-અભિમાન કરવું નકામું, બીજાને દોષ દેવો નકામો. શ્રીપાળકુમાર આ સમજતા તેથી ધવળને દુઃખ દેનાર તરીકે નહિ, પણ પોતાના અશુભ કર્મને જ દુઃખદાયી માને છે. પછી ધવળને એના અન્યાયની શિક્ષા કરવાનો અધિકાર માનેજ શાના ? મગજમા એનું ખાનું જ નહિ.

'બીજાનાં અન્યાય-આચરણ પર ગડમથલ કરવા મારું મન નવરું ક્યાં છે ? મનને પોતાનાં કર્મ-કર્મફળ-કર્મકારણ પર નજર રાખવાનું ચિંતવવાનું ઘણું છે.'

પ્ર૦–પણ સામો અન્યાય કરવામાં આપણી પૂંઠે જ પડ્યો હોય તો ?

ઉ૦–ધીરજ રાખો, ભૂલો નહિ કે આપણાં અશુભ કર્મ વિના તો આપણું કોઈ બગાડી શકે જ નહિ. ઠીક છે આપણાં ચિત્તની સમાધિ માટે એવાથી આપણે આઘા ખસી જઈએ પરંતુ અનિવાર્ય જ હોય, પાસે આવી જ પડે, તો **એના અન્યાયને હટાવવાનો અધિકાર માનવા કરતાં સમાધિનો તથા નવા અશુભ કર્મનાં કારણ રોકવાનો અધિકાર જ માનવો,** એ માનીને કર્મકારણો રોકી સમાધિ રાખવામાં ભારે પુરુષાર્થ કરવો.

આ અધિકાર બજાવવામાં કેવા સરસ લાભ ? સમાધિથી શાંતિ, અને નવાં પાપ–સેવન બંધ.

જ્યારે આપણી પોતાની પ્રત્યેનો અન્યાય પર પણ ગડ-મથલ નહિ કરવાની તો આપણે લેવા દેવા નહિ એવા બહાર ચાલતા અન્યાય પર તો વિચાર જ શા માટે કરવો ?

ત્યારે બોલો, કોઈનો ઝગડો જોવા ઊભા, તો એ નિમિત્ત પામી શું કમાયા ? ત્યાં ન્યાય–અન્યાયમાં મન ઘાલવા જતાં રાગ–દ્વેષ કમાયા. એમાં વળી 'અન્યાયીને તો દબાવવો જ જોઈએ, ઠોકવો જ જોઈએ,' એવી માન્યતામાં હિંસા ક્રોધ અભિ-માન વગેરે પાપને કર્તવ્ય માનવા જતાં કદાચ સમકિતનો નાશ અને મિથ્યાત્વનો ઉદય કમાવાનો અવસર આવીને ઊભો રહે. દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવનું નિમિત્ત પામીને કર્મ ઉદયમાં આવે એ આનું નામ. એ નિમિત્ત સેવો એટલે કર્મ ઉદય પામી ફળ દેખાડે.

વાત એ હતી કે મુનિ જો રોગને કર્મનો નિર્ધારિત ઉદય
જે છે તો પછી દવા–ઉપચાર શું કામ કરે ? આના ઉત્તરમાં
કે મુનિને અલબત્ પીડાની હાયવોય નથી કિન્તુ એમાં
ના સ્વાધ્યાય–વૈયાવચ્ચ આદિ યોગ સીદાય છે, તેથી ઔષ-
ચાર કરી રોગ શાંત થતાં એ યોગની સાધના બરાબર
શકે એ માટે એનું સેવન કરે છે. તો શું દવાથી રોગનાં
અટકી જાય ? ના, કર્મ તો એની સ્થિતિ પાકયે ઉદયમા
વાનાં, પરંતુ પ્રબળ નિમિત્ત મળ્યે તેવાં તેવાં કર્મ પ્રગટ
દેખાડશે, ને ત્યાં બીજાં કર્મ અવ્યક્ત ઉદયથી ચાલ્યા
.. દવાથી શાતાવેદનીય કર્મ પ્રગટ ઉદયમાં આવતાં અશાતા
નીયકર્મ એમજ અવ્યક્ત ઉદય પામી નષ્ટ થવાનાં. ત્યારે
અશાતાકર્મ બળવાન હશે તીવ્ર રસવાળા હશે, તો દવાની
ર જ નહિ પડવા દે, શાતાવેદનીયને વ્યકત ઉદયમાં આવવા
નહિ દે.

મુનિ દવા કેમ કરે ? :–

(૧) એટલે મુનિ અશાતા–વેદનીયકર્મને નિમિત્ત પામી
વાનો સંભવ માની દવા–ઉપચાર કરે છે. પરંતુ એ પોતાના
ધ્યાય વૈયાવચ્ચ આદિ યોગ ન સીદાય અને બરાબર સેવાતા
એ હેતુથી ઔષધ ઉપચાર કરે છે.

(૨) અથવા મુનિ જુએ કે મારી પાસે જે શ્રુત–શાસ્ત્રબોધ
એ બિમાર અવસ્થામાં બીજાને આપી નથી શકતો, અને
મ તો આ શ્રુત એમજ મારી સાથે નષ્ટ થઈ જશે, આગળ
પરા નહિ ચાલે; તો પછી શાસન શી રીતે ટકવાનું ? માટે

ઔષધોપચારથી રોગ ટાળી સ્વસ્થ થાઉં, જેથી બીજાને શ્રુતદાન કરી શાસનપરંપરા ટકે.' આ હિસાબે મુનિ દવા ઉપચાર કરે.

(૩) અથવા, મુનિના માથે ગચ્છ સંભાળવાની જવાબદારી હોય તો એની રક્ષા કરવી એ બહુ મોટું કર્તવ્ય છે, ફરજ છે. એ અદા કરવી જ જોઇએ. પરંતુ રોગની પીડામાં એ થઈ શકતું ન હોય, તેથી રોગ હટાવવા દવા લેવી પડે. તો અહીં ઉદ્દેશ બહુ ઊંચો છે. 'જો આ દવાથી સ્વસ્થતા થાય, તો હું ગણને સંભાળી શકું, સારણા-વારણાદિ કરી શકું,' આ ઉદ્દેશ-માં વેદના મટવાની ઇંતેજારી નથી, પરંતુ ગણરક્ષાની ઇંતેજારી છે. તેથી અહીં આર્તધ્યાન નથી.

આમાં બહુ સરસ મુદ્દો બતાવ્યો. રોગ કાઢવાની ચિંતા તો મુનિ કરે જ છે, છતાં એમા આર્તધ્યાન કેમ નહિ? (૧) પોતાના સ્વાધ્યાયાદિ યોગ સીદાય છે એ ન સીદાય. યા (૨) શ્રુતપરંપરા ટકાવવી છે એટલે કે આગળ જ્ઞાન પોતાની પછીના મુનિઓમાં ચાલુ રાખવું છે અને તે સ્વસ્થ શરીરે જ બીજાઓને જ્ઞાન-દાન કરીને ટકી શકે; અથવા (૩) ગણરક્ષા સ્વસ્થ શરીરે જ થઈ શકે એમ છે; એવા શુભ ઉદ્દેશથી જ રોગ કાઢવાની ચિંતા છે, માટે એ આર્તધ્યાન નહિ. આમ,

ઉદ્દેશ જો પવિત્ર આવી જાય તો એ ચિંતાને અશુભને બદલે શુભ કરી દે છે.

એટલે કોઈપણ કાર્ય કરતી વખતે ઉદ્દેશની શુદ્ધિ-પવિત્રતા પ્રશસ્તતા એ બહુ મહત્ત્વની ચીજ છે, અલબત કાર્ય કરવાના ઉપાય પણ શુદ્ધ જોઇએ, સાધન પવિત્ર નિર્દોષ ન્યાયયુકત જોઇએ. એટલા જ માટે અહીં મુનિ રોગનિવારણની ચિંતા

કરે છે તે રોગને નિર્દોષ ઉપાયથી નિવારવાની. ઔષધ-ઉપચાર સેવે તે નિરવદ્ય નિર્દોષ, યાને જેમાં સાધુને પોતાને માટે એ દવાપથ્ય બનાવેલા ન હોય. અથવા એ સચિત્ત-સજીવ ન હોય. મુનિ આવા ઔષધ-ઉપચાર કરે.

તો એમાં બે વસ્તુ આવી, (૧) ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને (૨) ઉપાય-શુદ્ધિ. એ હોય એટલે મુનિના રોગનિવારણની ચિંતા આર્ત-ધ્યાન નહિ બને. આ વસ્તુ દરેક શુભ કાર્યમાં લાગુ થાય.

શુભ કાર્ય માટે બે તત્ત્વ જરૂરી,-

(૧) ઉદ્દેશ શુદ્ધ જોઇએ અને

(૨) ઉપાય શુદ્ધ જોઇએ.

મંદિર બંધાવવું છે તો આરંભ સમારંભ તો થવાનો, પરંતુ એ પાપકાર્ય કેમ નહિ ? કહો. (1) ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે, (૧) સ્વયં પરમાત્મભક્તિ કરવાનો, અને (૨) બીજાઓને સમ્યગ્દર્શ-નાદિ પમાડવાનો તથા (૩) પામેલાને નિર્મળ કરાવવાનો છે. વળી સાથે (II) ઉપાય શુદ્ધ છે એટલે કે એના ખર્ચનું દ્રવ્ય ન્યાયોપાર્જિત છે, અને ભૂમિ શુદ્ધ, પાષાણ વગેરે શુદ્ધ તથા કારીગરોને પ્રસન્ન રાખી કામ લેવાનું છે આમ ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ઉપાયશુદ્ધિ સચવાય એટલે મંદિર-નિર્માણમાં આરંભ-સમા-રંભનું કાર્ય હોવા છતાં એ પવિત્ર કાર્ય બને છે.

મૂર્તિપૂજા--વિરોધીને પ્રશ્ન :--

મંદિરનિર્માણ અને મૂર્તિપૂજામા નહિમાનનારને આ ખબર નથી એટલે વિરોધ કરે છે, કિન્તુ એને બીજે ઠેકાણે તો આ માનવું જ પડે છે. દા. ત

(૧) ચોમાસામાં વરસતા વરસાદમાં યા વરસ્યા પછીના કાચા પાણીમાં ચાલીને શ્રાવક સાધુને વંદન કરવા અને વ્યાખ્યાન સાંભળવા જાય કે નહિ?

જો કહો ન જાય, તો એનાં આ આવશ્યક ધર્મ–કર્તવ્ય ગુરુવંદન તથા જિનવાણી–શ્રવણ નહિ ચૂકે? વળી એટલો સમય ઘરમાં બેસી રહી આરંભસમારંભ કે વિષયભોગના પાપકાર્યમાં રહેશે તેનું શું? અલબત્ત કાચા પાણીમાં ચાલીને જતાં એટલો જીવ–વિરાધનાનો આરંભ–સમારંભ છે, પરંતુ સાથે સાધુવંદન અને જિનવાણીશ્રવણનો મહાન લાભ મળવાનો ઉદ્દેશ છે, એ ઘરમાં બેસી રહેવાથી નહિ મળે. કદાચ મનને રહે કે 'સાધુ પાસે જાય તો ત્યાં વરસાદના સચિત્ત પાણીના જીવની હિંસા થાય તેનું શું?' પરંતુ અહીં સમજવાનું છે કે આ સાધુસેવા માટે વરસાદમાં જવાની પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે, તેમજ જયણાપૂર્વક જાય એટલે ઉપાયશુદ્ધિ પણ સચવાય. આમ ઉદ્દેશ શુદ્ધિ ઉપાય–શુદ્ધિથી થતું વ્યાખ્યાન–શ્રવણાર્થ ગમન એ શુભ કાર્ય બને છે.

એટલે જ મંદિર–નિર્માણ અને મૂર્તિપૂજા વગેરેનાં કાર્યમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ઉપાયશુદ્ધિ રહેવાથી એ કાર્ય પ્રશસ્ત બને છે.

એવાં તો અનેક શુભ કાર્ય છે. (૨) યાત્રાસંઘ (૩) સાધર્મિક વાત્સલ્ય, (૪) તપસ્વિની પારણાભક્તિ, (૫) મુમુક્ષુ દીક્ષાર્થીની ભક્તિ, (૬) એનો દીક્ષાવરઘોડો, (૭) ગુરુનો પ્રવેશ મહોત્સવ, આ બધાં કાર્યોમાં આરંભસમારંભ તો થવાનો જ, છતાં ઉદ્દેશ ઊંચો છે. તો એકલી હિંસા જ દેખનારને આના મહાન લાભ ક્યાંથી મળે?

(૨) **યાત્રાસંઘમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ શી?** આ કે આમાં આવેલા એટલા દિવસ સાંસારિક ગડમથલ અને વૈષયિક પ્રવૃત્તિથી બચવાના, અને રાત દિવસ પરમાત્મા, તીર્થ, અને ધર્મના વિચાર વાણી-વર્તાવમાં રક્ત રહેશે, અંતરમાં અધ્યવસાય મોટા ભાગે એના ને એના ચાલવાના. આ બધું કેટલા બધા મહાન લાભ માટે થાય? આવો પગપાળો યાત્રાસંઘ જ ન હોય, તો ક્યાંથી એ લાભ? તેમ સંઘ કાઢનાર પણ એ બધા યાત્રિકોને એ આરાધનાં કરવામાં નિમિત્ત બનવાનો ને એમની આરાધનાની સક્રિય સભોગ અનુમોદના કરવાનો લાભ ક્યાંથી પામે?

એમ (૩....૭) સાધર્મિક અથવા તપસ્વીની ભક્તિમાં ધર્મ-બહુમાન, ધર્મિ-બહુમાન, તપ આદિની અનુમોદના....વગેરે લાભ મળે. દીક્ષાદિના વરઘોડા તથા ગુરુસ્વાગત આદિથી ઇતરોમા જૈન ધર્મની પ્રભાવના, જૈનોમાં વિશેષ ધર્મપ્રેરણા....ઇત્યાદિ લાભ મળે.

આવા લાભ આ યાત્રાસંઘ આદિ દ્વારા જ મળે. હવે જો એક જ અજ્ઞાન પૂંછડું પકડી રાખે કે 'એમાં તો આરંભ સમારંભ થાય માટે એવાં કાર્ય ન કરવાં' તો પછી એ બધા અનન્ય લાભ ક્યાંથી મળવાના? એટલે એવા ઉચ્ચ લાભના ઉદ્દેશથી યાત્રાસંઘ લઇ જવા વગેરે સુકૃત કરે તો એમા ઉદ્દેશ સુંદર ભવ્ય હોઇ આરંભ-સમારંભવાળાં પણ એ કાર્યો પ્રશસ્ત કાર્ય છે.

મુનિ દવા કરે એમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ :-

આજ હિસાબ મુનિ દવા કરે એમા છે. ઉદ્દેશ ઊંચો છે. ઉદ્દેશ એવો હોય કે (૧) 'ભગવાનની જે જ્ઞાનપરંપરા મારા સુધી ચાલી આવી છે, એ જો હું સાજો થઈ જાઉં તો બીજાને આપી એ પરંપરા આગળ પહોંચાડું.' આ ઉદ્દેશ કેટલો બધો ભવ્ય છે? જો દવા ન કરવાનો આગ્રહ પકડી રાખે તો બિમારી-વશ પોતે બીજાને જ્ઞાન ન આપી શકે. પછી જ્ઞાનપરંપરા શી

રીતે આગળ ચાલવાની ? એટલે મુનિનો ઉદ્દેશ દવા કરીને શરીર સ્વસ્થ બનાવી જ્ઞાનપરંપરા અખંડ ચાલુ રાખવાનો છે. દવા વિના મનોબળથી રોગ સહન થઈ શકે છે, પણ અશક્ત શરીરે શાસનનો ટકાવ કરવાનું કાર્ય શી રીતે કરે ? તેથી એ કરવા દવા લે. આ પ્રશસ્ત આલંબન છે. આલંબન એટલે આધાર. નિમિત્ત. સુંદર ભવ્ય આલંબન રાખીને અપવાદ–માર્ગ સેવે તે પણ મોક્ષ માટે થાય. સાધુને પોતાને માટે પણ (૨) અપૂર્વ શ્રુતગ્રહણની યા (૩) ગણરક્ષાની તમન્ના હોય તો એ ય સુંદર નિમિત્ત છે. એ નિમિત્તે ય દવા લઈ શરીર સ્વસ્થ કરે. આ શ્રુતઆ-રાધનાની તમન્ના કેટલી બધી એકાકાર હોય એનું દૃષ્ટાન્ત જુઓ.

શ્રુતઆરાધના પર દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રનું દૃષ્ટાન્ત :–

દુર્બલિકાપુષ્યમિત્ર નામના એક મહામુનિ થઇ ગયા. જ્ઞાના-ભ્યાસમાં એટલા બધા મગ્ન રહેતા, રાત દિવસ સૂત્રો ગોખવા, ગોખેલાનો પહેલેથી બોલીને મુખપાઠ કરી જવો, બોલીને અર્થ ચિંતન કરી જવું, આ બધી પ્રવૃત્તિ એવી ચાલતી કે એમા ખાધેલું બધું હજમ, તે શરીર જ વધે નહિ. ગુરુ સાથે વિહાર કરતાં એક વાર પોતાના સંસારી વતનમાં પધાર્યો મહારાજના સગાં આવ્યા.

પોતાના મહારાજને દુબળા જોઇ આચાર્ય મહારાજને કહે 'ભગવાન્ ! અમારા મહારાજ દુબળા કેમ રહે છે ? એમને ત્યાગ, તપસ્યા બહુ કરાવતા લાગો છો.'

આચાર્યદેવ કહે છે, 'એવું કાંઈ નથી. એ તો સ્વાધ્યાય-માં એટલા બધા ઓતપ્રોત રહે છે કે એમણે વાપરેલો આહાર એમાં ફુટ ફુટ સ્વાહા થઇ જાય છે. પછી શરીર તગડું ન થાય '

પેલા કહે, 'આપ કહો છો તે બરાબર હશે પરંતુ અમને તો લાગે છે કે જરા ઘી દૂધ ઠીક ઠીક લે, તો શરીર વળી જાય માટે અમારું વહોરાવેલું એમને વાપરવા દો. અમારા ઘેર અલગ જગામાં એમને રાખો.'

આચાર્ય મહારાજે જોયું કે આ સંબંધીઓને મનમાં ચારિત્રધર્મ માટે કોઈ ઉલ્ટો ભાવ ન આવે કિન્તુ બહુમાન વધે એવું કરવું જરૂરી છે. તેથી એમણે કહ્યું, 'ભલે.' દુર્બલિકાપુષ્યમિત્ર મુનિને બીજા મુનિ સાથે મોકલ્યા એમના ઘેર, અને કહી રાખ્યું કે 'સગાઓ જે ઘી દૂધ વહોરાવે તે વાપરજો.'

મુનિ ગયા; અલગ સ્થાનમાં ઊતર્યા. સગાઓ વહોરાવે તે વાપરતા. ૪ દિવસ, ૮ દિવસ, ૧૨ દિવસ થયા, પણ મુનિ તો દૂબળા ને દૂબળા.

એટલે સગાઓ આવીને આચાર્ય મહારાજને કહે 'સાહેબ! આ તો હજી દૂબળા જ રહે છે; તો કોઈ રોગ તો નહિ હોય?'

આચાર્ય મહારાજ કહે; 'જુઓ, રોગ હોય તો તો ભારે પદાર્થ પચે જ શાના? ઝાડા વગેરે ન થાય? બસ, કારણ તમને પહેલાં કહ્યું તે સ્વાધ્યાય-પરિશ્રમ છે. આ જોવું હોય તો જાઓ જોજો, હવે એમને માત્ર લુખ્ખું લુખ્ખું વહોરાવજો; અને એમને સ્વાધ્યાયશ્રમ બંધ કરવા કહેજો. પછી જોજો, તમને વસ્તુસ્થિતિ સમજાશે.'

સગાં ગયાં. આચાર્ય મહારાજના આદેશથી મુનિશ્રીએ પણ એ રીતે લુખ્ખું વહોરી વાપરવાનું રાખ્યું, સ્વાધ્યાયશ્રમ બંધ રાખ્યો, ને ૮-૧૦ દિનમાં શરીર લષ્ટ-પુષ્ટ થવા માંડયું.

સગાંઓને એ દેખી ખાતરી થઇ ને આનંદ પૂર્વક મહારાજને ગુરુ પાસે વળાવી આવ્યા. કહો, સ્વાધ્યાયની મગ્નતા–એકાકારતા કેવી ?

આવી શ્રુતજ્ઞાનમાં મનની એકાકારતા કેટલી અપરંપાર નિર્જરા કરાવે ? આના ઉદ્દેશથી મુનિ બિમારી ટાળવા જરૂર પડયે દવા લે જુએ છે કે લાભ કેટલો બધો ? પૂર્વના કાળે એવાં શાસ્ત્રો લખેલાં નહોતા મળતાં ત્યારે એ બધાં ગુરુ પાસેથી ભણીને અક્ષરશઃ કંઠસ્થ રાખવાનું કાર્ય કેટલું બધું કપરું ?

પંડિતને શાસ્ત્ર મોંઢે :–

આજે પણ કાશીના એવા પંડિત હોય છે કે જેમને ન્યાયશાસ્ત્રના ગ્રંથ અક્ષરશઃ મોંઢે હોય છે. અમારે ત્યાં એક પંડિતજી આવતા તે એવી રીતે ભણાવતા કે વિષય ન્યાયશાસ્ત્ર–તર્કશાસ્ત્રનો; એમાં પણ મહાકઠિણ ગણાય એવો અનુમાન ખંડમાંના હેત્વાભાસ–પ્રકરણનાં ‘ સામાન્યનિરુક્તિ ’ ‘ સવ્યભિચાર ’ જેવા જટિલ ગ્રન્થનો વિષય ! પરંતુ તેનું પુસ્તક પોતાને જરાય હાથમાં લેવાનું નહિ. તેમ અમને પણ પંક્તિઓ બોલવા ન દે. માત્ર પ્રારંભના ૨–૩ શબ્દ બોલીએ કે તરત કહે કે ‘ દેખિયે મહારાજ ! સુણિયે ’ બસ એમ કહીને ભારે કઠિન એવી ન્યાયની ૫–૭–૧૦ લીટી એટલી બધી સ્પષ્ટ કરીને સમજાવે કે પછી ગ્રંથમાં જોઈ લેતાં મૂળ પંક્તિ અક્ષરશઃ મળી આવે, અને પદાર્થ આટલા જેવો દેખાઇ જાય. પંડિતજીને એમ આગળ લગભગ આખો ગ્રંથ મોંઢે તે રાત્રે પણ એમ મોંઢે ભણાવે

સ્વ. પૂ. ગુરુદેવશ્રીને શાસ્ત્ર મોંઢે :–

ત્યારે સ્વર્ગસ્થ પૂ. ગુરુદેવશ્રી આચાર્ય ભગવંત વિજય

પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજને કર્મ સિદ્ધાન્તનો અતિ વિશાળ વિષય પણ એવો તૈયાર હતો કે છ કર્મગ્રંથ તો સામાન્ય, કિન્તુ કમ્મપયડી મહાશાસ્ત્ર જેવાના પદાર્થ પણ પુસ્તક હાથમાં લીધા વિના મોંઢે જ કલાકોના કલાકો સમજાવ્યે જ જાય. ભણનાર તૈયાર જોઇએ, દહાડે શું કે રાતે શું, 'લે લેતો જા, માલ તૈયાર જ છે, તારી શક્તિ હોય તેટલું સાંભળ અને યાદ કરી લે,' આ ધગશ અને એવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી.

આમ ગ્રંથો મોંઢે શી રીતે બનતા હશે? કહો કે જ્ઞાનના પૂર્ણ પરિશ્રમથી અને મનની એમાં એકાકારતાથી. એ એકાકારતા લાવવી હોય ત્યારે બાહ્ય ખાનપાન કપડાલત્તા વગેરેની બહુ કિંમત ન અંકાય. એમાં સહેજ વાતવસ્તુ અંગે 'આ બરાબર, આ ઠીક, આ સરસ,' અથવા 'આ બરાબર નહિ, આ આપણને ન ફાવે.'....વગેરે મનને ન લાગવું જાઇએ

પૂજ્યશ્રીનું જીવન :-

સ્વર્ગસ્થ પૂ. આચાર્યદેવશ્રીનું ૬૮ વર્ષનું સમસ્ત ચારિત્ર જીવન એવું હતું. ૩૪ વર્ષ તો હુ સાથે રહ્યો એમાં કદી એવુ જોયું નથી કે એઓશ્રી 'આ કપડું જરા જાડું છે,' યા 'કપડાં મેલાં થઈ ગયાં છે,' કે 'આ ગોચરી જરા અનુકૂળ નહિ' અથવા 'આ જગા ઠીક નહિ, ઘામવાળી છે,' કે 'અમુક સાધુ મને આવી બોલી ગયો'....આવું કશું મન પર લાવ્યા હોય 'પ્રતિકૂળ જે આવે તે સહર્ષ સહી જ લેવાનું. ને અનુકૂળને નહિવત ગણવાનું,'–આ મુદ્રાલેખ, આ જીવનસિદ્ધાન્ત રાખેલો. આ ગુણ સામાન્ય કોટિનો સમજતા નહિ. આમાં તો વીતરાગ બનવાની સજ્જડ ભૂમિકા પડેલી છે.

મનને પૌદ્ગલિક સંયોગ મહત્વ વિનાના લાગે, અને એ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અસર કરનારા ન બને, ત્યારે જ્ઞાનધ્યાનમાં ખરી લીનતા આવે.

નહિતર તો સહેજ સહેજ અનુકૂળ સંયોગોમાં જો મન લહેવાઈ જતું હોય, તો તો સ્વાધ્યાયધ્યાન ખંડિત બન્યા કરવાના, શાસ્ત્રવાંચન અને તત્ત્વ ચિંતન એવા હૃદયના ઊંડાણને સ્પર્શનારા અને દિલને હચમચાવનારા નહિ બને. બાકી મનને જડ-સંયોગનું મહત્ત્વ મુકાવી દઇ સ્વાધ્યાય–ધ્યાનમાં એકાકાર કરાય એના લાભમાં પાપક્ષય, પુણ્યાર્જન અને શુભ સંસ્કરણની અવધિ નહિ. આ મહાન લાભો નીરોગી શરીરે થાય, તેથી મુનિ બિમારીમાં દવા લે તે આ ઉદ્દેશથી લે, અને ત્યાં એમને આર્તધ્યાન ન લાગે.

ગણરક્ષણાર્થે મુનિ દવા લે :-

હવે બિમાર મુનિને દવા લેવાનો એક બીજો ઉદ્દેશ ગણરક્ષાનો હોય. જીવનમાં પોતે તો ઘણું સાધ્યું હોય, પણ સાધુ ગણને પોતાની નીરોગી સ્થિતિમાં જે સંભાળી શકતા હોય તે રોગી થવાથી અટકી પડ્યું હોય, તો શું કરે ? પોતે ભલે પોતાના શરીર પ્રત્યે નિસ્પૃહ હોય, છતાં મુનિઓનાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની રક્ષા એ બહુ મહત્ત્વની ચીજ હોવાથી, એ માટે દવાનો ઉપયોગ કરી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં એમને વેદના સંબંધી આર્તધ્યાન નહિ. ઉદ્દેશ ઊંચો છે રોગની વેદનાની ચિંતા નથી, ચિંતા ગણરક્ષાની છે.

ગણરક્ષાનું મહત્ત્વ: નેતા કોઇક :-

સાધુસમુદાયના સંયમની રક્ષા થઇ જાય તો એ સાધુ સ્વ-

પરની જ્ઞાનાદિ સાધનારૂપ કલ્યાણમાં આગળ વધે; અને એ સુયોગ્ય નેતાની દેખરેખ નીચે જ થઈ શકે. કહે છે ને કે 'જેનો સેનાપતિ આંધળો, એ લશ્કર કૂવામાં.' ત્યારે જો સેનાપતિ દેખતો હોય, યાને સમર્થ હોય તો એ સેના વિજય પ્રાપ્ત કરે. એમ આચાર્ય સામર્થ્ય-સંપન્ન હોય, પ્રભાવ પાડે એવા હોય, જાગતા સાવધાન હોય, તો સમુદાયને મોક્ષમાર્ગે આગળ ધપાવી શકે. અવસરે એ કડવું ય કહે, ને અવસરે મીઠું ય કહે, એમની આંખની અસર પડે.

એવા સમર્થ સુયોગ્ય નેતાપણાનું પુણ્ય કો'કમાં હોય. જ્ઞાની અનેક મળે, ગુણિયલ અનેક મળે, પરંતુ સમુદાય પર જેનો પ્રભાવ પડે, અને જે સમુદાયનું આરાધનાના માર્ગે સફળ સંચાલન કરી શકે, એવી વ્યક્તિ તો બહુ વિરલ.

આર્ય પ્રભવસ્વામી નેતા શોધે છે :-

આર્ય પ્રભવસ્વામી પાસે જ્ઞાની અને ગુણિયલ શિષ્યો નહિ હોય? હતા, પરંતુ એમને પોતાનું આયુષ્ય હવે અલ્પ બાકી રહ્યે ચિંતા થઈ કે ગચ્છનો ભાર કોને સોંપવો? ગચ્છનો પોતાની પછી નેતા કોણ?' આખા મુનિગચ્છમાથી એવો એક ન જડ્યો, તે બહાર નજર નાખતાં બ્રાહ્મણ શય્યંભવ પર નજર ગઈ. એ સમર્થ લાગ્યા. એમનામાં શું કૈવત જોયું હશે? એનો સહેજ ખ્યાલ શય્યંભવના તત્ત્વલગન અને સત્ત્વ-પ્રગટીકરણ પરથી આવી શકે.

શય્યંભવ બ્રાહ્મણને કેવી રીતે લીધા? :-

આર્ય પ્રભવસ્વામી જ્ઞાનથી પરખીને શય્યંભવને લેવા માટે એમના નગરમાં આવ્યા યાં શય્યંભવ યજ્ઞ કરાવતા હતા,

એમના યજ્ઞવાટકે ગોચરી અર્થે મુનિઓને શિખવાડીને મોકલ્યા. મુનિ ત્યાં પહોંચતાં શય્યંભવ એમને યજ્ઞના વાડામાં પેસવા ઈન્કાર કરે છે. કેમ વારુ? 'મુનિઓ સ્નાન ન કરે ને? તેથી યજ્ઞનો વાડો અભડાઇ જાય,' એવી એમની માન્યતા.

મુનિઓને ના કહેતાં, મુનિઓ કહે છે,–

'**अहो कष्टम् अहो कष्टम, तत्त्व न ज्ञायते परम**'

એટલે? 'અરે! અફસોસ છે, અરે! અફસોસ છે, કે (અહીં આડંબર છે.) પરંતુ તત્ત્વની ગતાગમ નથી!' આટલુ બોલીને મુનિઓ ચાલી ગયા.

તત્ત્વની લગનવાળા શય્યંભવ આ સાંભળીને શાના ઝાલ્યા રહે? એ એટલું સમજે છે કે જૈન મુનિઓ ભલે એમના નિયમ મુજબ સ્નાન ન કરે, પરંતુ એ મહાવ્રતધારી હોય છે તેથી કદી અસત્ય ન બોલે. તો મુનિઓ આ જે અહીં બોલી ગયા, તે સત્ય જ હોય એ હિસાબે અહીં જે ચાલ્યું છે તેમાં કશું તત્ત્વ ઢંકાઈ ગયેલું લાગે છે. તો એ જાણ્યા વિના આ બધો યજ્ઞનો આડંબર નકામો છે. માટે પહેલાં એ જાણું'

બસ, શય્યંભવે સીધા યજ્ઞના મુખ્ય ગોરને જ પકડ્યા પૂછે છે, 'બોલો, આ બધા પાછળ તત્ત્વ શું છે?'

તે બ્રાહ્મણભાઇ એમ સાચો જવાબ દે? એ તો કહે 'અરે! તત્ત્વ? વેદશાસ્ત્રના આ મંત્રો અને યજ્ઞક્રિયા એ જ તત્ત્વ છે. એનો જ પ્રભાવ પડે છે. સ્વર્ગના દેવતાઓ આ આહુતિઓ સ્વીકારી યજ્ઞકારક પર પ્રસન્ન થાય છે....'

શય્યંભવનો દમ :–

શય્યંભવ કહે 'એ બધું હું જાણું છું. પણ તત્ત્વ જુદું છે એ કહો છો કે નહિ?'

ગોર ગલ્લાં તલ્લાં કરે છે, આડું અવળું કહે છે. એટલે શય્યંભવે જોયું કે 'ચમત્કાર વિના નમસ્કાર નહિ,' તે સીધા તલવાર લઈ આવી ઉગામીને ગોરને તતડાવે છે કે,

'ગપ્પાં મારો છો? બોલો બોલો, જલ્દી સાચું તત્ત્વ કહો નહિતર આ તલવારથી તમારૂં ડોકું ધડથી જુદું કરી નાખીશ.'

તત્ત્વ જિનમૂર્તિ :-

બસ, ગોરભાઈ ચકચકતી ધારવાળી તલવાર પોતાના પર ઉગામેલી જોઇ ગભરાયા, તે ઝટ બોલી ઉઠયા; 'ઊભા રહો, તત્ત્વ કહું છું. મારા ગુરુ કહી ગયા છે કે મરણાન્ત કષ્ટ આવે તો જ તત્ત્વ કહેવું. તત્ત્વ આ છે કે અહીં આ મુખ્ય યજ્ઞ-સ્તંભની નીચે તીર્થંકર શાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. એના પ્રભાવે અહીંના યજ્ઞનો ચારે બાજુ મહિમા ફેલાય છે!'

શય્યંભવે આ સાંભળીને તરત તપાસ કરી, સ્તંભને ઊખેડી નખાવી નીચે ધરતીમાં જોતાં એ જ કહ્યા પ્રમાણે શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ જોઇ! એમને પારાવાર આનંદ સાથે ખેદ થયો કે 'વાહ! કેવી પ્રશમ રસભરી પ્રભુની મુદ્રા! કેવો એનો પ્રભાવ! અરે! તો અત્યારસુધી મેં ભૂંસા ફ્રૂદ્યા? આટલો બધો ખર્ચ કરતાં પણ તત્ત્વને જોયા જાણ્યા વિના જ ખોટા આડંબરમાં રાચ્યો?'

શય્યંભવનો તત્ત્વનો ખપ કેવો? તત્ત્વની જિજ્ઞાસા કેવી? મુનિના વચન પર શ્રદ્ધા કેવી? 'જિંદગીભર જે શાસ્ત્ર જે ધર્મ માન્યો એમાંની મુખ્ય સાધના યજ્ઞની. એમા વળી આ જૈન મુનિઓ એમ કહેવા નીકળી પડયા છે કે તત્ત્વની ગતાગમ નથી. તે એના પર શી મદાર બાધવી હતી?' એવું લેશ

પણ મનમાં નથી આવતું. સહેલું છે આ ? જિંદગીભર પકડેલા ધર્મ, સિદ્ધાન્ત અને રિવાજ પર તો મન મુગ્ધ હોય છે, મુસ્તાક હોય છે એમાં મન ગળાબૂડ ડૂબેલું હોય છે. એની પકડ શે છૂટે ? એનાથી વિરુદ્ધ એક પણ વાત તરફ કાન પણ શાના મંડાય ?

ત્યારે આ શય્યંભવ બ્રાહ્મણ એક જ વારનાં મુનિવચન પર ડોલી ઊઠે છે ! એ વેદ, એ યજ્ઞ, એ ગોર, બધું જ તત્ત્વશૂન્ય દેખે છે ! અને હવે તત્ત્વ જાણવા અત્યંત આતુર બની જાય છે. મુખ્ય ગોરને દમ મારીને પણ એની પાસેથી તત્ત્વ કઢાવે છે, તત્ત્વ મળતાં પારાવાર આનંદ અનુભવે છે, ને સાથે અત્યાર સુધી અંધારામાં રહ્યાનો ખેદ અનુભવે છે તેમજ તત્ત્વમાં છૂપી જિનમૂર્તિ જણાઇ એ પર, યજ્ઞની એક મુખ્ય પવિત્ર વસ્તુ જે સ્તંભ સ્તૂપ, એને જ ઊખેડાવી તત્ત્વભૂત જિન પ્રતિમાને બહાર કઢાવે છે !

શય્યંભવ સાધુ બને છે :-

શય્યંભવનું સત્ત્વ કેવું ? તત્ત્વધગશ કેવી ? ખોટાને ખોટું જાણ્યા પછી કાચી સેકંડમાં છોડવાની તૈયારી કેવી ? તત્ત્વ હાથમાં આવ્યા પછી, પૂર્વે મહાતત્ત્વ માનેલાને પણ હવે તત્ત્વ-શૂન્ય દેખવાની નિર્મળ દૃષ્ટિ કેવી ? તત્ત્વને જાણવા માટે થન-મનાટ કેવો કે તત્ત્વ છૂપાવનાર પૂર્વના ગુરુને ય ભારે દમ દઈ દેવાય ? તત્ત્વરૂપે જિનમૂર્તિ જાણ્યા પછી એને દબાવી રાખનાર મહાપવિત્ર માનેલા યજ્ઞસ્તંભને ય ઊખેડી નાખવાનો જોશ કેવો ? આગળ વધીને તો એ તરત પહોંચ્યા આર્ય પ્રભવસ્વામીજી પાસે, તત્ત્વસ્વરૂપ જાણ્યું, અને ત્યાં જ સંસાર નિર્ગુણ–નિસ્સાર જાણી એનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લઈ લીધું. આ સત્પરાક્રમ કેવું ? બસ, આ બધી વિશેષતાઓમાં ગચ્છનાયક બનવાનું ૈવત અને

નેતાપણાની યોગ્યતા ભરેલી છે. આર્ય પ્રભવસ્વામીજી એ જોઇને એમને પોતાની પાટે ગચ્છસંચાલક સમર્થ આચાર્ય તરીકે બેસાડવા યોગ્ય ધાર્યા.

એવા એક સમર્થ આચાર્ય હજારો લાખો મુનિઓની રક્ષા કરી શકે, સંચાલન કરી શકે. એ જ કરી શકે, બીજા વિદ્વાન કે ગુણિયલ પણ નહિ; તેથી જો એવા નેતા બિમાર પડે તો ગણરક્ષા કોણ કરે ? અને આ ગણરક્ષાનું કાર્ય સામાન્ય ન ગણાય; એ તો અસાધારણ ગણાય, એટલે એ તો ખાસ સાચવી જ લેવું પડે. એ માટે જ એવા ગણસંચાલક મુનિ રોગ મિટાવવા નિર્દોષ ઔષધિનું સેવન કરી લે, ત્યાં એમને રોગ-વેદના ઔષધિનું આર્તધ્યાન નથી હોતું. એ તો મોક્ષમાર્ગે આગળ ધપી રહ્યા હોય છે.

એવા મુનિ બાહ્ય ઔષધ સેવે છે છતાં સાથે તપ અને સંયમના સાચાં ઔષધ બિલકુલ છોડતા નથી, બલ્કે એમને આના પર જ મુખ્ય મદાર હોય છે કે **'શારીરિક રોગનો ખરેખર પ્રતિકાર ઔષધ નથી, પરંતુ પ્રતિકાર તપ અને સંયમ છે.'**

'કેમકે, ખરેખર રોગ તાવ-ખાંસી નહિ, કિન્તુ કર્મ-રોગ એ રોગ છે. માટેજ કર્મરોગ સામે ખરો પ્રતિકાર તપ-સંયમ છે.'

કર્મરોગ છે ત્યાંસુધી તો એકલા તાવ ખાસી જ નહિ, કિન્તુ બીજી કેઈ આપદાઓ આવશે. માટે કર્મરોગ કાઢવાનીજ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ રાખવાની. મુનિને આ સાવધાની છે, માટે દવા સેવનમાં એમને આર્તધ્યાન નહિ.

પ્રકરણ ૧૮ : આર્તધ્યાનનાં લક્ષણો

જીવનને ધ્યાન સાથે એવો ગાઢ સંબંધ છે કે જરા કોઈ વાત પર મન એકાગ્ર કરો કે ત્યાં ધ્યાન લાગ્યું જ છે. એ વાત જો શુભ (પ્રશસ્ત) વાત હોય તો શુભ ધ્યાન અને અશુભ અપ્રશસ્ત હોય તો અશુભ ધ્યાન લાગવાનું. શુભ ધ્યાનથી શુભ કર્મ અને અશુભથી અશુભ કર્મ બંધાય છે. 'હું-ચવી ગમતી વાતવસ્તુ કેમ મળે, કેમ ટકે,' અગર 'અણગમતી કેમ ટળે, કેમ ન આવે' એ અશુભ વિષય છે. અથવા રોગ-વેદનાની આકુળવ્યાકુળતા, હાયવોય, 'કેમ એ ટળે,' યા 'પૌદ્ગલિક કોઈ સુખ-સત્તા કેમ મળે......' વગેરે ચિંતા એ અશુભ અપ્રશસ્ત છે. એના પર મન કેન્દ્રિત થાય તો આર્તધ્યાન છે, અશુભ ધ્યાન છે, અને શાસ્ત્ર કહે છે આર્તધ્યાનથી તિર્યંચ-ગતિનાં કર્મ બંધાય છે તથા રૌદ્રધ્યાનથી નરકનાં.

'अट्टेण तिरियगई रुद्दज्झाणेण गम्मई नरयं'

જીવનમાં આર્તધ્યાન કેટલી વાર આવે છે ? કોઈ વાત બનવા પર કેટલીકવાર માણસ કહે છે કે 'હું' આર્તધ્યાન નથી કરતો. પરંતુ શાસ્ત્ર આર્તધ્યાનનાં જે લક્ષણ બતાવે છે એની તપાસ કરે કે એ પોતાનામાં વર્તે છે કે નહિ, તો તે પરથી ખબર પડે કે અંતરમાં આર્તધ્યાન છે કે નહિ ? માટે એ લક્ષણો જાણવાની જરૂર છે, જેથી એ લક્ષણો પોતાનામાં હોય તો આર્તધ્યાન હોવાની ખબર પડે, અને પછી એને અટકાવવાના પ્રયત્ન કરાય મનથી જો એમજ માની લેવાય કે 'હું આર્તધ્યાન નથી કરતો,' તો એને અટકાવવાનો પ્રયત્ન

જ ક્યાંથી હોય ? એટલે અહીં જોઇએ કે અંતરમાં આર્તધ્યાન હોવાનાં ક્યાં ક્યાં લક્ષણો શાસ્ત્ર કહે છે.

કેટલાંક લક્ષણ ઉગ્ર હોય છે, કેટલાંક મધ્યમ અને કેટલાંક સામાન્ય. દા. ત. માણસ આક્રંદ કરતો હોય, ચીસો પાડીને રોતો હોય, તો એ ઉગ્ર લક્ષણ છે. જેમકે રુએ, પોક મુકે, કે 'હાય ! મારી ઘડિયાળ ક્યાં ગઈ ?' એ તીવ્ર આર્તધ્યાનનું સૂચક છે. પણ એના બદલે મનને દુઃખ થાય, શોક કરે, ગ્લાનિ રહે, તો એ મધ્યમ કહેવાય. મોઢું ઉદાસ રહે, રોતડ રહે, એ બહારનાં લક્ષણ છે. એ અંદરનાં કોઇ આર્તધ્યાનને સૂચવે છે.

મમ્મણ શેઠ જેવો જીવ હોય તો શિરસ્તાડણ પણ કરે, કશું ખોવાઈ જવા પર યા મફતિયું કે સસ્તું ન મળવા પર માથું કૂટે. પેટ કૂટે એ તીવ્ર આર્તધ્યાનનું લક્ષણ છે. આને રોકવાં એ બહુ ભારે કામ છે, કેમકે એમાં પૂર્વના કોઈ કુસંસ્કારમાંથી વધીને આવી ભારી સ્થિતિ ઊભી થઇ હોય છે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે,

માનવભવે વાવેલા 'સુ' અથવા 'કુ' સંસ્કારોનો કેટલીકવાર ભવાંતરે ગુણાકાર થાય છે.

ચંડકોશિયા નાગના જીવ સાધુને આવું જ બનેલું ને ? મુનિ પર તો ક્રોધ ફક્ત એટલો જ કરેલો કે 'નાના સાધુને બરડામાં એક ડંડૂકી લગાવી જરા ચમચમ કરાવું. બસ, પછી બચ્ચો ચીડવવાનું ભૂલી જશે, એટલે ગુસ્સો કરવાની જરૂર નહિ રહે.' આટલો જ ગુસ્સો, પરંતુ એનો ગુણાકાર ચંડકોશિક સાપના ભવે કેટલો બધો મોટો ? સામાનો ગુનો જોવાની તો

વાત જ નહિ, કિન્તુ સ્ત્રી કે પુરુષ, બાળ કે બુઢ્ઢો, મનુષ્ય કે પશુ, ગમે તે નજરમાં આવો, એનું મડદું પાડવાની જ વાત ! કેટલાંય મડદાં પાડ્યાં, છતાં હજી ગુસ્સો ઊભો ! તે મહાવીર પ્રભુને ય છોડ્યા નહિ; એમના ચરણે ય બચકું ભર્યું ! ગુસ્સાના સંસ્કારોનો આ સરવાળો ? કે ગુણાકાર ? ગુણાકાર જ ને ?

મમ્મણને પૂર્વભવના શોકના ગુણાકાર :-

મમ્મણ શેઠને પણ પૂર્વના કુસંસ્કાર પર આવું જ બન્યું. પૂર્વ ભવે મહારાજને લાડવો વહોરાવ્યા પછી એની અફસોસી ઊભી થયેલી, એમાં આર્તધ્યાનના કુસંસ્કાર વવાયા. લાડવો કંઈકથી આવ્યો હશે, સિંહ કેશરિયો મોદક. સાધુ આવ્યા. બહુ ઊંચા ભાવથી વહોરાવ્યો. ત્યારે તો એના બહુ ઊંચા પુણ્યમાંથી પાછળની અફસોસી અને પોતાના જ દાનસુકૃતની નિંદાથી કેટલું બધું બળી ગયું ! છતાં પુણ્યના જે શેષ કણિયા વધ્યા એથી મમ્મણને અપાર સમૃદ્ધિ મળી. ત્યારે એ મૂળ પુણ્ય કેટલું બધું ઊંચું ? અને એ બાંધતાં ભાવ કેટલા બધા ઊંચા ?

એવા ઊંચા ભાવથી લાડવો વહોરાવ્યો છતાં ગમે તે થયું, કોઇ પાડોશી લાલે કહ્યું ' શું મારા ભાઇ ! સિંહકેશરિયો મોદક ! આવો લાડવો થોડો ય ખાધો નહિ ? જુઓ તો ખરા આના કણિયાનો ય સ્વાદ કેવો અફલાતુન છે !' એમ કરી કણિયા ચખાડ્યા; દાઢે ચોટ્યા, તે હવે લાડવો પાછો લાવવા દોડ્યો.

દૂરથી સાધુને જેતાં કહે છે 'મહારાજ સાહેબ ! ઊભા રહેજો, મહારાજ કહે 'ખપ નથી.'

' પણ મારે ખપ છે'

મહારાજના મનને કે 'એણે લાડવો તો વહેરાવ્યો પરંતુ હવે કોઈ બાધા–નિયમનો ખપ હશે,' તે ઊભા રહ્યા. પેલો આવ્યો. લાડવો માગવો છે પણ એમ સીધેસીધો કંઈ મંગાય? તે ભૂમિકા કરે છે–' સાહેબ ! અહોભાગ્ય મારાં કે આપ મારાં આંગણે પધાર્યા. વળી પણ પધારજો સંયોગ હશે તો દશ લાડવા વહોરાવીશ.'

સાધુ કહે ' બહુ સારી ભાવના છે. પણ અત્યારે શું છે?'

' આ તો સાહેબ ! બીજું તો કાંઇ નથી આ તો મારો જીવ જરા લાલચુડો બન્યો છે તે એને પેલો લાડવો વહોરાવ્યો હતો ને? એ ખાવાની લાલસા જાગી છે, માટે જરા મને પાછો દઇ દ્યો મારો એ લાડવો.'

સાધુ કહે 'વહોરાવ્યા પછી મંગાય ? હવે તો આ ચારિત્ર-નો માલ થયો. તે પણ ગુરુ મહારાજ કરે તે થાય. વહોરેલા પર અમારો હક નહિ. અમે તો ચિઠ્ઠિના ચાકર, ગુરુના માત્ર આજ્ઞા પાલક.

વાણિયો કહે,–'પણ ના મહારાજ ! મેં તો તમને આપેલો, એટલે તમને જ ઓળખું. તો દઇ દ્યો મારો લાડવો.'

સાધુ ઘણું ય સમજાવે, પણ સમજવું છે કોને ? એને તો એક જ કવિતાની ટેક ગાવાની છે 'દઇ દ્યો મારો લાડવો' સાધુએ જોયું કે આ લાડવો છે ત્યાંસુધી એનો રાગ નહિ ઊતરે; તેથી નીચે બેસી વાત કરતાં સીફતથી ગુપ્તપણે લાડવો ધૂળભેગો ચોળી નાખ્યો. હજી ય પેલો માગે છે, એને કહી દીધું 'લાડવો તો જો આ ધૂળમાં મળી ગયો છે. માટે એનો મોહ મૂકી દે.' કહીને ચાલ્યા ગયા.

મમ્મણના જીવ વાણિયાએ તો પહેલેથી અફસોગી શરૂ કરેલી કે હાય ! મેં લાડવો કયાં વહોરાવી દીધો ? તે એના આર્તધ્યાન અને શોકના સંસ્કારનું વાવેતર કર્યું. પછી જુઓ કે મમ્મણ શેઠના ભવમાં એના ગુણાકાર કેવા થયા ? કરોડોની સંપત્તિ છતાં ચિંતા–સંતાપ–શોકનો પાર નહિ, ને આર્તધ્યાનમાંથી રૌદ્રધ્યાનમાં રમ્યો !

પરિગ્રહના સંરક્ષણનું ધ્યાન જીવને રૌદ્રધ્યાન સુધી ચડાવી દે છે.

મમ્મણ મરીને સાતમી નરકે ગયો.

આર્તધ્યાનનાં લક્ષણ કયાં ? :-

બાહ્ય આક્રંદન, શોક, ઉદ્વેગ, બખાળા, વગેરે આર્તધ્યાનનાં લક્ષણ છે.

એ પ્રવર્તતા હોય એટલે સમજાય કે અંતરમાં આર્તધ્યાન ચાલી રહ્યું છે.

જીવની આ ઘેલછા જ છે ને, કે જે ભલે ગમતી પણ વસ્તુ બગડી ગઇ, આઘી પાછી થઈ ગઇ, ખોવાઇ કે નષ્ટ થઈ ગઇ, હવે એ બનવાની વાત બની ગઇ, છતાં એનો ઉદ્વેગ શોક ચિંતા બળાપો કરે છે ?

સૂર્યાસ્તનાં દૃષ્ટાન્તથી ઉદ્વેગવારણ :-

ખરી રીતે આ વિચારવું જોઇએ કે

"પુદ્ગલ નામ જ એવું છે કે જે બતાવે છે કે આમા પૂરણ–ગલન થયા જ કરે, સડન–પડન–વિધ્વંસન હોય જ. એક વાર જે સારું બન્યું, પછી એ ખરાબ થવાનું નક્કી. સંયોગ

પાછળ વિયોગ હોય જ. તો જેમ સૂર્યના ઉદય-ઊર્ધ્વગમન પછી અસ્ત થાય જ છે, દિવસ પછી રાત પડે જ છે, એવો એનો સ્વભાવ; અને તેથી કાંઇ શોક-ઉદ્વેગ નથી થતો; તેવી રીતે વસ્તુ બગડવા, ખોવાવા કે નષ્ટ થવા પાછળ શોક શા સારું ? પુદ્ગલ વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે કે એ ગળે, બગડે, ખોવાય, નષ્ટ થાય. સ્વભાવ પર શોક ન કરાય;

નાશવંતની પાછળ શોક-ઉદ્વેગ-બળાપા કરવા એ માનવમનની કમજોરી છે,

"શા માટે મનને કમજોર કરું ? હવે ન સુધરે એના પર સંતાપ કરવો એ મૂર્ખતા છે."-આ વિચાર કરે તો સંતાપ અટકી જાય, આર્તધ્યાન ન સળવળે.

સબળ શરીરે નબળું મન :-

પહેલવાન જેવા માણસનું પણ મન કેટલું બધું કમજોર હોય છે કે કોઈ ગમતી વાત વસ્તુ જવા-બગડવા પર યા અણ-ગમતી આવી પડવા પર માણસ આક્રંદ કરતો હોય છે, ચીસ પાડીને રોતો હોય છે, અથવા ચીસ પાડ્યા વિના રુદન કરતો હોય છે! તો એ લક્ષણ સૂચવે છે કે અંતરમાં આર્તધ્યાન વર્તે છે. અંતરમાં એના સંતાપ-બળાપા વિના બહારમાં આક્રંદ રુદન શાનું કરે ? દા. ત. દીકરો મરી ગયા પછી એની યાદ પર ચીસ પાડીને રોવાઇ જતું હોય, આખમાં અનેકવાર આંસુ આવતા હોય, તો માનવું પડે કે મનને એનો વિયોગ સતાવી રહ્યો છે, મન વિયોગની અર્તિમાં છે, તીવ્ર આર્તધ્યાનમાં છે,

શબ્દથી રોદણાં શા માટે ? :-

આ તો જરા વિશેષ પીડા કહેવાય કે આંસુ પડે. પ્રિ.૯૯

આંસુ ન હોય, પણ બોલવામાં રોદણું હોય, એ પણ આર્ત-ધ્યાનનું ચિહ્ન છે અંતરમાં આર્તધ્યાન છે એટલે તો એવા રોદણાંનો શબ્દ નીકળે છે. ત્યાં શેખી મારે કે 'હું આર્તધ્યાન કરતો નથી,' એ ભ્રમ છે. દા. ત. રસ્તે જતાં જતાં એકને કહે, બીજાને કહે,....કે 'જુઓને આજે ઉઠી; ખીસાના કાણામાંથી પાચ રૂપિયા પડી ગયા. આપણે કંઇ આર્તધ્યાન કરતા નથી, પણ આજ ધોબીઓ કેવા બેદરકાર કે કપડામાં કાણાં પાડી દે છે?' આવું કહેતો ફરે, એને પૂછાય કે 'અલ્યા ભાઈ! જો તને આર્તધ્યાન નથી, તો પછી આ બીજા આગળ રોદણું શાનું? રૂપિયા પાંચ ગયા એને 'પાંચની ઉઠી' કેમ માને છે? 'ધોબીઓ કેવા!' એ દુઃખના શબ્દ શા માટે?

રોદણાંનો શબ્દ એ તો ધૂમાડો છે. એ સૂચવે છે કે અંતરમાં આર્તધ્યાનનો અગ્નિ છે. ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય જ. અગ્નિમાંથી એ બહાર નીકળે છે. આગ વિના ધૂમાડો શાનો? કેટલીક વાર બીજા આગળ શબ્દ ન ય નીકળે, પણ પોતાને જ વારે વારે એ દુઃખથી યાદ આવી જતું હોય તો ય તે અંદરના આર્તધ્યાનનું સૂચક છે. મોટા ગિરિરાજ પર આદેસર દાદાની પૂજાભકિતમાં લાગ્યો, પણ ત્યા જો વારે વારે યાદ આવ્યા જ કરે કે આ 'ફૂલવાળાએ આપણને ધાબડ્યા, આપણી પાસેથી રૂા. પાંચ પડાવ્યા, અને એટલા જ ફૂલ આપણી જોડેવાળો ત્રણ રૂપિયામાં લાવ્યો,' આવી યાદ એ આર્તધ્યાનમાંથી ઊઠે છે. ત્યારે વિચારો કે આર્તધ્યાનની કેવી ખંધાઈ છે, કે મોટા આદીશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરવાનો અવસર મળ્યો તો ય ચિત્ત એમાં તન્મય ન બનતાં, વચમાં આર્ત-ધ્યાન ઘૂસી જાય છે! પૂછો,

પ્ર૦–ફૂલ લેતાં ઠગાયા તે લાગે નહિ ?

ઉ૦–ક્યારે લાગે ? જો મહાતીર્થ પર દાદાની પૂજા ભક્તિ મળ્યાનો અગણિત લાભ મન પર ન હોય તો લાગે. જો મનને એમ હોય કે

‘અહો પૂજાભક્તિનાં મૂલ્ય શું આંકું ? ખર્ચ નહિવત્, સમય–ભોગ નહિવત્, ને ક્રોડોઅબજોથી ય અધિક કિંમતનાં ફળને આ પૂજા–ભક્તિ રજીસ્ટર્ડ કરી આપે છે !’

જો મનને આવું કાંઈ હોય તો ફૂલમાં બે રૂપિયા વધુ ખર્ચાયા એનો શોક શાને ? પણ અંતરમાં એનું આર્તધ્યાન સળગે છે, એ મહાન પૂજા ભકિતનાં કાર્યને ય પોચલું દુબળું બનાવી દે છે.

આર્તધ્યાનની ખંધાઇ વિચારવા જેવી છે. મોટા આચાર્ય ભગવાનની લાખ રૂપિયાની વ્યાખ્યાન વાણી સાંભળવા મળી હોય, પણ ત્યાંય વચમાં વચમાં જો મનને થયા કરે કે ‘કોઇ જોડ તો નહિ ઉપાડી જાય ?’ અથવા ‘પેલી વાર જોડા ઉપડી ગયેલા, આજે લાવ્યા જ નથી એટલે ઠીક થયું,’ તો એ અંતરમાં ભૂતકાળનું આર્તધ્યાન હોવાનું સૂચવે છે. ખબર છે ને કે ‘ભૂતકાળની વસ્તુ–સંબંધી ય આર્તધ્યાન હોય ?’ ‘પહેલાં અનિષ્ટ બનેલું એ ઠીક ન થયું,’ આ સ્મરણની પાછળ અંતરમાં આર્તધ્યાન છે. બનાવ ભૂતકાળમાં બની ગયેલ, પરંતુ એનો ખટકો–અર્તિ–પીડા જો અત્યારે થાય છે, તો એ વર્તમાનમાંજ ભૂતકાળ સંબંધી આર્તધ્યાન છે.

પોતાનાં કાર્ય વખોડવામાં આર્તધ્યાન :-

વિચારવા જેવું છે કે જીવનમાં આર્તધ્યાનનાં ઉત્થાન કેટલી વાર? ડગલે ને પગલે, કે કોક વાર? શાસ્ત્ર કહે છે કે પોતાનાં કાર્યને વખોડવાનું અને બીજાનાં કાર્યને વખાણવાનું બનતું હોય તો એ પણ અંદરનાં આર્તધ્યાનનું ચિહ્ન છે. દા.ત. માને કે 'આપણને ભાઈ! કપડાં ધોતાં એવું ન આવડે. પેલો સરસ ધુએ છે;' યા સાધુને ય જો થાય કે 'આપણું વ્યાખ્યાન સામાન્ય, પેલાનું હાઈક્લાસ.' તો આ પણ આર્તધ્યાનના ઘરના શબ્દ છે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર૦– મારું બરાબર નહિ, ને બીજાનું સારું–આ તો નિરભિમાન અને ગુણાનુવાદના શબ્દો છે, આમાં આર્તધ્યાન શાનું?

ઉ૦– આર્તધ્યાન એથી, કે અંતરમાં પોતાનું કાર્ય ઇષ્ટ નહિ એની પીડા છે. 'અનિષ્ટ–સંયોગ ક્યાં થયો?' એના પર દુઃખથી મન લાગ્યું, એકાગ્ર થયું, એ આર્તધ્યાન છે.

નિરભિમાન અને આર્તધ્યાનમાં ફરક :-

'મારાં કાર્યમાં કાંઇ માલ નથી,' એ શબ્દો નિરભિમાનના ઘરના હોઇ શકે, પરંતુ ત્યાં મન મહાપુરુષોની અપેક્ષાએ જાતની લઘુતા પર લાગેલું છે. ત્યારે અહીં આર્તધ્યાનમાં તો કાર્ય બરાબર ન થયા પર દુઃખથી મન લાગેલું છે. આ બંને વચ્ચે ફરક છે.

પ્રકરણ ૧૯ : આર્તધ્યાન રોકવા ઉપાય

પૌદ્‌ગલિકની બાબત પર હરખ કે દુઃખ-વિષાદ ન જોઇએ, તો જ આર્તધ્યાનથી બચાય.

'પોતાને વ્યાખ્યાન બરાબર નથી આવડતું,' એ પણ ખેદ શાના અંગે છે? શ્રવણથી બિચારા લોકો એવું પામી શકતા નથી એના પર? કે 'મારો પ્રભાવ નથી પડતો, વાહ વાહ નથી થતી,' એના પર? જો રોદણું પ્રભાવ ન પડવા અંગે છે તો એ પૌદ્‌ગલિક બાબતનો ખેદ છે, માટે આર્તધ્યાન છે.

અનંતાનંત કાળથી જીવનો જાણે સ્વભાવ પડી ગયો છે કે દુન્યવી ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુ કે પ્રસંગ પર હરખ-ખેદ ઝટ થઇ જાય. એના પર જ જોયું ને કે પેલી તીર્થાધિરાજ પર ભક્તિ કરવાના પ્રસંગે પણ ફૂલમાં બે રૂપિયા ગુમાવ્યા પરના ખેદે લાખ રૂપિયાની ભક્તિ ડહોળી નાંખી? ઊંચા શુભ અધ્યવસાયની વચમા હલકું આર્તધ્યાન ઘુસી ગયું?

તુચ્છ વસ્તુના હરખ-ખેદ અને એના પરનાં આર્તધ્યાન કેમ ખતરનાક? એટલા માટે કે એ મહાન પણ સત્કૃત્ય અને શુભ અધ્યવસાયના પ્રસંગને ડહોળી નાંખે છે.

આર્તધ્યાન રોકવા ૨ ઉપાય :-

આ સૂચવે છે કે કાયા અને વાણીથી સારાં સુકૃતો સત્કૃત્યો કરવાં હોય મનમાં ઊંચી શુભ ભાવની લહેરી લહેરાવવી હોય, તો એની આ ભૂમિકા તૈયાર કરો કે,

(૧) દુન્યવી લાભાલાભની વસ્તુ કે બાબત તુચ્છ લાગે, મન એને તુચ્છકાર્યા કરે કે 'તું કુછ નહિ, કોઇ વિસાતમા

નહિ. અવસરે મોટા ચક્રવર્તીઓ તને ફેંકી દઈ ત્યાગ ધર્મ લે છે. છેવટે યમરાજ તો તને તરછોડાવેજ છે.

(૨) આવો તુચ્છકાર ઊભો કર્યા પછી, એને તુચ્છ લેખ્યા પછી, એના અંગેના હરખ–ખેદ ઓછા કરો, બંધ કરી દો. તો જ પછી સત્કૃત્ય–સદ્‌ભાવનાને એ દખલ નહિ કરે, ને આર્ત-ધ્યાન નહિ થવા દે.

કિંમત કોની? આશ્રવની! કે સંવરની?

'ફૂલમાં બે રૂપિયા ગુમાવ્યા એ કોઈ ચીજ નથી, એની કોઈ વિસાત નથી, કિંમત ધર્મક્રિયા–ધર્મપરિણામ ન ડહોળાય એની છે.' એમ જો મનને બરાબર લાગી જાય, તો પછી એનો ખેદ શો? અને પૂજાભક્તિમાં એની દખલ શાની થાય? અને પેલી બિનકિંમતી ચીજના વિચારથી મહાકિંમતી સંવરમાર્ગને ડહોળીએ એનો પ્રત્યાઘાત કેવો પડે?

આપણું મન ફૂલમાં ગુમાવેલા બે રૂપિયાને કિંમતી માને છે? કે સુંદર જિનપૂજાની ક્રિયામાં રહેતા અખંડ ઉત્તમ અધ્યવસાયને?

ભૂલશો નહિ, રૂપિયાનો પ્રેમ તો આશ્રવ તત્ત્વ છે, જીવને કર્મબંધન કરાવનારું તત્ત્વ છે, ત્યારે પૂજા–ભક્તિના ઉત્તમ ભાવ એ સંવર માર્ગ છે. એટલે રૂપિયાને મહત્ત્વ આપી આપણે આશ્રવને કિંમતી માનનારા બન્યા ને? એની સામે સંવરને કિંમત વિનાનું ગણ્યું ને? સંવરને કિંમત વિનાનું અને આશ્રવને કિંમતી ગણે ત્યાં સમ્યક્ત્વ રહે?

આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે જો આપણે જીવની જુની ઘરેડથી લક્ષ્મી અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોને મહત્વ આપવાનો દુરાગ્રહ રાખીએ, તેમજ અહંત્વ-રાગ-દ્વેષ વગેરેને ન મૂકવાનો દુરાગ્રહ રાખીએ, ને એની સામે ધર્મને ઓછી કિંમતનો માની ધર્મ ડહોળાવા દઇએ, તો સમ્યગ્દર્શનના બે અંશ કેવી રીતે ટકે?

સમ્યગ્દર્શનના અંશ છે ૧ આશ્રવની હેયતાની શ્રદ્ધા અને ૨ સંવરની ઉપાદેયતાની શ્રદ્ધા. અર્થાત્ (૧) 'આશ્રવ એ હેય છે, કિંમત વિનાના છે' એવી શ્રદ્ધા, અને (૨) 'સંવર એ ઉપાદેય છે, કિંમતી છે' એવી શ્રદ્ધા, આ બે સમ્યક્ત્વના અંશ છે. હવે જો આશ્રવને કિંમતી માનવા જઇએ તો શ્રદ્ધા-અંશ ઊડી જવાથી સમ્યક્ત્વ કયાં રહે? વિચારવા જેવું છે કે તુચ્છ બે રૂપિયાને મહત્ત્વ આપવા જતાં ધર્મ આચરણ તો ડહોળાય તો એ કેટલું બધું ખતરનાક?

સમ્યક્ત્વના સાચા ખપી આત્માઓ આ સમજે છે માટે તો મોકા ઉપર સાવધાન બન્યા રહે છે.

રાવણની પ્રભુભક્તિ :-

રાવણ અષ્ટાપદજી ઉપર સુંદર જિનભક્તિ કરતા હતા, ને ત્યાં ધરણેંદ્ર યાત્રાએ આવે છે. રાવણની એકતાન ભક્તિ જોઇ એ ખૂશ થઈ કહે છે,-

'રાવણ! તમારી ભક્તિથી હું ખુશ થયો છું.'

રાવણ કહે, 'જિનેશ્વરદેવનો ભકત એમની ભક્તિ થતી જોઈ ખુશ થાય એ સ્વાભાવિક છે.'

'એ તો સાચું, પણ ભક્તિમા તમારી સ્થિરતા અને

અદ્‌ભુત રંગ જોઇ તમારા પર મારું મન મુગ્ધ બને છે માટે કંઈક માગો. માગો તે આપું.'

રાવણ અહીં લલચાતા નથી. એમને મન ભક્તિ આગળ દુન્યવી કોઈ ઇનામ કશી કિંમતનું નથી. કારણ કે જિન-ભક્તિ એ ઉપાદેય તત્ત્વ છે, દુન્યવી સંપત્તિ એ હેય તત્ત્વ છે. હેયને ઉપાદેય કરતાં કિંમતી કેમ મનાય ?

ધરણેંદ્રને રાવણ કહે છે.–'ભક્તિની અનુમોદનામાં તમે કાંઇ આપો એ તમારા માટે શોભા ભર્યું છે, પરંતુ ભક્તિના બદલામાં હું કાંઈક લેવા ઈચ્છું એ મારા માટે શોભાભર્યું નથી. વળી ભક્તિનાં ફળરૂપે મારે જે જોઇએ છે તે તમે આપી શકો એમ નથી, ને તમે આપી શકો એ મારે ભક્તિનાં ફળરૂપે જોઇતું નથી.'

ભક્તિનું ફળ માગતાં આશ્રવનું મહત્ત્વ મનાઇ જવાનો ભય :–

રાવણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ છે. એ મોકા પર સાવધાન છે. અહીં ધરણેંદ્ર તરફથી માગવાની પ્રાર્થના છે એ મોકો છે. ત્યાં માગી લેવાની લાલચ થઈ જાય. પરંતુ રખે ને એથી આશ્રવનું મહત્ત્વ મનાઈ જાય તો ? દુન્યવી સુખ-સાધન મળવા પર 'ચાલો ભક્તિ ફળી' એમ મનમાં આવી જાય તો ? માટે એવું માગવાની ઈચ્છા જ નથી.

પ્રભુભક્તિથી સમ્યગ્દર્શન વધુ નિર્મળ થાય છે;

સમ્યગ્દર્શનની વધુ નિર્મળતામાં તો આશ્રવો વધુ હેય લાગે, તથા સંવર વધુ ઉપાદેય લાગે.

પછી એ ભક્તિનાં ફળરૂપે આશ્રવની ચીજ માગવાનું મન જ કેમ થાય? 'સમ્યક્ત્વ જે પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા નિર્મળ થાય છે, એનો પ્રભાવ કેટલો બધો ઊંચો છે કે

સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ :-

એ વખતે જો આયુષ્ય બાંધે તો શાસ્ત્ર કહે છે કે વૈમાનિક દેવલોકનું આયુષ્ય બાંધે, નરક-તિર્યંચ-મનુષ્યગતિનું નહિ, તેમજ દેવગતિમાં ય ભવનપતિ-વ્યંતર જ્યોતિષીનું આયુષ્ય નહિ, પણ એની ય ઉપરનું વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે. ત્યારે એ હિસાબે એની સાથે શાતાવેદનીય, યશ નામકર્મ, સૌભાગ્ય નામકર્મ વગેરે શુભ કર્મો પણ કેવા ઊંચા બાંધે? હવે આયુષ્ય તો જીવનમાં એક જ વાર કોઇ અમુક અંતર્મુહૂર્તમાં જ બંધાતું હોઈ તે સિવાયના કાળે ન બંધાતું હોય, છતાં પણ બીજાં પેલા શાતા વેદનીય, યશનામકર્મ વગેરે પુણ્યોનો જથો કેટલો ઉમદા બંધાય!

ધર્મસાધનાને તુચ્છલાભથી નહિ વટાવવી :-

એટલે જ આ વિચારવાનું છે કે આ સમ્યક્ત્વ તેમજ જિનભકિત વગેરે ધર્મસાધનાઓ જયારે આત્માની ભાવી મહાન સ્થિતિ સરજે છે, તો પછી એને લૌકિક તુચ્છ લાભથી શા માટે વટાવવી જોઇએ? માનપાન પૈસા ટકા વગેરે વર્તમાન લાભ તો આશ્રવો છે, દિલમાં રાગ-મમત્વ તૃષ્ણા વગેરેને વધારનારા છે, એથી આત્મા પર પાપકર્મના ભાર વધતા જાય છે. તો પછી શું જિનભકિત-સમ્યગ્દર્શન વગેરેના ફળમાં એ પૈસાટકા માગીને યા મેળવીને સંતોષ માનવો? રાવણ આ સમજે છે. તેથી ધરણેંદ્રે

ભલે એવું કાંક માગી લેવા કહ્યું, કિંતુ રાવણે જિનભકિતનાં ફળરૂપે એ માગવા સાફ ના પાડી. શું ? રાવણને જિનભક્તિથી દુનિયાની ચીજ જોઇતી નથી.

આમ ધર્મસાધનાનું એવું મહત્ત્વ વધારી આશ્રવો પ્રત્યે નફરત વધારવાનું ચાલુ રખાય એની મન પર મોટી સુંદર અસર પડવાની.

થોડી પણ જિનભક્તિની મોટી અસર :–

ભલે કદાચ આ દૈનિક દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓનો સમય ચોવીસ કલાકમાંથી બહુ ઓછા કલાકનો હોય, છતાં ત્યાં તન્મય થઇને જે ભક્તિરંગ વધાર્યો, અને એ માટે પાપો આશ્રવો પ્રત્યે ઘૃણા વધારી, એની બાકીના સમય પર મોટી અસર પડે છે. આનું પરિણામ એ આવે કે સામાન્ય વાત–વસ્તુ પર રોદણાં અને આર્તધ્યાન જે થાય છે એ ન થાય.

વાતવાતમાં રોદણાં શાના અંગે ચાલે છે ?

આ કાયા–માયા–વિષયો અંગે જ ને ? 'મારું શરીર બરાબર નથી, છોકરો માનતો નથી, મોંઘવારી બહુ વધી ગઈ....' આ અને એવાં બીજા રોદણાં આના અંગે શું કામ ચાલે ? કહો, આ ચીજો અંગે વિચાર નથી કે મારો જીવ જે અઢળક રાગ–દ્વેષ ક્રોધ–લોભ–મદ વગેરે આંતરિક દોષો પોષે છે, અને કર્મોના ભાર વહોરે છે, એ આ કાયા–માયા–વિષયોની ઘેલછાને લીધે જ. તો એ ઘેલછા કેવી ભૂંડી ! ઘેલછા કરાવનાર કાયા માયા વિષયો કેવાં ભૂડા ! હવે જો આ આશ્રવો અને એના સાધનો પ્રત્યે સૂગ છે, ઘૃણા છે, તો પછી એ થોડા બગડવા પર રોદણાં શા રોવાં ? આર્તધ્યાન શા કરવાં ?

પૂર્વના મહાન પુરુષોએ જીવનમાં થોડો પણ ધર્મ સેવવાનું કર્યા પછી એ એકદમ આગળ કેમ વધી ગયા? કારણ આ, કે થોડા પણ ધર્મના સેવનમાં આશ્રવો પાપસાધનો પ્રત્યે નફરત બહુ કેળવી. બસ,

ધર્મમાં પ્રગતિનો આધાર પાપ-પાપસાધનો-આશ્રવો પ્રત્યે વધતી નફરત ઘૃણા પર છે. કેમકે એ પાપઘૃણાથી શુભ ધ્યાન વધે છે. શુભધ્યાનનું જેમ જોર, એમ ધર્મ વધુ બળવાન.

આશ્રવો, પાપસ્થાનકો, કર્મબંધના હેતુઓ પ્રત્યે એવી નફરત-ઘૃણા-અરુચિ નહિ હોવાથી એમાં હોંશ રાખીને વર્તાય છે. એથી જ એના અંગે આર્તધ્યાન ચાલતું રહે છે, ને એનાં લક્ષણ બહાર તરી આવે છે. મનગમતું મળ્યું તો હરખ હરખ! પછી એની પ્રશંસા વગેરે ચાલે છે. અણગમતું બન્યું, કે કોઇ રોગ આવ્યો, તો એની પોક શોક ચાલુ થઈ જાય છે. જુઓ તો દેખાય કે જીવનમાં આર્તધ્યાનનાં કેવાં કેવાં લક્ષણ સેવાયે જાય છે.

(૧) કાં તો પોતાના કાર્ય પોતાને નહિ ગમે, પોતે એનો હલકો ખ્યાલ બાંધ્યા કરશે. આ શું છે? પોતાને જોઇએ એવુ ઇષ્ટ નથી બન્યું એનો સંતાપ છે. એની પાછળ ઈષ્ટનો સંયોગ ન બનવાનું આર્તધ્યાન કામ કરી રહ્યુ છે.

(૨) અથવા બીજાના વૈભવ, બીજાની હોંશિયારીની પ્રશંસા કરશે. એમાં પણ આર્તધ્યાન છુપાયેલું છે. કેમકે પોતાને એ ઇષ્ટ લાગે છે. અને એના સંયોગનું ધ્યાન ચાલે છે, એટલે પ્રશંસા ચાલે છે.

મૂળમાં રાગ-દ્વેષ ચાલતા હોય એ આર્તધ્યાનના પ્રેરક

છે. જે વસ્તુની પ્રશંસા કરે છે તે એને ગમે છે, એના પર રાગ છે, અને ગમતી વસ્તુ પોતાને મળી નથી એનું દુઃખ અથવા તેના સંયોગની ચિંતા યા મળેલી હોય તેનો વિયોગ થવાની ચિંતા આર્તધ્યાન કરાવે છે.

આર્તધ્યાન અશુભ અધ્યવસાયનું કેન્દ્રીકરણ છે.

અધ્યવસાય યાને દિલનો ભાવ, વિચાર કે વિકલ્પ એક વસ્તુ પર કેન્દ્રિત થાય ત્યારે તે ધ્યાનરૂપ બને છે પછી એ વસ્તુ શુભ હોય તો શુભ ધ્યાનરૂપ બને, અને અશુભ હોય તો અશુભ ધ્યાનરૂપ બને. કોઇનો બંગલો ગમી જાય એની પ્રશંસા કરો, ત્યાં એ બંગલો અશુભ વસ્તુ છે, આશ્રવ છે, મોહજનક છે, માટે એનું ધ્યાન એ અશુભ ધ્યાન છે. એ પેલી પ્રશંસા પાછળ કામ કરતું હોય છે. એના બદલે કોઇના જિન-મંદિરની પ્રસંશા કરો ત્યાં એની પાછળ મંદિર એ શુભ વસ્તુ હોવાથી એનું ધ્યાન શુભ ધ્યાન કામ કરતું હોય છે,

આમાં ખુબી એ છે કે એનો એજ વિષય અશુભ છતાં જો શુભ બનાવી દો, તો પછી એની પ્રશંસામા અશુભ ધ્યાન બંધ, અને શુભ ધ્યાન કામ કરતું થાય. પેલા શેઠના બંગલાનું દૃષ્ટાંત જાણો છો ને ?

અશુભને શુભમાં ફેરવવા શેઠના બંગલાનું દૃષ્ટાંત

શેઠે બંગલો બાંધ્યો. એ બંધાવવામાં વરસો લાગ્યાં. કેમકે દેશ–પરદેશથી એવી એવી ખાસ ચીજો મંગાવી એનો એમાં ઉપયોગ કરેલો. ક્યાંકથી આરસ, ને ક્યાંકથી નકશીકામવાળા પાટિયા, તો બીજેથી ઝુમર, તો કશેકથી આરિસા ને કશેકથી ગલીચા,....એવું એવું મંગાવેલ એની સાથે કાનપુર, ને આગ્રા,

ને સીકન્દરાબાદ,....વગેરે સ્થળેથી કારીગરો બોલાવી ચિત્રકામ, નકસીકામ, ઓપકામ,...એવું એવું અનેરૂં કામ કરાવેલું. બંગલો અનન્ય બની ગયો.

હવે શેઠ જેની તેની આગળ એની પ્રશંસા જાતે કરતાં ને લોક પાસે સાંભળતાં હરખા હરખા થઇ જાય છે. બોલો, એની પાછળ એના દિલમાં કેટલું આર્તધ્યાન કામ કરતું હશે? પરંતુ હજી ય આટલા લોકો તરફથી મળતી પ્રશંસા ઓછી પડે છે, તે એમને વિચાર આવે છે કે,–

શેઠને બંગલાની ગામેગામ પ્રશંસા જોઇએ છે :–

'આ બેનમૂન બંગલાની પ્રશંસા દેશોદેશમાં થાય તો કેવું સારું? પરંતુ એ બને કેવી રીતે? ગામે ગામ કાંઈ માણસો ઢોલ પીટતા થોડા જ મોકલાય? એમાં ખરચો ય કેટલો બધો? અને લોકમા સારું ય ન દેખાય...પણ હા, એક ઉપાય છે,–સાધુ મહારાજ ગામે ગામ વિચરતા હોય છે. એમને જો આ બંગલો દેખાડી દીધો હોય તો એમના દિલમાં આ ચોંટી ગયા પછી સહેજે એ ગામે ગામ બીજાઓ આગળ વાતચીતમાં આ બંગલાની પ્રશંસા કરે. એમાં કાંઇ સાધુ મહારાજને પગાર મહેનતાણું પણ ન દેવું પડે, અને દેશોદેશમાં જાહેરાત પણ સારી થઇ જાય.' જોયું? કેવો ઘેલો વિચાર આ?

સાધુ મહારાજ પાસેથી શું ઇચ્છો? ધન? કે ધર્મ? પ્રતિષ્ઠા? કે એનો વૈરાગ્ય? પરિવારની બેડી? કે પરિવારથી મુક્તિ? સાધુ મહારાજની પાસેથી શું ઇચ્છવાનું? વાત આ છે કે, ધન–પ્રતિષ્ઠા–પરિવારનું મહત્ત્વ તો સંસારિઓ બહુ સમજાવે છે, પણ ધર્મ–વૈરાગ્ય–ઉપાધિમુક્તિનું મહત્ત્વ સાધુઓ

સમજાવે છે. એમની પાસેથી એ જ લેવાનું હોય એ જ સમજવાનું હોય.

જૈન શાસનના સાધુમહાત્માઓ શાસનનું રહસ્ય આ સમજાવે છે કે 'આશ્રવો ભવહેતુઃ સ્યાત્ સંવરો મોક્ષકારણમ્' માટે 'આશ્રવઃ સર્વથા હેયઃ, ઉપાદેયશ્ચ સંવરઃ' આશ્રવો સંસાર-વર્ધક હોવાથી સર્વથા ત્યાજ્ય છે, ને સંવર મોક્ષ સાધક હોઇ આદરવા યોગ્ય છે. આ શ્રદ્ધા હોય તો જ સમ્યગ્દર્શન આવે, ને સાચી જિનભક્તિ થાય. બોલો છો ને પૂજામાં,–

કેવલિ–નિરખિતસૂક્ષ્મ અરૂપી, તે જેહને ચિત્ત વસિયો રે;
જિન ઉત્તમ પદ પદ્મની સેવા કરવામાં ઘણું રસિયો રે.'

અહીં 'સૂક્ષ્મ=કર્મ', અને 'અરૂપી'=આત્મા. કર્મ અને આત્મા જેના ચિત્તમાં વસી ગયા, જેને એની પાકી શ્રદ્ધા થઇ ગઈ, કે આત્માની પોતાની જ આશ્રવ ખેલવાની ભૂલના યોગે ઊભાં થયેલ કર્મ જીવને સંસારનો કરુણ કેદી બનાવે છે. ત્યારે જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ સંવર–તત્ત્વના માર્ગે ચાલતાં અંતે સર્વકર્મમુક્ત બની અનંતજ્ઞાન–સુખમય શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આત્મા આવી જાય છે. આ સૂક્ષ્મ અને અરૂપી જેને દિલમાં ઊતરી ગયા, એ સમ્યગ્દર્શન પામી જિન–ભક્તિનો પાકો રસિયો બની જાય.

જિનભક્તિનો અને સમ્યગ્દર્શનનો જ્યાં રંગ જામે, ત્યાં રાગાદિ દોષો અને અશુભકર્મો વધારનારા પૈસા-ટકા–પરિવાર–પ્રતિષ્ઠા વગેરે આશ્રવ વધુ હેય લાગે, વધુ ત્યાજ્ય લાગે, આત્માના મહા અપકારક લાગે. તેથી જિનભક્તિનાં ફળરૂપે એ મેળવવાની લેશ ઇચ્છા ન હોય.

એટલે જ આપણે જે કહીએ કે 'કોઇ તીર્થમાં પ્રભુની ભક્તિ કરવામાં, યા ગામમાં જ બેસતા મહિને પ્રભુનો સ્નાત્ર-મહોત્સવ ઉજવવામાં ખૂબ આનંદ આવ્યો,' ત્યાં આ જોવું જોઈએ કે 'એથી આશ્રવો વધુ ત્યાજ્ય અને ખતરનાક લાગ્યા ?' ના, એ પૈસા–ટકા–પરિવાર વગેરે તો એટલા જ ગમતા રહ્યા, એના પરનો રાગ–મમતા–અભિમાન વગેરે જરાય ઓછા ન થયા કે જરા પણ ખટક્યા નહિ, તો ભક્તિનો રંગ શો લાગ્યો ?

દર્શન નિર્મળ થયાનું માપ શાના પર :–

તીર્થયાત્રા, પ્રભુદર્શન, જિનભકિત વગેરે સાધના સમ્યગ્દર્શનને વધુ નિર્મળ કરનારી કહી છે. તો એથી આપણું સમ્યગ્દર્શન વધુ નિર્મળ થતું આવે છે ને ? એનું માપ કાઢવાની આ ચાવી છે કે,

(૧) અંદરખાને એ જોવાનું કે પૈસાટકા–વિષયો-કષાયો-અવ્રત–આરંભસમારંભ વગેરે આશ્રવો પહેલાં જે ત્યાજ્ય લાગતા હતા એના કરતાં વધુ ત્યાજ્ય લાગે છે ને ? ન લાગતા હોય તો લગાડવાના.

(૨) એમ વ્રત–નિયમ–દેવગુરુભકિત તથા ક્ષમાદિ સદ્ગુણો વધુ આદરણીય લાગે છે ને ? ન લાગતા હોય તો લગાડવાના. સંસારના પાપ–ખાતાઓ તરફ વધુ ને વધુ નફરત થતી જાય, કામ–ક્રોધ–લોભ વગેરે પર અધિકાધિક તિરસ્કાર વરસતો થાય,' અને સંયમ, વ્રતનિયમ, ત્યાગ, તપસ્યા ને ક્ષમાદિગુણો વધુ ને વધુ પ્રિય લાગતા જાય, એવું કરવાનું; પછી દેવદર્શન કરતા, પૂજા-ભક્તિ કરતા, કે દાનાદિ ધર્મ કરતાં પ્રભુ પાસેથી શી આશા રાખવાની ? એમની પાસેથી શું લેવાનું ? દુનિયાની વાહવાહ ?

સંસારનું કામકાજ સગવડ? કે આત્મહિતની વસ્તુ? તમે મુનિ મહારાજ આપણું શું કરી આપે એવું ઇચ્છો? પૈસાટકાનો લાભ, સંસાર વ્યવહાર, સંસારની કોઇ સગવડ, સંસારનું કોઇ કામકાજ કરી આપે એવું ઇચ્છો? કે માત્ર આપણું આત્મહિત સધાવી આપે એવું ઇચ્છો?

આજે આવા ય માણસ અમને મળે છે. આવીને કહેશે 'મહારાજ! દેશાવર ધંધા માટે જવું છે. સારો દિવસ કયો છે?' ત્યારે કોઇ કહેશે 'સાહેબ! જરા તબિયત સારી નથી રહેતી, તો વાસક્ષેપ નાખી આપો, જેથી સારું થઈ જાય.' એક ભાઈ એવા આવ્યા, અમને કહે 'સાહેબ! અમુક મકાન પર અમારી સગીનો હક પહોંચે છે. તો તમે પેલા ભાઇને કહો ને કે એ આપી દે. આપનું એ માને એમ છે!'

સાધુ પાસે શું આવાં કામ કરાવવાના? સાધુ એ કરે એમાં એનાં મહાવ્રતને ધક્કો પહોંચે એનો વિચાર ખરો? ના, શું કામ વિચાર રાખે? સ્વાર્થ સાધવામાં બીજું કશું જોવાનું ખરું કે 'સાધુ સંસારની હોળીમાંથી કેટલા બધા પ્રયત્ને માંડ તો બહાર નીકળ્યા હોય, તે આપણે એમને ફેર પાછા એ હોળીમાં ઝીકવા? તે ય આપણા સ્વાર્થ માટે? કેટલી આ અધમ વૃત્તિ છે?' આવો વિચાર કોણ કરે?

પેલો શેઠ બિચારો એમ ઇચ્છે છે કે કોઇ સારા સાધુ મહારાજને બંગલો દેખાડી દઉં તો પછી એ ગામેગામ વિચરે એટલે લોકો સાથેની વાતચીતમાં સહેજે કહે કે 'ભાઈ! બંગલો જોયો હોય તો અમુક ગામમાં ફલાણા શેઠનો! શું બંગલો છે!

દુનિયામાં જોટો ન જડે એવો.' એમ મારા બંગલાની પ્રસિદ્ધિ મફતમાં ગામેગામ થાય!

સાધુ થયા એટલે નવરાશ'? :-

વાણિયો શું સમજતો હશે? 'કેમ જાણે સાધુમહારાજને નવરાશ બહુ, બીજું કાંઇ કામ નહિ, એટલે કુથલી જ કરતા હશે! તે એમાં એના બંગલાની ય વાત કરશે!' આવી આજે કેટલાયની સમજ હોય છે, તેથી નવરા પડયા 'ચાલો ઉપાશ્રયે, મહારાજ જોડે જરા બે ઘડી વાતો કરીશું;' એમ કરી જેને જયારે ફાવે ત્યારે આવવાની છૂટ લે છે, અને આડીઅવળી કુથલી-વિકથા-નિંદા વગેરે કરવામાં એને આંચકો જ નહિ. 'કેમ જાણે મહારાજ તો આખો દિવસ નવરા જ બેઠા હોય માટે ગમે તે ટાઇમે જવાય અને વાતો કરાય.' આવી ને આવી ભ્રમણા રાખીને ઢીલાપોચા કે શરમાળ સાધુનું બગાડે. એમને ખબર નથી કે સાધુની પાસે શાસ્ત્ર એટલા બધા જોવા-વિચારવા-યાદ કરવાના છે કે જિંદગી ખૂટશે, આ કામ નહિ ખૂટે.'

જીવનમાં અભ્યાસ શાનો કરવાનો? :-

રાગ-દ્વેષ, કામ ક્રોધ-લોભ, મદ-મત્સર વગેરે દોષોના અનંતા કાળના અભ્યાસથી આત્મા પર કુસંસ્કાર કેટલા લાગેલા છે? એ આત્મા પરથી ઊખેડવા માટે વૈરાગ્ય ઉપશમ શુભ ભાવનાઓ વગેરેનો સામો અભ્યાસ કેટકેટલો કરવો પડે? જીવનભર સળંગ સતત અભ્યાસ કરાય તે ય ઓછો છે. એ વિના રાગાદિના સંસ્કાર ઊખડે કેમ? અજ્ઞાન મૂઢ માણસને આનો વિચાર જ નથી હોતો એટલે આવા ઉત્તમ મનુષ્ય જીવનમાં હજી ય પાછા આહાર-વિષયો-પરિગ્રહ-આરંભ સમારંભ

અને નિદ્રાની રાચી-માચીને પ્રવૃત્તિ કરી કરી એ જ રાગાદિ દોષોનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે છે. ત્યારે કેટલાક વળી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાનું હજી ય કરશે, પરંતુ વૈરાગ્ય ઉપશમ વગેરે ગુણોનો અભ્યાસ કરવા તરફ એમને કોઈ વિચાર જ નથી હોતો. બોલો, તમને આ વિચાર છે? ક્યારે? રાતે? પ્રભાતે? બપોરે? સાંજે? ક્યારે આ વિચાર કરો છો કે,-

એક અમૂલ્ય વિચાર :-

'હું બીજા જનમ કરતાં આ મનુષ્ય જનમ કેમ પામ્યો છું? બીજા પ્રાણીઓ કરતાં મારો જન્મ ઊંચો શાથી છે? એટલા જ માટે કે અનંત કાળના અભ્યાસથી જામ થઇ પડેલા રાગાદિને ઊખેડવા માટે અહીં વૈરાગ્યાદિનો અભ્યાસ કરવાની ગમ પડે, ને અભ્યાસ કરી શકાય. બીજા જીવોને આની ગમ પણ ક્યાં છે? પછી એના અભ્યાસની તો વાતે ય શી? અરે! મનુષ્યોમાં ય કરોડો માનવો એવા છે કે જેમને આની ગમ જ નથી. ત્યારે આની સમજ પડે છે, તો લાવ, આ અભ્યાસ ખાસ અને બહુ કરતો રહું.'

મુનિ કેમ નવરા નહિ? :-

ખરા મુનિઓને આ વિચાર હોય છે. તેથી વૈરાગ્યાદિના અભ્યાસાર્થે ત્યાગ-તપ-સંયમ-અનુષ્ઠાન સાથે જિનાગમનો ભરપૂર વ્યવસાય રાખે છે. એક મિનિટ પણ નકામી ન જાય એટલા બધા શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં અને તત્વચિંતન મનનમાં એ રચ્યાપચ્યા રહે છે. હવે કહો કે આવા મુનિઓને નવરાશ હોય? શાસ્ત્રોનાં વાંચન મનન-પરાવર્તન કરી કરી વૈરાગ્ય

ઉપશમ વગેરેનો જોરદાર અભ્યાસ કર્યે જવાનો હોય ત્યાં ક્ષણની ય નવરાશ કેવી ?

શેઠ મુનિને લાવી બંગલો બતાવે છે :-

પેલો શેઠ બિચારો આ સમજતો નથી, એ તો સાધુને ગામેગામ વાતોચીતો કરનારા તરીકે સમજે છે; તેથી પોતાના બંગલાની ગામેગામ વાત કરે એ માટે કોઇ મુનિને તપાસ કરી પોતાના ગામમાં લઇ આવે છે.

શેઠિયો મહારાજને લાવીને ગોચરી-પાણીની ભક્તિ કરી, મહારાજ બહાર જંગલે જઈને પાછા વળતાં, એમને રસ્તામાં પોતાના બંગલામાં લઈ આવે છે. બંગલાનો ભોંય-મજલો બતાવતાં કહે છે ‘ જુઓ સાહેબ ! આ ફરસી ખાસ અમુક પહાડના આરસપહાણની. એની ભાત બનાવવા માટે મોટા કળાકાર પાસે પહેલાં સ્કેચ કરાવેલો. આ દિવાલો પર કળા પણ એ રીતે ઉતારવામાં આવી છે. આ ઉપરની છત જોઈ સાહેબ ? એમાં શાસ્ત્રમાં આવે છે એવા દેવલોકના ઉદ્યાનનું દૃશ્ય ચિતરાવવામાં આવ્યું છે...’ ચાલી મોહના નશાની વાણી.

મુનિનું કર્તવ્ય :-

વાણિયો બોલતો જાય છે અને સાધુના મોં સામે જોતો જાય કે ‘ આ દેખી-સાભળીને ચમત્કાર પામે છે ? રાજી રાજીનો પોટલો થઈ જાય ?’ પરંતુ સાધુ પહેલાં તો વિચારમાં જ પડી ગયા કે ‘ આ તે અહીં જરા વિસામો લેવા લાવ્યો છે ? કે આ બધું લેક્ચર કરવા ?’ પણ પછીથી શેઠિયો બંગલાના કામનું વર્ણન કરવા મંડયો છે એ જોઈ સમજી ગયા કે ‘ આ બિચારો

આ નવા બંગલામાં ભારે આસક્ત થઇ ગયો લાગે છે, તેથી આ ગુણગાનમાં લાગ્યો છે, ને સાથે અમારા સારા પ્રમાણ-પત્રને ઇચ્છતો લાગે છે. પણ સહેજ મોં મલકાવી કે આંખ ચમકાવીને ય આવા મહા આરંભના કામમાં અમારાથી ભૂલેચૂકે જરાય અનુમોદન ન થાય, એના રાગને જરાય પોષણ ન અપાય, એ સાવધાની રાખવાની છે. તેથી મહારાજ આંખ અને મુખ પર ખાસ ગંભીરતા સાચવે છે.

સાધુતામાં રહેલ્રા જગત પ્રત્યે ઉદાસીનતા :–

ત્યારે શેઠિયો બિચારો 'બંગલો એટલે શી વાત ?' એમ એમાં પાગલ થયેલો સાધુના દિલની વાત ક્યાંથી સમજી શકે ? એ તો હવે ઉપરના મજલે લઇ જાય છે. ત્યાં વળી આગ્રાના કારીગરોનું નકસીકામ, જયપુરના કળાકારોનું ચિત્રકામ, ઇરાનની ફરસી, કાનપુરી કાચકામ, વગેરે કેટલુંય વર્ણન કરે છે જાતે ને જાતે ભારે આશ્ચર્ય પામવા સાથે બોલતો જાય, ને મહારાજના મોં સામે જોતો જાય, પરંતુ સાધુ એમની સાધુતામાં રહેલા, તે એમના ચહેરા પર કોરી કડકડતી ઉદાસીનતા જોવા મળે છે. સાધુતા જાળવવી હોય તો જગત પ્રત્યે ઉદાસીનતા જ જોઇએ.

વાણિયો વિચારમાં પડે છે કે 'અહો ? હજી આમને આમાં કંઈ પણ સારું ન લાગ્યું ? કેમ કાંઇ ખુશી નથી દેખાતી ? ભલે હજી ઉપર દેખાડું.' એમ કરી વળી ઉપરના મજલે લઇ જાય છે. ત્યાં વિશિષ્ટ ગોખલાનાં નકસીકામ, આરીસા પરનાં ઉપસાવેલાં ચિત્રકામ, ઝરુખાની વિશિષ્ટ રચના, એવું એવું કેટલુંય બતાવે છે, ને કવિત્વભર્યું એનું વર્ણન કરતો જાય છે

માનવમનનો કેવો ઉપયોગ ?

પોતાની સાદી ચીજની પ્રશંસાની પાછળ એ કેટકેટલા આર્તધ્યાનમાં સબડી રહ્યો છે! ઇષ્ટ વસ્તુનું આર્તધ્યાન, અને સાધુ પાસેથી અનુમોદન રાજીપો મેળવવાનું પણ આર્તધ્યાન! મહાકિંમતી માનવ મનનો આ જ ઉપયોગ ને? કેમ બોલતા નથી? બોલવામાં ગભરાઓ છો કે 'ના, આ ઉપયોગ નહિ' એમ કહેવા જતાં ક્યાંક આપણને પકડશે કે 'તો પછી તમે શું કરી રહ્યા છો? મનનો કેવો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો?' પરંતુ એમ ગભરાવા માત્રથી શું વળશે?

મનનો ગેરઉપયોગ કરવાની ભૂલ તો ક્યારેક અમારાથી પણ થઈ જાય છે. પરંતુ તરત પાછા વળવું પડે છે. માટે પહેલું એ નક્કી કરો કે

મહામોંઘેરા માનવ મનનો કયો સદુપયોગ હોઇ શકે? અને શાને ગેર ઉપયોગ કહેવાય?

છોકરાને લખવાની એક સારી ભારેમાંની નોટ જેવી મામુલી વસ્તુ વસાવી આપ્યા પછી નક્કી કરો છો કે 'જોજે આ નોટમાં ગમે તેવા રફ દાખલા ન ગણાય, યા ગમે તેવું કાચું લખાણ ન કરાય. એમાં તો વ્યવસ્થિત પાકું લખાણ ને તે સારા અક્ષરે જ કરાય.' ત્યાં છોકરો કાચા ગમે તેવા રફ લખાણમાં નોટનો ઉપયોગ કરે તો એ જોઇ તમારો જીવ કપાય છે! ઝટ છોકરાને ઠપકો આપો છો કે 'મૂર્ખ! આ માટે આવી ભારી નોટ છે?' બસ, તો પછી મહાકિંમતી માનવમનના ગેરઉપયોગ અંગે જીવ કપાય છે ખરો?

ગોવિંદ બ્રાહ્મણની પત્ની :-

મહાનિશીથ આગમમાં એક મુનિનું આવું વર્ણન આવે છે. પછીના ભવે એ રાજકુમાર છતાં બ્રહ્મચારી; અને પોતાની ઉપર બ્રહ્મચારિણી સ્ત્રીરાજા રુકમીનો માત્ર દૃષ્ટિદોષ જોવા પર ચારિત્ર–તપ–અનશનનો નિર્ધાર કરનાર, તથા મિત્રરાજા પર દુશ્મન રાજાના સૈન્યનો ધસારો પોતાના નિર્મળ બ્રહ્મચર્યના બળે સ્થગિત કરી અવધિજ્ઞાન પામનાર, તેમજ દેવોથી સાધુવેશ અપાયે ઉપદેશ કરી બંને રાજાને અને પાછળથી એ જ રુકમીને ચારિત્ર-માર્ગે ચડાવનાર બને છે, ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'ભગવન! આટલી બધી એ ઉચ્ચતા શી રીતે પામ્યા?'

મુનિએ વચનસ્ખલના પર શું કર્યું ? :-

ભગવાન કહે છે, 'ગૌતમ! પૂર્વ ભવે એ સાધુ બનેલ. એમાં ફક્ત એક વાર એમનાથી સહેજ અજુગતો વચનપ્રયોગ થઇ ગયો. બસ ત્યાં એ ચોંક્યા કે અરે! આ શું કર્યું મેં? માનવભવની મહાકિંમતી વચન–શક્તિ અને મનની શક્તિનો ઉપયોગ તો કેટલો બધો ઉચ્ચ કોટિનો હોય, અને આ મેં કેટલો અધમ ઉપયોગ કર્યો?

બસ, મુનિને મહા કિંમતી માનવ વચન–શક્તિનો એકજ વારનો ગેરઉપયોગ એટલો બધો ખૂંચ્યો કે એમણે સદંતર માટે એ ટાળવા, તરત (૧) જીવનભરનાં મૌનનો અભિગ્રહ કરી લીધો સાથે (૨) એકેન્દ્રિય જીવોની દયા–અહિંસા, તથા (૩) બ્રહ્મચર્યનું નવ વાડ સાથેનું વિશિષ્ટ પાલન,–એમા પણ ખબરદાર બની ગયા.

મૌન દયા-બ્રહ્મગુપ્તિનો પ્રભાવ :-

ભગવાન કહે છે, 'ગૌતમ ! આ મૌન, દયા અને વિશિષ્ટ બ્રહ્મવ્રત-ગુપ્તિનું પાલન, એનાથી એ મહા મુનિ ભવાંતર માટે સુલભ-બોધિ થઈ ગયા. એટલે જ આ જન્મે સુખી રાજપુત્ર થવા છતા સહેજ નિમિત્ત મળતાં ઝટ વૈરાગ્ય અવધિજ્ઞાન અને ચારિત્રધર્મ પામી ગયા; તથા પૂર્વનાં મૌનથી એવી વિશિષ્ટ વચન શક્તિ પામ્યા કે એથી રાજા અને બીજાઓને પણ સહેજમાં મિથ્યા માર્ગ છોડાવી પરમ અહિંસાદિમય સમ્યગ્ માર્ગ પમાડનાર બન્યા.'

ખોટો વિચાર કે આર્તધ્યાન ઊઠતાં શું કરવું ? :-

મહા મૂલ્યવંતા માનવ મન-વચનની કદર જોઇએ. રુકમી વગેરેના પ્રતિબોધક પૂર્વ ભવે કદર હતી તો એ સહેજ વચનનો ગેર ઉપયોગ થતાં એવા સાવધાન બની ગયા કે જીવનભરનું મૌન, એકેન્દ્રિય જીવોની દયામા ખૂબજ તકેદારી, અને બ્રહ્મચર્ય વાડનું અણીશુદ્ધ પાલન-એ ત્રણને આત્મસાત્ કરનારા બની ગયા. 'બસ, વચન આડું ગયું ? મૂક એના પર જોરદાર અંકુશ,' એ જેમ એમણે કર્યું એમ આપણે સહેજ મન આડું જતાં એના પર અંકુશ મૂકી દેવો જોઇએ. અંકુશ બીજો ભારે ન બને તો ય એના પશ્ચાતાપ સાથે કમમાં કમ ઝટ બાર, નવ, સાત, કે ત્રણ નવકાર ગણી લેવાનું કરાય. મનમાં ખોટો વિચાર કે આર્તધ્યાન આવતાં જ ઝટ આ અંકુશ અજમાવવાનો.

પેલો શેઠ બિચારો માનવમનની કિંમત સમજતો નથી એટલે ચડયો છે આર્તધ્યાનમાં, તે પોતાના બંગલાની પોતે જ ભારોભાર પ્રશંસા કર્યે જાય છે, મુનિને એની વિશેષતા પર ચમત્કાર પમાડવા અને એમના દિલમાં ઠસાવી દેવા ઝંખી રહ્યો.

છે આ પણ શું છે? ઇષ્ટસંયોગ કેમ બની આવે એવા પહેલા પ્રકારનું નર્યું આર્તધ્યાન છે.

શેઠિયો મુનિને ત્રીજે મજલે લે છે :-

મુનિ બીજા મજલાની વિશેષતાઓ સાંભળીને પણ ચમક્યા નહિ, ચકિત ન થયા, એ જોઈ એના મનને લાગ્યું કે 'સંભવ છે મુનિ મહારાજ તો ગામે ગામ ફરતા, એટલે ક્યાંક આનાથી પણ ચડિયાતું દેખ્યું હોય; તો લાવ, હવે છેલ્લા ત્રીજા મજલાની વિશેષતાઓ બતાવવા દે. એ જોઈને તો જરૂર ચકિત થઈ જશે.' એમ કહી મુનિને લઇ ગયો ઉપર, અને ત્યાંની છતમાંનાં જીવતા જેવા ચિત્રામણ, હાંડી–ઝુમર, ઝરૂખાં, દિવાલો પરનાં આબેહુબ બગીચા તથા દેવાંગનાઓ વગેરેનાં ચિત્રામણ,... ઇત્યાદિ ઘણું ઘણું બતાવ્યું. એ બનાવવા કયા ક્યાંની ચીજવસ્તુ લાવેલી, ક્યાં ક્યાંના કારીગર બોલાવેલા, અને કેવી કેવી કરામતથી એ બનાવેલું, એનું હરખી હરખીને વર્ણન કર્યું.

પરંતુ બિચારો પામર શેઠ વર્ણન કરતો જાય ને મુનિનું મોઢું જોતો જાય કે 'એના પર ચમકારો આશ્ચર્ય આનંદ દેખાય છે?' તો ના, અહીં તો ભારે ઉદાસીનતા દેખી, તેથી નિરાશ થઈ ગયો કે 'હાય! ત્યારે આટલા જાલિમ ખર્ચ અને ભારે મહેનત તથા સમય લઈ બંધાવેલા આ બંગલામાં કોઈ માલ નહિ? મહારાજે જરૂર આનાં કરતાં કોઈ અવ્વલ બંગલા જોયા હશે, એટલે આ ઢેકાકલાસ બંગલો જોઈ શાના હરખાય!

વાણિયો અકળાઈ ગયો, તે હવે મુનિને પૂછે છે,

'હેં મહારાજ સાહેબ! ત્યારે શું આને ય ટપી જાય એવો બંગલો ક્યાંય આપના જોવામાં આવેલો? જરૂર લાગે

છે કે જોયો હોય, તેથી આ બંગલામાં વિશેષતા ન જણાય. ખેર, પણ હવે આપ છેલ્લું નીચેનો ગેઈટ (દરવાજો) જુઓ કેમ લાગે છે? મને લાગે છે કે આવો ગેઈટ તો નહિ જ જોયો હોય. જાતે ને જાતે કલ્પના કરી બોલે છે.

એમ કરીને મુનિને ઉતારી લાવ્યો નીચે, ને બંગલાની બહાર નીકળી ગેઇટ બતાવે છે; કહે છે, 'જુઓ મહારાજ સાહેબ! માત્ર આ ગેઈટ બનાવવામાં રૂપિયા પચીસ હજાર ખરચ્યા છે. આમાં ઝીણી ઝીણી નકસી કોતરણી તો જુઓ કેવી બેનમુન છે! આમાં ઉતારેલ રાજસવારીની ભાત, દેવપુરીના નૃત્યમંડપ, આબેહુબ દેવી-દેવતાઓનાં બાવલાં....હવે વિશેષ તો શું કહું, આપ નજરે જુઓ કેમ લાગે છે?'

ગેઈટ પર મુનિ મોં મલકાવે છે:–

આમ કહી વાણિયો મહારાજના મોં સામે તાકીને જુએ છે કે કાંઇ ચમકારો દેખાય છે? ત્યાં મુનિએ સહેજ મોં મલકાવ્યું. બસ, હવે એના મનને તેજી આવી, મુનિને કહે છે,–

'બસ સાહેબ! આ અદ્ભુત કામ છે ને? દુનિયામાં ક્યાંય આવું જોવા ન મળે ને? કહો, આથી ચડિયાતું તો શાનું, પણ આનો નમૂનો ય ક્યાંય જોયો? એ તો મને ખાતરી જ હતી કે આવો દરવાજો તો ક્યાંય આપે જોયો જ ન હોય.'

મુનિ હજી ય બોલતા નથી, પણ મોં પર મલકાટ ચાલુ છે. વાણિયો પૂછે 'હેં મહારાજ સાહેબ! તો કેમ કાંઈ બોલતા નથી? મારી ગણતરી ખોટી છે? તો પછી કહો આપ હસ્યા કેમ?'

દરવાજો મૂકયાની મૂર્ખાઇ કેમ:–

મહારાજ કહે, 'જુઓ ખોટું લગાડતા નહિ, મને હસવું

એમ આવ્યું કે 'હં! હં! આમણે બિચારાએ આટલી બધી ભારે મહેનતે અને આવા જંગી ખરચે બંગલો બાંધી આને આ દરવાજો મૂકવાની મૂર્ખાઇ કેમ કરી?'

'કેમ સાહેબ! તો દરવાજામાં કાંઈ વાંધો છે?'

'હા, વાંધો એ છે કે જ્યારે તમારું અહીં જીવન પૂરું થશે, મૃત્યુ થશે, ત્યારે તમને આ દરવાજામાંથી જ બહાર કાઢીને શ્મશાને લઈ જશે, તમને મર્યા પછી અહીંથી કાઢી મૂકવા આ દરવાજો જ ઉપયોગી થશે. જો દરવાજો જ ન હોત તો તો તમને તમારા જ આવા મહાકિંમતી બંગલામાંથી બહાર કાઢે જ શી રીતે? એમ તમને આમાં કાયમી રહેવાનું મળત ને? એટલે આ દરવાજો મૂકવાની મૂર્ખાઈ પર જરા હસવું આવ્યું.'

શેઠ ઠંડગાર : બોંબ–આઘાત :–

બસ, આ સાંભળીને વાણિયો ઠંડગાર પડી ગયો. જાણે બોંબનો ધડાકો થયો તે પૂર્વની સઘળી વિચાર–માળા મૂકાઈ ગઇ અને હવે એ પોતાના મૃત્યુની ચિંતામાં ચડયો કે 'હં ત્યારે શું આટલા જંગી ખરચે બંગલો બાંધ્યા પછી મારે આમાંથી ડીસમીસ થવાનું? ત્યારે મહારાજ વળી કહે છે કે મર્યા પછી કદાચ અહીં કૂતરા થયા, અને બંગલો જોઇ પૂર્વ જનમ યાદ પણ આવી ગયો, ને પોતાનો બંગલો માની અંદર ઘૂસવા ગયા તો પોતાનાં સગા જ હડ હડ કરીને કે જરૂર પડયે લાકડી ઠોકીને આ જ બંગલામાંથી બહાર કાઢે! અરેરે! બંગલો છતે મર્યા પછી મારી કેવી કરુણ દશા?'

પસ્તાવો ને રુદન :–

શેઠ મુનિરાજને કહે છે, 'મહારાજ સાહેબ! આ શું કહો

છો ? મૂર્ખાઈ દરવાજે મૂકવાની નહિ, પણ આવો બંગલો બાંધવાની આપ કહી રહ્યા છો. તો પ્રભુ ! મેં આ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ કરી ? અરરર ! જે મહાધનથી અનેકાનેક સુકૃત–સત્કાર્યો કરી શકત, એ ધન તો બધું મેં આ બંગલામાં વેડફી નાખ્યું ! ઉપરથી આ બંગલા પર કારમો રાગ કરી કરી નાચ્યો ! હાય હવે મારું શું થશે ?

કિંમતી તે બંગલો કે આ માનવ જીવન ?

શું કિંમતી માનવ જિંદગી આ ઈંટ–ચૂના પાછળ બરબાદ ?'

બોલતાં બોલતાં શેઠનું હૈયું, ગદ્‌ગદ થઇ, એ ધ્રુસકે રોઇ પડ્યો, ને આંખમાંથી દડદડ પાણી પડવા માંડ્યું. શોક કરે છે, અરેરેરે ! જે ભગવાનના જ પ્રભાવે આ રુડો માનવ અવતાર અને અઢળક લક્ષ્મી મેળવી, એ ભગવાનની સેવામાં ન તો આ કાયા જોડી કે ન આ ધન વાપર્યું, કેવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે કૃતઘ્નતા ?'

રોતો જાય છે ને વિચારતો જાય છે કે ' કેટલાંય ધર્મક્ષેત્રો ને સીંચી શકાત, ને હજારો ગરીબોનાં દુઃખ ફેડાત એટલી લક્ષ્મી આ પાપમાટીમાં ઘાલી ? માટી તો અહીં રહેવાની, ને પાપના પોટલાં સાથે ઉપાડવાના. હું ક્યાં જઈશ ? મારું શું થશે ? બંગલો તો સગાવહાલા ભોગવશે, ને મારે પાપના માર ખાવા પડશે !'

કરોડો રૂપિયા લઇ વિલાયત : ત્યાં જેલવાસ :–

સુનિનાં એક વચન પર શેઠને કેવો ધક્કો લાગી ગયો ! બંગલાની વિશેષતાનો બધો મોહ ઊતરી જઈ હવે એના પ્રત્યે

ઘૃણા થાય છે. 'આ જ બંગલાના દરવાજામાંથી મારી હકાલપટ્ટી?' આ વિચાર પર જીવનસરવૈયું કાઢ્યું સરાસર બરબાદી દેખી. જાણે કરોડો રૂપિયા લઇ વિલાયત કમાવવા ગયો, અને ત્યાં રૂપિયા તો ગયા તો ગયા, પણ ઉપરથી ભેદી પરદેશી તરીકે ત્રાસમય જેલના સળિયા પાછળ પૂરાવું અને રીબાવું પડ્યું ! એવી ભાવી દુર્દશા નજર સામે આવી ગઇ.

મુનિવચને ખોટું કેમ ન લાગ્યું ?:-

મહારાજને ગામે ગામ પોતાની ભાટાઈ ગવડાવવાના તુચ્છ સ્વાર્થે લઇ આવ્યો હતો, પરંતુ શેઠાઇનું એને એવું અભિમાન નહોતું, તેથી મહારાજના એ માર્મિક વચન પર ઊછળી ન પડ્યો કે 'બેસો બેસો મહારાજ ! આ શું બોલો છો ? મારા મરી જવાની વાત કરો છો ? પધારો આપના રસ્તે. મારી ભૂલ થઇ તે મારું મોત સાંભળવા તમને તેડી લાવ્યો...' આવો કોઈ લવારો કરત. પરંતુ મહારાજ પ્રત્યે અભિમાન નહોતું એટલે આવું કાંઇ બક્યો નહિ. આજે શ્રીસંતાઈનાં અભિમાનના બોલ વિચિત્ર સાંભળવા મળે છે. મોટા આચાર્યને પણ સાંભળવા મળે ! એ બિચારા અજ્ઞાન પામર શ્રીમંતોને ભાન નથી કે કર્મસત્તા હસી રહી છે, રાહ જોઈ રહી છે કે,–'તું અહીંનો પટ્ટો પૂરો કર ને, પછી તારી વલે જોજે.'

જે ધન–માલ અંતે ખોવાઇ જવાના, ને જે એ પાપ પ્રેરીને જીવનું પરભવે દુર્ગતિમાં પારસલ કરવાના, એ ધનમાલની ઉપર અભિમાન શા કરવા ?

પરંતુ આ કોણ સમજે ? અભિમાની ન સમજે. આ શેઠને એવું અભિમાન નહોતું, તેથી 'મર્યા બાદ આ જ દર-

વાજેથી આ તારા જ કિંમતી બંગલામાંથી તને કાઢી જશે,' એ સાંભળતાં ચોંકયો, ને હવે પાપના પસ્તાવે ચડયો.

મુનિને શેઠ કહે છે, 'મહારાજ સાહેબ! ત્યારે મેં તો જીવનભર લક્ષ્મી મેળવવા–સંઘરવા–ભોગવવા વગેરેના અને વધારામાં આ બંગલો બંધાવવામાં અઢળક ભારે આરંભ–સમારંભો કરવાનાં તથા આના પર જુલ્મ રાગ કરવાનાં ઘોર પાપો કર્યા છે, તો પ્રભુ! મારું શું થશે? બળી આ લક્ષ્મી! ને બળ્યો એ બંગલો! હવે મારો બચાવ જ કયાં?'

સાધુ એને આશ્વાસન આપે છે કે 'ચિંતા ન કરો જુઓ હવે તમને એ પાપો અને પાપસાધનરૂપ આ બંગલા પર સાચો તિરસ્કાર છૂટયો છે ને? તો હવે બચાવનો એક મહાન રસ્તો છે.'

તીવ્ર પસ્તાવામાં કેટલી તૈયારી? :-

મુનિમહારાજ એટલું બોલીને ઊભા રહી ગયા. શેઠ તરત કહે 'સાહેબજી! બોલતાં કેમ અટકી ગયા, જલદી કહો, ઉપાય છે? ઘોર પાપોથી બચાવ મળતો હોય તો જે કહો તે કરવા તૈયાર છું. જો પાપોથી ન બચું તો તો પરભવે મારે ઘોર દુઃખોની લાંબી હારમાળા જ ચાલે. માટે ફરમાવો જે ઉપાય હોય તે.'

બંગલાને દેરાસર કરો : ચારિત્ર લો :-

સાધુ એનો દઢ નિર્ણય જોઇ કહે છે, 'જુઓ, આ બંગલાને દેરાસર બનાવી દો; ત્રણે મજલામાં ભગવાન બિરાજમાન કરાવી દો, પછી જુઓ આ કેવું આલીશાન જિનમંદિર દીપશે! તમારા નકામા ખર્ચેલા પૈસા સુકૃતમાં ખર્ચેલા થઇ જશે અને સુકૃત તે કેવું? દુનિયામાં અજોડ જિનમંદિર! ગામેગામ આની

પ્રસિદ્ધિ થતાં લોકો દૂર દૂરથી પણ અહી દર્શનાર્થે આવશે, હજારો માણસો દર્શન–પૂજન કરી કરી સમ્યગ્દર્શન પામશે, એને નિર્મળ કરશે, અને જિનશાસન પ્રત્યે અધિકાધિક રાગ-વાળા બનશે. એથી તમારે અઢળક પાપક્ષય અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઊભું થશે બસ પછી તાકાત–વીર્યોલ્લાસ વધારી ચારિત્ર-માર્ગે ચડી જાઓ, અહિંસા–સંયમ–તપની ખૂબખૂબ આરાધના કરો તમારાં માત્ર આ જનમનાં જ નહિ, પણ પૂર્વના અસંખ્ય જન્મોનાં પાપ સાફ થઈ જશે.'

આશ્રવ તે સંવર :–

સાધુની અમૃતવાણી સાંભળી શેઠનો ઉલ્લાસ ભારે વધી ગયો. એને ચમત્કાર લાગ્યો કે 'અહો! હું તો માનતો હતો કે આ બંગલામાં લાખોની લક્ષ્મી વેડફાઈ ગઇ. પણ હવે સમજાય છે કે એનેજ દેરાસર બનાવવાથી પાપલક્ષ્મી પુણ્યલક્ષ્મી બને છે!! તો તો બહુ સારું, હવે એ જ કરું.' આશ્રવ એ સંવર બને તે આનું નામ.

મુનિને કહે છે, 'પ્રભુ! આ તો અજબ ઉપાય બતાવ્યો. આપે કેટલો બધો મહાન ઉપકાર કર્યો? બસ, આજથી આ દેરાસર બને છે. હવે ભગવાન લઇ આવું, આપ પ્રતિષ્ઠા કરાવી આપો.'

મુનિ કહે 'ભલે!'

શેઠિયો પ્રાચીન જિનબિંબો લઈ આવ્યો. બંગલાના ત્રણે મજલે પ્રતિષ્ઠા કરાવી દીધી. નવીન ભાતનું આ દેરાસર બન્યું. બહાર કીર્તિ પ્રસરતી ગઈ. હજારો ભાવિકો દર્શને આવતા ગયા. શેઠની છાતી ગજ ગજ ફૂલતી ગઇ. હવે તો આ સુકૃતની

ભારે અનુમોદના થાય છે બંગલાનું ધ્યાન દુર્ધ્યાન હતું, એ જ હવે દેરાસર બન્યું, તો એનું ધ્યાન શુભધ્યાન બને છે. પ્રશંસા દેરાસરની જેટલી કરે એ બધી શુભધ્યાનમાં જાય; ત્યારે પ્રશંસા બંગલાની કરે તે આર્તધ્યાનની પોષક બને.

માનવમનની આ કેવી વિટંબણા કે એને રુડા શુભ-ધ્યાનને બદલે ગોઝારા આર્તધ્યાનમાં સબડાવવાનું ?

પ્રકરણ—૨૦

કાળબળ—કર્મબળ—ભવિતવ્યતાબળ

જડલંપટ મન વેશ્યાલંપટ માનવી જેવું છે :—

માનવમન તો મહા મૂલ્યવંતું છે. પરંતુ આર્તધ્યાન એને કાળું ધુંધરું અને જડલંપટ બનાવી દે છે. માણસ વેશ્યાલંપટ બનેલો કેવો થાય છે એ જાણો છો ને ? જેવો વેશ્યા પર સ્નેહ-વાળો, એવો પોતાની સુશીલ પણ પત્ની, માતા, પિતા, કોઇના ય ઉપર સ્નેહવાળો રહે ખરો ? એનું દિલ આ કોઇનું ય વફા-દાર હવે હોય ? ના, બસ એ જ રીતે જડ–લંપટ બનેલું મન સ્વાત્મા, પરમાત્મા, ગુરુ, સાધર્મિક કે કોઇ પણ દાન વગેરે ધર્મ પર સ્નેહવાળું બને નહિ; એવું મન આ કોઇનું ય વફા-દાર કે સમર્પિત થાય નહિ. એ તો મુખ્યપણે જડને જ જોવાનું; કાયા–કંચન–કીર્તિ–કુટુંબ વગેરેનું જ અનુકૂળ જોયા કરે; ત્યાં આત્મચિંતા શાની થાય ? આર્તધ્યાન જ સળગ્યા કરે; એના પર શોક–ઉદ્વેગ, યા સ્વકૃત્યની પ્રશંસા થયા કરશે.

જીવની ઘેલી ઝંખનાઓ કેવી કેવી ? :–

આર્તધ્યાનનું એક લક્ષણ એવું પણ બને છે કે જગતની સમૃદ્ધિ, વૈભવ, વેપાર, સત્તા સન્માન વગેરેની પ્રશંસા ચાહના કર્યા કરતો હોય, મોંઢેથી એક યા બીજા રૂપે બોલે, જેમકે 'દાક્તરી ધંધો સારો ! પૈસાનો ઢગલો થાય. છોકરાને એ જ ધંધો લેવરાવું.' અથવા 'પાસે બે ચાર લાખ હોય તો દુનિયામાં વટબંધ રહી શકાય.' યા 'મોટા ઓફિસર થઈએ તો રુઆબ પડે, સત્તા ચાલે.' અથવા 'એકાદ સંઘ કાઢીએ, ઉપધાન કરાવીએ, તો લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા જામી પડે. બબલાને સારી કન્યા મળે.' યા 'કોઈ ટ્રસ્ટ ખાતાનાં ટ્રસ્ટી યા સંઘમાં હોદ્દેદાર બનીએ તો સન્માન સારું મળે. વેપારીઓ સાથે ઓળખાણ પણ વધે; આપણને માલ સસ્તામાં મળે....'

જડલંપટતામાં શું શું ગુમાવે ? :–

આ બધી કેવી કેવી ઝંખનાઓ છે? જીવ એમાં એવો કેમ જકડાયેલો રહે છે અંતરમાં એનાં આર્તધ્યાત રહ્યા કરે છે માટે. મોહરાજાની મોહિની છે કે જીવને આંજી દઈ આર્તધ્યાનમાં સબડતો રાખીને એવી ઘેલી ઘેલી ઝંખનાઓ કરાવ્યા કરે છે. વળવાનું કેટલું ? માલ નહિ, છતાં લંપટતા જડની.

માનવજીવનમાં શું કરવાનું ? :–

આવા જીવો આત્માની શી ચિંતા કરી શકે ? કરવાને જગા જ ક્યાં હોય ? એમને માનવજનમમાં જ થઇ શકે એવી ઉચ્ચ કોટિની તત્ત્વચિંતા, ઉમદા કોટિના પરમાર્થ–પરોપકાર–ક્ષમા આદિના મનોરથો, ઉત્તમ પ્રકારની પરમાત્મ–સ્વરૂપની વિચારણા,–આ બધું કરવાનું સૂઝતું જ નથી. બિચારાને મોહની

મોહિનીમા અંજામણુમાં આના તરફ દૃષ્ટિ જ શાની ? 'આ જીવનમા કોઈ ઊંચા ઉદ્દેશ છે, જીવન ઉત્તમ સંયમ–સુકૃતો–સત્કૃત્યો માટે છે, માનવમનને ઊંચા ગુણો–ભાવનાઓ વગેરેના અભ્યાસથી સુસંસ્કારિત કરવા માટે આ જીવનમા ભરપૂર અવકાશ છે, અને એનો ઉપયોગ કરી જ લેવો જોઇએ. આનો કોઈ જ વિચાર જડલંપટ મનને ન આવે. પછી આર્તધ્યાન જ લમણે લખાયેલું રહે ને ?

આર્તધ્યાનના યોગે જેમ જડની ઝંખનાની વાતો કરે, એના ગુણ ગાય, એમ એમાંની પ્રતિકૂળનાં રોદણા પણ ચાલુ રહે છે જેમકે અવરનવર બોલ્યા કરશે, 'આ મોંઘવારી ભારે ! કંઈ ભાવ ચડયા છે ભાવ ! જુલ્મ છે.' બોલવામાં વળવાનુ શું ? ભલેને વળે કાઈ નહિ, મોંઘવારી ટળવાની નથી, પણ ઝંખ્યા કરશે, 'સોઘવારી થાય તો બહુ સારું.' અનુકૂળ પ્રતિકૂળ બંનેની ઝંખના અને લવારાથી ઊપજવાનું કશું નહિ, કિંતુ ગમા–અણુગમાની હોળી રાતદિવસ ચાલુ, આર્તધ્યાનની ચિનગારીઓ સદા સળગતી !

પ્ર૦–આવું તો અમારે ચાલ્યા જ કરે છે. તો બચવાનું કેવી રીતે ?

ઉ૦–બચવાનો ઉપાય છે;

કાળબળ કર્મબળ અને ભાવિવ્યતાના બળનો વિચાર હૃદયથી કરવામાં આવે, તો મોંઘવારી જ શું બીજી કેઇ આપત્તિની બળતરા ઓછી થાય.

વિચારણા આ રીતે કરાય,–આ જગતમા જે બનાવો બન્યા કરે છે, એમા કાળ કર્મ અને ભવિતવ્યતા ભારે કારણભૂત બને છે. કયાક કાળ, તો કયાંક કર્મ ત્યારે કયાંક વળી

ભવિતવ્યતા, અથવા ક્યાંક બે-ત્રણ સંમિલિત થઈ પ્રધાન કારણ બની જાય છે. કારણ એવા કે અકાટ્ય કારણ. એના અનુસાર જ કાર્ય બને. હવે જ્યાં આ શિરજોરી હોય ત્યાં આપણે આર્ત-ધ્યાન કર્યું શું કામનું કે આ સારું ગમતું થયું ને આ ખરાબ અણગમતું બન્યું? મનમાં આ સદા રમતું રહેવું જોઇએ કે,–

(૧) કાળબળ :–

કાળ કર્મ અને ભવિતવ્યતા જગત પર જબરદસ્ત સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. કાળનું સામ્રાજ્ય કેવું કે અનંતાનંત કાળ વ. ગયા, ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં છ છ આરાનો કાળ નિયમિત ચાલ્યા કરે છે વરસોવરસ ૬ ઋતુઓ આવ્યા જ કરે છે. વર્તમાનમા ય ભૌતિકવાદ વિલાસવાદ આખા જગત પર કેવા જાલિમ ફેલાઇ ગયા છે? આધુનિક વિજ્ઞાન શું છે? કોરા-કકડતા ભૌતિકવાદનો જ નાચ ને? કે અધ્યાત્મવાદની ઝાંખી ખરી? ભૌતિકવાદના નશામાં માનવપ્રજાની બેફામ વધેલી તૃષ્ણાઓ પછીથી મોંઘવારી, અછત, લાંચરુશ્વત લાવે એમાં શી નવાઈ? આ ફાટેલા આભમાં થિગડાં ક્યા લાગે? ત્યા આર્તધ્યાન ન કરવાને બદલે જાતને બચાવી લેવાની જ જાગૃતિ જોઇએ.

(૨) કર્મબળ :–

ત્યારે કર્મબળ પણ કેટલું જોરદાર છે? શ્રેણિક ક્ષાયિક સમકિત પામી ચૂક્યા છે, તીર્થંકર-નામકર્મ પણ ઉપાર્જન કર્યું છે, પરંતુ ભગવાન પાસેથી જાણ્યા પછી જ્યારે પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે 'મારી નરક મિટાવો.' ત્યારે ભગવાન કહે છે 'શ્રેણિક બંધાઈ ગયેલું આયુષ્યકર્મ તો ભોગવવું જ પડે, એનો એમજ

નાશ ન થાય. પરંતુ તું મુંઝવણ ન કરીશ પછીથી તું આ ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થંકર થઈ મોક્ષ પામનાર છે.'

મહાવીરપ્રભુએ આમાં શ્રેણિકને શું બતાવ્યું ? બાંધેલુ આયુષ્ય કર્મ ભોગવવું જ પડે, અર્થાત્ કર્મ બળવાન છે એકવાર એને માથે ચડાવ્યા, પછી એ પોતાનો ભારે પ્રભાવ દેખાડે છે.

દ્વારિકા નગરીના બધાય લોકોનાં એ ા કર્મ બળવાન હતા કે બધાયને દ્વૈપાયનના કોપના ભોગ ગનવું પડયું. ત્યા કોઇનું કશું ચાલ્યું નહિ. નેમનાથ ભગવાને ભાખ્યુ હતું કે 'આ દ્વારિકા બળીને ખલાસ થશે.' તો કેઇ ભવ્યાત્માઓએ યાવત્ કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણીઓએ ચારિત્રપંથે પ્રયાણ કર્યું. બાકી લોકોએ તપ-જપ-પ્રભુભકિત વગેરે ધર્મસાધના કરવા માડી પરંતુ બાર વર્ષ થયા એટલે માન્યુ કે 'હવે દ્વૈપાયન દેવ દ્વારિકા બાળવાનું ભૂલી ગયો હશે તેથી હવે મોજ કરો' એમ કરી પાછા રંગરાગ અને અમનચમનમાં પડયા ! અને ત્યા દેવતાને છિદ્ર જડયું. દ્વારિકાને ચારે કોરથી સળગાવી. લોકો ભાગી ભાગી બહાર નાસવા લાગે એમને, એવા પવનના સુસવાટા-વાવાઝોડા નગર તરફ ફૂંકાય કે, બહારથી ઊંચકી ઊંચકીને લાવીને નગરની આગોમા નાખે ! કર્મ બળવાન ત્યા કોણ બચાવે ?

કૃષ્ણ બળદેવ માતા-પિતાને રથમા લઇને ભાગવા જાય છે. ત્યા દેવતાએ રથ ભાગી નાખ્યો તો માતા-પિતાને ઊંચકીને લઈ જવા માડયા. પરંતુ આકાશવાણી થઇ, 'હે કૃષ્ણ ! બળરામ ! મે માત્ર તમને બચાવવાનું કહ્યુ છે એટલે તમે બચશો, બીજું કોઇ નહિ બચી શકે.' હવે શું કરવાનુ ? કર્મ બળવાન છે એ વસ્તુ માતાપિતા સમજી ગયા, અને એમણે પોતેજ કૃષ્ણ

બળરામને કહ્યું 'ભાઈ! રહેવા દો કર્મ બળવાન છે. ભાવી એમજ હશે. દેવવાણીને મિથ્યા નહિ કરી શકાય.' શું કરે? એમને મૂકી દેવા પડયા. માતપિતાનાં કર્મ કેવાં બળવાન!

કૃષ્ણ–બળરામ વનમાં :–

હવે બન્ને ભાઈ આગળ વનમાં ચાલે છે. પાછળ નજર નાખે છે તો ૧૨ યોજનની સમૃદ્ધ દ્વારિકાને ભડકે બળતી જુએ છે! કેટલો ખેદ થાય? પણ કર્મ બળવાન, ત્યાં શું ચાલે? એક વખતના વાસુદેવ–બળદેવ ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય ભોગવનારા આજે વનમા ચિંથરેહાલ ભટકતા થયા છે! લ્હાવ–લશ્કર ખત્મ! પરિવાર ખલાસ? વૈભવ–સંપત્તિ ડૂલ! કૃષ્ણ બળરામને કહે 'ભાઇ! આપણી આવી કરુણ સ્થિતિ!' ત્યારે બળદેવ શો જવાબ દે છે? એજ કે 'બંધુ! કર્મ બળવાન છે. ભગવાને શીખવ્યું છે કે

કરેલાં કર્મનો ભોગવ્યા યા તપ કર્યા વિના મુક્તિ છૂટકારો ન મળે.

બળદેવને મનમા ધૈર્ય છે. આપત્તિ કેટલી મોટી છે? પરંતુ કર્મબળ ઉપર નજર છે, તેથી કૃષ્ણને આશ્વાસન આપી શકે છે. નહિતર તો એની સાથે એ ય રોદણું રોવા બેસી જાત. તો પૂછોને કે

પ્ર૦–કૃષ્ણજી તો ક્ષાયિક સમકિતી હતા, તો શું એમને કર્મબળની ખબર ન હોય! તો પછી રોદણું શાને?

ઉ૦–ખબર તો ખરી, કિન્તુ જોતજોતામાં ત્રણ ખંડનું સમ્રાટપણું વિખરાઇ જવાથી એની અનહદ માનસિક પીડાના ભારને

લીધે તત્કાલ મનમાં કર્મબળનો વિચાર સ્ફુરાયમાન નહિ, એથી રોદણું આવી જાય. એવા પ્રકારની પીડા ચિત્તને એવુ પકડી લે છે કે ચિત્તનો ઉપયોગ તત્ત્વ પર ન જાય, રોગની બહુ વેદના હોય તો એવું બને છે ને ? ત્યા સમજુને શુ ખબર નથી કે 'કર્મ બળવાન એટલે આવી વેદના ભલે આવે, પણ વેદનાથી એટલા અશુભ કર્મ રવાના થાય છે ?' ખબર તો ખરી, પરંતુ તીવ્ર વેદનાની વ્યગ્રતામાં મનનો ઉપયોગ એની પર ન હોય તેથી સહેજ પણ હાયવોય થઇ જાય.

(૩) ભવિતવ્યતાનું બળ જબરદસ્ત :-

વાત આ છે કે કર્મ-બળ જબરદસ્ત છે; એમ ભવિતવ્યતાનું બળ પણ જબરદસ્ત છે; કૃષ્ણજીને એટલેથી કયા પત્યું છે ? નેમનાથ ભગવાને એમને બાર વરસ પૂર્વે ભાખેલું હતુ કે 'જરાકુમારથી તારૂં મૃત્યુ છે,' તે સાંભળી જરાકુમાર જે કૃષ્ણજીનો ભાઈ છે, એ તો હેબતાઈ જ ગયો;-'અરે ! મારા હાથે ભાઇનું મૃત્યુ ?' તે નિર્જન વનમા જ ભાગી ગયો, જેથી એ પાપ ન થાય. પરંતુ ભવિતવ્યતા બળવાન છે તે હવે બરોબર બાર વરસ પછી કૃષ્ણ-બળરામને રખડતા રખડતા એજ વનમાં લઈ આવે છે !

કૃષ્ણજી પર જરાકુમારનું બાણ :-

કૃષ્ણજીને ભારે તરસ લાગી છે; ને બળદેવજી પાણી શાધવા ગયા; અહીં કૃષ્ણજી પગપર પગ ચડાવી સૂતા છે. અહી જરાકુમાર દૂરથી જુએ છે, તો પગનાં તળિયાની રેખા હરણ જેવી દેખાય છે. તેથી એણે શિકાર કરવા બાણ છોડયું, એ બાણ ઊંચા

પગના તળિયાને વીંધી સીધું કપાળમાં પેઠું. શ્રી કૃષ્ણે ચીસ પાડી 'કોણ છે આ મારી હદમાં, જે મને બાણ મારી શકે છે?'

જરાકુમારનું રુદન અને આશ્ચર્ય :-

જરાકુમાર ભાઈનો અવાજ પરખી દોડતો આવ્યો. ભાઈને હણાયો જોઈ ધ્રુસકે રુએ છે,– 'અરે ભાઈ! તું અહીં? અને આ સ્થિતિમાં? મારો ભાઈ ત્રણ ખંડોનો સમ્રાટ વાસુદેવ, હજારો રાજવી સેવકોથી પરિવરેલો રહેનારો, આમ એકલો અટૂલો? અને તેય ચિથરેહાલ દશામાં? કલ્પનામાં ન બેસે એવું આ કેમ બન્યું? ભાઇની હત્યા જે મારે હાથે ન થાય એ માટે તો હું નિર્જન વનમાં રહ્યો, બાર બાર વરસ જંગલમા કાઢયા, તો ય એ ભાઇને હણવાનું અરરર! આ ઘોર પાપ મારા લમણે લખાયું? ઓ ભાઇ! ભાઇ!' જરાકુમાર આક્રંદ કરે છે.

કર્મનું કામ કેટલું?

અહીં ખૂબી જોવાની છે;– કૃષ્ણજીને આવી પીડા આવી તે તો પોતાના અશુભ કર્મના ઉદયે આવી. અશાતા-કર્મનું કામ આટલું જ કે પીડા આપવી. પરંતુ એમાં એ લખેલું ન હોય કે અમુક જીવથી જ એ પીડા આવે. તેમ એવું ન પણ લખાયુ હોય કે 'સામો જાણીને જ મારવા આવશે યા અજાણે મારી બેસશે.' તો પછી સવાલ થાય કે–

પ્ર૦–અહીં કૃષ્ણજી પર ભાઈ જરાકુમારનો જ હલ્લો કેમ આવ્યો? અને તે પણ ભ્રમણા થવાથી જ હલ્લો કેમ આવ્યો? અશાતા વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિના સ્વભાવમા તો શારીરિક પીડાજ આપવાનું હોય, પણ અમુક માણસથી જ અને ભ્રમણાથી જ એ પીડા આવે એવું કર્મના સ્વભાવમા ન હોય.

ઉ૦—આનું સમાધાન 'ભવિતવ્યતા' એટલે ચોક્કસ પ્રકારના બનાવને સરજનાર એક કારણ. આ કારણ કર્મ, સ્વભાવ, પુરુષાર્થ તથા કાળથી વિલક્ષણ છે, જુદું છે. **કર્માદિ ચાર કારણો જે સંયોગ-બનાવનું સમાધાન ન આપી શકે, તેનું સમાધાન ભવિતવ્યતા નામના કારણથી થાય**

સમરાદિત્યને અગ્નિશર્માનો યોગ ભવિતવ્યતાથી:-

દા. ત. સમરાદિત્યને જન્મે જન્મે પીડા ભોગવવાના કર્મ હતાં, તો તે તે કર્મથી એમને પીડા આવતી ગઈ. કેમકે પોતાના અશુભ કર્મ વિના તો વેઠવાનું આવે નહિ. પરંતુ એ પીડા અગ્નિશર્માથી જ કેમ? અને બીજાથી કેમ નહિ? આનો જવાબ સમરાદિત્યના કર્મ, સ્વભાવ, કાળ તથા પુરુષાર્થથી ન મળે. ત્યારે અગ્નિશર્માને વૈરનું નિયાણું હતું; તો સમરાદિત્યના જીવ પર વૈર અને મારવાની બુદ્ધિ સ્ફુર્યા કરે; પરંતુ તે એમનો સબંધી થઈને જ મારક બને છે એ શાથી? કોઈ ભવમા અગ્નિશર્મા એમનો પુત્ર થઈને; તો કોઇમા માતા થઇને. ત્યારે કોઇ ભવમા પત્ની તો કોઇમાં ભાઇ થઇને એમને મારવાનુ કરે છે એ કયા કારણે? ત્યાં એમ નહિ કહી શકાય કે 'સ્વભાવથી એમ બને છે.' યા 'કાળાનુસાર બને છે,' કે 'તેવાં કર્મને લીધે બને છે.' કર્મ તો પત્ની આપે—પુત્ર આપે... પરંતુ અમુક જ વ્યક્તિનો પત્નીરૂપે સંયોગ થવો કે પુત્રરૂપે, એમા કારણ તરીકે ભવિતવ્યતા જ કહેવી પડે. માટે તો એમ કહેવાય છે કે ભવિતવ્યતા વશ અગ્નિશર્મા એમના પુત્ર તરીકે જન્મે છે....'

ચોક્કસ પ્રકારનો સંયોગ કે બનાવ બની આવ્યો એ ભવિતવ્યતાને લીધે. કૃષ્ણજીના ભાગ્યમાં બાણની પીડા હશે તે કર્મવશ કહેવાય, પરંતુ જરાકુમારના જ હાથે બાણપ્રહાર થયો. તે ભવિતવ્યતા વશ ગણાય. એમાં પણ જરાકુમારની જરા ય બુદ્ધિ નહિ, છતાં ભાઇમાં હરણની ભ્રમણા ઊભી થઈ તે ભવિતવ્યતા વશ.

જરાકુમાર પર દ્વેષ નહિ :–

કર્મ અને ભવિતવ્યતા બંને બળવાન છે, પોત–પોતાનું કામ અચૂકપણે કરે છે. કૃષ્ણજીએ જરાકુમારને દ્વારિકા બળ્યાની બધી વિગત સમજાવી, કહ્યું 'જ્ઞાનીએ ભાખેલું અન્યથા શાનું થાય? તેં મારી ખાતર ૧૨–૧૨ વરસ વનવગડો સેવ્યો છે. તો હવે તું આ મારી છાતીમાંથી કૌસ્તુભ મણિ લઇને પાંડવો પાસે જા, સમાચાર કહેજે, તને રાજ્ય આપશે. જો અહીંથી પાછા પગે ચાલજે, જેથી ભાઈ બળદેવજીને ખબર ન પડે કે તું અહીં આવીને ગયો છે. નહિતર મારી પરના પ્રેમને લીધે મારા મારક તરીકે તને મારી નાખશે.' જરાકુમાર જવા તૈયાર નહિ, પરંતુ કૃષ્ણજીના આગ્રહથી જવુ પડ્યું.

કર્મ અને ભવિતવ્યતાની બળવત્તા જુઓ કે કૃષ્ણજી તો બળદેવજી આવે તે પહેલાં જ કાળ કરી જાય છે. બળવાન આયુષ્ય કર્મ પૂરું થઇ જવાથી હવે એ અહીં ટકી શકતા નથી. તેમજ ભવિતવ્યતા જ એવી કે પાણી લેવા ગયેલા બળદેવજીને પાણી જલ્દી ન મળે, એટલે એ દૂર હોય ને બરાબર એ દરમિયાન જ દૂરથી જરાકુમારનું બાણ લાગી જાય, એ નજીક આવી જાય, કૃષ્ણજી ખુલાસો કરે, અને જરાકુમાર કૃષ્ણજી કહે ને મુજબ ત્યાંથી ચાલ્યો જાય, ત્યાં સુધીમાં બળદેવજી આવી

ન પહોંચે ....આ બધું કેવું ગોઠવાઈ ગયું છે? ત્રણેયના તેવાં તેવાં કર્મની સાથે ભવિતવ્યતા એમાં કામ કરી રહી છે.

કૃષ્ણજીને વેદના વખતે કેમ ભાઇ યાદ ન આવ્યો?

ભવિતવ્યતા ક્યાં સુધી કામ કરી ગઈ કે બળદેવજી હજી આઘે છે એમાં જ અહીં કૃષ્ણજીની જીવનબાજી સંકેલાઇ જાય છે! જે મોટાભાઈ પર કૃષ્ણજીની ભારે પ્રીતિ છે એ દૂર હોય અને પોતાને તીવ્ર મરણાન્ત વેદના ઊપડે, ત્યાં ભાઇ યાદ ન આવે? મનને શું એમ ન થાય કે 'ઓ મોટાભાઈ! આ તમે ક્યાં ગયા છો? હું મરી રહ્યો છું. 'ના, કૃષ્ણજીને ભાઇ યાદ નથી આવતા. કેમ વારુ?

કૃષ્ણજીનું ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન અહીં ઝળહળે છે. એમને એ સ્વરૂપ કાળ કર્મ અને ભવિતવ્યતાની અકાટ્યતા પરખાવી રોદણાં રોવાનું મુકાવી ને જીવન કર્તવ્યમાં સાબદા સાવધાન કરી દે છે.

એવી તીવ્ર વેદના વખતે જીવન-કર્તવ્ય શું?

આ, કે વારંવાર અરિહંતાદિ ચારનું શરણ સ્વીકારવું

'પંચસૂત્ર' શાસ્ત્ર કહે છે, 'भुज्जो भुज्जो स किलेसे

જ્યારે જ્યારે રાગ દ્વેષનો સંકલેશ હોય, ચિત્તક્લેશ હોય, ત્યારે ત્યારે વારંવાર ચાર શરણનો સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃતાનુમોદના કરવી.' મન રાગદ્વેષમાં પડ્યું હોય એને એના બદલે આ ત્રણ સ્થાને લગાવવું. રાગ કે દ્વેષ થાય એ કોઈ પદાર્થ કે પ્રસંગ ઉપરથી ઉઠાવી આ ત્રણમાં પરોવવું.

(૧) પહેલું તો મનને અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ અને સર્વજ્ઞોક્ત ધર્મ પર લગાવવાનું, અને મનથી એ અરિહંતાદિનું

શરણુ સ્વીકારવાનું. હૃદયથી બોલવાનુ કે 'હે અરિહંતદેવ! હે સિદ્ધભગવાન! હે સાધુ–મહાત્મા! હે સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ! મારે તમારું જ શરણુ છે. વર્તમાન સંયોગમાં શું કરવું? મારા આત્માને રાગદ્વેષથી કેમ બચાવવો? વગેરેનો હું અજાણુ છું. તેથી મારે તમારાથી જ બચાવ છે, તમારું જ શરણુ છે.' 'અરિહંતા મે સરણું, સિદ્ધા મે સરણું....' આમ વારંવાર વિચારે.'

(૨) બીજું, મનથી આ જીવન અને પૂર્વ જીવનોનાં દુષ્કૃત્યોની હાર્દિક પશ્ચાત્તાપ સાથે નિંદા ઘૃણા કરે; અને

(૩) મનથી અરિહંત ભગવાનથી માંડી નીચે ઠેઠ માર્ગાનુસારી જીવોનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરે.

તાત્પર્ય, મનને શરણસ્વીકાર–દુષ્કૃતગર્હા–સુકૃતાનુમોદનનુંમા લગાવવાથી પેલા રાગ કે દ્વેષનું મન પર Tension દબાણ ઓછું થઈ જશે, અને જીવનનું કર્તવ્ય આ જ લાગશે કે રાગ–દ્વેષથી બચવું.

'ઉપદેશરહસ્ય' નામના શાસ્ત્રમાં પૂ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજે ઉપદેશનાં રહસ્યો બતાવી અંતે સર્વસારરૂપે આ કહ્યું કે,–

'તહ તહ પયટ્ટિયવ્વં જહ જહ રાગદ્દોસા વિલિજ્જંતિ',

તેવી તેવી પ્રવૃતિ કરવી કે જેથી જેથી રાગ–દ્વેષ વિલય પામતા આવે, ઘસાતા આવે.

ધર્મપ્રવૃત્તિમાં રાગદ્વેષ?

જ્યાં રાગ–દ્વેષને દુબળા પાડવાની રાગ–દ્વેષનો હ્રાસ કરવાની વાત હોય, ત્યાં પછી કોઈ પણ ધર્મ–પ્રવૃત્તિમાં રાગદ્વેષને પોષવાની તો વાતે ય ? બે પૈસા ધર્મમાર્ગ ખરચો અને

એમાં દુન્યવી સુખ-સમૃદ્ધિ-સન્માન લેવાની કામના રાખી તો નર્યું રાગનું પોષણ થયું. એવું કાંઈક તપસ્યા કરીને યા વ્રત-નિયમ લઈને ઈચ્છયું તો રાગનું પોષણ થયું. 'લ્યો ઉપાશ્રયમાં હું પૈસા આપું, પણ મારાં નામનું બોર્ડ લાગવું જોઈએ,'— આમ કર્યું તો કીર્તિની કામના થઈ, એમાં રાગ પોષાયો. એમ કોઈની પ્રત્યેની ઈર્ષ્યાથી 'એના કરતા હું સારું કરી બતાવું' એવી ભાવના રાખી ધર્મ કર્યો, તો તેમા દ્વેષનું પોષણ થયું. રીસમાં ચડીને ઉપવાસ કર્યો તો એમાંય એવું.

પ્રશસ્ય રાગદ્વેષથી સંસાર-રાગ ઘટે છે:--

શાસ્ત્ર જે કહે છે કે જીવે ચારિત્ર સુધીની ક્રિયાઓ અનંતી વાર કરી, છતા એ સંસારમાં ભટકતો રહ્યો, એનુ કારણ આ જ કે એ ક્રિયાઓમાં કોઈ ને કોઈ પૌદ્ગલિક રાગ યા દ્વેષનું જ પોષણ કર્યું. હાં, દેવ-ગુરુ-ધર્મનો રાગ થાય ને વધે એ તો પ્રશસ્ય છે, આદરણીય છે; કેમકે એવો રાગ વધવાથી પાપપ્રવૃત્તિ ઘટી ધર્મપ્રવૃતિ વધતી જાય છે, અને દેવ-ગુરુ વધુ ગમવાથી સંસારનો રાગ ઘટતો આવે છે બાકી દુન્યવી ચીજના રાગ દ્વેષ પોષવાથી કર્મબંધન અને સંસાર વધે છે; પછી ભલે ત્યાં દાનાદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ થતી હોય.

એટલે ધર્મમાં તે તે રીતે પ્રવર્તવું જોઇએ કે જેમ જેમ રાગદ્વેષ ઘટતા આવે. રાગદ્વેષનો હ્રાસ કરવો એ જીવનકર્તવ્ય બની રહે છે. આ વસ્તુ અરિહંતાદિ ચારશરણનો સ્વીકાર, સ્વ-દુષ્કૃતગર્હા અને મહાન આત્માઓનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરતા રહેવાથી સરળ સુલભ બને છે. રાગદ્વેષની આંધી ચડે ત્યાં તો આ વારંવાર વિશેષ રૂપે કરવુ જોઇએ

કૃષ્ણજીની અંતિમ આરાધના :–

કૃષ્ણજી આ સમજે છે. એટલે મરણાન્ત ભયંકર વેદનામાં ચતુઃશરણ–સ્વીકાર આદિમાં મન લગાડી દે છે. એ સમજે છે કે 'જે કાંઈ બન્યું એમાં તો કર્મ અને ભવિતવ્યતાની બળવત્તા કારણભૂત છે. ત્યાં રાગદ્વેષ, હાયવોય, 'ઓ મારા ભાઈ!' વગેરે કરવાથી કાંઈ વળે એવું નથી, ને ઉપરથી માથે નવા કર્મ-સમૂહનો ભાર વધી જાય.'

કૃષ્ણજી આ સમજથી ચાર શરણનો સ્વીકાર કરે છે. શ્રી નેમનાથ ભગવાનનું શરણું લે છે. સુકૃતાનુમોદનમાં જેમણે જેમણે ચારિત્ર લીધાં એમને ધન્યવાદ આપે છે. દુષ્કૃતગર્હામાં પોતાનાં જનમ જન્માંતરનાં વિષયસેવાદિ દુષ્કૃત્યોની ગર્હા નિંદા કરે છે.

કૃષ્ણજીની લેશ્યા ફરી:–

પરંતુ હવે જ્યાં મૃત્યુ સમય આવી લાગે છે ત્યાં લેશ્યા ફરી જાય છે કારણ એક જ કે પૂર્વે નરકનું આયુષ્ય બાંધી દીધુ છે, અને નિયમ છે કે દેવ નરકની લેશ્યા તેડવા આવે, એટલે ત્રીજી નરકમાં જવાનું હોવાથી એની ક્રૂર લેશ્યા અહીં અંતિમકાળથી શરુ થઇ જાય છે. એમાં નિમિત્ત આ મળ્યું કે સુકૃતાનુમોદન–દુષ્કૃતગર્હા કરતાં કરતા દ્વૈપાયન તાપસ પર નજર ગઇ, અને એના પર ગુસ્સો ઊઠી આવ્યો, 'હેં? મારી દ્વારિકા બાળી નાખી? હરામખોર! છોકરાની થોડી ભૂલમાં આ ભયંકરતા સરજી? વાંક છોકરાનો હતો એમાં આખી દ્વારિકાના લોકોને વિના વાંકે બાળી નાખવાની પિશાચલીલા? દુષ્ટ! શું સમજે છે?....' ચડ્યા રૌદ્રધ્યાનમાં.

સામાના ગુન્હે પણ ગુસ્સો ન કરાય :-

જુઓ! આપણે કહીએ છીએ કે 'આપણો ગુનો જરાય ન હોય અને સામો જુલ્મ કરે તો એ કેમ સહાય? પછી એના પર ગુસ્સો થાય એમાં શો વાંધો?' આવું આપણને લાગે છે. પરંતુ આ લાગે ત્યાં ઝટ્ કૃષ્ણજી પર નજર કરવી કે કૃષ્ણજી આ મૂર્ખ ધોરણ પર ગુસ્સો કરવા ગયા, દ્વૈપાયનનો જુલ્મ ન સહી શકયા, અને એના પર કૃષ્ણલેશ્યામાં ચડ્યા તો વાંધો કેટલો બધો આવ્યો? શાસ્ત્ર કહે છે કે એ મરીને ત્રીજી નરકે ગયા.

આ સૂચવે છે કે

બીજાના ગુન્હા પર પણ આપણને ગુસ્સો કરવાનો અધિકાર નથી. નહિતર એ ગુસ્સાની સજા અવશ્ય મળવાની.

કર્મ બળવાન છે. :

પૂર્વે બંધાઇ ચુકેલા આયુષ્ય કર્મના લીધે ત્રીજી નરકે ઊતરી જવું પડ્યું. ત્યારે કર્મ કેવા બળવાન છે એ જુઓ. કૃષ્ણજીના મર્યા પછી બળદેવજી મોહવશ કૃષ્ણને જીવતા માની છ માસ સુધી એમનું મડદું ખભે લઇને ફર્યા! આ પણ મોહનીય કર્મની બળવત્તા કે બળદેવજી જેવા ડાહ્યાને દિવાના બનાવે. અંતે દેવતાના પ્રયાસથી સમજ્યા, મડદાને અગ્નિસંસ્કાર કરી વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર લીધું, પાળીને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે પાંચમા દેવલોકે દેવ થયા અવધિજ્ઞાનથી જુએ છે કે ભાઇ ક્યાં? ત્રીજી નરકમા જોઈ ત્રાસ પામ્યા કે 'અરરર! આટલું બધું ભયંકર દુઃખ?' બચાવવા માટે ગયા નીચે. નરકમાંથી કૃષ્ણજીને ઊઠાવે છે. મહાન શક્તિશાળી દેવ છે કહો બચાવી શકે ને? ના,

કર્મબળ આગળ દેવતાઇ શક્તિ પણ નિરર્થક છે.

બળદેવજીએ કૃષ્ણજીને નરકમાંથી ઉઠાવતાં, રસી-ગોળમાંથી રસી ટપકે એમ કૃષ્ણના શરીરમાંથી ટીપાં નીચે ટપકે છે, જેની ભયંકર વેદના થાય છે, કૃષ્ણજી કહે 'ભાઈ! આ તો સહન જ નથી થતું. આના કરતાં અહીંની પીડા ઓછી છે. માટે રહેવા દો મને અહીં જ ' મૂકી દેવા પડ્યા. કર્મ કઠિન, ત્યાં દેવશક્તિ અકિંચિત્કર બને છે.

તીર્થંકર ભગવાન પણ જીવોનું મહામિથ્યાત્વ કર્મ દુબળું પડ્યા વિના ઉન્નતિ ન કરાવી શકે. નહિતર તો જો એમજ બળજબરીથી કામ થતું હોય તો તો ભગવાનની સેવામાં અસંખ્ય સમકિતી સુર સુરેંદ્રો છે; ત્યારે મનુષ્યો તો ગણતરીના છે; એટલે એકેક મનુષ્ય પાછળ અનેક દેવો-ઇંદ્રોને ઉન્નતિના કામે ન લગાડી દે? પણ ના, એ મનુષ્યોના બળવાન મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી એમને ઉન્નતિ સૂઝે જ નહિ; માટે ધર્મ પરાણે નથી પમાડી શકાતો

પ્ર૦– તો પછી કર્મ સામે જીવનું કાંઇ જ ન ચાલે? ભગવાન કાંઇ ન કરે?

ઉ૦– મહામોહનીય કર્મ નબળું પડ્યું હોય એના પર જ ભગવાનનો ઉપકાર થાય, અને પછી એ જ આત્મા સામે લડી શકે, ચારિત્રમોહનીય કર્મને ઢીલું પાડી ચારિત્રનાં કષ્ટ ઉઠાવે. મોહને કચડીને ચારિત્ર લીધું, પછી પણ મોહની છાતી પર ઊભો રહી મોહની સામે લડે તો જ કર્મને કચડી શકે. ચારિત્ર લેવા છતાં ય જો જગતના રાગદ્વેષ કરાવનારા સંયોગોની વચ્ચે લડતો ન રહે. નો તો કર્મ એને કચડી જ નાખે.

ભવિતવ્યતા અને કર્મ બળવાન છે. **સુભૂમ ચક્રવર્તીના** વિમાનને ૧૬૦૦૦ યક્ષદેવતાઓ ઉપાડનાર છતા ભવિતવ્યતાએ દેવોને ભુલાવ્યા, દરેકને એક સાથે વિકલ્પમાં ચડાવ્યા કે 'લાવને હું એકલો ખાંધ ખેંચી લઉં એમાં શું થવાનું છે?' એમ બધાએ ખાંધ એકી સાથે ખેંચી લીધી. સુભૂમનું પાપ જાગ્યું, ક્રોડોના લશ્કર સાથે વિમાન સમુદ્રના તળિયે! બધાયનાં કર્મ બળવાન તે ડૂબી મર્યા.

ઈશ્વર કર્તા નહિ :-

ઈતરો કહે છે "ઈશ્વરેચ્છા બળવાન છે. ઈશ્વર સર્જનહાર છે. 'ઈશ્વરઃ કર્તુમ્ અકર્તુમ્, અન્યથા કર્તું સમર્થઃ' ઇશ્વર સર્જન કરવાને, ફોક કરવાને, અને ફેરફાર કરવાને સમર્થ છે." પરંતુ પહેલી વાત તો આ, કે ઇશ્વર પાસે કર્મ જ નહિ, તો કર્મ વિના શરીર પણ ન હોય, અને શરીર નહિ તો સર્જન કરે જ કેવી રીતે? મુખ વિના તત્ત્વ-ઉપદેશ પણ કેમ કરે? કહેશે 'જીવોનાં કર્મથી એ સર્જન કરે ને?' પરંતુ જો એમ જીવોનાં કર્મ અનુસાર જ થતું હોય તો 'ઇશ્વરઃ કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથાકર્તું સમર્થઃ' કયા રહેશે? સામર્થ્ય ઈશ્વરનું ક્યાં? સામર્થ્ય તો કર્મનું થયું.

કાર્ય બનવામાં પાંચ કારણ છે. દરેકની વિશેષતા છે, કર્મ પણ કારણ છે, કાળ સ્વભાવ પુરુષાર્થ પણ કારણ, અને ભવિતવ્યતા ય કારણ છે. પાંચે કારણો પોતપોતાના સ્થાનમાં બળવાન છે. કર્મ માનવભવ આર્યકુળ વગેરે સામગ્રી આપે, તો જ પુરુષાર્થ ચારિત્ર પમાડી શકે; સામગ્રી પમાડવા જેટલા અંશે કર્મ બળવાન. જીવ સારા પુરુષાર્થ કરે તો જ

સારાં કર્મ ઊભાં થાય અને પાપકર્મોનો ધ્વંસ થાય; એટલા અંશે પુરુષાર્થ બળવાન થયો. બંને છતાં જીવ કોરડુ મગને ન રાંધી શકે, ત્યાં સ્વભાવની બળવત્તા થઈ. ત્રણેય છતાં ગોટલો વાવી જીવ આજ ને આજ કેરી ન ઉગાડી શકે, ત્યાં બળવાન કાળ થયો. એનો કાળ થાય ત્યારે જ એ પાકે, ને કેરી આપે. આમ, ભવિતવ્યતા અવળી હોય તો બીજાં ચાર કારણોનું કાંઈ ન ચાલે અને ભવિતવ્યતા કરે તે થાય.

મહાવીર ભગવાને ગોશાળાને તેજોલેશ્યા શિખવી. કેમ વારુ ?

ભગવાન ભૂલ્યા ? ના, જરાય ભૂલ્યા ન કહેવાય, આશાતના લાગે. ભગવાન તો માતાના ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી અવધિજ્ઞાની હોય છે. એમાં વળી દીક્ષા લેતાં મનઃપર્યાય જ્ઞાન પ્રગટે છે. શાના પર ? ચિત્તની અત્યંત વિશુદ્ધિ ઉપર. એટલા બધા ચકોર, સાવધાન અને સાધનાતન્મય છે કે ઉપસર્ગની પીડા વખતે પણ પોતાના તત્ત્વધ્યાનમા એકતાન રહે છે. એટલા બધા જાગ્રત્ અને સાવધાન પ્રભુ ભૂલે ખરા ? તો પછી એમણે અપાત્ર ગોશાળાને કેમ તેજોલેશ્યાની વિદ્યા આપી ? કહો ભવિતવ્યતા જ તેવી હતી.

ભવિતવ્યતાનું અનુસંધાન જુઓ એટલે સમજાશે. આગળ ઉપર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પછી દાહની પીડા ભોગવવાની છે. પરંતુ એનું કર્મ ઉદયમાં ક્યારે આવે ? તેજોલેશ્યા જેવું કાંઈ આવી પડે ત્યારે જ ને ? ત્યારે એવું આક્રમણ ગોશાળા વિના બીજો કોણ કરે ? તો ગોશાળાને તેજોલેશ્યાની વિદ્યા આવડ્યા વિના એ તેજોલેશ્યા મૂકે શી રીતે ? બસ ભવિ,

તવ્યતામાં આ ભાવો નક્કી થઈ ગયેલા કે ભગવાન પૂરા સાવધાન છતાં એમનાથી ગોશાળાને તેજોલેશ્યા મળે; અને એનું અનુસંધાન આગળ ઉપર ભગવાનના અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદય સાથે થાય. તો પૂછો,–

પ્ર૦– શું એમ ન કહેવાય કે ભગવાનના આ કર્મે ભગવાનને તેજોલેશ્યા શીખવવા પ્રેર્યા ?

ઉ૦– ના, આ કર્મનું કામ તો માત્ર પીડા આપવાનું છે; ને તે પણ એ કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારેજ પોતાનું કામ કરે. એમ ને એમ સત્તાગત યાને સિલિકમાં પડી રહેલ કર્મની કશી અસર નહિ. એટલે ભગવાનને તેજોલેશ્યા શીખવવા પ્રેરનાર તરીકે ભવિતવ્યતા જ માનવી પડે. તેમજ પછીથી પણ ભવિતવ્યતા પ્રભુ આગળ ગોશાળાને ક્રોધથી ધમધમતો ખેંચી લાવે છે, ને પ્રભુ પર તેજોલેશ્યા મૂકાવે છે. એ પેલા કર્મને ઉદયમાં લાવવા નિમિત્ત બને છે અને ત્યા દાહની પીડા ઊભી થાય છે.

ચંદનબાળાના અભિગ્રહમાં કર્મ-ભવિતવ્યતાનું સંમિલિત કાર્ય જુઓ. મહાવીર ભગવાને અભિગ્રહ કર્યો છે કે ‘રાજકુમારી હોય, માથે મૂંડી હોય, પગમાં બેડી હોય, તો ભિક્ષા લેવી.’ હવે જ્યાંસુધી અશુભ કર્મ ઉદયમાં છે ત્યાંસુધી તેવી ભિક્ષા નથી મળતી. છ મહિનામાં પાંચ દિવસ બાકી છે ત્યારે ભિક્ષા મળવાનું પુણ્ય ઉદયમાં આવે છે, લાભાંતરાયનો ક્ષયોપશમ પ્રગટ થાય છે. હવે એનું કામ તો એ કે ગમે તે કોઇ X Y. Z. વ્યક્તિ પાસેથી ભિક્ષા મળે. પરંતુ અહીં ચંદનબાળા જ એ અભિગ્રહ પૂરે છે એ ભવિતવ્યતાવશ. ત્યારે ચંદનાને દાન માટે આવા ભગવાન મળે છે એ એનાં પ્રબળ શુભ કર્મનો ઉદય. , પરંતુ વીરપ્રભુ જ મળે એ ભવિતવ્યતા.

બસ, આ વાત છે કાળ કર્મ ભવિતવ્યતાનાં બળનો જાગતો વિચાર રખાય તો દિનભરમાં દીનતા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પર આર્તધ્યાન કરવાની જરૂર નહિ, પોતાનું કાર્ય નરસું લગાડવાની કે બીજાનું પ્રશંસવાની જરૂર જ નહિ; કેમકે વસ્તુ કાળ-કર્મ-ભવિતવ્યતાના અનુસારે થાય છે, પછી ચાહ્ય આપણી હોય કે બીજાની હોય. 'બાહ્ય પ્રાપ્તિમાં જ્યાં આપણું કે બીજાનું ચલણ નહિ, ત્યાં મનને શું ઓછું વધારે લાવવું ?'– આ ધ્યાનમાં રહે એટલે આર્તધ્યાન અટકે,

'ધ્યાન અને જીવન' ના વિષયમાં આર્તધ્યાનનાં લક્ષણ સમજવાં જેવાં છે. ગમતી વસ્તુ ય આર્તધ્યાન કરાવે છે, ને અણગમતી ય કરાવે છે. અંતરમાં એ ચાલતું હોય એનાં બહાર બહુ પ્રશંસા કરતો ફરે, યા પોતાના જ અણગમતા કાર્યની બહાર નિંદા કરે,–'આ કંઈ ઠીક ન થયું, આપણને બરાબર આવડ્યું નહિ,' કે ગમતું બગડ્યા પર બહાર બળાપો કાઢ્યા કરે, બીજાના વૈભવ-વિલાસ સત્તા-સન્માન પર આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યા કરે, એના ગુણ ગાય,... આ બધાં લક્ષણ અંદરમાંના આર્તધ્યાનનાં છે.

વેપાર ધંધા માટે બહુ દોડાદોડ કરે, એમાં રચ્યો પચ્યો રહે. એ પણ અંતરમાં આર્તધ્યાન હોવાનું સૂચવે છે.

આર્તધ્યાન તિર્યંચગતિનાં ભાતાં બંધાવે છે.

જાણો છો ને ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીએ પેલા ઘોડાને પ્રતિબોધ કરેલો ? એ ઘોડો પૂર્વે કોણ હતો ? સાગરચંદ્ર શેઠ

હતો; મોટો વેપારી; આમ તો એ શૈવધર્મી, પરંતુ એણે જૈન-સમિત્રના સંયોગથી મહારાજનાં વ્યાખ્યાનમાં સાંભળ્યું: ' જિન-પ્રતિમા ભરાવે એને ભવાંતરે (બોધિ જૈનધર્મ) સુલભ થાય.' એ સાંભળી ભવાંતરમાં ધર્મ નક્કી કરાવવા એણે ભગવાનની વિધિ-પૂર્વક પ્રતિમા ભરાવેલી, અને વિધિપૂર્વક એની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી. તો એથી તો એ સ્વર્ગનો દેવભવ સારો મનુષ્યભવ પામે જ ને? પણ એના બદલે ઘોડાનો અવતાર કેમ પામ્યો? આ જ કારણે, કે વેપારમાં એ બહુ રચ્યોપચ્યો રહેતો; 'ક્યાં કયો માલ સસ્તો મળે છે. ક્યાં કયો ઊંચા ભાવે વેચાય છે? બજાર-માં કયા માલની વધારે આવક છે?' વગેરે વગેરેની ખબર મેળવવી, માલ લેવરાવવો, વેચાવવો, મોકલવો, મંગાવવો, વગેરેમાં પરોવાયો રહે. એથી અંતરમાં આર્તધ્યાન બહુ. એનાં યોગે તિર્યંચગતિનું આયુષ્યકર્મ અને બીજાં કર્મ બાંધી બીજા જન્મે ઘોડા તરીકે અવતર્યો. પૂછો

પ્ર૦–જિનપ્રતિમા ભરાવવાનો ને પ્રતિષ્ઠા કરાવવાનો મહાન ધર્મ કરેલો તે ન બચાવે? કહે છે ને કે 'દુર્ગતિમાં પડતાને ધારી રાખે તે ધર્મ.'

ઉ૦–વાત સાચી કે ધર્મ દુર્ગતિમાં પડતાને બચાવે; પરંતુ સાથે વિરુદ્ધ વર્તન ન હોય તો. બોલો ઔષધ શું કરે? રોગ મટાડી આપે ને? પરંતુ સાથે કુપથ્ય સેવે તો? ન્યુમો-નિયા તાવ હોય, અકસીર દવા ખાય, પરંતુ સાથે પંખાની હવા ખાય તો? રોગ ક્યાંથી મટે? સંગ્રહણીના ઝાડાં થતા હોય, દવા તો ઉમદા ખાય, પણ સાથે વાલ ખાઈ લે તો? દરદ ન મટે. કુપથ્ય ટાળી દવા ખાય તો જ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ

થાય. એમ પાપ ટાળી ધર્મ સેવે તો સદ્ગતિ પામે. ધર્મ એ દવા છે, પાપ કુપથ્ય છે. પાપ છોડીને ધર્મ સેવે તો પાપનાં ફળ દુર્ગતિ અટકી, ધર્મનાં ફળ સુખ–સદ્ગતિ મળે.

પાપ ન છુટે તો ધર્મ કામનો ?:–

પ્ર૦–તો પછી અમારાથી પાપ છૂટતાં ન હોય તો ધર્મ કરવો નકામો ?

ઉ૦–ના, નકામો નહિ. ધર્મનાં ફળ મળવાનાં; પરંતુ પાપનાં ય ફળ મળવાનાં. દાન દીધું તો લક્ષ્મી મળશે, પણ બીજાના અનાદર કર્યા, તો દૌર્ભાગ્ય પણ મળશે, એટલે પસા છતાં બીજાને તમારા પગલાં નહિ ગમે; સાથે બેઠા હો એ ગમશે નહિ.

ધર્મ કરવાથી સાથે કરેલાં પાપને બચાવ નથી મળતો કે એ પાપ માફ થાય.

ધર્મ કરનાર એમ સમજે છે કે 'અમે ધર્મ કરીએ છીએ એટલે હવે અમારાં સંસારી પાપ ધોવાઈ જશે.' જો આ સમજ ન હોય તો પાપમાં ઓછપ કરવાનું કેમ ન કરે ? 'ક્યારે આ પાપ સર્વથા છોડી ચારિત્ર લઉં' એવી ભાવના કેમ ન કરે ?

ધર્મના ઓઠા હેઠળ એવી નિરાંત હોય કે પાપ કરડતાં ન હોય, પછી એ છોડવાનું મન શાનું થાય ?

માટે આ કરો. 'પાપનો ભારે ઉદ્વેગ રાખી એ ઘટાડવા પ્રયત્ન રાખો.'

પ્રકરણ ૨૧ આર્તધ્યાનના બીજા લક્ષણો

જીવનમાં કેવી કેવી બાબતો પાછળ આર્તધ્યાન પ્રવર્તતું હોય છે, એનો સુંદર ખ્યાલ આપણને ધ્યાનશતક શાસ્ત્ર આપે છે. એ ખ્યાલમાં લઈએ તો આપણે એની અનભિજ્ઞતા અણજાણપણામાં જે વારંવાર એ બાબતો સેવી આર્તધ્યાનને પોષવા દ્વારા તિર્યંચગતિ–યોગ્ય કર્મ બાંધતા હોઈએ, ત્યાં ઊભા રહી જવાય, એ બાબતોને અટકાવી દેવાય, અને આપણા અજ્ઞાન-ભોળા આત્માને આર્તધ્યાનથી બચાવી લેવાનું કરાય.

જુઓ આવી કયી કયી બાબતો વિચારી ગયા ?

કોઈ મનગમતી ચીજ જવા–બગડવા કે ન મળવા અંગે યા અણગમતી વસ્તુ આવી પડવા યા ન જવા અંગે.

(૧) આક્રંદ, (૨) પોક મૂકયા વિના દીન હીન બની અશ્રુપાત, (૩) વાણીમાં દિલનો ઉકળાટ–બેચેની, (૪) સ્વશિરસ્તાડન આદિ, (૫) સ્વકાર્ય ન ગમતાં એની નિન્દા, હૃદયોદ્વેગ, (૬) અન્યનાં કાર્ય–વૈભવ–હુન્નરી હોશિયારી પર ચકિતતા, આકર્ષણ, (૭) વૈભવાદિની ચાહના, (૮) વૈભવાદિ પાછળ દોડધામ.

આ બધી આર્તધ્યાનથી પ્રગટતી બાબતો છે. એવી બીજી પણ ચાર બાબતો ધ્યાનશતક શાસ્ત્ર બતાવે છે.

> સદ્દાઈ વિસયગિદ્ધો સદ્ધમ્મપરમ્મુહો પમાયપરો ।
> જિણવયણમણવેક્ખંતો વટ્ટઈ અટ્ટંમિ ઝાણંમિ ॥

(૧) શબ્દાદિ વિષયોમાં ગૃદ્ધિ, (૨) સદ્ધર્મથી પરાઙ્મુખ (૩) પ્રમાદમાં તત્પર, અને (૪) જિન વચનની પરવા વિનાનો, એ આર્તધ્યાનમાં વર્તતો હોય છે.

(૧) જગતમાં મનગમતા સંગીત-સન્માનના શબ્દ, રળિયામણી રૂપાળી ચીજો, ફૂલ અત્તર વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો, ખાટા મીઠાં વગેરે મજેના રસ, તેમજ મનગમતા સુંવાળાં સ્પર્શ અને સ્પર્શવાળી વસ્તુ....આ બધા ઉપર જો અત્યંત આસક્તિ હોય, જીવનમાં એવા વિષયોનો ભોગવટો તથા એનો સંગ્રહ એજ સારભૂત લાગતો હોય તો સહજ છે કે મન એમાં ને એમાં રમ્યા કરવાનું. આવું હોય ત્યાં મનને એ વિષયોના ટકાવ માટે એની પ્રાપ્તિ-વૃદ્ધિ માટે ક્યારેક ક્યારેક એકાગ્ર વિચાર પણ આવી જાય એ સ્વાભાવિક છે અને તે આર્તધ્યાનરૂપ બની જાય છે. આવું મનપસંદ ગમતું હોય એટલે સહેજે પસંદગીથી વિરૂદ્ધ આવી જતાં મનને વ્યાકૂળતા થવાની. એ ક્યારે ટળે અને ફરીથી ન આવે એવી કાંક્ષા પણ રહેવાની. એનું પરિણામે અનીષ્ટ વિયોગાનુબંધી આર્તધ્યાન ઊભું થવાનું.

આમ માણસ ફરિયાદ કરે કે 'મને આર્તધ્યાન બહુ થાય છે,' પરંતુ એ જોતો નથી કે એની પાછળ શબ્દાદિ વિષયોની ગાઢ આસક્તિ લગની અને તાલાવેલી કામ કરતી હોય છે. એનું તોફાન એટલું બધું છે કે કોઇ ધર્મસ્થાનમાં જવા છતાં યા ધર્મ પ્રવૃત્તિ લઇ બેસવા છતાં એ આસક્તિ જીવને સતાવ્યા કરે છે. એટલે ત્યાં પણ આર્તધ્યાન એનો કેડો મૂકતું નથી.

ત્યારે જગતમાં એવા જીવો ઘણા છે કે જેમને આ પ્રકારના આર્તધ્યાનની કલ્પના જ નથી. એટલે એનું દુઃખ પણ નથી. પછી એવાની આખી જિંદગી આર્તધ્યાનમાં જ પસાર થાય એમાં શી નવાઇ ?

મૂળવાત આ છે કે જેને આર્તધ્યાનનો ભય છે એને એનાથી જિંદગી બરબાદ થતી દેખાય છે. માનવભવ જેવો ઉચ્ચકોટિનો અવતાર-સતત શુભધ્યાનથી સુસંસ્કારી બનવાને બદલે આર્ત-ધ્યાનથી કુસંસ્કારી થતો દેખાય છે, એને એના નિદાનમાં આ જોવું જોઇએ કે જ્યાં સુધી ઇષ્ટ વિષયો પર ભારે આસક્તિ છે ત્યાં સુધી આર્તધ્યાન મિટાવી નહીં શકાય.

આ નિદાન અંગે આજે જોઇએ તો કેટલી બધી ભયાન-કતા દેખાય છે કે આજના વધી ગયેલા સુખ સગવડનાં સાધનો ઉપરની ગૃદ્ધિ-આસક્તિએ આર્તધ્યાનની જાલિમ આગો સદા સળગતી કરી મૂકી છે. આર્યદેશમા મળેલો મનુષ્ય ભવ પૂર્વના કેટલા જીવનોની તપસ્યા પછી મળેલો છે. પૂર્વની હલકી યોનિ-ઓમાં ભટકતાં ભટકતાં જીવ ઊર્ધ્વીકરણ કરતો રહ્યો ઊંચી ઊંચી યોનિઓમા ચઢતો ગયો અને આજે ઊર્ધ્વીકરણની ઊંચી કક્ષાનું મનુષ્ય જીવન પામ્યો. હવે વિચારવા જેવું છે કે આ જીવનમાં આગામી વિશેષ ઊર્ધ્વીકરણના પગરણ મંડાઈ રહ્યા છે? કે અધઃપતનના પગરણ મંડાઇ રહ્યા છે? કોઈ પણ સુજ્ઞ માણસ એમ નહી કહી શકે કે નાશવંત જડ પદાર્થોનું ઘેલું અને ભય ચિંતા-સંતાપ કે મદ-ઉન્માદ-હર્ષ-ઘેલછાભર્યાં આર્તધ્યાન મનુષ્યને ઊર્ધ્વીકરણના માર્ગે લઈ જાય છે એ તો એમજ કહે કે આમાં તો આત્માના સ્પષ્ટ અધઃપતન તરફ પગલા મંડાઈ રહ્યા છે. જ્યાં પશુ-જીવનથી કોઈ વિશેષતા ન હોય બલ્કે પશુ કરતાં કેઈ ગુણી આંધળી જડાસક્તિ વિષયાસક્તિ અને ભ્રાન્ત સુખોની ઘેલછા હોય ત્યાં પશુની જેમ અધઃપતનના માર્ગે પ્રયાણ સિવાય બીજું શું કહી શકાય?

(૧) જગતમાં મનગમતા સંગીત-સન્માનના શબ્દ, રળિયામણી રૂપાળી ચીજો, ફૂલ અત્તર વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો, ખાટા મીઠાં વગેરે મજેના રસ, તેમજ મનગમતા સુંવાળાં સ્પર્શ અને સ્પર્શવાળી વસ્તુ....આ બધા ઉપર જો અત્યંત આસક્તિ હોય, જીવનમાં એવા વિષયોનો ભોગવટો તથા એનો સંગ્રહ એજ સારભૂત લાગતો હોય તો સહજ છે કે મન એમાં ને એમાં રમ્યા કરવાનું. આવું હોય ત્યાં મનને એ વિષયોના ટકાવ માટે એની પ્રાપ્તિ-વૃદ્ધિ માટે ક્યારેક ક્યારેક એકાગ્ર વિચાર પણ આવી જાય એ સ્વાભાવિક છે અને તે આર્તધ્યાનરૂપ બની જાય છે. આવું મનપસંદ ગમતું હોય એટલે સહેજે પસંદગીથી વિરુદ્ધ આવી જતાં મનને વ્યાકૂળતા થવાની. એ ક્યારે ટળે અને ફરીથી ન આવે એવી કાંક્ષા પણ રહેવાની. એનું પરિણામે અનીષ્ટ વિયોગાનુબંધી આર્તધ્યાન ઊભું થવાનું.

આમ માણસ ફરિયાદ કરે કે 'મને આર્તધ્યાન બહુ થાય છે,' પરંતુ એ જોતો નથી કે એની પાછળ શબ્દાદિ વિષયોની ગાઢ આસક્તિ લગની અને તાલાવેલી કામ કરતી હોય છે. એનું તોફાન એટલું બધું છે કે કોઇ ધર્મસ્થાનમાં જવા છતાં યા ધર્મ પ્રવૃત્તિ લઇ બેસવા છતાં એ આસક્તિ જીવને સતાવ્યા કરે છે. એટલે ત્યાં પણ આર્તધ્યાન એનો કેડો મૂકતું નથી.

ત્યારે જગતમાં એવા જીવો ઘણા છે કે જેમને આ પ્રકારના આર્તધ્યાનની કલ્પના જ નથી. એટલે એનું દુઃખ પણ નથી. પછી એવાની આખી જિંદગી આર્તધ્યાનમાં જ પસાર થાય એમાં શી નવાઇ ?

મૂળવાત આ છે કે જેને આર્તધ્યાનનો ભય છે એને એનાથી જિંદગી બરબાદ થતી દેખાય છે. માનવભવ જેવો ઉચ્ચકોટિનો અવતાર-સતત શુભધ્યાનથી સુસંસ્કારી બનવાને બદલે આર્તધ્યાનથી કુસંસ્કારી થતો દેખાય છે, એને એના નિદાનમાં આ જોવું જોઇએ કે જ્યાં સુધી ઇષ્ટ વિષયો પર ભારે આસક્તિ છે ત્યાં સુધી આર્તધ્યાન મિટાવી નહીં શકાય.

આ નિદાન અંગે આજે જોઇએ તો કેટલી બધી ભયાનકતા દેખાય છે કે આજના વધી ગયેલા સુખ સગવડના સાધનો ઉપરની ગૃદ્ધિ-આસક્તિએ આર્તધ્યાનની જાલિમ આગો સદા સળગતી કરી મૂકી છે. આર્યદેશમાં મળેલો મનુષ્ય ભવ પૂર્વના કેટલા જીવનોની તપસ્યા પછી મળેલો છે. પૂર્વની હલકી યોનિઓમાં ભટકતાં ભટકતાં જીવ ઊર્ધ્વીકરણ કરતો રહ્યો ઊંચી ઊંચી યોનિઓમા ચઢતો ગયો અને આજે ઊર્ધ્વીકરણની ઊંચી કક્ષાનું મનુષ્ય જીવન પામ્યો. હવે વિચારવા જેવું છે કે આ જીવનમાં આગામી વિશેષ ઊર્ધ્વીકરણના પગરણ મંડાઈ રહ્યા છે? કે અધઃપતનના પગરણ મંડાઇ રહ્યા છે? કોઈ પણ સુજ્ઞ માણસ એમ નહી કહી શકે કે નાશવંત જડ પદાર્થોનું ઘેલું અને ભય ચિંતા-સંતાપ કે મદ-ઉન્માદ-હર્ષ-ઘેલછાભર્યાં આર્તધ્યાન મનુષ્યને ઊર્ધ્વીકરણના માર્ગે લઈ જાય છે એ તો એમજ કહે કે આમાં તો આત્માના સ્પષ્ટ અધઃપતન તરફ પગલા મંડાઈ રહ્યા છે. જ્યાં પશુ-જીવનથી કોઈ વિશેષતા ન હોય બલ્કે પશુ કરતાં કેઈ ગુણી આંધળી જડાસક્તિ વિષયાસક્તિ અને ભ્રાન્ત સુખોની ઘેલછા હોય ત્યાં પશુની જેમ અધઃપતનના માર્ગે પ્રયાણ સિવાય બીજું શું કહી શકાય?

ત્યારે જન્મોના પ્રયત્ને ઊર્ધ્વીકરણ રૂપે ઊંચો મનુષ્ય અવતાર વિશિષ્ટ બુદ્ધિ, શક્તિ અને કંઈક અંશે પણ ધર્મ–સમજ મળ્યા પછી અધઃપતનના માર્ગે દોટ મૂકાય એ કેટલી બધી મૂર્ખતા ભરી અને શોચનીય દુર્દશા જાતે જ ઊભી કરવાની થાય? આ શાના પાપે? કહો કે મરતાં અવશ્ય ખોવાઈ જવાના નાશવંત શબ્દાદિ વિષયોની આસક્તિના પાપે.

પ્ર૦–તો પછી પાસે શબ્દાદિ વિષયો ગમે તેટલા હોય છતાં આસક્તિ ન રાખીએ તો વાંધો હિન ને?

ઉ૦– મોટો વાંધો. વિષયો પાસે હોય, અને આસક્તિ ન થાય એ માનવું ખોટું છે. સાપના દરમાં હાથ ઘાલવો અને સાપ નહીં જ કરડે એવી કોઈ ઠાંસ મારે તો એ માનવા લાયક ખરી? ના, જેમ સાપ ભયંકર છે એમ સાપનું દર પણ ભયંકર છે. એવી રીતે વિષયોની આસક્તિની જેમ વિષયો પણ ભયંકર છે. આપણે કાંઈ સ્થૂલભદ્રજી નથી કે આપણી સામે વેશ્યા નૃત્ય કરે તો પણ આપણે આસક્તિ વિનાના નિર્વિકાર રહી શકીએ. વિષયો રાખવાનું મન થયું કે લાવવાનું મન થયું તે આસક્તિ જ છે. માટે આર્તધ્યાનથી બચવું હોય તો જેમ આસક્તિ દબાવવાની, એમ વિષયોના સંગ પણ છોડવાના ઓછા કરવાના

દિગંબર મત કાઢનાર શિવભૂતિ એ પહેલાં મુનિ બનેલ, તે એને રાજાએ રત્ન કંબળ વહોરાવેલી. એ એનો વિંટલો કરી રાખી મૂકતો ગુરુએ કહ્યું ‘આને વાપરી નાખ. રાખી મૂકવામાં રાગ આસક્તિ પોષાય!’ પરંતુ એ માનતો કે આમાં આસક્તિ

શી પોષાવાની હતી? તે એને એમજ રાખી મૂકી. ગુરુએ એક દિવસ એ બહાર ગયેલ ત્યારે એની મૂર્છા ઉતરાવવા કામળી લઇને એના નાના ટૂકડાઓ કરી નાખી મુનિઓને વાપરી કાઢવા વહેંચી દીધા. શિવભૂતિ બહારથી આવી કામળી ન જોતાં પૂછે છે તો કોઇક મુનિએ એને બનેલી હકીકત કહી.

શિવભૂતિને કામળીની ગૃદ્ધિ–આસક્તિ હતી તેથી એને સાચવી રાખવાનું તન્મય ચિંતન હતુંજ, એ આર્તધ્યાન હતું. એમાં આ બન્યું એટલે વિહ્વળતા વધી ગઈ, ગુરુ ઉપર દ્વેષ થઇ ગયો, અને એ વખતે તો મૌન રહ્યો, પણ અવસરે સંભળાવી દેવાની ગાંઠ વાળી. આમાં પણ ચિકણું આર્તધ્યાન રહ્યું, પછી વાચનામાં ગુરુ નગ્ન જિનકલ્પી મુનિનો આચાર બતાવી રહ્યા હતા, એટલે શિવભૂતિ તડૂકયો કે 'આનું જ નામ મુનિપણું કહેવાય. તો પછી આપણે શા માટે વસ્ત્ર રાખ્યા છે? જો વસ્ત્ર હોય તો આસકિત જ હોય.' ગુરુએ જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી મુનિના આચારનો ભેદ સમજાવ્યો, પણ એ ન સમજ્યો. કેમકે મૂળમાં રત્નકંબળ જેવા કિંમતી વિષયની આસક્તિ હતી, એના પર આર્તધ્યાન અને ક્રોધ–અભિમાન કષાય હતા. આસક્તિના લીધે મનમાં વિષયોના વિકલ્પો, વિચારો અને કલ્પનાઓ એટલી બધી ચાલે છે કે એમા ક્ષણ પણ મન ક્યાંક સ્થિર, તન્મય થાય કે એ આર્તધ્યાનનું રૂપક પકડે છે આવા વિકલ્પોમાં મળવા વળવાનું કાંઈ નહિ છતાં દિન ભરમાં એના આર્તધ્યાન કેટલા? મૂળ કારણ શબ્દાદિ વિષયોની ગૃદ્ધિ આસક્તિ છે.

(૨) સદ્ધર્મ પરાઙ્મુખતા :-

સદ્ધર્મ એટલે શુદ્ધ ધર્મ, વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ કહેલો ધર્મ. એ ધર્મમાં ક્ષમા, મૃદુતા,....આદિ, તથા અહિંસા, સત્ય બ્રહ્મચર્યાદિ, તેમજ તપ, પવિત્રમન વગેરે સાધુનો ધર્મ આવે. એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મમાં સમ્યગ્દર્શન, જિનભકિત, સાધુસેવા તથા સ્થૂલ અહિંસાદિ વ્રતો, અને ક્ષુદ્રતા આદિ ૨૧ ગુણો વગેરે આવે. હવે જો જીવ આનાથી તદ્દન પરાઙ્મુખ હોય અર્થાત્ આમાથી શકય કોઈપણ પ્રકાર સાધવાની પડી ન હોય એમ જો ધર્મની દિશા જ નહિ, પરવા જ નહિ, અર્થાત નહિ ક્ષમાની પરવા, નહિ નમ્રતા-મૃદુતાની પરવા,... તો એનો અર્થજ એ કે એવા જીવને ક્રોધ કરવામાં, અભિમાન-મદ-ગુમાન કરવામાં....કોઈ સંકોચ નહિ. એમ, અહિંસા સત્ય-ન્યાય નીતિ-સદાચાર વગેરેનું વલણ જ નહિ, એટલે હિંસા-આરંભ સમારંભ-જૂઠ-અનીતિ દુરાચાર વગેરે સેવવામાં ય સંકોચ નહિ રહેવાનો. એમ જો દાન-શીલ-તપ-ભાવના દેવપૂજા સાધુસેવા કરવાનું, વગેરેને જીવનમાં સ્થાનજ નથી તો ધનનું અર્જન-રક્ષણ નિર્મર્યાદ વિષયોપભોગ, યથેચ્છ ખાનપાન આહારાદિ સંજ્ઞાઓના જ વિચાર, દુન્યવી સગા-સ્નેહી અને કાયાની સુખશીલતામાં ડૂબાડૂબતા વગેરે જ પ્રવર્તતા હોય. જયાં દિવસ રાત કોઈ સમયમાં પણ પ્રભુ નામનું સ્મરણ નહિ, સ્મરવાની ચિંતા ય નહિ, ત્યાં અર્થકથા ભોજનકથા રાજકથા દેશકથા વગેરે વિકથા કુથલીની જ કે એની જ ચિંતા-વિચારણાની બોલબાલા હોય.

સારાંશ, ધર્મની પરાઙ્‌મુખતા જ છે તો પાપપ્રવૃત્તિ પાપવાણી–પાપવિચારણાનીજ ભરચકતા રહેવાની. એ હોય એટલે આત્મા સાથે કોઈ સબંધ નહિ, સબંધ જડ કાયા–માયા સાથે. એમ પછી મનને આર્તધ્યાન જ સુલભ થવાનું. સહેજે સહેજે ઈષ્ટ અનિષ્ટના સંયોગ વિયોગની વાતમાં જ મન કેન્દ્રિત રહેવાનું. એમ કોઈ બિમારી આવી તો ધર્મપરાઙ્‌મુખતા ને લીધે એકલી હાયવોય, વેદના વ્યાકુળતા તથા ગમે તેવા ઔષધાદિ ઉપચારમા લયલીનતામાં મન ગુંથાયેલું રહેવાનું. એમ ધર્મનો ખપ જ નથી એટલે દુન્યવી સિદ્ધિઓની આશંસાઓ જ મનને પકડવાની ધર્મપરાઙ્‌મુખતામા મનને ચારે પ્રકારના આર્તધ્યાન સુલભ રહેવાના.

આજે દુનિયામાં દેખાય છે કે ઘણા માણસો શુદ્ધ ધર્મથી **પરાઙ્‌મુખ છે, તો એમના જીવનમાં જડની જ પ્રવૃત્તિ વિષય** વિલાસ, મોજમજાહ વગેરેની બોલબાલા ચાલી રહી છે. એ ક્યાં શુભ ધ્યાનમાં રહી શકે? આર્તધ્યાન જ ચાલી રહ્યા હોય. જો ધર્મનો ખપ જ નથી તો મોટા રાજાઓને શું કે ગરીબોને શું પોતપોતાની કક્ષાનાં આર્તધ્યાન ચાલવાનાં. આજે પ્રધાનો ભલેને પ્રજાના પાશ્ચાત્ય ઢબના પરોપકારની વાત કરતા હોય, છતાં એમને ધર્મનો ખપ નહિ, એટલે કોરી કડકડતી જડ–ઉન્નતિની જ વાતો જોવા મળે છે. પછી એમાં પ્રજાના માનસસ્તરમાં પવિત્રતા પ્રશાંતતા–તંદુરસ્તીના વિચારને સ્થાન જ નથી એવા પરોપકાર પ્રજાને આર્તધ્યાનથી શું બચાવી શકે? અરે! રૌદ્રધ્યાન પણ સુલભ થઇ ગયા.

દેખાય છે આજે કે યંત્રવાદના ફાલવા ફૂલવામાં માણસ પશુ પ્રત્યે કેવો નિર્દય બની ગયો છે. બિભત્સ સિનેમા દશ્યો, શૃંગારી રેડિયો ગીતો, માંસાહાર સુધી અભક્ષ્યને તથા ટેસબંધ ખાણાં પીણાંને સુલભ કરતી હોટલો, આધુનિક વેશભૂષા, ગર્ભ-પાતની કાયદેસર સગવડ, સંતતિ નિયમનનાં સાધન, ઊંચું જીવન ધોરણ (એટલે કે પૂર્વનાં દુકાળની મોંઘવારી કરતાં ય ચીજ વસ્તુના ભીષણ ઊંચા ભાવ) યાંત્રિક સુસજ્જ કત્લખાનાં, ફાર્મસીઓ લેબોરેટરીઓ મિલો વગેરેને લોહી-ચરબી આંતરડાં ચામડાની સુલભતા, નીતરતું ભૌતિક શિક્ષણ..,વગેરે વગેરે માનેલા પરોપકારના પ્રચારે આજે જનમાનસ કેવાં બેફામ બનાવી દીધાં છે! નહિતર આજે વાત વાતમાં હડતાલ, કામની ચોરી, વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાન, વ્યભિચારની પ્રચુરતા, ચોરીઓ, લાંચ આદિ ભ્રષ્ટાચાર, કોર્ટકેસોનો રાફડો, વગેરે શાનું વ્યાપક બનેલું હોય? આમાં ક્યાં શુભ ધ્યાન રહે?

શુદ્ધ ધર્મની પરાઙ્મુખતામાં મન આર્તધ્યાનની જંજાળમાં પડેલું હોય.

(૩) પ્રમાદ-તત્પરતા

આર્તધ્યાનનું એક લક્ષણ છે પ્રમાદપરતા. જે આત્મા પ્રમાદમાં લીન રહેતો હોય એ આર્તધ્યાનમાં વર્તતો હોય છે. પ્રમાદ એટલે અત્યંત ચૂકવું ભૂલવું. શું? પોતાનો આત્મા. આત્માને ભૂલી બાહ્યમાંજ મત્ત ઉન્મત્ત બેભાન રહેવું એ પ્રમાદ પ્રમાદપરતા.

પ્ર૦-શું પ્રમાદની વાત પૂર્વ લક્ષણમાં ન આવી ગઈ? પૂર્વ કરતાં આ લક્ષણમાં શો ફેર પડયો?

૭૦-ફરક આ, કે જીવ એવો વિષયગૃધ્ધ ન ય હોય, તેમજ સધ્ધર્મ-પરાઙ્-મુખ નહિ પણ ધર્મસાધનાં કરનારો હોય, છતાં સંભવ છે કે એ ધર્મસાધના સિવાયના કાળમાં જો બહુ બાહ્યમાં રચ્યો પચ્યો રહેતો હોય, પછી ચાહ્ય એ વેપારમાં લયલીન હોય યા મોજશોખનો શોખીન હોય, અથવા વાતોડિયો હોય, કે ડાફોળિયામારુ યા જેને તેને મળવું-કરવું ને હરવું-ફરવું કરનારો હોય તો એ પ્રમાદી ગણાય; ને એ પણ આર્તધ્યાનમાં વર્તનારો હોય છે. પછી એની ધર્મ સાધનામાં ય આ પ્રમાદનો રસ નહિ અટકે. એને ધર્મક્રિયા વખતે ય વાતોચીતો કરવા જોઇશે, આડા અવળાં ડાફોળિયાં મારવા જોઇશે, કે આચડકૂચડ વિચારો કર્યા કરશે. આ બધું પ્રમાદ છે. નિદ્રા, ઝોકાં, આળસ એ તો પ્રમાદ છે જ, પરંતુ વાતોચીતો-કુથલી-ડાફોળિયાં-સંકલ્પવિકલ્પો એ પણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદ એટલે કર્તવ્યમાંથી ચૂકવું તે. એ હિસાબે ધર્મમાં નિરુત્સાહ, ધર્મ પર અનાદર, સ્મૃતિ ભ્રંશ, ભ્રમણા, સંશય, એ પણ કર્તવ્યથી ચૂકવા રૂપ હોઈ કે કર્તવ્યથી ચૂકાવનારા હોઈ પ્રમાદ રૂપ છે.

એમ, જીવન જરૂરી બાબત સિવાય દુન્યવી વધુ પડતી પ્રવૃત્તિ, મોજ શોખની પ્રવૃત્તિ, કે વધુ પડતા રાગ-દ્વેષ એ પણ પ્રમાદ છે.

'પ્રમાદપરતા' એટલે કે પ્રમાદમાં જઇ જઈને પડવું, એ આર્તધ્યાનને સુલભ કરી આપે છે. શાસ્ત્ર સિદ્ધો મારે છે કે પ્રમાદમાં તત્પર જીવ આર્તધ્યાનમાં વર્તતો હોય છે. કેમકે પ્રમાદસેવનની પાછળ કોઈ ઇષ્ટ યા અનિષ્ટના સંયોગ વિયોગ અંગેની અર્તિ-પીડા બેઠી હોય છે.

નંદ મણિયારને ઉપવાસમાં રાતના તરસ લાગી-તો એની ગ્લાનિમાં અને પાણીના રાગમાં પડ્યો, ને આર્તધ્યાનમાં ચડ્યો; વાવડી બનાવવા ધાર્યું, બનાવી, અને મરીને એમાં દેડકા તરીકે જનમ્યો. 'અટ્ટેણ તિરિય ગઈ,' આર્તધ્યાનથી તિર્યંચ ગતિ થાય એ હિસાબ લાગ્યો.

ત્રિલોકનાથ વીસમા તીર્થંકરદેવ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને પ્રતિબોધ કર્યો તે પૂર્વ ભવમાં સાગરચંદ્ર નામે શેઠ હતો, ને એણે ધર્મભાવનાથી જિનમૂર્તિ ભરાવી એની ધામધુમથી પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી. એટલે એ ધર્મ-પરાઙ્મુખ તો કહેવાય નહિ. તેમજ બહુ વિષયાસક્ત તરીકે એનું શાસ્ત્રમાં વર્ણન નથી આવતું. તો પછી એણે તિર્યંચગતિ કેમ સાધી? કહો પ્રમાદપરતાને લીધે. એ વેપાર-રોજગાર અને માલની લે-વેચ વગેરે પ્રમાદમાં એવો લીન રહેતો કે મન આર્તધ્યાનથી પકડાયેલું રહેતું, અને 'અટ્ટેણ તિરિયગઈ' એ સૂત્રના અનુસારે તિર્યંચગતિનાં પાપ બાંધે એમાં નવાઇ નથી. પછી પરભવે ઘોડો થાય એ સહજ છે.

આજે ય એવા માણસો છે કે જેને પૈસાની ય બહુ પડી નથી હોતી, કેમકે પાસે પૈસા પૂરતા છે; છતાં એમને વેપાર ધંધાનો બહુ રસ હોય છે. આમ પાછા ધર્મહીન ન હોય, સમયે સમયે ધર્મ કરી લેતા હોય, છતાં આ વેપારની લીનતા રૂપી પ્રમાદ એમને આર્તધ્યાન સુલભ કરી આપે છે. એમ વેપારમગ્ન નહિ, પણ વાતોચીતો હરવું ફરવું, યા મનમાન્યો ભૌતિક પરોપકારના નામે દોડધામ કરવી, વગેરેમાં પ્રવર્તતા ઘણા દેખાય છે.

આવા પ્રમાદતત્પર જીવોને અનુભવ છે કે પોતાને એવી વિષયગૃદ્ધિ નહિ, તેમજ ધર્મ સન્મુખતા છે, છતાં ધર્મપ્રવૃત્તિમાં મન સ્થિર નથી રહેતું. બીજા ત્રીજા વિચારો ય બહુ આવે છે, ને જરૂર લાગે ત્યાં ક્રોધ અભિમાન વગેરે પણ સતેજ રહે છે.

આ પ્રમાદલીનતાના યોગે મોટા ચૌદ પૂર્વી મહામુનિઓ પણ ચૂકયા અને નિગોદ એકેન્દ્રિયપણામા સિધાવ્યાનું શાસ્ત્ર કહે છે. એ તિર્યંચગતિ છે, ને એ આર્તધ્યાન વિના મળે નહિ, તેથી સૂચિત થાય છે કે પ્રમાદ બહુલતા આર્તધ્યાનને સુલભ રાખે છે.

(૪) જિનમતની ઉપેક્ષા :-

આર્તધ્યાનનાં 'ધ્યાનશતક' શાસ્ત્રમાં બતાવેલાં છેલ્લાં ચાર લક્ષણો પૈકી ચોથું લક્ષણ આ છે કે જીવ જિનમતની અપેક્ષા વિનાનો હોય, પરવારહિત હોય, ઉપેક્ષા કરનારો હોય, આ હોય તો સમજવું પડે કે એ જીવ આર્તધ્યાનમાં સબડી રહ્યો છે.

જિનમતની અપેક્ષા એટલે કે જિનેશ્વર ભગવાનનાં સિદ્ધાન્તને માથે ચડાવી એની વફાદારી હૈયે અંકિત કરાય, અને પોતાના દરેક વ્યવહારમાં દરેક પ્રવૃત્તિમાં દરેક વર્તાવ, વાણી અને વિચાર સુદ્ધામાં એ તકેદારી રખાય કે એ સિદ્ધાંતની પરવા રહે, બેપરવાઇ ન આવે. સુલસાની પરીક્ષા કરવા 'એ સમ્યગ્દર્શનમાં કેવી નિશ્ચલ છે, એમ પરીક્ષા કરવા અંબડ પરિવ્રાજક એ સુલસાના ઘરે આવ્યો. સંન્યાસીના વેશમાં છે. એટલે એને ઘરમાં પેસતો જોતાં સુલસાએ મોં ફેરવી નાંખ્યું;

એ વિચારથી કે આ કુગુરૂની સામે જોઉં તો રખે ને મારું સમ્યગ્દર્શન રત્ન મેલું થાય તો ? જિનમત કહે છે કે "શંકા, કાંક્ષા–કુલિંગીનો પરિચય, એ સમ્યગ્દર્શનના અતિચાર છે.... તો એવા જિનમતના હિસાબે કુલિંગી–કુગુરુને સામે મોં આપવા જેટલો પણ પરિચય કેમ કરાય ? ' આમ જિનમતની અપેક્ષા રાખી સામું ન જોયું એટલે અંબડને લાગ્યું કે આ કાંઇ એની દેવ–ગણુ–ધર્મની શ્રધ્ધામાં પાકી છે.' એવું પછી પણ અંબડે વિચાર–શક્તિથી શહેરના દરવાજે દરવાજે ક્રમશઃ એકેક કુદેવનાં રૂપ કર્યાં, એને જોવા નગર ઊલટ્યું, પરંતુ જિનમતની અપેક્ષા પરવા–ગરજવાળી સુલસા ન ગઇ. એટલે અંબડને એની શ્રદ્ધાની વિશેષ ખાતરી થઇ.

અહીં જો સુલસાએ આ જિનમતની અપેક્ષા રાખી, તો ચિત્ત એનું સ્વસ્થ રહ્યું. પરંતુ જો એવી જિનમતની અપેક્ષા ન રાખી હોત ને ઉપેક્ષા સેવી હોત, ને મનમાં એમ લાવી હોત કે ' ભલે ને જિનમતે આવાની સામે જોયાની ના પાડી, પણ જોઉં તો ખરી કે એ કેવો છે,' તો એ અસ્વસ્થતા–વિહ્વળતા થાત. આવી એક ઇંદ્રિય વિષયને જોવાની વિહ્વળતામાં આર્તધ્યાન આવીને ઊભું રહેત.

અથવા કહો કે જો મનને આવી જિનમતે નિષેધ કરેલ વસ્તુને જોવાની આતુરતા વિહ્વળતામાં આર્તધ્યાન સેવ્યું હોત તો એનાં દિલમાં જિનમતની અપેક્ષા યાને 'માથે જિનમતનું બંધન રાખ્યું' ન ગણાત. આમ જિનમતની અવગણના કરવામાં કોઇ ને કોઈ આર્તધ્યાન પોષતું હોય છે.

મરીચિને અવિવેકી કપિલ રાજકુમાર કહે છે, 'બોલો, તમારા મતમાં ધર્મ હોય તો હું સંસાર ત્યાગ કરી તમારો શિષ્ય થાઉં. બાકી તમે કહો છો એમ તમને છોડીને સાધુ પાસે દીક્ષા લેવા જવા તૈયાર નથી. વૈરાગ્ય તમારાથી પાક્યો અને દીક્ષા ત્યાં લેવા શું કામ જાઉં ?' આમ કપિલના કહેવા પર મરીચિનું મન વિહ્વળ થયું કે 'લાવને ત્યારે મારે શિષ્ય તો જોઈએ જ છે! ને આ મારે યોગ્ય પણ છે, તો આને હવે શિષ્ય કરી લઉં! આમ વિહ્વળતા આવી, આર્તધ્યાન આવ્યું, ત્યાં જિનમતની અપેક્ષા ગઈ. જિનમત કહે છે કે 'કુલિંગમાં મિથ્યા વેશમાં ધર્મ ન હોય,' પણ મરીચિને એ જિનમતની અવગણના આવી, તે એ કહે, 'ભાઈ! ધર્મ તો ત્યાં પણ છે, ને અહીં પણ છે! આમ જિનમતની પરવા ન રાખીને ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું એથી એનો કોડાકોડી સાગરોપમ વર્ષ જેટલો સંસાર વધી ગયો.

જિનમતની પરવા રાખી હોત, તો ભલેને કપિલ લલચાવે, પણ એમાં જોયું હોત કે 'આમ શિષ્ય કરવા જાઉં એમા તો કુલિંગ પર ધર્મનો સિક્કો મારવો પડે, ને જિનમત એમ કહે છે કે કુલિંગમાં ધર્મ ન હોય, કુલિંગને ધર્મ ન કહી શકાય. તો કુલિંગમાં ધર્મ કહીને જિનમત અવગણી મારે શિષ્ય નથી કરવો, આમ જિનમતને વળગી રહેવાનું કર્યું હોત, તો શિષ્ય કરવાની વિહ્વળતા ન થાત. પરંતુ જિનમતની અપેક્ષા મૂકી દીધી, ગણના છોડી અવગણના કરી તો એમાં શિષ્ય કરવાનું આર્તધ્યાન પોષાયું.

એટલે અહીં શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે જિનમતની અપેક્ષા—પરવા ગણુના ન રાખનારો આર્તધ્યાન અને ખોટી વિહ્વળતા છોડે નહિ. ધરાર દેખાતું હોય કે આ જિનમતથી વિરુદ્ધ બોલે છે, વિરુદ્ધ મનાવે છે, તો પછી એનું ચિત્ત સ્વસ્થ ક્યાંથી હોય? એ તો કોઇ ને કોઇ ઇષ્ટ—અનિષ્ટની ગડમથલમાં પડ્યો હોય. માટે જ ઇષ્ટની આડે આવનાર જિનમતને બાજુએ મૂકી દઈ ઇષ્ટ મેળવવા—રાખવા કે અનિષ્ટને ન રાખવા એ મથી રહ્યો છે.

સામાન્ય રીતે માણસના બોલ અને ચાલ હૈયાનું પ્રતિબિંબ છે. દિલમાં જિનમતની બેપરવાઇ હોય એ વાણી અને વર્તાવમાં ઊતરી પડે છે. એ જોઇને સમજાય કે આને જિનમતની પરવા નથી; ને એની પાછળ કોઇક આર્તધ્યાન રમી રહ્યું છે. આપણી જાત માટે પણ સમજાય કે 'જો મને જિનમતની બહુ અપેક્ષા નથી રહેતી, અને જિનમતને બાજુએ રાખવાનું મન થાય છે, તો મારામાં કોઇક આર્તધ્યાન બેઠું છે.'

માણસ ધ્યાન ન રાખે તો જિનમતને અવગણવાનું ઘણા પ્રસંગોમાં બની શકે છે. દા.ત. આજે મનાવે છે કે 'વિજ્ઞાનની સગવડે ચંદ્ર પર વિમાન ગયું. ને ત્યાંની માટી લઈ આવ્યું.' ત્યાં એની સત્યતાની ઉંડાણથી તપાસ કર્યા વિના માની લે કે 'આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સાચું, શાસ્ત્રે કહ્યું છે તે વિચારણીય છે.' તો આમાં જિનમતને અવગણ્યું ગણાય.

એમ રાત્રિભોજન—ત્યાગની વાત આવે ત્યાં મનને લાગે કે 'આજે દેશકાળ—રિવાજ ફરી ગયા, ત્યાં એ શે પળે? અને રાત્રિ—ભોજનનું પાપ જુઓ છો પણ ભાઇ—ભાઇના રગડા,

માલમાં ભેળસેળ, લાંચરુશ્વત, વગેરે ભયંકર પાપો કેવા ચાલી રહ્યા છે એ તો જુઓ...' આવું લાગવા-બોલવામાં જિનમતની અપેક્ષા ક્યાં રહી? જો એમ બોલે કે 'જિનમત તો કહે, પણ આજનો કાળ જોવો જોઇએ ને? ને મોટાં પાપ આગળ આ શી વિસાતમાં છે?' તો આમાં જિનમતને અવગણવાનું જ થાય.

એવી રીતે દેવદર્શન-પૂજન આદિ ધર્મસાધના કરતો હોય પણ એમાં કોઇ ધ્યાન ખેંચે કે 'આવી રીતે અવિધિ ન કરાય, શાસ્ત્ર આને અવિધિ કહે છે. ત્યારે એમ જવાબ દે કે 'હવે બધી વિધિ ને અવિધિ કહેવા બેસશો તો કોઇ દર્શન-પૂજા કરવા જ નહિ આવે.' આવું કેમ બોલાય છે? વિધિ-અવિધિ સમજાવનાર શાસ્ત્ર પર યાને જિનમત પર મદાર નથી, બહુમાન નથી, સાપેક્ષભાવ નથી, માટે એવું બોલાય છે.

આવી આવી રીતે જિનમતને અવગણવા પાછળ હૈયામાં સગવડપંથીપણું છે, ને ત્યાં એક યા બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન પોષાય છે. સગવડપંથીપણું આર્તધ્યાન અને જિનમત-અવગણનાને પોષે છે.

જિનમતની અવગણના બીજી રીતે જોઈએ તો, જિનમતમાં જે હેય અને ઉપાદેય અર્થાત્ ત્યાજ્ય અને આદરણીય તત્ત્વ કહ્યાં છે, તેની શ્રદ્ધા જ ન રાખે, એ જિનમતની અવગણના છે. અથવા થોડું ભણ્યો હોય, કુળસંસ્કાર પામ્યો હોય, તો હેય-ઉપાદેયનો ખ્યાલ હોય, પરંતુ પ્રવૃત્તિમાં એની પરવા ન રાખે, અને હેય-ત્યાજ્ય વસ્તુમાં નિસંકોચ પ્રવર્તે, હેયના આદરના વિચાર છૂટથી કરે, વાણી છૂટથી બોલે, તેમ વર્તન

પણ હોંશભેર કરે, તો એ જિનવચન–જિનમતની અવગણના કરી કહેવાય. જિનવચને ત્યાજ્ય બતાવેલું કાર્ય કે પદાર્થ યા દોષ સેવતાં કોઈ અફસોસી ન હોય, ઉલ્ટું એમાં શાબાશી લેતો હોય, દા.ત. 'પૈસા કેમ ન કમાવવા જોઈએ ? સંસારમાં બેઠા એટલે વેપારાદિમાં લાગેલા રહેવું જ જોઈએ. નહિતર એદી ગણાઈએ'. આવું આવું માને અને બોલે, એમાં જિનમતની અપેક્ષા ક્યાં રહી ?

એવું આદરણીય જિનમંદિરાદિ પદાર્થ, દેવદર્શન, દયા દાનાદિ પ્રવૃત્તિ કે ક્ષમાદિગુણોના આદરની વાત આવે ત્યારે મોંઢું બગાડે, 'વારે વારે આ શું ?' એમ બોલે 'આ કરવા બેસીએ તો સંસાર થોડો જ ચાલી શકે ?' આવું આવું આદરણીયની અરુચિનું માને–બોલે, એ પણ જિનવચનની અવગણના જ છે.

આવી જિનમતની બેપરવાઈના પાછળ પૌદ્ગલિક ઈષ્ટ–અનિષ્ટની ખાસી ગડમથલ જ કામ કરતી હોય છે, અને એમાં આર્તધ્યાન સારી રીતે પ્રવર્તતું હોય એ સહજ છે.

આર્તધ્યાનનાં લક્ષણો બતાવ્યા પછી હવે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ આર્તધ્યાનના સ્વામી કોણ હોય, એ બતાવે છે,—

આર્તધ્યાનના સ્વામી

મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓને તો આર્તધ્યાન હોય જ છે. પરંતુ અવિરતિ–સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો, દેશવિરતિ–શ્રાવક, તથા પ્રમાદનિષ્ઠ સાધુ સુધીનાને પણ આર્તધ્યાન હોઈ શકે છે.

આમાં 'અવિરતિ' એટલે પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક હિંસાદિ પાપથી વિરતિ નહિ યાને વિરામ નહિ, અર્થાત્ પાપનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ નહિ એનું નામ અવિરતિ છે. એટલે કદાચ વર્તમાનમાં હિંસાદિ પાપ આચરતો ન હોય છતાં જો એના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા નથી કરી તો એ અવિરતિ છે. વર્તમાનમાં પાપ આચરતો નથી એ તો માત્ર પાપની અ-પ્રવૃતિ કહેવાય, પરંતુ પાપની વિરતિ નહિ, પાપથી વિરામ નહિ. કેમકે ભલે અત્યારે પાપ સેવતો નથી. છતાં દિલમાં ક્યારે ય પણ પાપ સેવવાની અપેક્ષા બેઠી છે, કે 'અવસર આવ્યે મારે પાપ કરવાની છૂટ છે.' માટે તો એ છૂટ ઊભી રાખવા પાપના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા નથી કરતો. આવી પાપની છૂટ પાપની અપેક્ષા એ પણ અવિરતિ નામનું પાપ જ છે.

જૈન ધર્મની આ એક મહાન વિશેષતા છે કે અવિરતિને એ પાપ રૂપ બતાવે છે! બીજાઓ કહે છે 'વરે તે ભરે' અર્થાત્ 'પાપ આચરે એને એનું ફળ, દુઃખ ભોગવવું પડે.' પરંતુ જૈન ધર્મ તો આગળ વધીને કહે છે કે 'કરે તે પણ ભરે' અર્થાત 'દિલથી પાપને જે વરેલો હોય એટલે કે પાપની છૂટ-વાળો હોય, અપેક્ષાવાળો હોય, એને પણ એનું ફળ કર્મ-બંધ અને દુઃખ પામવું જ પડે.'

હવે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પાસે જે સમ્યક્ત્વ છે એ તો એનામાં શુભધ્યાન-ધર્મધ્યાનનું પ્રેરક છે, કિંતુ સાથે જે અવિરતિ છે યાને વર્તમાનમાં પાપ ન આચરવા છતાં દિલમાં પાપની જે અપેક્ષા બેઠી છે, એ એને આર્તધ્યાન કરાવે છે. એણે પ્રતિજ્ઞા

કરીને પાપ બંધ નથી કર્યું, એટલે પછી કેમ ? તો કે પાપને લગતી ઇષ્ટ–અનિષ્ટ વસ્તુઓ અંગે દિલમાં રાગ–દ્વેષના મૂળ ઉપર તો આર્તધ્યાન મહાલનારૂં હોય છે, એ હિસાબે અવિરતિવાળાને આર્તધ્યાન બહુ સુલભ રહે છે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦–તો પછી સમ્યગ્યદૃષ્ટિ અવિરતિવાળાને ભલે આર્તધ્યાન સુલભ હોય, પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ વિરતિવાળાને તો આર્તધ્યાન નહિ ને ?

ઉ૦–મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ભલે કોઇ પાપના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરે, પંરતુ એ વિરતિભાવ પામ્યો ન કહેવાય. કેમકે વિરતિ એ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછીનીજ ભૂમિકા છે. પહેલું સમ્યગ્દર્શન આવ્યું હોય, પછી જ વિરતિભાવ આવે. કારણ, પહેલું જ્ઞાન, પછી ક્રિયા. પાપનો સાચો ત્યાગ પાપની હેય યાને ત્યાજ્ય તરીકેની શ્રદ્ધા ઉપર જ આવી શકે; અને પાપની સાચી ઓળખ તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાને જ આપેલી છે. એટલે એમનાં વચનને જ અનુસારે પાપની ખરેખરી ઓળખ થાય, તથા એની હેય તરીકેની શ્રદ્ધા થાય. આમાં સર્વજ્ઞના વચનનું જ આલંબન લેવું પડે, એટલે એ વચન ઉપર શ્રદ્ધા કે જે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, તે હોવી જ જોઈએ. મિથ્યાદૃષ્ટિ–આત્માને આ સમ્યગ્દર્શન હોય નહિ, એટલે એનો પાપત્યાગ એ શ્રદ્ધાના પાયા પરની વિરતિરુપ ન ગણાય. એટલાજ માટે, અભવી–દુર્ભવી આત્માઓ ચારિત્ર લે છે, મહાવતો ઉચ્ચરે છે, છતાં એમનામાં વિરતિભાવ યાને છટ્ઠું ગુણસ્થાનક નથી હોતું. અરે ! પાંચમું ય નહિ, ને ચોથું ય નહિ; પંરતુ એ તો પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ હોય છે.

પ્ર૦—આટલા ઊંચા એક મહાવ્રત એટલે હિંસાદિ પાપોનો સર્વથા ત્યાગ છતાં વિરતિભાવ નહિ ?

ઉ૦—ના, નહિ. કારણ છે, (૧) એણે મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા છે એ સર્વજ્ઞવચનની શ્રદ્ધા પૂર્વક નથી ઉચ્ચર્યા. કદાચ શ્રદ્ધા કરી તો એટલી જ કે 'આ મહાવ્રતો (હિંસાદિ પાપની વિરતિ)થી દિવ્ય સુખ મળે! પરંતુ બાકીના જિનવચનોની શ્રદ્ધા, દા.ત. 'આ મહાવ્રતોથી મોક્ષ મળે' એવી શ્રદ્ધા નથી કરી, અને શ્રદ્ધા ખરેખર તો સમસ્ત જિનવચન પર હોવી જોઈએ, તો જ એ સમ્યગ્દર્શનરૂપ બને. ત્યારે અભવી જીવાને મોક્ષની રુચિ પાલવતી નથી. એટલું ગાઢ મિથ્યાત્વ હોય અને ગાઢ વિષયરાગ હોય ત્યાં કામચલાઉ આ જીવન પૂરતા કરાતા પાપત્યાગમાં ખરેખર વિરતિભાવ ક્યાંથી આવે ?

જૈન શાસ્ત્રો સંપૂર્ણ વિરતિભાવનું સ્વરૂપ બતાવતાં આ કહે છે કે રાગાદિ કષાયો ચાર કક્ષાના હોય (૧) અતિ ઉગ્ર (૨) ઉગ્ર, (૩) મધ્યમ, અને (૪) મંદ. એમાંથી પહેલી ત્રણ કક્ષાના રાગાદિને દબાવ્યા હોય, એનો અનુભવ બંધ કર્યો હોય ત્યારે વિરતિભાવ આવે. ત્યારે જ્યાં હજી ચારે કક્ષાઓનો રાગાદિનો અનુભવ ચાલુ છે એ આમ ગમે તેટલા મહાવ્રત લે, પણ એનામાં વિરતિભાવ ક્યાંથી આવે અર્થાત્ ન જ આવે એ સમજાય એવું છે. મિથ્યાત્વની હયાતીમાં ચારે ય કક્ષાના રાગાદિનો અનુભવ ચાલુ હોય છે.

એમાંથી અતિ ઉગ્ર કક્ષાના રાગાદિનો અનુભવ દબાવે એટલે મિથ્યાત્વ ટળે અને સમ્યક્ત્વ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય,

એણે શું સમ્યગ્દર્શન કર્યું ? આ, કે હિંસા-પરિગ્રહ દિ પાપો આત્માને માટે ખતરનાક છે ત્યાજ્ય છે એવી બુદ્ધિ એવું દર્શન ઊભું કર્યું. હિંસાદિ પાપમાં ત્યાજ્યતાનું દર્શન એ સમ્યગ્-દર્શન અહિંસાદિ ધર્મમાં ઉપાદેયતા–કર્તવ્યતા–આદરણીયતાનું દર્શન એ સમ્યગ્દર્શન.

આમ સમ્યગ્દર્શનવાળા અર્થાત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે અલબત હિંસાદિ પાપોને ત્યાજ્ય ગણ્યા, એ પાપો તરફ આંતરિક અરુચિ–ગ્લાનિ ઊભી કરી, એ એના પ્રથમ કક્ષાના અતિ ઉગ્ર રાગાદિને દબાવ્યા કહેવાય, પરંતુ હજી મનનો એ નિર્ધાર નથી કે 'મારે થોડી પણ હિંસા–પરિગ્રહાદિ પાપનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ જ છે.' આવી થોડી પણ વિરતિ નથી. એ અવિરતિ,, એટલે હિંસાદિને ખરાબ સમજવા છતાં એના થોડા પણ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરવાની એનામાં હિંમત નથી. એ સૂચવે છે કે એના તરફ દિલનું ખેંચાણ હજી ઊભું છે, આ એની અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અવસ્થા છે.

આમાં હિંસા પરિગ્રહ વિષયો વગેરે કરવા તરફ ખેંચાણ ઊભું હોય, ત્યાંજ સહજ છે કે એના નિમિત્તે આર્તધ્યાન સુલભ હોય. આર્તધ્યાન આ હિંસા પરિગ્રહાદિના ખેંચાણ પરજ રાગ ઉપરજ ઊભું થાય છે, એ અનુભવસિદ્ધ છે. આમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને પણ આર્તધ્યાનનો સ્વામી કહ્યો.

દેશવિરતિ જીવ પણ આર્તધ્યાનનો સ્વામી હોય છે. કેમકે અલબત્ એણે 'દેશથી' અર્થાત્ અંશે 'વિરતિ' લીધી, દા.ત. 'હાલતા ચાલતા જીવને હું નહિ મારું......દુરાચાર

મારે ન જ ખપે......લાખ રૂપિયાથી વધુ પરિગ્રહ હું ન જ રાખું.' આવી અમુક અંશે પ્રતિજ્ઞા કરી વિરતિ લીધી એ દેશવિરતિ કહેવાય. આમાં જેટલા અંશે હિંસાદિ પાપનો ત્યાગ કર્યો એટલા અંશે એનું ખેચાણ ઓછું કર્યું, રાગ દબાવ્યો, તેથી એ અંગે આર્તધ્યાન નહિ થાય. આર્તધ્યાન કરાવનાર છે રાગ-દ્વેષ. એ જેટલા દબાવ્યા એટલું આર્તધ્યાન અટકે, પરંતુ હજી બાકીની અવિરતિ ઊભી છે. દા.ત. 'સ્થાવર જીવોની પણ હિંસા મારે ન જ ખપે, એ વિરતિ નથી કરી, એટલે એના રાગાદિ ઊભા છે, માટે એ આર્તધ્યાન કરાવશે. જેટલી હિંસા જેટલો પરીગ્રહ વગેરેના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા ન હોઈને એના એંચાણ ઊભાં, એ એટલી હિંસાદિ અપેક્ષાથી મનની ગડમથલ —અર્તિ-ચિન્તા ઊભી. માટે દેશવિરતિ શ્રાવક પાપ આર્તધ્યાનનો સ્વામી છે.

પ્ર૦—તો પછી આનો અર્થ તો એ, કે સર્વાંશે યાને સંપૂર્ણ વિરતિ લે, તો પછી આર્તધ્યાન ન રહે તો સર્વવિરતિધર મુનિને પાપ આર્તધ્યાનના સ્વામી કેમ કહ્યા ?

ઉ૦—એનું કારણ એમનામાં પ્રમાદ હોય તો એ પણ આર્તધ્યાનને પ્રેરે છે. એટલે જેમ જો મિથ્યાત્વ ટળ્યું, અવિરતિ ગઈ, તો એ આર્તધ્યાનનાં કારણ ઓછાં થયા, પરંતુ જો પ્રમાદ હજી ઊભો છે તો એ આર્તધ્યાનનું કારણ ઊભું છે. કેમકે પ્રમાદ એટલે નિદ્રા-વિકથા-સંશય-ભ્રમ-ધર્મમાં અનુત્સાહ-અનાદર વગેરે, એ થોડા પણ હોય, તો એમાં રાગ-દ્વેષની પીડા છે ને એ આર્તધ્યાનને અવકાશ આપે.

ત્યારે સર્વવિરતિધર મુનિ બે પ્રકારે,– (૧) પ્રમાદવાળા પ્રમત્ત, અને (૨) પ્રમાદરહિત અપ્રમત્ત. આમાં પ્રમત્તને નિદ્રાદિ પ્રમાદ છે. એના અંગે ઇષ્ટ સંયોગનું આકર્ષણ, અનિષ્ટ વિયોગની ચિન્તા ને કોઈ વેરના અંગે મનની વ્યાકુળતા રહેવાની. પ્રમાદ એની સાથે સંકળાયેલ છે. બસ, આ હિસાબે પ્રમાદ રહિત યાને અપ્રમત્ત અવસ્થા હોય ત્યારે આર્તધ્યાનથી છૂટકારો મળે. એટલે કહ્યું કે– 'અપ્રમત્ત મુનિ કે જે સાતમે અને ઉપરના ગુણઠાણે હોય છે એમને આર્તધ્યાન ન હોય,' આ જોતાં સમજાય એવું છે કે આર્તધ્યાનની કેટલી બધી સૂક્ષ્મતા છે કે મિથ્યાત્વ, અવિરતિવાળાને તો શું, કિન્તુ સહેજ પણ પ્રમાદવાળાને ય એ આર્તધ્યાન લાગતાં વાર નહિ! આખો સંસાર છોડ્યો, સર્વવિરતિધર મુનિ થયા, તો પણ નિયમ નહિ કે આર્તધ્યાન ન જ આવે. માટે કહ્યું છે કે 'આર્તધ્યાન એ સર્વ પ્રમાદનું મૂળ હોઈ યતિજને એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.' જો આર્તધ્યાન વર્તે છે તો પ્રમાદ આવતાં વાર નહિ. સ્વરૂપથી આર્તધ્યાન સમસ્ત પ્રમાદનું કારણ છે. માટે સાધુ અને શ્રાવક બંનેએ એમાંથી દૂર રહેવું જરૂરી છે.

પ્ર૦–પહેલાં જે એમ કહ્યું કે 'પ્રમાદવાળાને આર્તધ્યાન થાય,' એનો અર્થ એ કે પ્રમાદ એ કારણ, અને આર્તધ્યાન તેનું કાર્ય થયું. હવે અહીં આર્તધ્યાનને સર્વ પ્રમાદનું મૂળ યાને કારણ કહો છો, એ કેમ ઘટે?

ઉ૦–વાત સાવ સાચી છે કે અંતરમાં રાગાદિ હોય તેથી આર્તધ્યાન ઊઠે છે, એમ રાગાદિ પ્રમાદ કારણ, અને આર્ત-

ધ્યાન એ કાર્ય થયું. પરંતુ જીવને મન મળ્યું છે તેથી એને મનથી કાંઇ ને કાંઈ લોચા વાળવા જોઇએ છે. એમાં 'કોઈ ઇષ્ટનો સંયોગ મળો,' યા 'વિયોગ ન થાઓ' અથવા 'અનિષ્ટનો વિયોગ થાઓ' યા 'સંયોગ ન થાઓ' કે 'હાય! વેદના બહુ પીડે છે, શાંત થાઓ' એવું કોઇ ને કોઈ આર્તધ્યાન ચાલ્યા જ કરે છે. પછી એની ચિંતા ને સળવળાટ પાછળ જીવ થોડો જ જંપ્યો રહે? એ આર્તધ્યાનના જોસ ને પ્રવાહને લીધે વિષય-કષાયની ત્રિવિધ પ્રવૃત્તિ વાણી-વિચાર-વર્તાવરૂપ ચાલ્યા વિના રહેતી નથી. એમ મદ્યાદિ વ્યસન, નિદ્રા નિંદા-કુથળી વગેરે સુલભ બને છે. વળી ક્રિયાના ખેદ-ઉદ્વેગ વગેરે દોષ સેવાતા રહે છે, આ બધો પ્રમાદ જ છે. એ કાર્ય થયું, ને એનું મૂળ યાને કારણ છે આર્તધ્યાન. આર્તધ્યાનથી હૃદય બગાડાય છે, તેથી પ્રમાદ-સેવન ચાલે છે.

આમ આર્તધ્યાન ભલે ઊઠે રાગ-દ્વેષ મોહમાંથી; એટલે ત્યાં રાગાદિ પ્રમાદ એ કારણ, અને આર્તધ્યાન કાર્ય થયું. કિન્તુ આર્તધ્યાન વારંવાર ચાલે એટલે સહજ છે કે એથી એ બધી પ્રમાદ-પ્રવૃત્તિ રહ્યા જ કરવાની, આ હિસાબે અહીં આર્તધ્યાનને સર્વ પ્રમાદનું મૂળ કહી એને વર્જવાનું કહ્યું. આર્તધ્યાન બંધ કરી ધર્મધ્યાન ચલાવાય તો હૃદય પવિત્ર રહેવાથી પ્રમાદ સેવન અટકી જાય. આટલી આર્તધ્યાનની વિચારણા થઈ.

રૌદ્રધ્યાન

રૌદ્રધ્યાન પણ ચાર પ્રકારે છે. ૧. હિંસાનુબંધી ૨. મૃષાનુબંધી, ૩. સ્તેયાનુબંધી ૪ સરંક્ષણાનુબંધી. શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકવર્યે તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્ર (અધ્ય૦ ૯, સૂત્ર-૩૬) માં કહ્યું છે, 'હિંસાઽ-નૃતા-સ્તેય-વિષય-સંરક્ષણેભ્યો રૌદ્રમ્' અર્થાત હિંસા, જૂઠ, ચોરી અને ઇન્દ્રિય-વિષયના સંરક્ષણ માટે રૌદ્રધ્યાન થાય છે. રૌદ્ર એટલે ભયાનક, યાને આર્તકરતાં અતિક્રૂર, ઉગ્ર. આ હિંસાદિ ચારમાંથી ગમે તે એક-ક્રૂર ચિંતનમાં મન ઊતરી જાય તો ત્યાં રૌદ્રધ્યાન લાગુ થયું કહેવાય.

કર્મ બંધનું જજમેન્ટ ધ્યાન પર

અહીં ધ્યાનમાં રહે કે આમાં હિંસાદિ ક્રિયા આચરવાની વાત નથી, હિંસા કશી ન કરતો હોય, વાણીથી જૂઠ કાંઈ પણ ન બોલતો હોય, છતાં મનમાં એ કરવા- બોલવાનો ક્રૂર અભિપ્રાય ચિંતન, ચોંટ એ રૌદ્રધ્યાન છે. જેવું આર્તમાં એવું રૌદ્રમાં કાયાથી પ્રવર્તવાનું કે વાણીથી બોલવાનું કશું હોય નહિ, પણ માત્ર મનથી એનું દૃઢ ચિંતન કરે એ આર્ત-રૌદ્રધ્યાન છે. ત્યારે ચોવીસે કલાક મન તો કાંઇને કાંઇ ચિંતવતું હોય છે. પછી એ ચિંતન આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાનરૂપ ન બને એ માટે કેટલો બધો ખ્યાલ રાખવો પડે ? ધ્યાનને કર્મબંધ સાથે સીધો સંબંધ છે. કર્મ કેવા બંધાય એનું જજમેન્ટ તત્કાલ ચાલતા ભાવ યા ધ્યાનના પ્રકાર પર પડે છે. આર્તધ્યાને તિર્યંચગતિના કર્મ બંધાય છે, અને રૌદ્રધ્યાને નરકગતિના કર્મ બંધાય છે. તે પણ તરતજ બંધાય, એમાં ઉધારો નહિ. જે સમયે જેવું

ધ્યાન, તે સમયે તેવાજ કર્મ બંધાઈ જવાનાં. માટે જીવનમાં મોટું કામ, મોટી સાવધાની આ રાખવી જરૂરી છે કે મનમાં ખરાબ ધ્યાન અટકાવી, શુભધ્યાન ચાલુ રાખવા સતત પ્રયત્નમાં રહેવું.

હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન

હવે અહીં પહેલું હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન આ સ્વરૂપનું છે.

અતિક્રોધમાં આવી જઇ નિર્દય હ્રુદયથી હિંસાનું એકતાન ચિંતન કરાય એ હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. હિંસા અનેક પ્રકારે ચિંતવાય છે. દા. ત. એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના કોઇ પણ જીવની પ્રત્યે ક્રોધાંધ બની એમ ચિંતવે કે 'હું આ હરામીને ધોલ–ધબ્બા ફટકારી પાંસરો કરું,' 'ચાબુકો સણુસણાવી દઉં,' લાતો ઠોકીને સીધો દોર કરી નાખું, અથવા નાક, કાન વીંધી નાખું,' 'દોરડાથી કે બેડીથી જકડી દઉં,' 'જવાળાથી બાળી નાખું', લાલચોળ સળિયાથી ડામ દઉં', 'કૂતરા–શિયાળિયાના પગેથી નહોરિયાં ભરાવું', ઊઝરડા કોતરાવું,' 'તલવારના ઝટકે કે ભાલો ઘોંચી યા ખંજર ભોંકી જાનથી મારી નાખું', અથવા 'ખૂબ રીબાવું' 'ફાડી ચીરી નાખું', ઝૂંદો કરી નાખું.... વગેરે વગેરેને જીવને પીડવાની વસ્તુ પર મન કેન્દ્રિત કરે, એ પહેલા પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન છે.

રૌદ્રધ્યાન કેવા પ્રસંગે ?:–

ત્યાં ગ્રહ–ભૂતની જેમ ક્રોધ ભારે વળગ્યો હોય છે. પોતાનો સ્વાર્થ ભંગાયેલ હોય ત્યાં આમ બની આવે છે. શેઠને નોકર પર, માબાપને દીકરા પર, પાડોશીને પાડોશી પ્રત્યે...

વગેરેમાં પણ આમ બને છે. દેશ–પરદેશના તેવા સમાચાર જાણીને, કોરટમાં ગુનેગારને છોડી મૂકવાનું સાંભળીને....ઇત્યાદિ ઈત્યાદિ કોઈ પ્રસંગે પરચિંતાવાળાનું મન રૌદ્રધ્યાન સુધી ચડી જાય છે. જેવું ક્રોધના આવેશથી, એવું અભિમાનમાં ચડીને પણ એમ બને છે. દા. ત. રાવણે અભિમાનથી ચક્ર છોડી લક્ષ્મણનું ગળું છેદી નાખવા ધાર્યું ત્યાં રૌદ્રધ્યાન આવ્યું. માયાના કે લોભના આવેશમાં પણ એમ બને. કોણિકે રાજ્યના લોભમાં સગા બાપ શ્રેણિકને કેદમાં નખાવી સાટકા મરાવવા પર મન કેન્દ્રિત કર્યું.

રૌદ્રધ્યાનથી નરકઃ–એ રૌદ્રધ્યાનનું પરિણામ બહુ કનિષ્ઠ આવે છે. એથી નરકાદિ દુર્ગતિનાં દુઃખોમા રીબાવું પડે છે, જીવન સારું ધર્મમય ગાળ્યું હોય, પણ ક્યારેક રૌદ્રધ્યાન આવે અને કદાચ એ જ વખતે આયુષ્ય બંધાઈ જાય તો નરકનું બંધાય, અને એક વાર તો સીધા નરક ભેગા થવું જ પડે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ મહા સંયમી તપસ્વી મનોમન લડાઇ અને હિંસાના ધ્યાનમાં ચડયા, અને એ જ વખતે શ્રેણિકે મહાવીર ભગવાનને એમની ગતિ પૂછી, તો પ્રભુએ કહ્યું, 'પ્રસન્નચંદ્ર હમણાં મરે તો સાતમી નરકે જાય' જીવન વલોપાતિયું ને લોભ–લાલચ ભર્યું કે અહંકારમાં તણાતું જીવાય તો રૌદ્રધ્યાન સુલભ બને છે. આટલી રૌદ્રધ્યાનના પ્રકારની વાત થઇ.

મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન

હવે બીજા પ્રકારનું મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન આવા સ્વરૂપનું હોય છે.

મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન એ તેવા તેવા પ્રકારના દુષ્ટ વચન બોલવાના ઉગ્ર ચિંતનમાં થાય છે. બીજાની ચાડી-ચુગલી કરવાનું ચિંતવે, પોતાને ન ગમતી બીજાની ગંભીર વાત કોઈની આગળ મીઠું-મરચું ભભરાવીને કહી દેવાની ચોક્કસ ઉગ્ર ક્રૂર ધારણા કરે, ત્યાં રૌદ્રધ્યાન લાગે છે. એમ ઉગ્ર પરિણામથી તિરસ્કાર વચન, ગાળ, અપશબ્દ યા અધમ અસભ્ય બોલવાનું ચિંતવે એ પણ રૌદ્રધ્યાન છે.

અસત્ય વચન ૩ પ્રકારે હોય,

૧. અભૂતોદ્ભાવન, ૨. ભૂતનિહ્નવ, ને ૩. અર્થાન્તર-કથન.

(૧) **અભૂતોદ્ભાવન** એટલે ન હોય એવી વસ્તુ બોલવી દા.ત. આત્મા વિશ્વવ્યાપી નથી, છતાં કહેવું કે એ વિશ્વવ્યાપી છે. પોતે શ્રીમંત કે વિદ્વાન ન હોય છતાં કહે છે કે 'હું શ્રીમંત છું, વિદ્વાન છું.'

(૨) **ભૂતનિહ્નવ** એટલે વસ્તુ સ્થિતિ હોય એનો અપલાપ કરે. દા.ત. કહે કે 'આત્મા જેવી વસ્તુ જ નથી.' પૈસાદાર હોય છતાં કહે કે 'મારી પાસે પૈસા જ નથી!

(૩) **અર્થાન્તર-કથન** એટલે એક પદાર્થને બીજો જ પદાર્થ કહેવો. દા.ત. બળદને ઘોડો કહે, અસાધુને સાધુ કહે....વગેરે.

એમ ભૂતોપઘાતી વચન એટલે એવું બોલે કે જેની પાછળ જીવને પીડા કિલામણા હિંસા થાય. દા.ત. કહે 'છેદી નાખ, ભેદી નાખ, શેકી ઉકાળી નાખ, માર, વગેરે...અલબત્ આ વચનમાં દેખીતું જૂઠ જેવું કાંઇ નથી, છતાં પણ એમાં

પરિણામ જીવઘાતનું છે, તેથી એ વસ્તુસત્યા મૃષા છે. ઉપરોક્ત વચનમાં અવાન્તર અનેક પ્રકાર આવે. દા. ત. પિશુન તરીકે કેટલાય પ્રકારના અનિષ્ટ સૂચક વચન હોય; જેમકે કોઈ પોતાના કિંમતી કામે બહાર નીકળતો હોય, એને અપશુકનિયુ કહેવું કે તમારે ધખેડો જ વળવાનો છે, કાંઇ વળવાનું નથી....વગેરે.

અસત્ તરંગે રૌદ્રધ્યાન :–

હવે રૌદ્રધ્યાનમાં એવું છે કે આવાં વચન બોલતો ન પણ હોય એ વખતે પણ એવું બોલવાનું નિષ્ઠુરપણે દૃઢ ચિંતન કરે તો એ રૌદ્રધ્યાન બને છે. માણસ વિચારવાયુમાં કે હલકી વિચાર સરણીમાં જૂઠના એક યા બીજા પ્રકારના વચનના ચિંતન કેટલાય કરતો હોય છે; ત્યાં રૌદ્રધ્યાનમાં કેમ ન ઝડપાય ? કોરટમાં જુબાની આપવાની હોય ત્યારે ખરેખર તો પૂછવાનું તો શું ય આવે, પરંતુ મૂઢ માણસ પહેલેથી વિચારમાં ચડે છે કે. ' કોરટમાં આમ પૂછશે, આમ પૂછશે....' તો મને આવડે છે. હું આવાં આવાં અસત્ય ઉત્તર આપી દઈશ; ' ભલે પછી કદાચ એવું બોલવાનો અવસર ન ય આવે. છતાં આ નિષ્ઠુર ચિંતનમાં રૌદ્રધ્યાનને શી વાર લાગે ? એમ પુત્ર કે નોકર વગેરે ખરેખર ગુનામાં ન હોય છતાં બાપ કે શેઠ ગુનો કલ્પી ભયંકર ગુસ્સામાં ચિંતવે છે કે ' હરામખોર આવે એટલે આવાં આવાં ભારે તિરસ્કારના વચન સંભળાવી સીધો દોર કરી દઈશ. ' પણ પછી બને એવું કે પેલો આવી ખુલાસો કરે ત્યારે રોષ ઉતરી જાય. છતાં પહેલા ચિંતન કર્યું એ રૌદ્રધ્યાનની કક્ષાનું ય બની ગયું હોય.

આ રૌદ્રધ્યાન કેવી કેવી રીતે આવે છે.

માયાવી જીવો દા.ત. વેપારી વગેરે, એમને બીજા પાસેથી યેન કેન પ્રકારે સ્વાર્થ સાધવો છે, એટલે એને સીસામાં ઉતારવા માટે સંકલ્પમાં ચડે છે કે 'હું આને આમ કહીશ, સાચા તરીકે જૂઠું આમ ગળે ઉતારી દઈશ' આવાં મૃષાભાષણ હિંસા પ્રેરક વચન કે પાપોપદેશ પર મન કેન્દ્રિત થઈ જાય, એ માયાવીને રૌદ્રધ્યાન સુલભ થયું ગણાય.

એમ, બીજાને ઠગવામાં તત્પર હોય, જેમકે ભાઇએ ભાગ વહેંચી લેવામાં બીજા ભાઇને ઠગવો હોય, યા ભાગીદારે વેપારમાં ભાગીદારને ઠગવાની, યા દલાલે કે નોકરે સોદામાંથી ગાવલી ખાવામાં શેઠ ને ઠગવાની ઈચ્છા હોય, અથવા કબાડીએ કોઈ પણ પ્રવૃતિમાં ભોળાને સ્વાર્થથી કે વૈર-વિરોધથી ઠગવો હોય, ત્યાં એ માટે એ એવાં માયા–મૃષાનાં વચન મનમાં ઘડે, એ મનની ઘટના રૌદ્રધ્યાન થાય છે.

એમ, પ્રચ્છન્ન પાપી યાને ગુપ્તપણે પાપ કરનારો કે છૂપા પ્રપંચ રચનારો પણ બહાર પોતાની જાતને સારી નિષ્પાપ નિર્દોષ બતાવવી છે માટે મનમાં ઘડી રાખે કે 'જરૂર પડયે હું મારી નિર્દોષતા કે સારાપણું બતાવવા આવી આવી રીતે વાત કરીશ,....' આ મનની ચિકણી ઘટનામાં રૌદ્રધ્યાન લાગે. અથવા પ્રચ્છન્ન પાપી એટલે મિથ્યાધર્મી બ્રાહ્મણ વગેરે પોતે ગુણહીન હોવા છતાં પોતાને ગુણવાન તરીકે ઓળખાવે, એ માટે બડફાં હાકવાનું એનું માનસિક દૃઢ પ્રણિધાન એ પણ રૌદ્રધ્યાનરૂપ બને. ત્યારે ગુણહીન પોતાની જાતને ગુણવાન તરીકે ઓળખાવે છે એના કરતાં બીજો વળી ગુપ્ત પાપી કોણ છે?

ઉઘાડો પાપી તો પોતે દોષવાળો હોવાનું છુપાવતો નથી. ત્યારે આ તો માંહી પોલ ને બહાર ગુણનો ઢોલ વગાડે છે, માટે પ્રચ્છન્ન પાપી છે. વળી પાપ છાનાં છપકાં કરવાં છે એનું પરિણામ એ કે પોતે ગુણહીન છતાં બીજાની આગળ ગુણિયલમાં ખપવા અને કૃત્રિમ વડાઈ ટકાવવા માટે એ બહાર ચોક્કસ પ્રકારના બોલ બોલવાનો, મનમાં એના જે નિષ્ઠુરભર્યા દૃઢ વિચાર ચાલે એ રૌદ્રધ્યાનમાં જાય. આ બીજો પ્રકાર થયો,

૩. સ્તેયાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન

હવે ત્રીજા પ્રકારનું 'અસ્તેયાનુબંધી' રૌદ્રધ્યાન વર્ણવે છે,

વિવેચન : ૩ જા પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન :–

ત્રીજા પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન ચોરીના ક્રૂર ચિંતનમાં થાય છે. 'બીજાના પૈસા, બીજાનો માલ, બીજાના પત્ની–પુત્રાદિ, બીજાની મિલ્કત–સાધન–સંપત્તિ કેમ ઉપાડું, કેવી રીતે હડપ કરું આવા ક્રૂર ચિંતનમાં તન્મય થાય ત્યાં આ રૌદ્રધ્યાન લાગે છે. એના ઉપાયો વિચારે છે, દાવપેચ કપટને વિચારે છે, સામાની કેમ નજર ચૂકવવી, કેમ સામાની આખમાં ધૂળ નાંખવી, વગેરે વગેરેની તન્મય વિચારણામાં ચડે છે. જંગલના લૂંટારા અને શહેરના ચોરો તો આ રૌદ્રધ્યાનમાં ચડે, પણ શાહુકાર ગણાતા ય જ્યારે કૌટુંબિક સગાનું કે ભાગીદાર યા ઘરાક યા વેપારી કે શેઠનું કશું આંચકી લેવાના ક્રૂર ચિંતનમાં ચડે એ પણ રૌદ્રધ્યાનના ભાગી બને છે.

રૌદ્રધ્યાન ક્રોધ યા લોભથીઃ—આ રૌદ્રધ્યાન આવવાનું કારણુ તીવ્ર ક્રોધ યા લોભ છે. જીવ જ્યારે કોઈના પર ઉગ્ર ક્રોધથી વ્યાકુળ બને છે, એને એના પર તીવ્ર વેર-વિરોધ ઊભો થાય છે, ત્યારે એની લાજ ઉતારવા, એને બતાવી આપવા એનું કશું તફડાવી લેવાના ક્રૂર ચિંતનમાં ચડે છે. એમ તીવ્ર લોભથી ગ્રસ્ત બનેલો જીવ ધારેલું કશું ગમે તે રીતે મેળવવા ચોરી-લૂંટ-ઉઠાવગીરી કરણાના ક્રૂર ચિંતનમાં ચડે છે. આ તીવ્ર ક્રોધી કે લોભીને ધાર્યું સફળ થશે કે કેમ એ નિશ્ચિત નથી. અરે ! એ ચોરીનો પ્રયત્ન પણુ કરવા-પામશે કે કેમ એ ય નક્કી નહિ, છતાં આંધળિયા કરીને અત્યારે જે એનું ક્રૂર ચિંતન કરે છે એતો રૌદ્રધ્યાનરૂપે લમણે લખાઇ જાય છે. તીવ્ર ક્રોધ અને લોભની વ્યાકુળતા જ એવી છે કે આવાં આંધળિયા કરાવે.

ત્યારે જેને એવા આંધળિયાના યોગે આ જીવનમાં આવતાં ભયંકર ફળનો વિચાર જ ન હોય, અહીં એ ચોરીમાં પકડાઈ જતાં કેવી સજા બેઆબરુ વગેરે સરજાશે, એનો વિચાર કે ડર ન હોય, એને એ નહિ તો પરલોકમાં આ ઘોરપાપથી ઊભાં થયેલ ભયંકર અશુભ કર્મના અતિ કટુ વિપાકે કેવાં કેવા નરકગમનાદિ જાલિમ દુઃખ ભોગવવા પડશે, એની તે પરવા હોય જ શાની ? પરલોકના અનર્થોનો ય એ બેપરવા બને છે. એટલે જ ચોરીના ઉગ્ર ચિંતનમાં જો એને કદાચ લાગે કે એની આડે કોઇ રોકવા-પકડવા આવશે તો એને મારવા સુધીનો નિર્ણય કરી લે છે. દૃઢપ્રહારી એવા ક્રૂર ધ્યાનથી ચોરી કરવા પેઠો, તો વચમાં આડે આવેલી ગાય વગેરેને એણે હણી નાખી. આવું ક્રૂર

ચિંતન એટલા જ માટે અનાર્ય કોટિનું છે. આર્ય એટલે,–સર્વ ત્યાજ્ય ધર્મ જેવા કે શિકાર, જુગાર ચોરી વગેરે., એનાથી બહાર નીકળી ગયેલો. ત્યારે એમાં પડેલો તે અનાર્ય. એનાં એ ખરાબ કૃત્ય પણ અનાર્ય કહેવાય, અને એનાં ક્રૂર ચિંતન પણ એવાં જ કહેવાય, માટે અહીં આ રૌદ્રધ્યાનને અનાર્ય કહ્યું. આ ત્રીજો પ્રકાર થયો.

૪. સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન

વિવેચન : ૪ થા પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન :—

હવે રૌદ્રધ્યાનના ચોથા પ્રકારની વાત, સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન એ રૌદ્રધ્યાન નો ચોથો પ્રકાર છે. એમાં ધન-સંરક્ષણમાં મશગુલ ઉગ્ર ચિંતન હોય છે. જીવને સારા સારા શબ્દ–રૂપ–રસ વગેરે વિષયો મેળવવા–ભોગવવા બહુ ગમે છે, અને એની પ્રાપ્તિ ધનથી થાય છે. તેથી એ સાધન–ભૂત ધન મેળવવા–સાચવવા તત્પર રહે છે, એ માટે 'એ કેમ મળે, કેમ સચવાય,' એના તરબોળ ચિંતનમાં ચડે છે. આમાં ખૂબી એ છે કે મેળવવાનું ચિંતન આર્તધ્યાનમાં જાય અને સાચવવાનું ચિંતન રૌદ્રધ્યાનમાં જાય; કેમકે મેળવવા કરતાં સાચવવાની બુદ્ધિમાં ક્રૂરતા આવે છે. અલબત્ મેળવવાની લેશ્યામાં ય કોઈ જૂઠ–ચોરી–જીવઘાતની ક્રૂર વિચારણા હોય તો ત્યાં ય રૌદ્રધ્યાન પણ બની જાય. પરંતુ એમ તો સાચવવાના ચિંતનમાં 'આ મળેલું કેમ ટકે,' એનું સામાન્ય ચિંતન હોય તો એ પણ આર્તધ્યાનરૂપ બને છે. છતાં સાચવવાની લેશ્યા જોરદાર રહે ત્યાં એનું ચિંતન ઉગ્ર ક્રૂર બનવાથી રૌદ્રધ્યાનરૂપ બની જાય છે.

ધન-સંરક્ષણના ચિંતનમાં ઉગ્રતા એટલા માટે આવે છે કે એ ધનને ગમે તે ભોગે સાચવવાની ભારે તાલાવેલી છે, અને તેથી બીજાઓ પર શંકા ખાય છે કે 'એ લઈ તો નહિ લે?' વળી એ ભય વધતાં એ ધન નિમિત્તે જરૂર પડયે જીવ-ઘાત સુધીની ક્રૂર લેશ્યા થાય છે કે 'બધાને મારી નાખવા સારા.' ભિખારીને ઠીકરામાં મળેલા એંઠવાડિયા માલ ઉપર પણ અતિ મમતા વશ એના સંરક્ષણની ચિંતામાં એમ થાય છે કે 'આ હું કોઈ પણ ભિખારીને દેખાડું નહિ, કયાંય એકાંત ખૂણે જઈને થોડું થોડું ખાઉં, જેથી આ ઝટ ખૂટી ન જાય. એમાં સંભવ છે કે ત્યાં ય બીજા ભિખારી માગવા આવે! તો ય એમને જરીકે ન આપું. ત્યારે એ વળી કદાચ ઝુંટવવાય આવે. તો ય હું શાનો આપું.? એમના બાપનો માલ છે? લેવા તો આવે? એમના માથાં જ ફોડી નાખું.' આ સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. ત્યારે મોટા લોભી રાજાની ય શી દશા છે? એ ય પોતાનું રાજ્ય ટકાવી રાખવા અવસરે આવા વિકલ્પોમાં ચડે છે. કલ્પનામાં કોઈ રાજાનું આક્રમણ લાવી એની સેના સાથે એનો કચ્ચરઘાણ કાઢીને ય પોતાનું રાજ્ય સંરક્ષવાના રૌદ્રધ્યાનમાં ચડે છે.

આ રૌદ્રધ્યાન સજ્જનોને ઈષ્ટ નથી હોતું, કેમકે એમાં એક તો નાશવંત પરિગ્રહની અતિ મમતા રહી પરમાત્માદિનું શુભ ધ્યાન ચૂકાય છે; અને બીજું, સારા પણ માણસો માટે ય શંકા રહે છે કે 'એ લઈ તો નહિ લે? કોને ખબર શું કરે?' વગેરે. ને તેમાં આગળ વધતાં ઉગ્ર ક્રોધ-હિંસાદિના

પાપવિચારો સુલભ બને છે; ચિત્ત પાપિષ્ઠ અધ્યવસાયોથી વ્યાકુળ રહે છે.

અહીં પ્રારંભે 'શબ્દાદિ વિષયોનું સાધતભૂત' એવું ધનનું વિશેષણ મૂકયું. એ સૂચવે છે કે માત્ર એવા વિષયો મેળવવા-ભોગવવાના ઉદ્દેશથી ધનનું સંરક્ષણ કરવાનું ધ્યાન એ રૌદ્રધ્યાન સુધી પહોંચી જાય; પરંતુ દેવદ્રવ્યની સંપત્તિ-મિલકત સંરક્ષવાનું ચિંતન દુર્ધ્યાનમાં નહિ જાય. દેવદ્રવ્ય-સંરક્ષણની બુદ્ધિ તો ધર્મબુદ્ધિ છે.

રૌદ્રધ્યાન કેટલે અને કોને ?

હવે ચારે પ્રકારનાં રૌદ્રધ્યાનમાં વિશેષતા બતાવવા સાથે ઉપસંહાર કરે છે.

ભાવાર્થ :- હિંસા-મૃષા-ચોરી-સંરક્ષણના વિષયનું ક્રૂર ચિંતન એ હિંસાદિ જાતે જ કરવા અંગે હોય એવું નહિ, કિન્તુ હિંસાદિ બીજા પાસે કરાવવાનું ય ઉગ્ર ચિંતન હોઈ શકે; તેમજ બીજા એ હિંસાદિ કરતા હોય એની અનુમોદનાનું ય ક્રૂર ચિંતન સંભવી શકે છે. એમ દરેક પ્રકારમાં ૩-૩ રીતે રૌદ્રધ્યાન લાગે છે. દા.ત.

હિંસાદિ કરાવવા અંગે રૌદ્રધ્યાન :-

બીજા પાસે કોઇને પિટાવવા-બંધાવવા-વિંધાવવા-ડામવ મારી નખાવવાનું ક્રૂર ચિંતન હોય; યા અસભ્ય-ચાડી-જૂઠ બોલાવવા કે હિંસાનો ઉપદેશ કરાવવાનું ય ચિંતન હોય; અથવા બીજા પાસે ચોરી લૂંટ વગેરે કરાવવાનું ય ક્રૂર ચિંતન હોય; અથવા બીજા પાસે વિષય સુખ સાધનભૂત ધન-માલનું

સંરક્ષણ કરાવવા અંગે પણ એવું ચિંતન હોઈ શકે; જેમકે 'હું અમુક પાસે આ હિંસાદિ કરાવું....'

અનુમોદનથી કેમ રૌદ્રધ્યાન ? :-

એમ સ્વયં કરવાનું કે બીજા પાસે કરાવવાનું ય નહિ કિન્તુ કોઇ એ હિંસા–જૂઠ વગેરે આચરતા હોય એની અનુમોદના કરવાનું ય ક્રૂર ચિંતન હોઇ શકે. જેમકે મનને એવા ક્રૂર ભાવ થાય કે 'ફલાણાએ પેલાને માર્યો કૂટયો એ સરસ થયું! એ એજ દાવનો હતો.' લડાઇના કાળમાં અજ્ઞાન લોકોએ આવાં ચિંતન બહુ કર્યા. જાપાન–જર્મને બ્રિટિશ માણસોનાં કચ્ચરઘાણ કર્યા. તે જાણી ખુશી થઇ એની અનુમોદનાનાં ક્રૂર ચિંતન કર્યા. એવું હુલ્લડમાં બને છે. એમા અમુકની કત્લ થવાનું જાણી ખુશીનું ચિંતન થાય છે. અથવા હિંસામય મીલ વગેરેના સારી કમાઇના ધંધા પર એવું ચિંતન થાય છે. અરે! પોતાને જેના પર અરુચિ છે, એ કોઈથી કૂટાય–લૂંટાય, કે અકસ્માતનો ભોગ બને, એના પર ખુશીનું ક્રૂર–ચિંતન થાય છે. આ બધું રૌદ્રધ્યાન છે.

એમ કોઈ જૂઠ બોલ્યું, કોઈએ ગાળો દીધી, ચાડી ખાધી, ખતરનાક સાક્ષી ભરી, એ ગમવા પર એની અનુમોદનાનું ક્રૂર ચિંતન થાય; એમ કોઈ એ કરેલ ચોરી, લૂંટ ઉઠાઉગીરી અંગે ખુશીનું ચિંતન થાય; અથવા સિફતથી હોશિયારીથી અને બીજાના ઘાત સુધીની તૈયારી રાખીને ધનના સંરક્ષણ કર્યાની અનુમોદનાનું ચિંતન થાય, દા.ત. સેફડિપોઝિટ વોલ્ટમાં

ચાલુ વિજળી પાવર સાથે ધનરક્ષા થાય છે કે જેમાં કોઈ લેવા ઘૂસે તો વિજળીક કરંટમાં ચોંટીને મરી જ જાય, તો એવા ધનરક્ષા પર ખુશીનું ચિંતન થાય કે વાહ! આ સરસ સંરક્ષણ! ચોરવા આવનારો હરામી ખત્મ જ થઈ જાય!' આ વગેરે ચિંતન ક્રૂર બનતાં રૌદ્રધ્યાનમાં લઈ જાય.

આજના ભૌતિકતા–ધનપ્રીતિ–વિષયાસક્તિ–મશીનરી છાપા વગેરેના યુગમાં પોતાના જીવનને ચારે બાજુથી તપાસાય તો ખબર પડે કે ક્યારેક ક્યારેક હિંસા–જૂઠ–ચોરી સંરક્ષણ જાતે કરવા અંગેનું ક્રૂર ચિંતન ભલે ન કર્યું પણ કરાવવા કે અનુમોદવા અંગેનું ય ક્રૂર ચિંતન આવી જાય છે કે નહિ? આવતું હોય તો એ રૌદ્રધ્યાનના ઘરનું ચિંતન બનવાનું.

પૂર્વે કહેલ આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકારમાં પણ કરાવવા–અનુમોદવા અંગેનું ચિંતન સમજી લેવાનું છે.

હવે રૌદ્રધ્યાનના સ્વામી કોણ?

અર્થાત્ કયા ગુણ–સ્થાનક સુધીના જીવને રૌદ્રધ્યાન આવી શકે? તો કહે છે,–

મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને તો બિચારાને સાચાં તત્વની ગમ જ નથી શ્રદ્ધા જ નથી, એટલે એ તો રૌદ્રધ્યાનમાં ફસાય, પરંતુ અવિરતિ યાને વ્રત વિનાના સમ્યગ્દષ્ટિ અને વ્રતધારી દેશવિરતિ શ્રાવક પણ અવસરે એમાં ફસાઈ જાય છે. સર્વવિરતિધર મુનિને રૌદ્રધ્યાન ન હોય, કેમકે એ હિંસાદિ પાપોથી મન–વચન–કાયાએ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ સર્વથા વિરામ પામેલા છે; એટલે

એ કદાચ પ્રમાદવશ આર્તધ્યાનમાં ચડે, પરંતુ રૌદ્રમાં નહિ. નહિતર તો રૌદ્રધ્યાનના ચિંતનમાં ઉગ્ર કષાય થવાથી મંદ કષાયનું આ સો સર્વવિરતિ-ગુણસ્થાનક જ ગુમાવી દે. સાધુ-વેશ પડયો રહે, પણ આ ગુણસ્થાનકથી નીચે ઊતરી જાય. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ રૌદ્રધ્યાનના અતિ ક્રૂર ચિંતન માત્રમાં ચડયા સો ઉતરી ગયા મિથ્યાત્વગુણઠાણે, અને ત્યાં સાતમી નરક સુધીનાં પાપ ભેગાં કર્યાં. એટલે મુનિને રૌદ્રધ્યાન ન હોય. બાકી દેશવિરતિ શ્રાવક સુધી એ ક્યારેક આવી શકે.

પ્ર૦-શ્રાવકને ત્રસની દયા-અહિંસાનું તો વ્રત છે, પછી એ એવા જીવોના ઘાતનું ચિંતન કેમ કરે ?

પ્ર૦-એને નિરપરાધી ત્રસ જીવોની નિરપેક્ષ હિંસા ન કરવાનું વ્રત છે; કિન્તુ અપરાધી ત્રસની અહિંસાનું વ્રત ક્યાં છે ? ત્યાં સંભવ છે કે એવાની હિંસાના ક્રૂર ચિંતનમાં ચડી જાય, તો રૌદ્રધ્યાન લાગે.

પ્ર૦-તો એ વખતે સમ્યક્ત્વ રહે ? જો ન રહે, સો તો એ તરત આ ગુણઠાણેથી નીચે પડવાનો, પછી આ ગુણઠાણે રૌદ્રધ્યાન ક્યાં રહ્યું.

ઉ૦-એવું નથી, સમ્યક્ત્વ રહી શકે છે, કેમકે સમ્યક્ત્વમાં તો સર્વસોક્ત હેય-ઉપાદેય પદાર્થની માત્ર યથાર્થ શ્રદ્ધા છે, પણ હેયનો ત્યાગ નહિ. એટલે કર્મવશ હેયનું સેવન કરે છે. છતાં 'હેય ખોટું' એવી શ્રદ્ધા-પરિણતિ અંદર ખાને હોઈ શકે છે. 'મારવામાં દોષ નહિ' એ બુદ્ધિને મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મ કરાવે છે. 'સામાને મારું' એવી બુદ્ધિને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ

કરાવે છે. તેથી મિથ્યાત્વ જઈ સમ્યક્ત્વ આવ્યું હોય છતાં ચારિત્ર મોહનીય કર્મ મારવાની બુદ્ધિ કરાવે એમ બને. માટે કહ્યું કે દેશવિરતિ સુધીના જીવોનું મન રૌદ્રધ્યાન પણ સેવી જાય અહીં 'મન' શબ્દ મૂક્યો તે ધ્યાનની વિચારણામાં મન એ પ્રધાન અંગ છે. એ સૂચવવા મૂક્યો.

આમ ભલે દેશવિરતિ સુધીનાને રૌદ્રધ્યાન આવતું હોય પરંતુ તેથી કાંઈ એમનું એ ધ્યાન પ્રશંસનીય નથી. એ તો નિન્દ્ય છે, અકલ્યાણને કરનારું છે. એ સહેજ વધુ ટકે કે વધુ ઉગ્ર બને તો સંભવે છે, હૃદયમાં અનંતાનુબંધી કષાય ઊઠીને જીવને નીચે મિથ્યાત્વે ય ધસડી જાય.

રૌદ્રધ્યાનનું ફળ અને લેશ્યા :

હવે એ રૌદ્રધ્યાન કેવા બળ પર થાય અને તેથી શું વધે તથા કઈ ગતિ થાય એ બતાવે છે,–

વિવેચન : રૌદ્રના મૂળમાં રાગ–દ્વેષ–મોહ.

જે જીવ રાગથી કે દ્વેષથી યા મોહમૂઢતા–મિથ્યાજ્ઞાનથી વિશેષે આકુળ વ્યાપ્ત થાય, એને આ ચાર પૈકી ગમે તે પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન જાગે છે. જાગે જ એવો નિયમ નહિ, પરંતુ બહુ રાગ–દ્વેષ–મોહની પીડા ઊભી થઈ તો રૌદ્રધ્યાનનો જાગવાની સગવડ થઈ. મમ્મણને ધનના બહુ રાગની પીડા રહી. અગ્નિશર્માને પછીના ભવોમાં સમરાદિત્યના જીવ પ્રત્યે બહુ દ્વેષની પીડા રહી, અને સુભૂમ ચક્રવર્તી બહુ મૂઢ બન્યો, તો એ બધામાં રૌદ્રધ્યાન આવ્યું. માટે ચિત્ત જો બહુ રાગ–દ્વેષ કે મોહથી પકડાઈ ગયું. તો પછી એના વિષય અંગે હિંસા–જૂઠ

ચોરી-સંરક્ષણના ક્રૂર ચિંતનમાં ય મન તન્મય બનવા સંભવ, અને તેથી રૌદ્રધ્યાન આવીને ઊભું રહેવાનું. માટે એનાથી બચવું હોય તો આ તીવ્ર રાગ-દ્વેષ-મોહને જ અટકાવ્યા રાખવા જોઈએ.

સાનુબંધ કર્મથી સંસારવૃદ્ધિ :-

વિચારવું જોઈએ કે રૌદ્રધ્યાન સામાન્યથી સંસારની વૃદ્ધિ કરનારું છે, અને વિશેષમાં નરકગતિનાં પાપ સરજનારું છે. સંસારવૃદ્ધિ એટલે ભવોની પરંપરા, એ સાનુબંધ પાપકર્મના યોગે થાય છે. 'સાનુબંધ કર્મ' એટલે ? અહીં રાજીપાથી દુષ્કૃત્યો કરાય એનાથી જે અશુભ કર્મ ઊભાં થાય તે એવાં, કે એ આગળના ભવે ઉદયમાં આવતાં નવી પાપબુદ્ધિ થઈ નવાં દુષ્કૃત્ય થાય, નવાં અશુભ કર્મ બંધાય, તો તે પૂર્વનાં કર્મ અનુબંધ (પરંપરા) વાળાં યાને સાનુબંધ કર્મ કહેવાય. એવાં જે કર્મ દુઃખ તો આપે જ, પણ સાથે પાપબુદ્ધિ નવાં પાપ અને એથી ભવની પરંપરા સર્જે તે સાનુબંધ કર્મ. એવા સાનુબંધ કર્મ ચિત્તના તીવ્ર સંક્લેશવાળા ભાવથી બંધાય છે. રૌદ્રધ્યાનમાં તીવ્ર સંક્લેશ હોય છે, તેથી એથી બંધાતા સાનુબંધ કર્મ દ્વારા ભવપરંપરા સર્જાય, સંસારની વૃદ્ધિ થાય એ સહજ છે.

વિશેષમાં રૌદ્રધ્યાન એ નરકગતિનું મૂળ છે. મૂળ પર વૃક્ષ સલામત. રૌદ્રધ્યાન ઉપર નરકગતિમાં પીડનાર કર્મોનું ઝાડ ઉગે છે. વ્યકત ઉત્કુષ્ટ દુઃખોવાળી ગતિ, નરકગતિ; અને વ્યકત ઉત્કુષ્ટ અશુભ ધ્યાન રૌદ્રધ્યાન એ બેનો કાર્યકારણભાવ છે. ઉત્કુષ્ટ અશુભ ધ્યાનથી ઉત્કુષ્ટી અશુભ ગતિ; એ હિસાબે રૌદ્રધ્યાનથી નરકગતિ.

પ્ર૦—એમ તો અવિરતિ સમ્યક્ત્વી ને દેશવિરતિને ક્યારેક રૌદ્રધ્યાન આવી જવાનું કહ્યું, તો એમને કેમ નરકગતિ નથી બંધાતી ?

ઉ૦—એનું કારણ, સાથે રહેલ સમ્યક્ત્વ એ પ્રતિબંધક છે, યાને નરકગતિને અટકાવનાર છે, પરંતુ એવું રૌદ્રધ્યાન ઊઠે ત્યાં આપણામાં સમ્યક્ત્વ ટકવાનો વિશ્વાસ શો રખાય ? માટે સંસારવૃદ્ધિ અને નરકગતિથી બચવા સદા રૌદ્રધ્યાનથી બચવું.

હવે રૌદ્રધ્યાનીને કઈ લેશ્યાઓ હોય તે કહે છે.

વિવેચનઃ રૌદ્રધ્યાન વખતે લેશ્યા :—

રૌદ્રધ્યાન વખતે જીવને કાપોતલેશ્યા, નીલલેશ્યા, અને કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. એમ તો આર્તધ્યાન વખતે પણ એ લેશ્યા હોય છે. કિન્તુ. આમાં એ પેલા કરતાં તીવ્ર સંક્લેશવાળી હોય છે. લેશ્યાએ કર્મજન્ય પુદ્ગલપરિણામ છે, તેવા વર્ણનાં પુદ્ગલો છે, અને એના સંબંધથી જીવમાં તેવો ભાવ જાગે છે, રૌદ્રધ્યાનમાં રાગાદિના તીવ્ર સંક્લેશને લીધે લેશ્યા ના પણ ભાવ અતિ સંક્લેશવાળા હોય છે. શ્રેણિક કૃષ્ણમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હતું, છતાં અંતસમયે કોણિક-દ્વૈપાયન ઉપર તીવ્ર દ્વેષ ઊઠવાથી હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન આવ્યું તો ત્યાં તીવ્ર સંક્લેશવાળી કૃષ્ણ લેશ્યા આવી,

— રૌદ્રધ્યાનીનાં બાહ્ય ચિન્હ —

હવે રૌદ્રધ્યાની કયા લિંગ-લક્ષણોથી ઓળખાય તે બતાવે છે.

વિવેચન: રૌદ્રધ્યાનનો લક્ષણ :—

અંતરમાં રૌદ્રધ્યાન પ્રવર્તે છે. એની આ રીતના ચિહ્નોથી ખબર પડે કે,

પહેલાં તો અંતરનાં રૌદ્રધ્યાનને અનુરૂપ વચન અને કાયારૂપી બાહ્ય સાધનથી હિંસા–મૃષાદિમાં જીવ લાગેલો હોય. દા. ત. હિંસા અંગે વચન એવા બોલતો હોય કે 'મારી નાખીશ, લમણું તોડી નાખીશ....પેલા લુચ્ચાઓને તો મારી જ નાખવા જોઈતા હતા....' ઇત્યાદિ આ હિંસાનુબન્ધી ધ્યાન અંગે. એમ મૃષાનુબંધી ધ્યાન અંગે એવા વચન કોઢ કે 'આજ સાચાની દુનિયા નથી એની આગળ તો જુઠ જ ડફડાવવા જોઇએ અમુકની પોલ તો ખુલ્લી જ પાડવી જોઈએ વગેરે. એમ સ્તેયાનુબન્ધીમાં એમ બોલે કે 'આજના શ્રીમંતોને તો લૂટવા જ જોઈએ. સરકાર' ટેક્ષ શું લઇ જાય ? એને તો એવા સફાઇબંધ તૈયાર કરેલાં બનાવટી ચોપડા જ ધરવા જોઈએ કે એવા ખાય. છતાં ઓફિસર ટેં પેં કરે તો મવાલી દ્વારા ઉડાડવો જોઈએ....વગેરે. એમ સંરક્ષણાનુબંધી ધ્યાનમાં બોલે, આજે તો વિજળીક વગેરે સાધન મળે, એને કામે લગાડી એવી રીતે પૈસા તિજોરીમાં રાખવા કે જેથી ચોરવા જનારો મરે....વગેરે.

જેમ વચનથી હિંસાદિમાં ઉપયોગવાળો, એમ કાયાથી એ રીતે હિંસાદિમા ઉપયોગવાળો બને કે દા. ત. આંખમાં ખુન્નસ વરસતું હોય, હાથમાં છરો વગેરે લઇ ઉગામ્યો હોય,

ખોપરી તોડી નાખવા મુઠ્ઠી ઉપાડી હોય, ગુંડાઓને સહાયમાં લઇને આવી ઊભો હોય....વગેરે.

આમ વચન-કાયાના પ્રયોગથી હિંસા-મૃષાદિમાં લાગેલો હોય, ને એ હિંસાનુબન્ધી આદિમાં પ્રવૃત્તિ[1] ઉત્સન્ન,[2] બહુલ, [3]નાનાવિધ, અને [4]આમરણ એમ ચાર દોષ વાળી હોય, તો એ રૌદ્રધ્યાનનાં લિંગ છે. જ્ઞાપક ચિહ્ન છે. એથી સમજાય કે અંતરમાં એને રૌદ્રધ્યાન પ્રવર્તે છે.

(૧) 'ઉત્સન્ન' દોષ એટલે કે એ હિંસાદિ ચારમાંથી ગમે તે એકમાં સતત, મોટા ભાગે બહુવાર પ્રવર્તતો હોય, અર્થાત્ વારે વારે એ હિંસા કરે, હિંસાનું બોલે, યા જૂઠનું સમર્થન કરે...વગેરે. અથવા

(૨) 'બહુલ દોષ' એટલે કે એમ માત્ર એકમાં નહિ, પણ એ બધાય હિંસા-જૂઠ, આદિ ચારેમાં વાણીથી યા વર્તાવથી વારંવાર પ્રવર્તતો રહેતો હોય. યા

(૩) 'નાનાવિધ દોષ' અર્થાત્ હિસાદિના અનેક ઉપાયોમાં પ્રવર્તતો હોય; દા. ત. ચામડી ઉખેડવી, આંખ ફોડવી વગેરે હિંસાના ઉપાય કહેવાય, એમાં ને જુઠ-ચોરી-સંરક્ષણના વિવિધ ઉપાયોમાં પ્રવર્તતો હોય. અને

(૪) 'આમરણ' દોષ એટલે કે ચાહ્ય પોતાનું યા સામાનું મૃત્યુ થઈ જાય ત્યાં સુધી એને પોતાના આ હિંસાદિ દુષ્કૃત્યનો કોઈ પશ્ચાતાપ જ ન થાય. દા. ત. કાલસૌકરિક કસાઇને શ્રેણિક રાજાએ કૂવામાં ઊંધો લટકાવ્યો જેથી એ હિંસા બંધ કરે; પરંતુ

એણે તો ત્યાં ય મટોડાથી કૂવાની દીવાલ પર પાડા ચિતરી ચિતરી હાથેથી કાપવાનું કર્યું. અહીં તો માત્ર ઊંધો જ લટક્યો; પણ મરે તો ય શું? હિંસાનો ઉકળાટ–ખુનસ પૂરો જ થાય નહિ.

આમ વચનથી કે કાયાથી જૂઠમાં, ચોરીમાં ને સંરક્ષણમાં પ્રવર્તે. આ બધાં રૌદ્રધ્યાનનાં લિંગ છે.

એવી રીતે બીજાં પણ લિંગ કહે છે,–

વિવેચન :– જેનું ચિત્ત રૌદ્રધ્યાનમાં ચડેલું હોય એનાં બીજાં પણ કેટલાંક ચિહ્ન આવાં હોય છે. કે,–

(૫) બીજાને આફત–સંકટ આવે તો એના પર ખુશી દેખાડે, ચિત્ત બહુ સંક્લેશવાળું હોવાથી એને વધાવે કે 'આ ઠીક થયું કે એને આ આફત આવી. એજ લાગનો એ હતો.'

(૬) જે કોઇ દુષ્કૃત્યો સેવતો–કરતો હોય એ નિરપેક્ષ હૃદયથી અર્થાત્ આ લોક કે પરલોકમાં એના કેવા અપાય–અનર્થ આવશે એનો કોઇ ભય નહિ, પરવા નહિ. દા. ત. બોલે કે 'આજે શાહુકારીમાં તો મરે; જૂઠ–ચોરીથી જ જીવાય, એમાં કશો વાંધો નહિ, પાપ–બાપ શાનાં લાગતાં હતાં?'

(૭) જીવન જીવતાં બીજા જીવો પર દયા ન હોય, એના વાણી–વર્તાવ જ એવા નિર્દય–નિષ્ઠુર દિલના દેખાતા હોય; દા. ત, બોલે કે 'ભગવાને આ બીજા જીવો આપણાં જીવવા માટે જ બનાવ્યા છે. 'જીવો જીવસ્ય જીવનમ્'....' 'આપણને હેરાન કરે એને ખત્મજ કરો....' વગેરે, ચાલે તો ય નીચે–કીડા મંકોડા મરે એની પરવા ન રાખે. ખાનપાનમાં અભક્ષ્ય છૂટથી ને હોંશે હોંશે વાપરે....ઈત્યાદિ અંતરનું રૌદ્રધ્યાન સૂચવે છે.

(૮) વળી કોઇને દુઃખ દીધાં, કોઇ પાપ કર્યો, અનુચિત વર્ત્યા...ઇત્યાદિનો સંતાપ–પસ્તાવો જ ન મળે. મોઢું–મુદ્રા જ એવી ધિટ્ઠી દેખાય, યા બોલે 'એમાં શું થઇ ગયું ? શું ખોટું કરી નાખ્યું ?' કોઈ શિખામણ આપે તો સામો થાય, 'એવું તે મેં શું કર્યું છે ? આ તમે જ મને હલકો પાડો છો....' આ શું ? અંતરમાંનાં રૌદ્રધ્યાનનો બહાર બખાળો.

(૯) પાપ કરીને ખુશ થાય, બહાર બડાઈ ગાય, 'કેવો એને મેં ફટકાર્યો ?' દા.ત. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે સિંહને ચીરી નાખી અને શય્યાપાલકના કાનમાં ધખધખતું સીસુ રેડાવી ખુશી અનુભવી. પાપની ભારે ખુશી દેખાય તો સમજાય કે અંતરમાં રૌદ્રધ્યાન પ્રવર્તે છે.

બીજાનું તો પછી પણ આપણી જાતમાં ય જોવાનું છે કે આવું કોઇ લિંગ નથી ને ? મૂઢ મન રૌદ્રધ્યાન કરતું હોય છતાં એને લાગતું નથી કે હું રૌદ્રધ્યાન કરું છું. ત્યાં ઉપરોકત કોઈ લિંગ દેખાય તો અંતરમાં રૌદ્રધ્યાન હોવાનું સમજી લઇ એને અટકાવવું જોઇએ, ને એ માટે બહારના લિંગથી ઉલટો માર્ગ લેવો પડે દા. ત. બીજાની આફત દેખી આપણા મનમાં દુઃખ કરવું, હમદર્દી દાખવવી, પ્રાર્થના કરવી, 'બિચારાની આપદા ટળો....' વગેરે.

આ રૌદ્રધ્યાન અંગે વિચારણા થઈ.